ISSN 1005 - 0876

BUDUL AKH

بوداخ

4

1999

www.uyghurkitap.com

ای خاک سر کوی تو کشتن هوس ما
بر پای سگت بوسه زدن ملتمس ما

کردم زدن ما بود از مهر تو چون صبح
صد شام سیه روز شود از نفس ما

در بادیهٔ شوق تو جون راحله بندیم
ذکر ملک آید ز فغان جرس ما

با بیش غم و جسم ضعیف آه برایم
سوت مگر این ها ببرد خار و خس ما

بیچارگی ما هوس جان گران شد
تا تو ندهی از لطف و کرم جاره پس ما

هر پس که افتادگی آرد بکسی روی
ما رو بکه آریم تویی جونکه کس ما

فانی صفتم روح کند سوی تو پرواز
ای از شکرستان تو قوت مگس ما

تتبع شیخ سعدی

ای بلبلستان هزار نرگس شهلا
در کل گلزار عارضت بتماشا

لاله و گل از تجلی تو بخونی
قمری و بلبل ز شوق تو بغلا لا

در رخ روز از رخ تو بارقه مهر
در دل شب از غم تو مایه سودا

عاشق بیدل ز شوق روی تو مجنون
کرده بهانه ولی محبت لیلا

بۇلاق

ئەسەر ئەۋەتكۈچى: مۇشتەرى بولۇق

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى نادىرسى
www.uyghurkitap.com

«بولاق» ژۇرنىلىنىڭ سەھىپىلىرى

«بولاق» ژۇرنىلىنىڭ بۇ سەھىپىلىرى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى مىراسلىرىنى قوغدۇش، ئۇنى رەتلەپ خەلقىمىزگە تونۇشتۇرۇشتىن ئىبارەت تۇنجى ۋەزىپىنى ئاساس قىلغان هالدا، ئوقۇر-مەنلەرنىڭ قىزىقىش دائىرىسىنى ۋە تەلەپ - ئارزۇلىرىنى نەزەرگە ئېلىپ، ژۇرنىلىمىزدا ئەسلىدە بار بولغان سەھىپىلەرگە يەنە بەزى يېڭى مەزمۇنلارنى قوشۇش ئارقىلىق تەسىس قىلىندى. بۇنىڭدىكى مەقسەت ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى مىراسلىرىنى تونۇشتۇرۇش بىلەن بىرگە، بۇ هەقتىكى تەتقىقاتنى تەڭ ئېلىپ بېرىش، بۇ ئەدەبىي مىراسلارنى بارلىققا كەلتۈرگەن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخ، مەدەنىيەت، ئۇرپ-ئادەت، پەلسەپە، دىن ۋە باشقا جەهەتلەردىكى ئالاهىدىلىكلىرىنى تونۇشتۇرۇش، ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە بەلگىلىك تەسىر كۆرسەتكەن دۇنياۋى مەدەنىيەت مۇهىتى ۋە بۇ مۇهىتتا بارلىققا كەلگەن بەزى نەمۇنە خاراكتېرلىك ئەسەرلەرنى تونۇشتۇرۇش، يېڭى دەۋر ئەدەبىياتىدا كلاسسىك مىراسلار ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى مىراسلىرى ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن يېڭى ئەسەرلەرنىمۇ تونۇشتۇرۇش، ئەدەبىياتىمىزدا بارلىققا كەلگەن يېڭى ئەهۋال، يېڭى ئۇچۇرلارنىمۇ تونۇشتۇرۇش، بۇ ئارقىلىق ئۆزگە بىلەن ئۆزىمىزنى، كونا بىلەن يېڭىنى ئۆز ئارا باغلاپ چۈشەندۈرۈشتىن ئىبارەت. مۇشۇ مەقسەتنى چىقىش قىلغان هالدا، «بولاق» ژۇرنىلى 2000 - يىلىدىن باشلاپ تۆۋەندىكى سەھىپىلەر بويىچە ئەسەر قوبۇل قىلىدۇ ۋە ئېلان قىلىدۇ:

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەڭ قەدىمىي دەۋرلەردىن تارتىپ تاكى جۇڭخۇا خەلق جۇمهۇرىيىتى قۇرۇلغان ۋاقىتقىچە بولغان ئۇزاق تارىخىي جەريانلاردا ئىجاد قىلغان ياكى تەرجىمە ئارقىلىق بارلىققا كەلتۈرگەن هەر خىل تۈر ۋە ژانىردىكى بەدىئىي ئەدەبىيات نەمۇنىلىرى ئېلان قىلىنىدۇ.

ئۇيغۇر كلاسسىك خاتىرە ئەدەبىياتىدىن

بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىختىن بېرى يارالتقان ياكى تەرجىمە قىلغان تارىخىي خاتىرە، تەزكىرە، ساياهەت خاتىرىلىرى، تۇرلۈك هۆججەت، توغرا-تام، ۋەسىقىلەر ۋە باشقا خەت - چەكلەردىن تاللاپ ئېلان قىلىنىدۇ.

شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا تەسىر كۆرسەتكەن باشقا مىللەت ئەدەبىياتىدا بارلىققا كەلگەن مۇهىم تارىخىي خاتىرىلەر، تەزكىرىلەر، ساياهەت خاتىرىلىرى، هۆججەت، ۋەسىقىلەردىن ئۇيغۇرلارغا مۇناسىۋەتلىك قىسىملىرى تاللاپ ئېلان قىلىنىدۇ.

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇرلارنىڭ هەر خىل تۈر، هەر خىل ژانىردىكى ئېغىز ئەدەبىيات مىراسلىرى بېرىلىدۇ. قەلەمگە ئېلىنغان ياكى ئاغزاكى تارقالغان خەلق داستانلىرى، خەلق قىسسىلىرى، چۆچەك، رىۋايەت، ئەپسانە، لەتىپىلەر، لاپلار، هېكايەتلەر، بەيىت - قوشاقلار ماقال - تەمسىللەر، مەسەللەر ۋە باشقا ئېغىز ئەدەبىياتى مىراسلىرى مۇشۇ سەھىپىدە ئېلان قىلىنىدۇ.

ئەدەبىي مۇهاكىمىلەر

بۇ سەھىپىدە ئەدەبىيات تەتقىقاتىغا، بولۇپمۇ ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخى تەتقىقاتىغا دائىر ئىلمىي ماقالىلەر ئېلان قىلىنىدۇ.

ئېتنوگرافىيە، گېئوگرافىيە تەتقىقاتى

بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇرلار تارىخىغا ۋە ئۇلار ياشىغان زېمىنغا مۇناسىۋەتلىك بولغان ئېتنىك ناملار، يەر - جاي ناملىرى ۋە ئۇلارنىڭ كېلىپ چىقىشى هەققىدىكى تەتقىقات ۋە تونۇشتۇرۇش ماقالىلىرى ئېلان قىلىنىدۇ.

ئارخېئولوگىيە، دىن ۋە فولكلور تەتقىقاتى

بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇرلارغا مۇناسىۋەتلىك ئارخېئولوگىيىلىك قېزىپ - تەكشۈرۈش خاتىرىلىرى، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ۋە شۇنىڭغا دائىر ماقالىلەر تونۇشتۇرۇلىدۇ. شۇنداقلا ئۇيغۇرلارنىڭ دىن، ئۇرپ-ئادەت، هۈنەر ۋە سەنئەت ئالاهىدىلىكلىرىگە دائىر مەخسۇس تېمىدىكى تونۇشتۇرۇش ماقالىلىرى ۋە ئىلمىي ماقالىلەر تونۇشتۇرۇلىدۇ. هەربىر هۈنەر، سەنئەت ۋە دىن مەخسۇس تونۇشتۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ تارىخى، تەرەققىياتى ۋە ئاساسىي ئالاهىدىلىكلىرى، بۇ هۈنەر، سەنئەت ۋە دىن بارلىققا كەلتۈرگەن نەتىجىلەر ۋە بۇيۇملارنىڭ ئۇيغۇرلار تۇرمۇشىدا ئوينىغان رولى قاتارلىقلار يورۇتۇپ بېرىلىدۇ. بۇ سەھىپىدە يەنە هۈنەر ۋە سەنئەتكە دائىر قەدىمكى ئەسەرلەر ۋە رىسالىلەر ئېلان قىلىنىدۇ.

تىل، تارىخ ۋە مەدەنىيەت تەتقىقاتى

بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇر تىلى، تارىخى ۋە ئۇيغۇر

مەدەنىيەتكە دائىر تەتقىقات نەتىجىلىرى، ئىلمىي ما-
قالىلەر ئېلان قىلىنىدۇ.

ئۇيغۇر پەلسەپىسى تەتقىقاتى

بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇرلارنىڭ پەلسەپىۋى قاراشلا-
رى ۋە ئۇنىڭ تارىخىي مەنبەلىرى، شەرق ۋە غەرب
پەلسەپىۋى قاراشلىرى ۋە ئۇنىڭ ئۇيغۇرلار پەلسەپىسى
بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيا-
تى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى نەمۇنىلىرىدە ئەكس
ئەتكەن پەلسەپىۋى قاراشلار ۋە ئۇنىڭ مەنبەلىرى قاتار-
لىق ساھەلەر بويىچە ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقات ماقالە-
لىرى ئېلان قىلىنىدۇ.

تېبابەت دۇردانىلىرى ۋە تەتقىقاتى

بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىگە دائىر قە-
دىمكى ئەدەبىي ئەسەرلەر ۋە بۇ ھەقتىكى تەتقىقات نەتە-
جىلىرى، تونۇشتۇرۇش ماقالىلىرى ئېلان قىلىنىدۇ.

بىزنىڭ تەتقىقاتچىلىرىمىز

بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى، خەلق
ئېغىز ئەدەبىياتى، ئۇيغۇر تىلى، تارىخى ۋە مەدەنىيە-
تى ساھەلىرىدە كۆزگە كۆرۈنگەن تەتقىقاتچىلىرىمىز
تونۇشتۇرۇلغان ماقالىلەر ئېلان قىلىنىدۇ.

بىزدىكى ئەخلاق - پەزىلەت

بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇرلاردىكى ئەدەپ - ئەخلاق
مەسىلىلىرى تەتقىق قىلىنغان ۋە تونۇشتۇرۇلغان ماقا-
لىلەر ئېلان قىلىنىدۇ.

بىزدىكى مائارىپ، تەنتەربىيە

بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى مائارىپ
قاراشلىرى، پسىخولوگىيە، پېداگوگىكا تەتقىقاتى،
ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە شەكىللىرى ۋە بۇ ھەقتىكى تەتە-
قىقات، تونۇشتۇرۇش ماقالىلىرى ئېلان قىلىنىدۇ.

بىزدىكى قانۇن ۋە باشقۇرۇش شەكىللىرى

بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇرلار تارىختا قوللانغان ئەنئەنە-
ۋى قانۇن - نىزام، ئەمر - پەرمانلار، ئەلنى ئىدارە
قىلىشقا دائىر تۈرلۈك چارە - ئۇسۇللار ۋە بۇ ھەقتە-
كى تەتقىقات نەتىجىلىرى، تونۇشتۇرۇش ماقالىلىرى
ئېلان قىلىنىدۇ.

ئەجدادلار نەسىھىتى

بۇ سەھىپىدە قەدىمكى مەشھۇر شەخسلەرنىڭ
پەند- نەسىھەتلىرى، كلاسسىكلارنىڭ ئەدەپ - ئەخلاق-
قا دائىر ئەدەبىي مىراسلىرى تونۇشتۇرۇلىدۇ.

مەشھۇر ئەسەرلەر

بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى، خەلق
ئېغىز ئەدەبىياتىدا بارلىققا كەلگەن مەشھۇر ئەسەرلەر،
شۇنداقلا ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىغا مۇئەييەن تە-
سىر كۆرسەتكەن باشقا مىللەتلەر ئەدەبىياتىدا ئىجاد
قىلىنغان داڭلىق ئەسەرلەر تونۇشتۇرۇلغان ماقالىلەر
ئېلان قىلىنىدۇ.

مەشھۇر شەخسلەر

بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخىدا ۋە مەدە-
نىيەت تارىخىدا مۇھىم تەسىرگە ئىگە بولغان ئۇيغۇر
ۋە باشقا مىللەت خەلقلىرىدىن چىققان مەشھۇر شەخ-
سلەر تونۇشتۇرۇلىدۇ.

مەشھۇر ئۇيغۇرشۇناسلار

بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇرشۇناسلىق ساھەسىدە كۆزگە
كۆرۈنگەن ھەرقايسى ئەل ئالىملىرى، مۇتەخەسسىس-
لىرى تونۇشتۇرۇلىدۇ.

كلاسسىك ئەدەبىيات دەرسخانىسى

بۇ سەھىپىدە ئالىي، ئوتتۇرا ۋە باشلانغۇچ مەك-
تەپ ئەدەبىيات دەرسلىكلىرىگە كىرگۈزۈلگەن ئۇيغۇر
كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەر-
لىرى ۋە بۇ ھەقتىكى نەزەرىيىۋى بىلىملەر ئىزاھلا-
غان، تەھلىل قىلىنغان ۋە يېشىپ چۈشەندۈرۈلگەن
ماقالىلەر، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنىڭ بۇ دەرس-
لىكلەردىكى قىيىن نۇقتىلار، چۈشىنىش قىيىن بول-
غان سۆز - ئىبارىلەر ھەققىدە سورىغان سوئاللىرى
ۋە ئۇلارغا بېرىلگەن جاۋابلار ئېلان قىلىنىدۇ.

مەشھۇر شەخسلەر ھەققىدە ھېكايىلەر

بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇر تارىخى، مەدەنىيىتى، جۈم-
لىدىن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدا مۇھىم رول ئوي-
نىغان تارىخىي شەخسلەر ئاساسىي تېما قىلىنىپ،
يېڭىدىن يېزىلغان تۇرلۇك ژانىردىكى بىئوگرافىك ئە-
سەرلەر ئېلان قىلىنىدۇ.

تارىختىن ئىزلار

بۇ سەھىپىدە ئۇيغۇرلار تارىخىنىڭ مەلۇم تەرەپ-
لىرىنى يورۇتۇپ بېرەلەيدىغان، يېڭىدىن يېزىلغان
تارىخىي تېمىدىكى تۇرلۇك بەدىئىي ئەسەرلەر ياكى
ئۇلاردىن پارچىلەر ئېلان قىلىنىدۇ.

دەۋرىمىز سەھىپىلىرىدە

بۇ سەھىپىدە ئەدەبىياتىمىزدا يېڭىدىن بارلىققا
كەلگەن تۇرلۇك ژانىردىكى يېڭى ئەسەرلەر ۋە ئۇلارغا
يېزىلغان باھا - تەقرىزلەر ئېلان قىلىنىدۇ.

ئۇچۇرلار

بۇ سەھىپىدە يېڭى خەۋەر - ئۇچۇرلار ئېلان
قىلىنىدۇ.

ژۇرنىلىمىز يۇقىرىقى سەھىپىلەرنى بىرلا ۋاقىتتا ئەمەس، بەلكى كونكرېت ئەھۋالغا قاراپ، ھەرقايسى سانلارغا بۆلۈپ، مۇۋاپىق تەڭشەپ ئىجرا قىلىدۇ. ئاپتورلىرىمىزنىڭ يۇقىرىقى سەھىپىلەر بويىچە يازغان ئەسەرلىرىنى تەھرىر بۆلۈمىمىزگە داۋاملىق ئەۋەتىپ تۇرۇشىنى، بۇ سەھىپىلەردىن بەھرە ئېلىشىنى ئىزدىگەن ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 2000 - يىللىق سانلىرىغا مۇشتەرى بولۇشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ ئىخلاسمەن ئاپتورلىرى ۋە ھېرىسمەن ئوقۇرمەنلىرى. ژۇرنىلىمىز خادىملىرى ھەممىڭلارنىڭ يېڭى يىلىڭلارنى قىزغىن تەبرىكلەيدۇ، سىزلەرگە سەممىي سالام يوللايدۇ. «بۇلاق» ژۇرنىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن 1980 - يىلىدىن باشلاپ رەسمىي چىقىرىلىشقا باشلىغانىدى. ھازىر 20 يىللىق مۇساپىنى بېسىپ ئۆتتى. 21 - يىلغا قەدەم قويۇش ئالدىدا تۇرۇۋاتىدۇ. بۇ جەريانىدا «بۇلاق» ژۇرنىلى پارتىيە - ھۆكۈمىتىنىڭ سەممىي غەمخورلۇقى ۋە يېتەكچىلىكىدە، تىرىشچان ئاپتورلار قوشۇنىمىزنىڭ قىزغىن قوللىشى، كەڭ مۇشتەرى، ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلىشى نەتىجىسىدە، ئەسلىدىكى قەرەلسىز مەجمۇئەدىن دۆلىتىمىز ئىچى ۋە سىرتىدا ئاشكارا تارقىتىلىدىغان پەسىللىك ژۇرنالغا ئايلاندى. 2000 - يىلدىن باشلاپ قوش ئايلىق ژۇرنال قىلىپ نەشر قىلىندۇ، مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن ژۇرنىلىمىزنىڭ سەھىپىلىرى يەنمۇ تولۇقلىنىپ، مەزمۇن دائىرىسى كەڭەيتىلىدۇ. ئەگەر ئەجدادلار يارلىقان مەدەنىيەت بايلىقلىرىدىن ئىپتىخار، ھۇزۇر ۋە غۇرۇر ئالاي دېسىڭىز، «بۇلاق» ژۇرنىلىغا مۇشتەرى بولغايسىز. «بۇلاق» ژۇرنىلىنى قەدىرلەپ ساقلاپ، ئەۋلادلىرىڭىزغا تەۋرۈك مىراس سۈپىتىدە قالدۇرغايسىز. ئەگەر بۇ مەدەنىيەت مىراسلىرىمىز بىزنىڭ يەنە نەچچە مىڭ يىلدىن كېيىنكى ئەۋلادلىرىمىزغا يېتىپ بارالىسا، بۇ بىز بىر ئەۋلاد كىشىلەرنىڭ بەختىمىز ئەمەسمۇ؟!

«بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 108 - 58، يەككە باھاسى: 4.50 يۈەن، يېرىم يىللىق باھاسى: 13.50 يۈەن.

1 - ئاي

د	س	چ	پ	ج	ش	ي
					1	2
3	4	5	6	7	8	9
10	11	12	13	14	15	16
17	18	19	20	21	22	23
24	25	26	27	28	29	30
31						

2 - ئاي

د	س	چ	پ	ج	ش	ي
	1	2	3	4	5	6
7	8	9	10	11	12	13
14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27
28	29					

3 - ئاي

د	س	چ	پ	ج	ش	ي
		1	2	3	4	5
6	7	8	9	10	11	12
13	14	15	16	17	18	19
20	21	22	23	24	25	26
27	28	29	30	31		

4 - ئاي

د	س	چ	پ	ج	ش	ي
					1	2
3	4	5	6	7	8	9
10	11	12	13	14	15	16
17	18	19	20	21	22	23
24	25	26	27	28	29	30

5 - ئاي

د	س	چ	پ	ج	ش	ي
1	2	3	4	5	6	7
8	9	10	11	12	13	14
15	16	17	18	19	20	21
22	23	24	25	26	27	28
29	30	31				

6 - ئاي

د	س	چ	پ	ج	ش	ي
			1	2	3	4
5	6	7	8	9	10	11
12	13	14	15	16	17	18
19	20	21	22	23	24	25
26	27	28	29	30		

7 - ئاي

د	س	چ	پ	ج	ش	ي
3	4	5	6	7	8	9
10	11	12	13	14	15	16
17	18	19	20	21	22	23
24	25	26	27	28	29	30
						31

8 - ئاي

د	س	چ	پ	ج	ش	ي
						1
2	3	4	5	6	7	8
9	10	11	12	13	14	15
16	17	18	19	20	21	22
23	24	25	26	27	28	29
30	31					

9 - ئاي

د	س	چ	پ	ج	ش	ي
				1	2	3
4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17
18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	

10 - ئاي

د	س	چ	پ	ج	ش	ي
						1
2	3	4	5	6	7	8
9	10	11	12	13	14	15
16	17	18	19	20	21	22
23	24	25	26	27	28	29
30	31					

11 - ئاي

د	س	چ	پ	ج	ش	ي
		1	2	3	4	5
6	7	8	9	10	11	12
13	14	15	16	17	18	19
20	21	22	23	24	25	26
27	28	29	30			

12 - ئاي

د	س	چ	پ	ج	ش	ي
			1	2	3	
4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17
18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	92	30	31

يۇلاق

ئۇيغۇرلار ياشىغان ھەر بىر ئاتلىق ۋە خەلقئارا ھەر بىر
پەسىللىك ژۇرنىلى

20-يىلنەشرى

ئومۇمىي 69-سان

1999

ئۇيغۇرچە كىتاپ تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

مۇقاۋىدىكى رەسىملەرنىڭ ئىزاھاتى

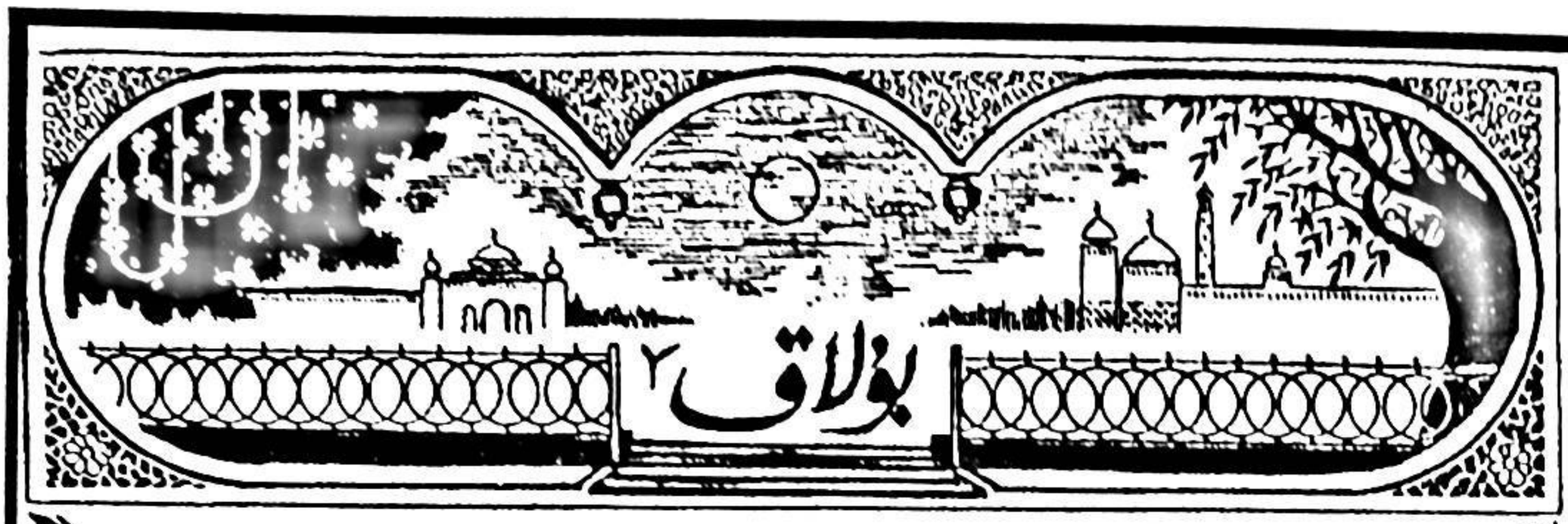
مۇقاۋىنىڭ بىرىنچى بېتىدە: هافىز شىرازىي فورتېرىتى. تېهران «خەزىنە» نەشرىياتى تەرىپىدىن هىجرىيە 1375 ـ يىلى نەشر قىلىنغان «دىۋانى هافىز» ناملىق كىتابتىن ئېلىندى. رەسسام: **ئەبۇلفەزل مىرزا بېگى.** (ئىلهام فوتوسى).

مۇقاۋىنىڭ ئىككىنچى بېتىدە: ئەلشىر نەۋائىنىڭ «دىۋانى فانىي» ناملىق ئەسىرىنىڭ باش بېتى. ئۆزبېكىستان جۇمهۇرىيىتىنىڭ «پەن» نەشرىياتى تەرىپىدىن 1982 ـ يىلى تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان «ئەلشىر نەۋائى ئەسەرلەرنگە ئىشلەنگەن رەسىملەر» ناملىق كىتابتىن ئېلىندى. (ئىلهام فوتوسى).

مۇقاۋىنىڭ ئۈچىنچى بېتىدە: 1. كرۇران گۈزىلى دەفنى قىلىنغان قەدىمىي قەبرىستانلىق.
2. كرۇران ئەتراپىدىكى يارداڭلىقلارنىڭ هاۋادىن تارتىلغان كۆرۈنۈشى.

مۇقاۋىنىڭ تۆتىنچى بېتىدە: 1. لوپنۇر خارابىسىنىڭ سۈنئىي هەمراهىدىن تارتىلغان قۇلاق شەكىلدىكى كۆرۈنۈشى.
2. كرۇران گۈزىلى قېزىۋېلىنغاندا ئورالغان جىغ توقۇلما يوپۇق.
3. قەدىمكى لوپنۇر ئادىمى ــ «كرۇران گۈزىلى».

مۇقاۋىنىڭ ئۈچىنچى، تۆتىنچى بېتىدىكى فوتو سۈرەتلەر ياپونىيە جۇڭگو دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى نورمالاشقانلىقىنىڭ 20 يىللىق خاتىرىسىگە بېغىشلاپ، ياپونىيە ئاساخي ئاخبارات ئاگېنتلىقى تەرىپىدىن 1992 ـ يىلى نەشر قىلىنغان «كرۇران خانلىقى ۋە ئۇزۇن تارىخقا ئىگە ساهىبجامال» ناملىق كىتابتىن ئېلىندى. (ئىلهام فوتوسى).

1999 - يىللىق 4 - سان
مۇندەرىجە

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

ئەمىر ھەمزە ..... (5)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇقادىر سادىر
سەككىز يۈكمەك يارۇق ..... (37)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇرېشىت ياقۇپ
شېئىرلار ..... ھاجى ئەمىن (73)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: شېرىپ خۇشتار

شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

ھەجۋى شېئىرلار ..... زەۋقىي (92)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: روزىمۇھەممەت جۇمە

مەشھۇر ئەسەرلەر

«فەرھاد ۋە شىرىن» داستانى ھەققىدە .....
..... نەتەن مەللەيېۋ (98)
كروران گۈزىلى ـ ئۇيغۇرلارنىڭ ئانىسى.....
..... پىيېر دىلىيانۇئا (127)
«گۈلزارى بىنىش» ئىجادىي ئەسەرمۇ ياكى تەرجىمىمۇ
..... پەخرىددىن ئىمىن (130)

مەڭگۈ تاشلاردىكى قەھرىمانلىق روھى ... خەيرۈللا كامىل (134)
خارەكتېرنىڭ قۇرۇلمىسى ۋە تىپلىرى ..... ئەخمەت ھەمەر (140)

مەشھۇر كلاسسىكلار

شاھى مارانىڭ ئۇزۇكى (چۆچەك) ..... (143)
رەتلىگۈچى: نادىرە رەھىمى
رىۋايەتلەر ..... (153)
توپلاپ رەتلىگۈچى: تۇرسۇن ھوشۇر ئىدىقۇتى
لەتىپلەر ..... (155)
توپلاپ رەتلىگۈچىلەر: ئابلىز توختى، دىلنۇر ئابلىز
قوشاقلار ..... (157)
توپلاپ رەتلىگۈچى: ئوشۇر ئەمەت

* *

خەتتات: نىياز كېرىم شەرقى، قاينام جاببار.
نەققاش: تۇردى قادىر نازىرى.
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: جالالىدىن بەھرام.

* *

باش مۇھەررىر: ئابلەت ئىمىن.
مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: مەھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت.
مۇھەررىرلەر: پەرىدە ئىمىن، ھاجى قۇتلۇق قادىر،
مىرھايات مىرسۇلتان، ئىزىز تۇردى.

ئۆمىرھەمزە ①

(قىسسە)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇقادىر سادىر

پەسلى داستان، ھەزرىتى ئەمىرنىڭ يۇنانىنى بويسۇندۇرغاندىن كېيىن ئىسكەندەرىيەگە كەلگەنلىكى

قارۇن يۇناندىن قېچىپ، ئىسكەندەرىيەگە — سەتەئبۇس بەل، ئەستەئانۇس بەل، تۇتيانۇس بەللەرنىڭ قېشىغا كەلدى. بۇلارمۇ قارشى ئېلىپ ئۇنىڭ ئالدىغا چىقتى. قارۇن نامە بىلەن زەھەرنى ئۇلارغا بەردى. ئۇلار: «ئەبۇلئالىنى چەۋگانبازلىق بىلەن ئۆلتۈرەيلى» دەيىشتى. ئۇلار ئەمىرنىڭ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ، قارۇننى يوشۇرۇپ قويۇشتى. ئاندىن ئۇلار ئەمىرنىڭ ئالدىغا چىقتى. ئۇنى شەھەرگە ئېلىپ كىرىپ زىياپەت بەردى.

بىر كۈنى بىرەيلەن بىر چەۋگاننى ئېكېلىپ سەتەئبۇس بەلنىڭ ئالدىغا قويدى.

— ئەي، سۇلتانى ئالەم، — دەدى سەتەئبۇس، — سىز بىلەن بىر چەۋگانبازلىق قىلىپ باقسام دەيمەن.

ئەمىر قوبۇل قىلدى ۋە ئۇلار مەيدانغا چۈشۈپ چەۋگانبازلىق قىلىشتى. ئات يۈگۈرتىدە- غان چاغدا سىيەھ قەيتاس توختىۋالدى. ئەمىر ئاتقا قامچا ئۇردى. سىيەھ قەيتاس قوزغالدى - يۇ، ئىككى ئارقا پۇتى قۇدۇققا تىقىلدى. ئەمىر قۇدۇقنىڭ لېۋىدە تىزى بىلەن قەيتاسنى توختاتـ- تى. قۇدۇقنىڭ ئاستىدا يۇز دانە شەمشەر ۋە نەيزە بار ئىدى. بۇ ئىش لەندىھۇرنى سەگەكلەشـ- تۈردى. دەل شۇ چاغدا سەتەئبۇس ئەمىرنىڭ بېشىغا كەلدى، ئۇلار ئىككىلىسى بىر- بىرىگە قىلىچ سالدى ۋە قوللىرىنى تۇتۇشۇپ قۇدۇق لېۋىدىن قوپتى. ئاتلىرىنىمۇ قۇدۇقتىن چىقار- دى. ئەمىر سەتەئبۇسنى كۆتۈرۈپ يەرگە ئۇردى. ئۇ، يىغلاپ تۇرۇپ:

— ئەي ئەمىر، يامان قىپتىمەن، تۆۋە قىلدىم. دىنىڭىزنىڭ راستلىقىغا ئىشەندىم، — دەدى. ئەمىر ئۇنى قويۇپ بەردى. ئۇ قورقۇنچىدىن بەيئەت قىلدى. ئەمىرگە يەنە زىياپەت بەردى. نەچچە كۈندىن كېيىن ئەمىرنىڭ قېشىغا كىلىپ:

— نۇرغۇن خەزىنىلىرىم بار ئىدى. سىزگە تارتۇق قىلماقچىمەن. سىزگە بىئەدەپلىك قىپتىمەن، — دەدى. بۇ جايدا ھېچكىشى يوق ئىدى.

ئەمىر ئۇنىڭ بىلەن بىر باغقا كىردى. باغدا بىر قەسىر بار ئىدى. ئۇ، بىر تۇۋرۇك بىلەنلا بەرپا قىلىنغانىدى. بۇ تۇۋرۇك يىقىلسىلا، قەسىرمۇ يىقىلاتتى. تۇۋرۇكنىڭ ئوتتۇرا- سىغا بىر زەنجىر باغلانغان بولۇپ، زەنجىرنىڭ ئۇچى تۆگىلۈكتىن چىقىرىلىپ، پىلغا

باغلانغانىدى. سەتەئبۇس ئەمىرنى بۇ قەسىرگە ئەكىرىپ قويۇپ، چىقىپ پىلبانلارغا خەۋەر قىلدى. پىلبانلار پىللارنى ئۇردى. پىللار كۇچەپ تارتتى. تۇۋرۇك قومۇرۇلۇپ ئىمارەت ئەمىرنىڭ بېشىغا ئۆرۇلدى.

قارۇن دېگەن بەند پەيدا بولۇپ، مۇقبىلنىڭ بوينىغا قىلىچ ئۇردى. مۇقبىل يىقىلدى. سىيەھ قەيتاس كىشىنگىنىچە لەشكەرلەرنىڭ يېنىغا كەلدى. خوجا ئۇمرى ئەھۋالدىن خەۋەر تېپىپ، لەشكىرىنى ئېلىپ يېتىپ كەلدى. شىددەتلىك جەڭ بولدى. ئۇلار مۇقبىلنى يۆلەپ تۇرغۇزدى. ئەمىر تۇۋرۇكنىڭ كاۋىكىدا يۆلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئاستا بىر ئىشىككە يېتىپ بارىدى. ئۇ يەردىن «ئەي خۇدايىم!» دېگەن بىر ئاۋاز ئاڭلاندى. ئەمىر قارىسا، ئالدىغا بۇت قويۇۋالغان بىر بوۋاي ئولتۇرۇپ زارلاۋاتاتتى. ئۇ بۇتنىڭ ئېگىزلىكى قىرىق گەز بولۇپ، ئالتۇندىن ياسالغان، ئىچىگە دېڭە ئورۇنلاشقانىدى. بوۋاي ئۇنىڭ ئالدىدا ئولتۇرۇپ پەريات قىلاتتى. ئەمىر سەكرەپ كىرىپ بۇتنى ئالدى. شۇ ئاردا خوجا ئۇمرى بۇ ئۆيگە لەخمە كولاپ كىرىپ كەلدى ۋە دېڭىنى قېلىپتىن جۇدا قىلدى. دېڭە ئاسمانغا چىقىپ كەتتى. بوۋاي تەسلىم بولدى. ئەمىر قارۇننىڭ تاغ تەرەپكە كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ، خوجا ئۇمرىنى قارۇننىڭ ئارقىسىدىن ئەۋەتتى. ئۇ يەردە بىر قۇل قۇش كۆتۈرۈپ يۇرەتتى، يەنە بىر كىشى تىلەمچىلىك قىلىۋاتاتتى. ئۇلار: «سىلەردىن ئىلگىرى بىر قارا ئاتلىق كېلىپ، ئۇۋ ئولجىلىرىمىزنى تارتىۋالدى.» دېيىشتى. ئەمىر ئۇنىڭ قارۇن ئىكەنلىكىنى بىلدى.

— ئەي قۇل، ئېتىڭ نېمە؟ — دەپ سورىدى خوجا ئۇمرى.

— مۇبارەك.

— ياخشى ئىسمىڭ بار ئىكەن. ساڭا مۇبارەك بولسۇن، قاچانكى قارۇننى ئۆلتۈرسەم، سېنى پادىشاھ قىلاي، — دېدى خوجا ئۇمرى كېتىۋېتىپ. ئۇلار بىر تاغقا كېلىپ، قارۇننى تاپتى. ئۇ بىر كامارغا كىرىۋالغانىدى. قانچە قىلىپمۇ ئۇنى چىقىرالمىدى. خوجا ئۇمرى كۇچەپ تارتىپ ئۇنى كامارىدىن چىقاردى. ئەمىر قارۇننى ئۆلتۈردى. خوجا ئۇمرى قارۇننىڭ يېنىدىن يەتتە دانە لەئلىنى تېپىپ، ئەمىرنىڭ بىلىكىگە قاداپ قويدى. ئۆزى قارۇننىڭ ئېتىنى مىندى. ئۇلار ئۆز لەشكەرلىرى قېشىغا راۋان بولۇشتى.

تەرسۇسىدىن ئەدەد شاھ تەرسۇسى جەڭگە كەلگەن ئىكەن. ئەمىر ئۇنى جەڭدە ئۆلتۈردى. ئۇنىڭ ئۇچ ئايلىق بىر ئوغلى بار ئىدى. ئەمىر ئۇنى ئاتىسىنىڭ ئورنىدا پادىشاھ قىلىپ قويدى. كېيىن «ئامىرشاھ ئودبارى سىزگە قۇلچىلىققا كېلىدىكەن» دېگەن خەۋەر كەلدى. ئامىر شاھ يېتىپ كەلدى. ئۇ خەزىنىلىرىنى ئەمىرگە سوۋغا قىلىپ، تەسلىم بولدى.

ئەمىر خوجا ئۇمرىنى بۇيرۇپ، ئات، تون، تۇغ ـ ئەلەمنىڭ ئون مىڭ كىشى بىلەن بىر تەخت كەلتۈردى. مۇبارەكنى تەختكە ئولتۇرغۇزدى. مۇبارەكنىڭ خوجايىنىنى ئۇنىڭغا ۋەزىر قىلدى. ئاندىن ئەمىرنىڭ ئالدىغا ئەكېلىپ ئۇنىڭغا «مۇبارەك خان» دەپ ئات قويۇپ قويدى. ئاندىن ئۇنى رۇدبارغا پادىشاھ قىلىپ ئەۋەتتى. ئەمىر ئىسكەندەرىيەنىڭ مال ـ مۇلكىنى ئېلىپ، ھەلەپكە راۋان بولدى.

پەسلى داستان، ئەمىرنىڭ ئىسكەندەرىيەدىن ھەلەپكە يۇرۇش قىلغانلىقى

ئەمىر ئالدىن خەۋەر ئىگىلەش ئۈچۈن خوجا ئۇمرىنى ئىلگىرى ماڭدۇردى. ئۇ بىرلەڭگەر-گە يېتىپ بېرىپ ئۇ يەردە بىر بۇلاقنى كۆردى. ۋە ئۇسساپ كەتكەنلىكتىن سۇ ئىچمەكچى

بولدى. تامىنىڭ ئۈستىگە بىر جام سۇ ئېلىپ قويۇلغانىدى. سۇنى ئېلىپ نان چىلاپ يىدى. بىردىنلا ئۇنىڭ بېشى قايدى. شۇ چاغدا لەڭگەردىن بىر قەلەندەر چىقىپ كەلدى. خوجا ئۇمرى ئۇنى كۆرۈپ ئۇنى ئەييارکەن دەپ بىلدى. ۋە ئورنىدىن تۇرماقچى بولدى - دە، يەرگە يىقىلدى. ھېلىقى قەلەندەرنى خالىد ئەييار دەپ ئاتايتتى. ئۇ، خوجا ئۇمرىنىڭ قول - پۇتىنى باغلاپ ھوشىغا كەلتۈردى. ئۇنىڭ خالتىسىنى تۆكۈپ، بىر ياغلىقنى تاپتى. خالىد ئەييار ياغلىقتا ئۆزىنىڭ يۈزىنى سۈرتىۋىدى، دەرھال ھوشسىزلىنىپ يىقىلدى. خوجا ئۇمرى ئۇنىڭ ئاجراپ شۇ ئەييارنىڭ سۈرىتىدە ياساندى. ئەييارنىڭ ئاغزىغا پۇغەندەگى ئەييارنى ھۈرۈپ، ئابدۇلقەھھار ھەلەپىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى. ۋە ئۇنىڭدىن ئالتۇن ئىنئام ئالدى.

N94 www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كتاب توربېكتى ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى تارمىسى

ئىنز، بىز هەممىمىز بەيئەت قىلساق، مالىلىرىمىزنىمۇ سىزگە تەقدىم قىلساق، — دېدى.

ئەمىر ماقۇل بولدى. خوجا ئۇمرى ۋە باشقىلار ئەمىرنى قانچە توسسىمۇ، ئەمىر ئۇنىماي، ئەجدىهاغا قارشى يولغا راۋان بولدى. ئارقىسىدىن يېگىرمە كىشى ماڭدى، ئەمىر بىر مۇنارنىڭ نۇۋىگە كېلىپ، مۇنارنىڭ ئۈستىدە ناغرا چېلىنىۋاتقانلىقىنى كۆردى. ئەجدىها ئاغزىغا يوغان بىر تاشنى ئالدى ـ دە، تاشنى كۆكۈم تالقان قىلىپ تاشلىدى. ۋە يەنە نەرە تارتتى. بۇ قېتىم ئەمىر ئۇنىڭ ئاغزىغا يېقىن كەلدى ۋە «ئاللاھۇ ئەكبەر!» دەپ ئاغزىغا شەمشەر سالدى. ئەجدىهانىڭ هەر ئىككىلا جاۋغىيى تەڭ كېسىلدى. ئەجدىها هۆركىرىگىنىچە ئەمىرنى خارتۇمىغا ئالماقچى بولدى. ئەمىر ئۇنىڭ جاۋغىيىدىن چىڭ تۇتۇۋالغاچقا، ئەجدىها يۇمۇلىنىپ قۇيرۇقىنى هالقا قىلىپ، ئەمىرنى يۆگىۋالدى. ئەگەر ئەمىرنىڭ ئورنىدا تاش بولغان هالەتتىمۇ كۆكنار ئۇرۇقىدەك بولۇپ كېتەر ئىدى. ئەمىرنى خۇدايىتائالا ساقلىدى. ئەجدىها ئەمىرنى هاۋاغا ئاتتى. ئەمىر ئۇچيۇز قېرى ئېگىزلىككە ئېتىلىپ چىقىپ، ئەجدىهانىڭ ئۈستىگە بىردىنلا چۈشتى. ۋە نەرە تارتقىنىچە ئەجدىهانىڭ بۇينىغا شەمشەر ئۇردى. ئەمىرنىڭ كۆڭلى ئېلىشىپ كېتىپ هوشىدىن كەتتى. شۇ هالدا خوجا ئۇمرى يېتىپ كېلىپ، ئەمىرنىڭ هالىدىن كەتكەنلىكىنى كۆردى. ئەمىرگە هېچقانداق زىيان يەتمىگەن ئىدى. ئۇ خەنجىرى بىلەن ئەجدىهانىڭ بىقىنىغا ئۇرۇۋىدى، ئەجدىها يۇمۇلاندى ۋە خوجا ئۇمرى ئەجدىهانىڭ ئاستىدا قالدى. ئۇ «ۋاي داد!...» دەپ توۋلىدى. ئەمىر دەرهال ئورنىدىن قوپۇپ بىر پەشۋا ئۇرغاندى، ئەجدىها نېرىغا كەتتى. شۇ چاغدا بارلىق ئۇمىرالار يېتىپ كەلدى. خوجا ئۇمرى ئورنىدىن مىڭ تەستە قوپتى، ـ دە، ئەمىرگە چاقچاق قىلىپ:

— ئەجدىهانى مەن ئۆلتۈردۈم، — دېدى هەم ئەجدىهانىڭ تېرىسىنى ئون سەككىز كۈندە تۇلۇمچە قىلىپ سويۇپ، زەخمىلىرىنى ئىككى ئايغا يېقىن تىكتى. كۆزىگە ئەينەك ئورنىتىپ ئىچىگە سامان تىقتى. پۇتىغا غالتەك بېكىتىپ، ئىككى ئاتەشباز قۇلنى ئۇنىڭ ئىچىگە سولاپ، ئەجدىهانىڭ ئىككى تەرىپىگە زەنجىر باغلاپ هەيۋەت بىلەن ئەنتاقىيەگە كەلدى. قۇباد ئۇنى كۆرۈپلا تەسلىم بولدى. شۇ دەبدەبىلەر بىلەن قۇستەنتەنىيەئى رۇمغا راۋان بولدى.

پەسلى داستان، ئەمىرنىڭ قۇستەنتەنىيەئى رۇمغا كەلگەنلىكى، ئەمىرگە پەند ئۇرىمىز دەپ ئۆزلىرى پەند يېگەنلىكى

ئەمىر يولدا شىكار قىلغاچ ماڭدى. ئۇ بىر كېيىكنى قوغلاپ مېڭىرىپ، لەشكىرىدىن ئايرىلىپ، بىر بايقۇشقا كېلىپ قالدى. بۇ چاغدا كۈن كەچ بولۇپ قالغانىدى. شۇڭا شۇ يەردە قونۇپ، ئەتىسى يولغا چىقتى. ئۇ كېتىۋاتسا كەينىدىن ئۈچ ئاتلىق يېتىپ كېلىپ ئارىدىن بىرى:

— بۇ لاچىن مېنىڭ ئىدى، — دېدى. ئەمىر:

— يۈزۈڭنى ئاچقىن بېرەي، — دېدى. ئۇ پۇركەنجىنى ئاچتى. ئەمىر، گۈيا تولۇن ئايدەك بىر قىزنى كۆردى. قىز ئېتىدىن چۈشۈپ، ئەمىرگە يېقىنچىلىق قىلدى ۋە ئەمىرنى بىر باغقا باشلىدى. ئۇلار باغدا شېرىن سۆھبەتلەردە بولدى. ئاندىن ئەمىر لەشكەرگاهقا قايتىپ كەتتى.

قەيسەر ئەمىرنى ئەنتاقىيەنىڭ ئەجدىهاسىنى ئېلىپ كېلىۋاتقۇدەك دەپ ئاڭلىدى. ئۇنىڭ بەركاس، شەماس، كەبىر ۋاسىل، ئابدۇسسەلام ۋە ئەلقەمەئى ئۇستۇرلابى دەيدىغان بەش ۋەزىرى بار ئىدى. ئۇلارغا مەسلىھەت سالدى. ۋەزىرلەر:

— ئەمىر بىلەن جەڭ قىلىپ تەڭ كېلەلمەيمىز. ئۇنىڭ ئالدىغا چىقىپ كۆتۈۋالايلى ۋە ئۇنى قارادېگىزنىڭ لېۋىگە چۈشۈرەيلى، — دېيىشتى. ئەلقەمە:

— مەن ئۇلارنى ھاممامدا ئۆلتۈرەي، — دېدى. چۈنكى ئۇنىڭ بىر تاللا تۆۋرۈك بىلەن تۈرغۇزغان بىر ھاممامى بار ئىدى. شۇنداق قىلىپ ئۇلار ئەمىرنىڭ ئالدىغا چىقىپ ئۇلارنى دەريا لېۋىگە چۈشۈردى. ئاندىن شەھەرگە ئېلىپ كىردى. ئەمىر ھامغامغا بارماقچى بولۇۋاتقاندا، ئەلقەمە:

— مەن يېڭىدىن ھاممام قىلدۇرغانىدىم. قەدەم تەشرىپ قىلغايلا، — دېدى. ئەمىر ئۇمرالىرى بىلەن كەلدى. ھاممامنىڭ ئىچىگە ياخشى بېساتلارنى سېلىپ، ئالتۇن - كۈمۈش ئاپتۇۋا، چىلاپچىلارنى قويغانىكەن. زەيتۇن پىيەكتىن لۆڭگىلىرى بار ئىدى. ئەمىرنى تەكلىپ قىلدى. ئەمىر لۆڭگىنى قولىغا ئالدى. شۇ ئەسنادا، ئارقا تەرەپتىن خوجا ئۇمرىنىڭ قۇلىقىغا بىر چالما تەگدى. خوجا ئۇمرى ئۇمەر مەئدەكەرەپكە:

— سىز چاقچاق قىلدىڭىزمۇ؟، — دېدى. ئۇمەر مەئدەكەرەپ قەسەم ئىچتى. خوجا ئۇمرى «تاشقىرىدا چوقۇم بىر ئىش بار» دەپ ئويلاپ:

— ئەي ئەمىر، مەن كىرگۈچە ھاممامغا كىرمىسىلە، — دېدى ۋە تاشقىرىغا چىقىپ، تۇلۇن ئايدەك بىر قىزنى كۆردى. قىز دېدى:

— ئەي خوجا ئۇمرى، مەن قەيسەرنىڭ قىزى، ئىسمىم گۈلنۇش. ئاتامنىڭ ۋەزىرلىرى بۇ ھاممامنى بىر تۆۋرۈك بىلەن ياسىغان، تۆۋرۈككە زەنجىر باغلانغان، زەنجىرنىڭ ئۇچى گۈلخانىدىن چىقىرىلىپ، ئون ئىككى پىلغا باغلانغان. پىلبانلارغا «قاچانكى خەۋەر قىلىنسا پىللارنى ھەيدەڭلار، بۇ ئەرەبلەر تاش - خىشنىڭ ئاستىدا قالسۇن» دەپ ئېيتىلغان.

— ئەي مەلىكە، — دېدى خوجا ئۇمرى، — مەن قوبۇل قىلدىم. خۇدايىتائالانىڭ ئۇلۇغلىقى بىلەن سىزنى ئەمىرنىڭ نىكاھىغا كىرگۈزگەيمەن.

مەلىكە ئۇ يەردىن كەتتى. خوجا ئۇمرى ئەمىرنىڭ قېشىغا كىرىپ:

— بۇ ھاممامىڭىزلاردا ھاك بار ئىكەن. ئەمىرگە زىيان قىلىدۇ، — دېدى.

— ياق، — دېدى ئەلقەمە، — ناھايىتى كۆپ ئىپار گۈلاپ چاچتىم. ھاكنىڭ ھىدى قالمىدى.

— ئۇنداقتا، سىلەردىن بىرسى ئاۋۋال كىرسۇن، ئاندىن بىز كىرەيلى، — دېدى خوجا ئۇمرى. قەيسەر قىرىق كىشى بەش ۋەزىرى بىلەن كىردى. خوجا ئۇمرى چىقىپ پىلبانلارغا خەۋەر قىلدى. پىلبانلار قامچا ئۇرۇپ، پىللارنى قوغلىدى. تۆۋرۈك قومۇرۇلدى. ھاممام يىقىلىپ، قەيسەر ۋەزىرلىرى بىلەن قېچىپ چىقىپ رۇمغا باردى. باشقىلىرى توپىغا كۆمۈلۈپ قالدى. خوجا ئۇمرى ئەمىرگە:

— بىزگە ئورا قازغانلار ئورنىغا ئۆزى چۈشتى، — دېدى. ئاخىرى ئۇلار رۇمنىڭ مېلىنى يىغدى. ئالتە شەھەرنىڭ مېلى تولا بولۇپ كەتتى. ئەمىر:

— بۇ ئالتە شەھەرنىڭ مېلىنى موشۇ يەردىن پادىشاھقا ئەۋەتەيلى، مىسرنىڭ مېلىنى ئۆزۈم ئېلىپ باراي، — دەپ يىغلىغان ماللارنى مۇقىبلدىن ئەۋەتتى. ئەمىر نامە يېزىپ، خوجا ئۇمرىدىن مەككىگە ئەۋەتتى ۋە:

— سەن مەككىدىن مەدايىنغا بېرىپ، ماللارنى ئۆزۈڭ ساناپ بەرگىن، — دېدى. خوجا ئۇمرى ماقۇل بولدى، ئەمىر كېچىسى مۇقىبل توغرىسىدا بىر يامان چۈش كۆردى. ئارقىسىدىن لەندىھۇرنى بۇيرىدى. مۇقىبل يولىدىن ئېزىپ قېلىپ، سالۇك قاراقچىنىڭ شەھىرىگە بېرىپ قالدى. سالۇك چىقىپ جەڭ قىلىپ، مۇقىبلنى زەخىملەندۇردى ۋە ماللارنى

ئېلىپ كېتىۋاتقاندا، ئارقىدىن لەندىھۇر يېتىپ كېلىپ، سالۇكنى ئۆلتۈردى. ئاندىن شەھەر-گە كىرىپ، مالىلىرىنى ئېلىپ مەدايىنغا راۋان بولدى.

پەسلى داستان، ئەمىرنىڭ مىسىر شەھىرىگە بېرىپ تۇتقۇن قىلىنغانلىقى ۋە ئۇ يەردىن قۇتۇلۇپ چىققانلىقى

ئەمىر مىسىرغا كەلدى. ئەزىز مىسرى ئۇنى قارشى ئېلىپ، ئالدىغا چىقتى ۋە نىل دەرياسىنىڭ بويىغا چۈشۈرۈپ، زىياپەت بەردى. زىياپەتتە ئەمىرگە بىھۇش قىلىدىغان دورا بېرىپ، ئۇنى قىرىق ئادىمى بىلەن قوشۇپ تۇتتى. ئۇلارنى يۈسۈپ ئەلەيھىسسالامنىڭ زىندىنى-غا ئاپىرىپ سالدى. ئەمىرنىڭ لەشكەرلىرى كاۋاڭاچىنى جايىگىلىدا بۇ ئىشلاردىن خەۋەرسىز قالدى. ئەزىز مىسرى ئىككى تەرەپتىن مەدايىنغا نامە ئەۋەتتى. بۇ تەرەپتىن لەندىھۇر، مۇقىبىللار شادكام كۆڭرۈكىگە كېلىپ چۈشكەندى. ئۇلار پادىشاھنىڭ قېشىغا كىرىپ «ئالتە شەھەرنىڭ مال ـ مۈلكىنى ئېلىپ كەلدۇق» دېدى. بۇ چاغدا ئەمىر مىسرغا خوجا ئۇمرى مەككىگە كەتكەنىدى. ئەمىرنىڭ ھۆكمى بويىچە ئەسلىدە خوجا ئۇمرى كېلىپ بۇ مالنى ساناپ ئۆتكۈزمەكچى بولغانىدى. بۇ غەلىبىدىن پادىشاھ ناھايىتى خۇشال بولدى. بەختەك غەمگە پاتتى. بىر ئازدىن كېيىن لەندىھۇر مالنىڭ قېشىغا كەلدى. قارىسا بەختەك ئۆيىدە غەمكىن ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ كەپتەرۋېزى ئۆگزىسىدە تۇراتتى. بىردىنلا ھاۋادا ئىككى كەپتەر پەيدا بولۇپ، ئۆگزىگە چۈشتى. قارىسا، بوينىغا قەغەز باغلاقلىق ئىندى. كەپتەرۋاز كەپتەرلەرنى تۇتۇپ، بەختەكنىڭ قېشىغا ئېلىپ كىردى. قەغەزنى ئېلىپ كۆرۈۋىدى، ئۇنىڭغا: «مەنكى، ئەزىز مىسرىدۇرمەن. ئەبۇلئالىنى قىرىق كىشى بىلەن تۇتۇپ قاماپ قويدۇم. بۇنىڭغا نېمە دەيسىز؟» دەپ يېزىلغانىدى. بەختەك ئامىنى ئېلىپ پادىشاھنىڭ قېشىغا كىردى ۋە:

ـــ ئەبۇلئالى مىسىردا تۇتقۇن قىلىنىپتۇ. مۇقىبىل بىلەن لەندىھۇرنى بۇ يەردە بىز تۇتايلى. ئۆزىمىز بېرىپ، ئەبۇلئالىنى شۇ يەردە ئۆلتۈرەيلى. باشقىسى بولسا بىزنىڭ ئەۋ-ەتكەرلىرىمىزدۇر، ـــ دېدى. شاھ ماقۇل بولدى. بەختەك نامە يېزىپ، كەپتەرنىڭ پۇتىغا باغلاپ، مىسرغا ئەۋەتتى. ئەتىسى، مۇقىبىل بىلەن لەندىھۇر پادىشاھنىڭ قېشىغا كىردى. بەختەك ئاشپەزگە «گۈرۈچكە بىھۇش دورىسىدىن سېلىۋەت» دەپ بۇيرىدى. ئاشپەز قايسىغا سالغىن دېگىنىنى ئۇنتۇپ قالدى. خوجا جەمىل كىرىۋىدى، ئاشپەز ئۇنىڭدىن سورىدى:

ـــ بەختەك ئاشقا دورا بىھۇش سالغىن دېگەنىدى، قايسىغا سالاي؟

ـــ قايسىنى خالىساڭ، شۇنىڭغا سال، ـــ دېدى خوجا جۇمھۇر.

تاماق تارتىلدى. خوجا جۇمھۇر ئىشارەت قىلدى. مۇقىبىل بىر ئىشنى پەملەپ، «بۇرنۇم قاناپ قالدى» دېگەن باھانە بىلەن تالاغا چىقىپ، خوجىنىڭ ئۆيىگە كەلدى. خوجىنىڭ تىلسىم ئۆيىلىرى بار ئىدى. مۇقىبىلنى شۇ يەرگە يوشۇردى. ئەمما، لەندىھۇر سادداراق ئىدى، ئۇ بېشىنى كۆتۈرمەي ئاشنى يەۋەردى. ئاخىرى بىھوش بولدى. ئۇنىڭ قولىنى باغلاپ، ئۆلتۈر-مەكچى بولدى. بۇ چاغدا مەلىكىگە خەۋەر يېتىپ، ئادەم ئەۋەتىپ لەندىھۇرنى ئېلىپ كەتتى. پادىشاھ ھەرەمگە كەلدى. مەلىكە:

ـــ سىز قاچانكى مىسىرغا بېرىپ، ئەبۇلئالىنى ئۆلتۈرۈپ كەلسىڭىز، بۇنى شۇ چاغدا سىزگە تاپشۇراي، ـــ دېدى. پادىشاھ ماقۇل بولدى. مۇقىبىلنى شۇنچە ئىزدەپمۇ تاپالماي، ھەيران بولۇشتى. خوجا ئۆيگە كېلىپ مۇقىبىلنى چىقىرىپ ئۇنىڭغا رەم سېلىپ:

ـــ ئەي مۇقىبىل، ئەبۇلئالى مىسىردا تۇتقۇن بوپتۇ. سەن بارمىغۇچە ئەمىر ئۇ يەردىن

قۇتۇلالمايدۇ، — دېدى.

خوجا جۇمھۇر مۇقبىلنى بىر ئانتا مىندۇرۇپ، كېچىلەپ مىسىرغا ماڭدۇردى. بۇ تەرەپتىن — مەككىدىن خوجا ئۇمرى كەلدى ۋە لەندىھۇرنىڭ قامالغانلىقىنى بىلدى. مۇقبىل- مۇ يوقاپ كېتىپتۇ. ئۇ ساندۇقتىكى مالالارنى ئېلىپ، بىر يەرگە يوشۇرۇپ قويدى ۋە ساندۇقنا تاش تولغۇزۇپ قويۇپ، خوجىنىڭ ئۆيىگە كەلدى. مۇلازىملار ساندۇقلارنى پادىشاھنىڭ قېشىغا ئەكىرىپ، ئېچىپ ھەممىنىڭ تاش ئىكەنلىكىنى كۆردى. پادىشاھنىڭ غەزىپى تېخىمۇ زىيادە بولۇپ، ئەمىرنى ئۆلتۈرگىلى مىسىرغا ئۆزى ماڭدى. خوجا جۇمھۇر خوجا ئۇمرىگە:

— ئەمىر مىسىردا تۇنۇن بولۇپ قاپتۇ. سىز بارمىغۇچە ئۇنىڭدىن خالاس بولالمايدۇ، — دەپ ئۇنىمۇ مىسىرغا يولغا سالدى.

پەسلى داستان، ئەزىز مىسرى بۇ ئىشلاردىن خەۋەر تاپقۇچە، خوجا ئۇمرىنىڭ چاققانلىق قىلغانلىقى

مۇقبىل لەشكەرلىرى بىلەن لەڭگەرگە يېتىپ باردى ۋە ئەمىرنىڭ لەشكىرىنى جاڭگالدا پىنھان كۆردى. بۇ تەرەپتىن خوجا ئۇمرى كەلدى. مىسىر شەھرىنىڭ سىرتىدا بىر گۇمبەز بار ئىدى. ئۇ گۇمبەزنىڭ ئۇستىدە ئولتۇرغان كەپتەرنى كۆردى. خوجا ئۇمرى كەپتەرنى سوقۇپ چۇشۇرۇپ، بوينىدىكى خەتنى ئېلىپ ئوقۇدى. خەتتە «ئەي ئەزىز مىسرى، ياخشى ئىش قىلىپسەن، سەۋر قىلىپ تۇر، ئۆزۈم بېرىپ، ئۇنى ئۆز قولۇم بىلەن ئۆلتۈرەي، نەچچە يىلدىن بېرىقى ئۆچۈمنى بىراقلا ئالاي ...» دېگەنلەر يېزىلغانىدى. خوجا ئۇمرى نامىنى ساقلاپ قويدى. لەشكەرگاھقا قايتىپ كېلىپ، كېچىسى مۇقبىل بىلەن سېپىل تۇۋىگە كەلدى. كەمەند تاشلاپ سېپىلغا چىقىپ يولغا چۇشتى. ئۇلارغا قارا كىيىملىك ئوچ كىشى ئۇچرىدى. خوجىنىڭ ئۇلارغا كۆزى چۇشۇپ:

— كىمسەن؟، — دېدى. ئۇ:

— مەن ئەزىز مىسرىنىڭ قىزى زوھرايى مىسرىدۇرمەن. ھېلى ھەزرىتى خىزىرنى چۇشۇمدە كۆردۇم. ئۇ: «سېنىڭ نىكاھىڭ مۇقبىل بىلەن بولىدۇ،» دېگەنىدى. شۇنىڭ بۇيرۇقى بىلەن بۇ يەرگە كەلدىم، — دېدى. بۇ ئۇچەيلەن بۇلارغا قوشۇلدى. خوجا ئۇمرى تۆت كوچىغا بېرىپ، بىر دۇكانىنىڭ ئىشىكىگە كەلدى. ئۆيدە چىراغ يېنىقلىق بولۇپ، خوجا ئۇمرى بىر كىشىنىڭ ناماز ئۆتەۋاتقىنىنى كۆردى. ئۆي ئىچىدە بولسا نەيزە ۋە شەمشەرلەر تۇراتتى. ئۇ كىشى نامازدىن يېنىپ، خوجا ئۇمرىنى كۆردى ۋە ئۇنىڭ ئايىغىغا يىقىلدى:

— ھېلىلا «ئەبۇلئالىنىڭ بېگىگە يار بولغىن» دەپ بىر چۇش كۆردۇم، — دېدى ۋە ئۇمۇ ئۇلارغا ھەمراھ بولدى. بۇلار مېڭىپ - مېڭىپ زىندان ئىشىكىگە كەلدى. زىندان باققۇچى دودەئى زەڭگى ئىدى. مەلىكە:

— زەڭگىنى مەن ئۆلتۈرەي، نەچچە يىلدىن بىرى ئۇ ماڭا ئاشىق ئىدى. شۇڭا مەن ئۇنى ئاسانلا ئۆلتۈرىمەن، — دەپ، زىندان ئىشىكىگە كەلدى ۋە:

— ئىشىكنى ئاچ، دۇئايىڭ مۇستىجاب بولدى، مەن زوھرايى مىسرى بولىمەن، — دېدى. زەڭگى خوشلۇقىدا ئىشىكنى ئاچتى. مەلىكە زەڭگىنى ئۆلتۈردى. ئەمىرنى خالاس قىلىپ، ئەزىز مىسرىنىڭ ئۆيىگە كەلدى. زوھرايى مىسرى ئىشىكنى ئېچىپ:

— ئەي دادا، قوپۇڭ، بىر ئېزىز مېھمان باشلاپ كەلدىم، — دېدى. ئەزىز مىسرى پىسەنت قىلمىدى. ئەمىر كىرىپ ئەزىزنى ئۆلتۈردى ۋە مىسرنى بويسۇندۇردى.

ئۇيغۇر كىتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تارمىسى

پەسلى داستان، ئەمرىنىڭ مىسىردا پەيغەمبەرلەردىن نەزەر تاپقانلىقى

ئەزىز مىسرىنىڭ ئۆيىدە بىر گۈمبەز بار بولۇپ ئىشكى يوق ئىدى. گۈمبەزگە بىر زەنجىر ئېسقىلىق تۇراتتى. ئەمىرگە: «بۇ گۈمبەزدە پەيغەمبەرلەرنىڭ سەلاھى بار ئىمىش، دەپ ئاڭلىغاندۇق» دېيىشتى. ئەمىر كېلىپ، زەنجىرنى تارتىۋىدى، ئىشىك ئېچىلدى. ئەمىر گۈمبەزگە كىردى. گۈمبەز ئىچىدە سەككىز قەبرە بار ئىدى. ئەمىر سالام قىلىپ قەبرىلەرنى تاۋاپ قىلدى. شۇ چاغدا ئەمىرنى ئۇخلىغان باسقاندەك بولدى. ئاسماندىن سەككىز تەخت چۈشتى. تەختىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان بىرى ئېيتتى:

— ئەي ئەبۇلئالى، مەن سۇلايمان پەيغەمبەرنىڭ ئاتىسى، سىزگە بىر يادىكارىم بار ئىدى. سىز بۇ قەبرەمنىڭ ئايىغىنى كولىسىڭىز بىر ساندۇق چىقىدۇ. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئەلىغا مىڭلارچە سالام بولسۇنكى، ئۇ، سىزنىڭ ۋاقتىڭىزدا ئاشكارا بولىدۇ. قىيامەتتە مەن شاپائەتتىن مەھرۇم قالماي...

— مەن يۇشەئ ئەلەيھىسسالام بولىمەن. مەندىن رەسۇلىللاھقا مىڭلارچە سالام، قىيامەتتە مېنى شاپائەتتىن مەھرۇم قويمىسۇن. قەبرەمنىڭ ئايىغىدا قويىقىم بار، ئېلىڭ، سىزگە پەيغەمبەرنىڭ يادنامىسى بولسۇن، — دەپ بىر دۇبۇلغا بەردى. يۇسۇف پەيغەمبەر كۆڭلەك بەردى. سالىھ پەيغەمبەر ئۆتۈك بەردى. نوھ پەيغەمبەر قەمقام بەردى. زىكرىيا پەيغەمبەر زۇلھىجام بەردى. ئىسمايىل پەيغەمبەر ئەقرەب بەردى. بۇلار يەنە شەمشەرمۇ بەردى. ئەمىر ھەممىسىنى ئالدى.

ئەزىز مىسرىنىڭ بىر ئوغلى بار ئىدى. ئۇنىڭ ئېتى ئىبنى ياسىن ئىمران مۇزەپپەر مىسرى ئىدى. شەھەرنى ئۇنىڭغا بەردى. بايا تۆت كوچىدىكى دۇكاندا نامار ئۆتەپ، خوجا ئۇمرىنى تونۇپ، بېشارەت تاپتىم، دېگەن ئادەم سەرھەڭ قاسساپ ئىدى، ئۇنى ئاتالىق قىلدى. خوجا ئۇمرى كەپتەرنىڭ بوينىدىكى خەتنى ئەمىرگە كۆرسەتتى. ئەمىرنىڭ غەزىپى تېشىپ، مىسىردىن چىقىپ، مەدايىنغا راۋان بولدى.

نۇشىرىۋان جاڭگال يولى بىلەن كېلىۋاتاتتى. مەلىكە لەندىھۇرنى ئەمىرنىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى. ئەمىر لەندىھۇرغا:

— بېرىپ مەدايىننى ۋەيران قىل، — دەپ بۇيرىدى. ئۇ بېرىپ، ساسانى مەھەللىسىنى ۋەيران قىلدى. ئۇمەر مەئدەكەرەپ گۈستەھەمنىڭ قىزى خالىدە ئىبنى گۈستەھەمنى ئەسىر قىلدى. ئەمىر قەيسەرنىڭ ئۆيىگە يېتىپ باردى. مەلىكە ئۇنىڭ ئالدىغا سالامغا چىقتى. ئەمىر مەلىكىنىڭ ئىككى چېچىدىن تۇتۇپ، مەپىگە سالدى.

— مەندە گۇناھ يوق، — دېدى مەلىكە. ئەمىر:

— رەنجىمەڭ، مەن قەسەم ئىچكەن، — دېدى.

خوجا چىقىپ ئەمىرنى مەدايىنغا بېرىشتىن توستى. ئەمىر مەلىكە بىلەن بىللە مەككىگە باردى ۋە ۋادىئى فىردەۋسكە چۈشتى. مەلىكە ئىبراھىم پەيغەمبەرنىڭ كۆك سارىيىغا چۈشتى.

پەسلى داستان، ئەمىرنىڭ مىسىردىن مەدايىنغا، مەدايىندىن مەككىگە بارغانلىقى

نۇشىرىۋان مىسىرغا كېلىپ، شەھەرنىڭ ئىسكەندىرىيەگە ئوخشاشلا مۇستەھكەم ئىكەنلىكىنى كۆردى. بىر كىشى سېپىل بېشىدا تۇراتتى. شۇ ئاردا بەختەك يېتىپ كېلىپ

سېپىل ئۇستىدىكى ئادەمگە:
— ئەي ئادەم، ئەزىز مىسرىغا «پادىشاھى ئادىل كەلدى» دەپ ئېيتقىن، — دېدى.
سېپىل ئۇستىدە تۇرغان كىشى سەرھەلك قاسساپ ئىدى. ئۇ:
— ئەي ناپاك، بىلىپ قوي، ئەمىر قۇتۇلۇپ چىقىپ، ئەزىز مىسرىنى ئۇلتۇردى، مىسرنى ئىسلام ئاباد قىلىپ، مەدايىننى ۋەيران قىلىشقا كەتتى. بۇ شەھەر ئاللىقاچان ئەمىرىلەك ئىلكىگە ئۆتتى، — دېدى.
بەختەكنىلەك رەڭگى ـ رويى سارغايدى. يېنىپ كېلىپ پادىشاھقا ئېيتتى. پادىشاھ ھالى خاراب ھالدا مەدايىنغا قايتىپ كەتتى. بېرىپ ئۇ يەرنىڭمۇ ۋەيران قىلىنغانلىقىنى ۋە مەلىكىنى ئېلىپ كەتكىنىنى كۆردى ۋە خوجىغا:
— سىز بۇ يەردە تۇرۇپ نېمىشقا توسمىدىڭىز؟ — دېدى. خوجا جاۋابەن:
— ئەگەر مەن توسمىغان بولسام، شەھەرنىلەك ھەممىسىنى ۋەيران قىلار ئىدى، — دېدى. نۇشىرىۋان ئەچچە كۈنگىچە غەمدە يۈردى. بەختەكنى ئۇردۇردى.
بىر كۈنى، «كابۇلدىن كاۋۇس كامىرانىنىلەك ئوغلى كەلدى» دەپ خەۋەر كەلدى. پادىشاھ خۇشال بولدى. بەختەك:
— ئەي پادىشاھ، زۇفىن بولسا تاغىڭىزنىلەك ئوغلى. ئەسلىدە مەلىكە ئۇنىلەك لايىقى ئەمەسمىدى؟ زۇفىننى بۇيرۇلۇق، بېرىپ ئەبۇلئالىدىن ئۇنى تارتىۋالسۇن، — دېدى.
زۇفىن پادىشاھقا مۇلازىمەت قىلىپ يۈرگەندە، پادىشاھ مەلىكىنىلەك ۋەقەسىنى ئۇنىڭغا ھېكايە قىلىپ بەردى. زۇفىن بېرىپ مەلىكىنى تارتىۋېلىشقا قوشۇلدى. شۇ چاغدا «گۈستەھەم كەلدى» دېگەن خەۋەر كەلدى. پادىشاھنىلەك خۇشاللىقى تېخىمۇ زىيادە بولدى. ئاخىر، زۇفىن، گۈستەھەملەر يۈز يىگىرمە مىلەك لەشكەر بىلەن مەككىگە قاراپ ئاتلاندى. ئەمىر زۇفىن خەۋەر تېپىپ، جەڭ دۇمبىقى چالدۇردى. سەپلىرىنى تۈزدى، زۇفىنمۇ يېتىپ كەلدى. شۇ ئەسنادا ئۇممان دەرياسى تەرىپىدىن پىلغا مىنگەن قىرىق كىشى پەيدا بولدى. ئۇلار لەندىھۇرغا بىر پارچە نامە بەردى. ئۇنىڭدا:
«مەن چىنى پورشاھدۇرمەن. بىلگىنكى، مەشرىقىيەدىن فىروز تۇرك كېلىپ، پۈتكۈل ھىندىستاننى ئالدى. ئۇ، سەراندىپتا قالدى. ئەگەر سەن كەلمىسەڭ، ھىندىستان قولدىن چىقىپ كېتىدۇ» دېيىلگەن ئىدى. لەندىھۇر «ئالدى بىلەن بۇ لەشكەرلەرگە شىكەستە بېرىپ، ئاندىن ئۇ يەرگە باراي» دېدى. ئەمىر قوشۇلمىدى. ۋە دەرھال مېڭىشنى بۇيرىدى. گۈستەھەم بۇنى كۆرۈپ «لەندەھۇرنىلەك كەتكىنى ياخشى بولدى» دەپ ئويلىدى. چۈنكى، ئۇنىلەك قورقۇنچىسى لەندىھۇردا ئىدى. ئەما، زۇفىن گۈستەھەمگە «مەن مەدايىنغا كىرىپ، ئەمىر بىلەن جەڭ قىلاي، مەن ئۇنى يېڭىۋالسام تېخى ياخشى، ئەگەر ئۇ مېنى يېڭىۋالسا، ئۇنىلەك دىنىغا كىرگەن بولاي. ئەتىسى سەن مەدايىنغا كېلىپ جەڭ قىل، مەن ھەمزىنى كەينى تەرىپىدىن جايلاي» دەپ مەسلىھەت بەردى ۋە مەدايىنغا كىردى. ئەمىر ئۇنى يەڭدى. زۇفىن يالغاندىن مۇسۇلمان بولغان بولدى. ئەتىسى گۈستەھەم مەدايىنغا كىرىپ، ئەمىرنى جەڭگە چاقىردى؛ ئەمىر مەيدانغا كىرىۋىدى، دۇشمەنلەر تۆكۈلۈپ كەتتى. قاتتىق جەڭ بولدى. زۇفىن مۇقبىلىنى غەپلەتتە قويۇپ ئۇنى زەخمىلەندۇردى. زۇفىن ئەمىرنىلەك ئارقىسىدىن ئەگىشىپ يۈرەتتى، گۈستەھەم ئەمىرنىلەك سېپىنى توستى. شۇ ئەسنادا، سىيەھقەيتاس مۇدۇرۇپ، تىزلىنىپ قالدى. ئەمىرنىلەك بېشىدىن دوبۇلغىسى چۈشۈپ كەتتى ـ دە، يالاڭباش قالدى. زۇفىن دەرھال ئۇنىلەك بېشىغا شەمشەر سالدى. ئەمىر شۇ زەخمىسى بىلەن گۈستەھەمنىلەك بېلىگە چاپتى گۈستەھەم ئىككى پارە بولدى. خوجا ئۇمرى ئەمىرنى بارگاھقا ئېلىپ كىردى.

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلار پەقەت بىرلا تورتاقتا

زۇفىننىڭ لەشكىرىنى تار ـ مار قىلدى، ئەمىرنى ھەزرىتى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ساريىدا ياتقۇزدى. مەلىكە ئەمىرنىڭ بېشىدا يىغلاپ ئولتۇراتتى. زۇفىن جەڭ قىلغىنىچە خەندەكتىن ئۆتتى. خوجا ئۇمرى كېلىپ، تاش بىلەن ئۇرۇپ، ئۇنى خەندەككە يىقىتتى. زۇفىننىڭ لەشكەرلىرى ئۇنى خەندەكتىن چىقىرىۋالدى. خوجا ئۇمرى بېرىپ، خىراجلىق ئۇچۇن ئۇنىڭدىن ئالتۇن ئالدى.

ئەمىر كۆزىنى ئېچىپ، مەلىكە بىلەن سۆزلىشىپ ياتاتتى. بىرەنىلا تۇڭلۇككە قارىدى ۋە كىمنىڭدۇر سالىمىنى ئىلىك ئالدى. مەلىكە: «شەمشەرنىڭ زەربىسىدىن ئەمىرنىڭ مېڭىسى زەخىملەنگەن ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپ، يىغلىدى.

ـــ ئەي مەلىكە، ـــ دېدى ئەمىر، ـــ ھېچ ۋەقەسى يوق، سىلەر سىرتقا چىقىپ ئولتۇرۇڭلار.

خوجا ئۇمرى كىردى. ئەمىر خوجا ئۇمرىنى سىقىپ خېلى ئاۋارە قىلدى. خوجا ئۇمرى مىلكى تەستە ئەمىردىن ئاجرىدى. ئۇمەر مەئدەكەرەپ كىرىۋىدى ئۇنىمۇ سىقىپ، جاپا سالدى، ئۇمۇ قېچىپ چىقتى. ئەمىر بولسا كۆزلىرىنى ئېچىپ ئولتۇراتتى، ئۇ تۆت پەرىزادنى كۆردى ۋە:

ـــ سىلەر كىم؟ ـــ دەپ سورىدى. ئۇلار:

ـــ بىز كۇھىقاپتىن كەلگەن پەرىزادلار. كېچىدىن ھەممىڭلار ئۇخلاپ قالغان ئىكەنسىلەر بېشىڭلارغا مۇھرى سۇلايمانىنى قويدۇق. شۇ سەۋەبتىن ئىستىمىڭىز پەسەيدى. شۇڭا كۆزىڭىزنى ئېچىپ ياتىسىز، گەپ قىلىۋاتىسىز. ئەمما، بىلىڭكى، كوھىقاپتا سۇلايمان پەيغەمبەرنىڭ نەسلىدىن بىر پادىشاھ بار. ئۇنى شەھبال ئىبنى شەھرۇخ دەيمىز. يەنە ئەفرىت دېۋە دەپ بىر دېۋە بار، سۇلايمان پەيغەمبەرنىڭ بەندىدىن قاچقان. ھازىر ئۇ دېۋە پادىشاھىمىزغا تەشۋىش سالىدۇ. يەنە، بىزنىڭ ئابدۇرەخمان جىننى دەپ بىر موللىمىز بار، ئۇ رەمالدۇر. ئون بەش يىل ئىلگىرى شەھبال ئۇنىڭغا «بۇ ئەفرىتنى ئۆلتۇرىدىغان بىرەر كىشى چىقماسمۇ؟ دەپ بىر رەم سالدۇرغانىدى. موللا رەم سېلىپ: «مەككە مۇئەززىمەنىڭ تۇپرىقىدىن، ھەزرىتى ئىبراھىم پەيغەمبەرنىڭ نەسلىدىن بىر يىگىت چىقىدۇ. ئۇنىڭ ئېتى ئەبۇلئالىدۇر، مەرتىۋىسى مۇلكى ئادىلدا ئەڭ ئالىيدۇر، بۇگۇن ئۇ تۇغۇلۇپتۇ، كىشى ئەۋەتكىن، ئۇنى كەلتۇرسۇن، كۆزىگە سۇرمەئى سۇلايمانىنى سۇرگىن. چوڭ بولغاندا، ئۇنىڭ كۆزىدىن ھېچ نەرسە قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ» دېگەنىدى. بىز كەلدۇق، سىزنى بۆشۈك بىلەن كوھىقاپقا ئېلىپ بېرىپ، كۆزىڭىزگە سۇرمەئى سۇلايمانىنى تارتتۇق. يەتتىنچى كۇنى سىزنى جايىڭىزغا قايتۇرۇپ ئاپىرىپ قويدۇق، ـــ دېدى.

ئەمىر بۇلارنىڭ راستلىقىنى بىلدى. چۇنكى، ئۇ بۇ ۋەقەنى ئاڭلىغانىدى.

ـــ يەنە، پادىشاھنىڭ بىر قىزى تۇغۇلغان كۇنى ئۇنىمۇ كوھىقاپقا ئېلىپ باردۇق، ـــ دېدى پەرىزادلار، ـــ قىزنىڭ ئېتى مەلىكە ئاسىيما پەرى ئىدى. ھازىر ئۇ قىز مىسلى تاۋۇستەك چىرايلىق چوڭ بولدى. دېۋە ئەفرىت دائىم ئۇ قىزنى تەلەپ قىلىدۇ. پادىشاھ بەرمەيدۇ. دېۋە كېلىپ، شەھرى زەررىنى بېسىۋالدى. پادىشاھ گۇلىستان ئارامگاھىغا قېچىپ كەلدى. موللا ئابدۇررەخمان يەنە رەم سېلىپ: «ھېلىقى يىگىت ئەفرىتنىڭ كۇشەندىسى ئىدى. دۇشمەنلەر ئۇنى زەخىملەندۇرۇپتۇ. ئۇنىڭغا ئادەمىزادنىڭ دورىسى پايدا قىلمايدۇ، چۇنكى ئۇنىڭغا سېلىنغان شەمشەر زەھەرلىك ئىكەن. مەرھەمى سۇلايمانىنى قويۇڭلار»، دېدى ۋە «ئۇ يىگىتنىڭ بېشىغا مەرھەمى سۇلايمانىنى بىر قېتىم قويۇڭلار، ئۇ ھالىغا كەلسۇن، ئاندىن ئۇنىڭغا ئەرىز ئېيتىڭلار، ئەگەر ئۇ، كوھىقاپقا كېلىشىنى قوبۇل قىلسا ۋە دېۋە ئەفرىت بىلەن جەڭ قىلاي دېسە، ئىككى قېتىم مەرھەم قويۇڭلار. ئۇ سەللىمازا ياخشى بولىدۇ.

ئاندىن ئۇنى ئېلىپ كېلىڭلار. ئەگەر سۆزلىرىڭلارنى قۇبۇل قىلمىسنا، ئىككىنچى قېتىم مەرھەم قويماڭلار، ئۇ چاغدا ئۇ ھەرگىز ساقايمايدۇ، ئۆزۈڭلار قايتىپ كېلىڭلار دېگەن، — دېيىشتى ئۇلار. بۇ تۆت پەرىنىڭ بىرىنىڭ ئېتى سەلاسىل، بىرىنىڭ چەرەندە، بىرىنىڭ ئەزرەقە، يەنە بىرىنىڭ ئېتى ئەكژانە ئىدى. يەنە ئۇلار بىلەن تۆت دۇنيانۇ بىللە ئىدى. بىرىنىڭ ئېتى پەلەكۇل پەلەك، بىرىنىڭ سەماۋات، بىرىنىڭ تەريانى، يەنە بىرىنىڭ قۇرشيانى ئىدى. سەلاسىل:

— ئەي يىگىت، بىز سىزگە بىر مەرتىبە مەرھەم قويدۇق، يەنە بىز مەرھەم قويماي، ئادەمزادنىڭ مەرھەمىنى قويسا مېڭىڭىز ئىششىيدۇ، ئۆلىسىز، — دېدى.

— ئەي سەلاسىل، — دېدى ئەمىر، — كوھىقاپ يىراق، لەشكىرىمۇ ئەجدىھانىڭ ئاغزىدا، ئۇ يەرگە قاچان بېرىپ، قاچان كېلەرمىز؟

— ئادەمزادقا يىراق، ئەما بىز سىزنى ئالتە كۈندە ئېلىپ بارىمىز. ئالتە كۈن ئۇ يەردە تۇرىسىز، ئالتە كۈندە ئەكېلىپ قويىمىز. ھەممىسى ئون سەككىز كۈن بولىدۇ.

— ئەمىسە ياخشى، — دېدى ئەمىر. ئۇلار «بۇنىڭدىن ئارتۇق تۇرغۇزمايمىز» دەپ قەسەمياد قىلىشتى. ئەمىر ئۇمرالىرىغا ئېيتتى. ھېچكىمنى رازى بولمىدى. مەلىكە ئۆزىنى پارە - پارە قىلاتتى.

— ئەي مەلىكە، ئەي خوجا ئۇمرى، — دېدى ئەمىر، — مېنىڭ ئۆلۈشۈمگە رازى بولامسىلەر، ياكى ھايات ياشىشىمغىمۇ؟ ئون سەككىز كۈندە قايتىپ كېلىمەن.

— ئۇلارغا باراي دەڭ، ئەما ساقايغاندىن كېيىن بارمايمىز، — دېدى خوجا ئۇمرى.

— مەن ۋەدەمگە خىلاپلىق قىلالمايمەن، — دېدى ئەمىر.

ئاخىرى، ئائىلاج رازى بولۇشتى. خوجا ئۇمرى ۋە ئۇمىرالار چىقىپ كەتتى. پەرىلەر دېدىكى:

— ئەي مۇخلىس، سەبەق، سۈت، تەرياق، گۈلاپ ئېلىپ كېلىڭلار، — دېدى. ئۇلار ئەمىرنىڭ زەخمىسىنى يۇدى، مەرھەم چاپتى. ئەمىر، دۇنيالىرىگە زۇۋىننىڭ لەشكىرىنى ئۆلتۈرۈڭلار، دەپ بۇيرۇدى. دۇنيالەر زۇۋىننىڭ لەشكىرىنى ئاسمانغا ئېلىپ چىقىپ يەرگە ئۇراتتى. ئۇلار ھەيران بولۇشتى. ئاندىن ئەمىر ئورنىدىن قوپۇپ ئولتۇردى. ئۇمىرالارمۇ سەپ - سەپ بولۇشتى. پەرىلەر ئەمىرگە تۇرلۇك تۇمەن مېۋىلەرنى ئەكېلىپ تۇراتتى. مەلىكىگە ئېسىل كىيىملەرنى كىيدۇرۇپ، ئەمىرگە شەھبالنىڭ خېتىنى بەردى. ئەمىر شەھبالغا غايىبانە تەزىم قىلىپ، نامىنى ئاچتى. نامىدە «ئەي دىلبەند پەرزەند ئەبۇلئالى، بۇ مەلئۇن دۇنيانىڭ دەستىدىن بىسيار خىجالەتچىلىكتە قالدىم. ئۇ، مېنى خانىمانىمدىن ئايرىدى، مەملىكىتىمدىن جۇدا قىلدى. ئەمدى، بولسا قىزىمنى سورايدۇ. مەن، سۇلايمان پەيغەمبەرنىڭ نەۋرىسى تۇرسام، دۇنيانى قانداقمۇ قىز بېرەي؟ ئىنايەت قىلىپ، قەدەم رەنجە قىلىڭىز. ئاۋۋال خۇدانىڭ خۇشنۇدلۇقى، ئىككىنچىسى روھى پاك سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ خالىسەن لىللاھىلقىدا، بىز مەزلۇملارنىڭ بېشىدىن بۇ بالانى دەپئى قىلىڭىز، ئىندەلاھ، قىلغىنىڭىز بىكار كەتمەس ئىدى» دېيىلگەن ئىدى. ئەمىر شەھبالنىڭ ئىلتىماسىنى قوبۇل قىلىپ، خوجا ئۇمرىنى ئۆز ئورنىدا ئولتۇرغۇزدى. ئاندىن ئۇمىرالىرىغا «مېنى قانداق كۆزدە كۆرگەن بولساڭلار، خوجا ئۇمرىنى ھەم شۇنداق كۆرۈڭلار» دەپ تاپىلاپ ھەرەمگە كىردى. مەلىكىنىڭ قولىنى خوجا ئۇمرىگە تۇنۇزۇپ تۇرۇپ:

— ئەي مەلىكە، خوجا ئۇمرىنىڭ سۆزىدىن چىقمايمۇ ۋە مېنى ئۇنۇتمايمۇ، — دېدى، ئاندىن مەلىكىنى قۇچىقىغا ئېلىپ، يىغلاپ، — ئەي ئىككى جاھانلىق مۇرادىم، يارۇ

مېھرىبانىم، غەمكىن كۆڭلۈمنىڭ شادلىقى، كۆڭلۈمنىڭ مەقسۇدى بولغان مەھبۇبەم، بۇ جۇدالىقتىن ھەيرانمەن. خۇدايىتائالانىڭ بۇيرۇقى بىزگە نامەلۇم، ــ دېدى. ئاندىن ئۆزى تەختى سۇلايمانغا ئولتۇردى. تۆت دۆۋە تەختنى كۆتۈردى. ئۇمىرالار ۋە ھەممە خەلق يىغا ـ زارە قىلىشىپ قالدى. ئەمىر ھاۋادا كېتىپ باراتتى. يەردە خوجا ئۇمرى يالاڭباش ھالدا يۈگرەپتتى ۋە يىغلىغىنىچە:

ــ ئەي كەرەملىك دوستۇم، مېنى دۈشمەنلەرنىڭ ئارىسىدا يالغۇز قويۇپ، ئۆزىڭىز ئاسمانغا چىقىپ كەتتىڭىز. ئەمدى جامالىڭىزنى يا كۆرىمىز، يا يوق، ــ دەپ ناله قىلاتتى. مەغرىب دەرياسىغا كەلگەندە دۈۋلەر تەختنى يەنمۇ ئېگىزلەتكەندى، تۆۋەندىكىلەرگە كۆرۈنمەي قالدى. خوجا ئۇمرى نائۇمىد بولۇپ، يىغلاپ كېچىسىمۇ شۇ يەردە تاڭ ئاتقۇزدى. ئەتىسى ئۇ بىر يەردىن تۇتۇن چىقىۋاتقانلىقىنى كۆردى. ئۇ يەرگە بېرىپ، بىرمۇنچە چېدىرلارنى كۆردى. ئۇ يەردە مىڭ يەتتە يۈز ئاتەشباز قۇل ئاتەشبازلىق قىلىۋاتاتتى. ئۇلار خوجا ئۇمرىنى ئېلىپ كىردى. بىر مۇرىد كالان جايىنامازدا خۇدايىتائالاغا ئىبادەت قىلىپ ئولتۇراتتى. خوجا ئۇمرى ئۇنىڭغا سالام قىلدى. ئۇ مۇرىد كالان جاۋاب سالام بەردى ۋە:

ــ سىز خوجا ئۇمرى ئەمەسمۇ؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ شۇنداق!

ــ مېنى خوجا جۇنەيد بىنگالى دەيدۇ. ئاتەشبازلىقتا ئەفلاتۇن بىلەن دەۋرداشمەن، ئۇچيۇز ياشقا كىردىم. ماڭا چۈشۈمدە «ئۆمرۇڭ ئاخىرىغا يەتتى. ئاتەشبازلىق ئەسۋابلىرىڭنى مەغرىب دەرياسىنىڭ بويىغا ئېلىپ بار. ئۇ يەرگە خوجا ئۇمرى كېلىدۇ. ئۇنىڭغا ئاتەشبازلىقتىن تەلىم بەرگىن» دەپ بېشارەت بولغانىدى، ــ دېدى ۋە خوجا ئۇمرىگە ئاتەشبازلىقنى ئۆگەتتى. يەتتە مىڭ ئاتەشباز قۇلنى ئەسۋابلىرى بىلەن بىللە خوجا ئۇمرىگە تاپشۇردى ۋە خوجا ئۇمرى بىلەن مەككىگە كەلدى. ئاندىن كېيىن ئۇ يەردە ئالەمدىن ئۆتتى. خوجا ئۇمرى ئۇنى ياخشى يەردە قويۇپ، نەزىر ـ چىرىغىنى بەردى. ئەتىسى ئۇمەر مەئدەكەرەپكە:

ــ مەن سېنى بىر ئىشقا بۇيرۇسام سەن ئۇنىما، ئۇ چاغدا سېنى ئۇرۇشقا بۇيرۇيمەن، ئۇلار ئۇرسۇن. بۇ تاياقنىڭ بەدىلىگە بىر سېمىز قىسراق بېرەي، ــ دېدى. ئۇمەر مەئدەكەرەپ ماقۇل بولدى. ئەتىسى خوجا ئۇمرى ئۇنى ئىشقا بۇيرۇدى. ئۇمەر مەئدەكەرەپ ئۇنىمىۋىدى، ئۇنى ئون يەتتە تاياق ئۇردۇردى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ مەلىكىگە:

ــ مەن خوجىنىڭ قېشىغا باراي، خوجا ئۇمرى ئەمىرنىڭ ھەققىدە نېمە دەيدىكىن، ئاڭلاپ باقاي، ــ دېدى.

زۇلىخا مەداينىغا كېلىپ، پادىشاھقا:

ــ مېنىڭ لەشكىرىمنى ئاسمانغا ئېلىپ چىقىپ، يەرگە تاشلاپ، كۆپ ئادەمنى ئۆلتۈردى. مال، قورال ـ ياراق، خەزىنە ـ دەپىنىلىرىمۇ قالمىدى، ــ دېدى. شۇ ئەسنادا، كەرگەس ساسانى كىرىپ كەلدى ۋە:

ــ پەرىزادلار ئەبۇلئالىنى ئون سەككىز كۈنلۈك ۋەدە بىلەن كوھىقاپقا ئېلىپ كېتىپتۇ، ــ دېدى. بۇ گەپنى ئاڭلىغان بەختەك خۇش بولۇپ، «كەلمىكى ناتايىن» دەپ نەغمىچىلەرنى چاقىرىپ، شادىيانىلەرگە چېلىشقا بۇيرىدى. پادىشاھ:

ــ زۇلىخا يۈز يىگىرمە مىڭ لەشكەر ئېلىپ مەككىگە بارسۇن، ــ دەپ بۇيرۇدى. ئۇ، مەككىنى خاراب قىلىپ، مەلىكىنى تۇتقۇنلۇققا ئالغىلى ماڭدى.

خوجا ئۇمرى ئەمىرنىڭ ۋەقەسىنى بايان قىلىپ، خوجا جۇمھۇرغا رەھىم ئاچقۇزدى. رەمدە: ئەبۇلئالى مەن ئون سەككىز كۈندە كېلىمەن، دەپتۇ. ئەمما، «ئىنشائاللا» دېمەپتۇ. شۇ

جەھەتتىن ئۇ يەردە ئون سەككىز يىل قالىدۇ، دېگەنلەر چىقتى. ئۇ «ئەگەر بۇنى مەلىكىگە ئېيتسام، يۈرىكى چىقىپ كېتىدۇ» دەپ، ئويلاپ، ئالتە ئايلىق بىر روزىنامە، ئون سەككىز يىللىق بىر روزىنامە يېزىپ، ئون سەككىز يىللىقنى يوشۇردى. ئالتە ئايلىقنى تاجىسىغا قىستۇردى ۋە خوجا جۇمھۇرىيەتلىك ئالدىدا بېلىنى مەھكەم باغلاپ، يىغلاپ تۇرۇپ:

— ئەي خوجا، ئون سەككىز يىلغىچە خىزمەت كەمسىتمىنى بېلىمدىن يەشمەيمەن. مەلىكە مىھرىنگارنىڭ بىر تال مويىنى ھەرگىز نامەھرەمگە كۆرسەتمەيمەن، — دېدى ۋە خوجىنىڭ ئالدىدىن چىقتى. كۆردىكى، كاپىرلار چۆلنىڭ بېشىغا چۈشۈپتۇ.

خوجا ئۇمرى باشقىچە ياسىنىپ شەكلىنى ئۆزگەرتىپ، تاڭ سەھەردە لەشكىرىنىڭ ئۇدۇلىدىكى بىر ئېگىزلىككە چىقىپ تۇردى. ئۇ بۇ تاغدىن ئۇ تاغقا، ئۇ تاغدىن بۇ تاغقا سەكرەر ئىدى. زۇفىن ئۇنى كۆرۈپ:

— كىم سەن؟ — دەپ سورىدى. خوجا ئۇمرى:

— مەن تېكتىكى بايازانى ۋە مۇرغى سۇلايمانى، ئەمما يولنى ياخشى بىلىمەن، — دېدى.

— بۇ چۆلدە بىزگە يول باشلىغىن، — دېدى زۇفىن. خوجا ئۇمرى چۆلنى بەش كۈنلۈك، دەپ ئون مىڭ تەڭگە ئالدى. ئەمما، ئۇلارنى يىگىرمە كۈنلۈك چۆلگە باشلاپ قويدى. يەتمىش مىڭ كىشى چۆلدەرەپ ئۆلدى. ئۇلاغلارمۇ قالمىدى. ئادەملەر ھەممىسى پىيادە قالدى. زۇفىنىڭ ئادەملىرىدىن بىرى خوجا ئۇمرىنى تونۇپ قالدى. خوجا ئۇمرى بۇنى سېزىپ ئاستىلا كېتىپ قالدى. قالغان لەشكەرلەر مىڭبىر مۇشەققەت بىلەن چۆلدىن چىقتى. قاتتىق ئۇسساپ كەتكەنلىكتىن، سۇنى كۆرۈپلا ئۆلگۈدەك ئىچتى ۋە ئۇ يەردە ئۇلارنىڭ يېرىمى ئۆلدى.

زۇفىن ھورمۇز پادىشاھنىڭ قېشىغا كەلدى ۋە ئۇنىڭغا خوجا ئۇمرىنىڭ ئىشلىرىنى بايان قىلدى. بۇ قېتىم پادىشاھ ئۇنىڭغا بەختەكنى قوشتى. يەنە نۇرغۇن لەشكەر تەييارلاپ بەردى.

خوجا ئۇمرى مەككىگە كىلىپ، ئالتە ئايلىق رەۋزىنامىنى (كۈندىلىك ئىشلار خاتىرىسى) مەلىكىگە بەردى. بۇنى كۆرگەن مەلىكە بىتاقەت بولاتتى. ئاخىر زۇفىنىڭ كەلگەنلىك خەۋىرى يېتىپ كەلدى ۋە ئىككى تەرەپ جەڭ قىلىشتى. خوجا ئۇمرى چىقىپ، زۇفىننى پالاقمان بىلەن ئۇرۇپ چېكىندۈردى.

— ئەي زۇفىن، جەڭ قىلىش ھاجەتسىز، مەككە دېگەن ئوتۇنسىز، سۇسىز، ئوتسىز يەردۇر، دائىم دېگۈدەك ئاچارچىلىق بولۇپ تۇرىدۇ. ئۇلار ئامالسىز قالغاندا ئۆزلىرىلا مەلىكىنى چىقىرىپ بېرىدۇ، — دېدى بەختەك. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار مەككىنى قورشاپ ياتتى.

پەسلى داستان، ئەمىرنىڭ كوھقاپتا ئاسىيما پەرى بىلەن مەجلىس تۈزگەنلىكى ۋە ئۇ يەردە تۇرۇپ قالغانلىقى

دۇنيادىكى شۇ ئۇچقىنىچە ئالتىنچى كۈنى ئەمىرنى بىر باغقا چۈشۈردى. ئەمىر كۆزلىرىنى ئېچىپ ئۆزىنى گۈلىستانى ئىرەمدە كۆردى. سەلاسىل:

— ئەي شاھزادە، بۇ مېنىڭ يېرىمدۇر، بۇنى باغى زىندان دەيدۇ، — دېدى:

— يولۇمغا يامان كەپتۇ، — دېدى ئەمىر، — مېنى بىرىنچى قېتىمدىلا زىندانغا چۈشۈردىلەر. سەلاسىل شەھبالنىڭ قېشىغا كەلدى. شەھبال ئەمىرگە سەرۇپاي، توپچاق ئات ئىنئامىتى ۋە «سەلاسىلنىڭ باغ ئىشىكىدىن، تاكى گۈلىستانى ئىرەمگىچە پايانداز سېلىڭلار،

ئەمرىنىڭ بېشىغا تاۋاقلاپ گۆھەر چېچىڭلار» دەپ بۇيرۇدى. دىۋىلەرگە «سەلاسىلىنىڭ ئىشى- كىدىن گۈلىستانى ئىرەمنىڭ ئىشىكىگىچە يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە سەپ - سەپ بولۇپ تۇرۇڭلار» دەپ بۇيرۇدى.

ئەمىر گۈلىستانى ئىرەمگە كىردى. كۆردىكى، باغ تاملىرىنىڭ ھەممىسى قىزىل ئالتۇ- دىن، دەرۋازىلىرىمۇ جاۋاھىردىن زىننەتلەنگەن؛ قەسىرلىرى لەئىلدىن، بەزىسى ياقۇتتىن، بەزىسى مەرۋايىتتىن، بەزىسى زۇمرەتتىن، بەزىسى خام كۈمۈشتىن ياسالغان بولۇپ، بۇلارنى ھەقتائالا ئۆز كامالى بىلەن پەيغەمبەر ئۈچۈن ئەتكەنىدى. ھېچ ئۇستىنىڭ قولى تەككەن ئەمەس ئىدى. بۇ قەسىرنىڭ ئىشىكىنىڭ ئالدىدا بىر ئېرىق ئېقىپ تۇراتتى. ئېرىقنىڭ تېگىدە تاش ئورنىغا رەڭگا - رەڭ جاۋاھىرلار كۆرۈنەتتى. قەسىرلەرنىڭ كۈنگۈرىلىرىدە يەتمىش ئىككى خىل قۇش خۇشئاۋاز بىلەن غەزەلخانلىق قىلىپ سايرىشىپ، خۇدايىتائالاغا ھەمدۇ سانا ئېيتىشاتتى. ئەمىر يەنە بۇ باغدا مېۋىلىرى ياقۇتتىن، غولى ئالتۇن - كۈمۈشتىن بەرپا بولغان دەرەخلەرنى كۆردى. ھەر دەرەخنىڭ تۈۋىدە مەرمەردىن ياسالغان شاھ سۇپا بولۇپ، سۇپا ئالدىدىكى كۆلنىڭ ئىچى- تېشى تاشتىن ئىشلەنگەنىدى.

ئەلقىسسە، ئۇ باغنىڭ تەرىپىنى ھەرقانچە سۈپەتلەپمۇ تامام قىلغىلى بولمايتتى. ئەمىر ساھىبجامالىلارنىڭ رەڭمۇ رەڭ سەرۇپايلارنى كىيىپ، سەپ - سەپ بولۇپ تۇرغانلىقىنى كۆردى. ئۇلار ئەمىرگە مۇلازىمەت قىلىدىغانلار ئىدى. ئەمىرنى ئاشۇنداق داغدۇغا بىلەن قەسىرنىڭ ئىشىكىگە يەتكۈزدى. ئەمىر باغقا كىرىپ، شەھبالنى كۆردى. ئۇ سۇلايمان پەيغەمبەرنىڭ تەختىدە ئولتۇراتتى. ئۇ ئەمىرگە غەزەب كۆزلىرى بىلەن قارايتتى. شەھبالنىڭ غەرىزى: «ئەمىر يۈرەك توختىتالامدۇ - يوقمۇ؟» دېگەندىن ئىبارەت ئىدى. ئۆزى بولسا ئەمىردىن قورقۇپ يەرگە قارىۋالاتتى. موللا ئابدۇرەخمانمۇ ئۆز ئورنىدا ئولتۇرۇپتۇ. باشقا بارلىق ئۇمىرالار ئەمىر بىلەن كۆرۈشتى. ئەمىر بېرىپ ئاسىب ئىبنى بەرخىيانىڭ تەختىدە ئولتۇردى. شەھبال ئەمىرگە ئىززەت - ئىكرام بىلەن ھۆرمەت بىلدۇرۇپ ئۇنى خۇش قىلدى. ئۇلار چۈشكىچە تائام يېيىشى. چۈش ۋاقتى بولغاندا ياساۋۇللار كىرىپ كەلدى. بۇ چاغدا ئاجايىب غۇلغۇلا بولۇپ كەتتى ۋە بىر قىز كىردى. ئەمىر كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قىزغا قارىدى. ئۇنىڭدىن چوڭ بىر پىتنە مەلۇم بولدى. ئەمىر سەل ئەنسىرەپ قالدى. قىزنىڭ كەينىدىن نازىنىلار كىردى. بۇ قىز ئاتىسىنىڭ يېنىدا ئولتۇردى. باشقا قىزلار ئۆز جايلىرىنى تېپىپ ئولتۇرۇشتى.

ئەلقىسسە، شۇنداق بىر ئولتۇرۇش بولدىكى، مەلىكە ئاسىيماپەرى توختىماي ئۇسسۇل ئويناپتتى. پەرىزادلار شوخلۇق قىلىشاتتى. ئەمما، ئەمىر قىلچە پەرۋا قىلمايتتى.

شۇ ئەسنادا، ئىشىك تەرەپتىن غەۋغا ئاڭلاندى. شەھاب چىن دەپ بىر پەھلىۋان بار بولۇپ، ئۇنىڭ ئاسىيمانى ئېلىشقا ئىشتىياقى كۈچلۈك ئىدى. شۇڭا ئۇ ئەفرىتنىڭ قەستىدە ئىدى ئۇ ئەفرىتنى ئۇيقۇلۇق ۋاقتىدا ئۆلتۈرمەكچى ئىدى. ھازىر ئۇ شۇنى ئىزدەپ كەلگەن- دى. كېلىپ ئۇنىڭ ئورنىدا بىر ئادەمزادنىڭ ئولتۇرغانلىقىنى كۆردى ۋە:

— ئەفرىتنىڭ جېڭىگە ئېلىپ كەلگەن يىگىت شۇمۇ؟ — دېدى ۋە كۈلۈپ:

— ئەي يىگىت، ئەفرەتنىڭ بىر قارىشىغا چىدىيالارسەنمۇ؟ ئەفرىت ئەگەر، بىر قارىسا، ئادەمزادنىڭ جېنى قالمايدۇ، — دېدى ۋە ئەمىرنىڭ ئالدىغا كېلىپ، — ئەي ئادەمزاد، ئۇلۇغلۇق مەقامىغا يەتمىگۈچە، ئۇلۇغلارنىڭ ئورنىدا ئولتۇرۇش ئوبدانمۇ؟ قوپ، بۇ مېنىڭ ئورنۇم — دېدى.

ئەمىر تەۋرىمىدى. ئەمىرنىڭ ياقىسىدىن تۇتقىلى قول ئۇزاتتى. ئەمىر ئۇنىڭ پېشانىسى-

گه بىر مۇش ئۇردى. بېشىنىڭ بىر بۇرجىكى ئۇچۇپ كەتتى. سورۇندىكىلەر ھەيران قالدى، ئۆلۈكنى ئەپچىقىۋەتتى. شۇ ئەسنادا ئاسىيما چاچراپ قوپۇپ، ساقى بولۇپ ئەسىرگە مەي ئۆلۈكنى ئەپچىقىۋەتتى. شۇ ئەسنادا ئاسىيما چاچراپ قوپۇپ، ساقى بولۇپ ئەسىرگە مەي تۇتتى ۋە ئەسىرنىڭ قولىنى رومكا بىلەن قوشۇپ قىسىۋالدى. ئەسىر كۆڭلىدە: «بۇ يامان بالا بولدى، بۇلارنىڭ قولىدىن قۇتۇلمىقىم تەس ئوخشايدۇ» دەپ ئويلىدى. ئاسىيما دادىسىغا: — سىزنىڭ مېھمىنىڭىزنى بۇ كېچە مەن مېھمان قىلايمىكىن؟ — دېدى. شەھبال ماقۇل بولدى. ئاسىيما تەزىم قىلىپ، قول باغلاپ تۇرۇپ:

كەل ئەي، مېھمان جەھان ئارا بۇ كېچە مېھمانىم بول،
جەمالىڭدىن چېچىپ پەرتەۋ چىراغى ئاشيانىم بول.
خەرىدارلىق، تەلەپكارلىق، گىرىپتارلىق، ئەسىرلىك مەن،
ئىشتىتىم غەمگۇسارىم، مۇنىسىمۇ، ھەمزەبانىم بول.
تۇرۇپتۇرمەن نە بولغاي بىر قەدەم كۇلبەمگە كەلتۇرسەڭ،
دەۋايى خەستە جىسمىم مەرھەمىم مەجرۇھى جانىم بول.
نەچە زەھر ئايىنە ھەسرەت يۇتارمەن ئىنتىزار زارە،
بېرىپ نۇشى لەبىڭدىن قەترەئى نۇشىرەۋانىم بول.

دەپ ئەسىرگە، ئاياق تۇتتى. ئەسىر مەينى ئىچىپ ئورنىدىن تۇردى. ئاسىيما، خالدار پەرى، ھۇسىن ئاراي پەرى، دىلئارام پەرى، دىلئارام پەرى ۋە باشقا پەرىلەر ئەسىرگە ھەمراھ بولۇپ، ئاسىيما پەرىنىڭ قەسىرىگە كەلدى، قايتىدىن زىياپەت قىلىپ ئولتۇرۇشتى.

تۇن يېرىمدا ئەسىر ئۇخلاشقا باشلىدى. قىزلار ئۇنىڭغا كۆرپە سېلىپ، تەكىيە قويۇپ بەردى. ئەسىر ئارام ئېلىشقا مەشغۇل بولۇپ، ئەدىلا كۆزى ئۇيقىغا بارغان ئىدى. سەلاسىل كېلىپ، ئەسىرنى ئويغىتىپ:

— ئەي ئەسىر شاھزادە، مەلىكىمىز سىزنى ئادەمىزادقا بارمىسۇن، ئۇنى مۇشۇ يەردە ئۆيلەپ قويايلى دەيدۇ، — دېدى.

— ئەي سەلاسىل، سەن سارالىمۇ نېمە؟ — دېدى ئەسىر، — مەن بۇ يەردە ئون سەككىز كۈندىن زىيادە تۇرالمايمەن. مېنىڭ ئۆيلۈك بولۇپ قېلىشمىنىڭ ھاجىتى يوق! سەلاسىل دېدى:

— مەلىكەم سىلىگە ئۆزى تەگمەكچى.

ئەسىر رەت قىلدى. سەلاسىل چىقىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئەسىر ئۇخلاپ قالدى. شۇ ئارىدا ئاسىيما ئاستاغىنە كېلىپ، ئەسىرنىڭ قوينىغا كىردى. ئەسىر ئويغىنىپ، قوينىدىن قىزنى ئېلىپ ئېتىۋەتتى ۋە:

— ئەي ئاسىيما، مەن پەيغەمبەر زادەدۇرمەن. خۇدادىن قورقمامسەن؟ زىنانى زىنادىن بولغان كىشى قىلىدۇ. مەن زىنادىن بولمىغان، زىنا قىلمايمەن، — دېدى.

— قانداق قىلاي؟ ئاشىقمەن، — دېدى ئاسىيما، — بىتاقەتلىكتىن شۇنداق قىلۋاتىمەن. مەن سىزگە بۇگۈنلا ئاشىق بولغان ئەمەسمەن. بەھرام گورخاقان بىلەن چېلىشتىڭىز، شۇ چاغدا بېشىڭىزغا جاۋاھىر چاچقان مەن ئىدىم...

ئەسىر شۇ چاغدىلا، چېچىلغان جاۋاھىرنى ئاسىيمانىڭ چاچقانلىقىنى بىلدى.

— ئەي ئاسىيما، — دېدى ئەسىر، — مەن ئادەمزاد مەلىكىسى، پادىشاھى ئادىلنىڭ قىزىغا ئاشىقمەن. ئېيتى مېھرىنگارداۋۇر، — دېدى.

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كتاب توربېكتى

ـــ ئەي يىگىت، ـــ دېدى ئاسىيما، ـــ ئادەمنىڭ تەرىپىنى قىلىسىز، ئادەمنىڭ ھۆسنى قانچىلىك بار ئىدى؟ ئادەمزاد قىزى ھەرگىزمۇ پەرىگە تەڭ كېلەلمەيدۇ ۋە يەنە ماڭا ئوخشاش ساھىبجامال پەرىنى خۇدايىتائالا تېخى ياراتمىدى.

ئولتۇرۇش شۇنداق قىزىدىكى، قىرىق كېچە ـ كۈندۈز ئويۇن ـ مەشرەپ بولدى. ئەمىر روزىنامىگە قارىسا، قىرىق كۈن بوپتۇ.

ـــ ئەي ئاسىيما، ـــ دېدى ئەمىر، ـــ مېنى ئون سەككىز كۈنلۈك مۆھلەت بىلەن ئېلىپ كەلگەن ئىدىڭىز، ئەمما بۈگۈن قىرىق كۈن بوپتۇ، مېنىڭ ئۇ جانۇ ـ جاھانىم قايدا، لەشكىرىم نېمە بولدى؟

ـــ سۆزۈم شۇكى، ـــ دېدى ئاسىيما، ـــ مېنى ئېلىڭ. سىزنى ئەفرىتىنىڭ جېڭىگە بۈيرۈيمەن. ئادەمزادقىمۇ بۈيرۈيمەن. ئەگەر مېنى ئالمىسىڭىز، يىللار ئۆتىدۇكى، موشۇ يەردە يۈرىسىز...

ئەمىر ئاچچىقلاپ چىققىنىچە شەھبالنىڭ ئالدىغا يىغلاپ كىردى:

ـــ ئەي شەھبال، مېنى ئون سەككىز كۈنلۈك ۋەدە بىلەن ئېلىپ كەلگەن ئىدىڭىز، قىرىق كۈن بولۇپتۇ. مېنى يا ئەفرىتىنىڭ جېڭىگە ئەۋەتىڭ، يا ئادەمزادنىڭ ئارىسىغا، ـــ دېدى. شەھبال:

ـــ ئەگەر، راستىنى سورىسىڭىز، مېنىڭ سىزنى ئېلىپ كېلىش، قايتۇرۇش بىلەن ھېچقانداق مۇناسىۋىتىم يوق. نېمە قىلسا، شۇ قىز قىلدى. بېرىپ، شۇنىڭدىن سوراڭ، ـــ دېدى.

ئەمىر يىغلاپ چىقىپ، ئاسىيانىڭ قېشىغا كىرىپ، ئۇنىڭغا قوپاللىق بىلەن يامان سۆزلەرنى قىلدى. ئاسىيانىڭ ئاچچىقى كېلىپ:

ـــ ئەي يىگىت، مەن سېنىڭ ھەرىمىڭ بولىمەن، سەنمۇ پەيغەمبەرزادە، مەنمۇ پەيغەمبەرزادە تۇرساق، ئەفرىتىنىڭ جېڭىگە ساڭا نېمە ھاجىتىم بار ئىدى؟ ـــ دەپ، بىر دۈنگە، ـــ بۇ يىگىتنى ئېلىپ بېرىپ، بىر يەردە قويۇپ كەل، ـــ دەپ بۈيرۇدى.

ئەمىر خۇش بولدى. دۈڭە ئۇنى تەختىكە ئولتۇرغۇزۇپ راۋان بولدى. ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز يۈرۈپ، بىر جاڭگالغا چۈشتى.

ـــ بىر سائەت ئۇخلىۋالاي، ئاندىن ماڭايلى، ـــ دېدى دۈڭە. ئەمىرمۇ ئۇخلىدى. بىر چاغدا ئويغىنىپ قارىسا، دۈڭە تەختىنى ئېلىپ كېتىپتۇ. ئەمىر بۇ جاڭگالدا ئۇچ كۈن يۈردى. ھېچىيەرگە چىقالمىدى. بۇ جاڭگالنى بىيشەئى پەرىكارۋان (پەرى كارۋانلىرى ئورماڭلىقى) دەيتتى. ئەمىر بۇ جاڭگالدا ھېچقانداق بىر ئۇچار قاناتنىڭ ئۇچقىنىنى، يا بىر ھايۋاناتنىڭ ماڭغانلىقىنى كۆرمىدى. ئۇنى غەم بېسىپ ئولتۇراتتى. بىر شىر پەيدا بولدى. بېشىدىن قۇيرۇقىغىچە قىرىق يەتتە گەز ئۇزۇنلۇقتا بولۇپ، ئېگىزلىگى يىگىرمە توققۇز گەز، قۇيرۇقىنىڭ ئۇچىدا پۆپۈكى بار، تىرناقلىرى گويا جۇۋىچىنىڭ ئورغىقىغا ئوخشاش، كۆزلىرى ئاسمان گۈمبىزىدەك، ئاغزى غارەك ئىدى. شىر ئەمىرگە گۈيا ئۇنى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋېتىدىغاندەك ئېتىلدى. ئەمىر «ئاللاھۇ ئەكبەر!» دەپ نەرە تارتىپ بىر مۇش ئۇرغاندى، شىر توۋلىغىنىچە يىقىلىپ چۈشۈپ تىن تاتماي ئۆلدى. ئەمىر ئۇنىڭ تېرىسىنى تۇلۇمچە سويۇپ، خەس ـ خەشەك تىقىپ، دەرەخقە ئېسىپ قويدى.

يەنە بىر تاغنىڭ ئۈستىگە بىر ھەيكەلتاراش بىر ئادەمنىڭ سۈرىتىنى ياساپ قويغانىدى. ھەيكەلنىڭ پېشانىسىغا «ھەركىم بۇ تاغقا چىقسا، بۇ ئىسمى ئەزەلنى ئوقۇپ، موشۇ سۈرەتكە دەم قىلسا، بۇ سۈرەت چۆرۈلۈر، ھەيكەل قولىنى قايسى تەرەپكە ئۇزاتسا، شۇ تەرەپكە ماڭسا،

بۇ جاڭگالدىن چىققاي» دېگەن خەت بىلەن بىر گىسمى گەزەم يېزىپ قويۇلغانىدى. گەمىر شۇنداق قىلىۋىدى. سۈرەت قولىنى كۆن چىقىش تەرەپكە ئۆزاتتى. گەمىر شۇ تەرەپكە مېڭىپ، يېگىرمە ئىككىنچى كۈنى بىر دەرەخلىقتە يېتىپ بارىدى. دەرەخلىقنىڭ ئارىسىدا چوڭ بىر گۈمبەز بار ئىدى. گۈمبەزنىڭ تۆشلۈكىدىن تۆتۈن چىقىپ تۇراتتى. گۈيا، خۇمداننىڭ تۆتۈنىدەك ئىدى. گەمىر يېقىن كېلىپ گۈمبەزنىڭ ئىچىدە قىرىق دۇننىڭ ئولتۇرغانلىقىنى كۆردى. ھەممىنىڭ كۆزى كۆكسىدە، ئاغزى پېشانىسىدە، ھەممىسى ئادەملەرنى زىخقا ئۆتكۈزۈپ كاۋاپ ئېتىپ ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ چوڭىنى قەمقەراس دۇۋە دەيتتى. ئاۋازى گۈيا ھاۋا گۈلدۇرلىگەندەك چىقاتتى. دۇنلەر:

— بۇ يەردىن ئادەمنىڭ ھىدى كېلىۋاتىدۇ، — دېيىشۋاتاتتى.

ئەمىر دەرەخلىقنىڭ ئارىسىدىن چىقتى. قەمقەراس دۇۋە ئەمىرنى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا نەيزە سالدى. ئەمىر دۇننىڭ نەيزىسىنى تارتىۋېلىپ، دۇننى توپىغا ئارىلاشتۇرۇۋەتتى. باشقا دۇنلەر قاچتى. ئەمىر ئۇ يەردىن يۈرۈپ كەتتى. بىردىنلا زىمىستان قىش بولۇپ، قار يېغىشقا باشلىدى. ئەمىر بىر غارغا كىرىپ، نەچچە تەڭگىلىك ئوتۇن، تۈز ئېلىپ، ئۇ يەردە قىشلىدى. نەۋرۈز كېلىپ، قار ئېرىدى. ھاۋا ئەسلىگە كەلدى. ئەمىر بۇ يەردىن چىقىپ مېڭىپ، تاغنىڭ باغرىدا بىر چاھار باغلىق ئايۇاننى كۆردى. ئېگىزلىكى ئاتمىش گەز، تام ـ تورۇسلىرىنىڭ ھەممىسى سىرلاقلىق، ئىككى تەرىپىدە سۇپا بار ئىدى. بۇ سۇپىلارغا شىر، يولۋاس، ۋە يىلپىزلارنىڭ تېرىسىدىن سېلىنچىلار سېلىنغانىدى. بۇ يەر ئەمىرگە خۇش كېلىپ، يېتىپ ئۇخلىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ئۇيقىدا ئىدى. قۇلىقىغا بۇلۇت گۈلدۇرلىگەندەك بىر ئاۋاز ئاڭلاندى. ئەمىر ئويغىنىپ گۈيا قارغا ئوخشاش ئاپئاق، قەددى سەكسەن يەتتە گەز، بېشىدا چىنارغا ئوخشاش مۇڭگۈزى بار، چېچى ئوشۇقىغا چۈشكەن، بېلىگە بۇغا تېرىسىدىن بەلۋاغ باغلىغان، تاپىنى چاك ـ چاك يېرىلغان بىر دۇننى كۆردى. ئۇ، قولىغا يۈز ئاتمىش پاتمان تاياقنى ئېلىپ، ھاۋا گۈلدۇرلىگەندەك نەرە تارتىپ ئەمىرنىڭ قېشىغا يېتىپ كەلدى. ئەمىر ئورنىدىن قوپتى. دۇە:

— نېمە ئادەمسەن؟ ئېتىڭ نېمە؟ مېنىڭ ئېتىمنى ئىشتىمگەنمىدىڭ؟ يا، ئاڭلىساڭمۇ نەزەرىڭگە ئىلمىدىڭمۇ؟ ئەجەب مېنىڭ ئورنۇمدا ئولتۇرۇپ كېتىپسەنا؟ — دېدى.

— ئېتىڭ نېمە؟ — سورىدى ئەمىر.

— دۇە سەفىد دەيدۇ.

— مەن ئادەمزاد، — دېدى ئەمىر، — شەھبال مېنى ئەفرىت بىلەن جەڭگە سېلىشقا ئېلىپ كەلگەنىدى.

— سەنغۇ، — دېدى دۇە، — ئەفرىتنىڭ چىمچىلاق قولىچىمۇ يوق ئىكەنسەن، ئۇنىڭ بىلەن قانداق جەڭ قىلىسەن؟ ئاۋۋال مېنىڭ بىلەن جەڭ قىلىپ، ئاندىن ئۇنىڭ بىلەن جەڭ قىل. مەن ئەفرىتنىڭ دوستلىرىدىن بولىمەن، — دېگەنىدى، ئەمىر ئۇنىڭغا يېقىن كەلدى ۋە كېلىشتۇرۇپ يەتتە نەيزە ئۇرۇۋېدى، دۇە ھەيران قالدى. سەككىزىنچى قېتىم دۇنىڭ قولىدىكى تاياقنى تارتىۋېلىپ ئۇردى. دۇنىڭ بېشى پارچە ـ پارچە بولۇپ، مېڭىسى يەرگە تۆكۈلدى.

ئەمىر بۇ يەردىن مېڭىپ، بىر تاشنىڭ كاۋىكىغا كەلدى. ئەگەر ئادەم پىلغا مىنىپ كاۋاكقا كىرسە، بېشى تاقاشمايتتى. ئۇ غارنىڭ ئىچى بىلەن يەتتە كۈن قاراڭغۇلۇقتا يۈردى. سەككىزىنچى كۈنى بىر چىمەنزارغا چىقتى. بۇ يەر گۈيا بەھىشنى ئەسلىتەتتى. ئەمىر كۆزىنى چوڭ ئاچتى. ئۇ چاھار باغنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر ئالىي شاھ سۇپىنى كۆردى. ئۇ سۇپىدا

ئىككى ئاجايىپ نەرسە ئولتۇراتتى. بىرىنىڭ قەددى زور، بىرى ناھايىتى كىچىك، ئۇلارنىڭ رەڭگى - رويى ئادەمىزادقىمۇ، دېۋە - پەرىلەرگىمۇ ئوخشايتتى. ئەمىر «بۇ قايسى تائىپەدۇر؟» دەپ ھەيران بولدى. ئاڭغىچە، پاكار بويلۇقى كېلىپ، سالام قىلدى ۋە:

— ئەسسەلامۇئەلەيكۇم، ساھىبقىران! ئەي، مۇستاپانىڭ يولىدىكى شەرەپلىك ئادەم، ساھىبقىرانلىق سەلاھىنى كىيگەنلىرى مۇھەممەد مۇستاپانىڭ يولىنى تازىلىغانلىرىغا مۇبارەك بولسۇن! — دېگىنىچە يېقىن كەلدى.

— سىز كىم بولىسىز؟ — دەپ سورىدى ئەمىر.

— مەن ئەزازۇلمەن. ئادەم بىلەن گۇناھنى تەڭ قىلدۇق. ئادەم «بىلمەپتىمەن» دەپ گەدىنىگە ئېلىپ تۆۋە قىلدى. خۇدايىتائالا گۇناھىدىن ئۆتتى. مەن: «بىزنى يارانتۇچى سەن، جان بەرگۈچىمۇ سەن، بىزنىڭ سېنىڭ ئالدىڭدا گۇناھ قىلىشقا نېمە قۇدرىتىمىز بار؟ قىلدۇرغۇچىمۇ سەن» دەپ، گەدىنىمگە ئالماي، تۆۋە قىلمىدىم. ئاللاھ، گۇناھىمدىن ئۆتمەي لەنەت گەردى بولدۇم. لەنەت بويۇنتۇرۇقى بوينۇمغا چۈشتى، — دېدى.

ئەمىر ئۇنىڭ بوينىغا تەۋقى لەنەتنىڭ باغلانغانلىقىنى كۆردى ھەم ئاللاغا شۈكرى سانا ئېيتىپ تۆۋە قىلدى.

— ئەي شەيتان، سەن مېنىڭ ساھىبقىرانلىقىمنى ۋە مېنى نەدىن بىلىسەن؟ — دەپ سورىدى ئەمىر. شەيتان دېدى:

— ئەي ھەمزە، سېنى مەككىدە تەۋەللۇت قىلغان كۈنى، خوجا ئەبۇ زەرجۇمھۇر ھەكىم ساڭا ئات قويدى. خوجا ئۇمرىڭگە، مۇقبىلغا ھەم شۇ يەردە ئات قويدى. مەن شۇ يەردە بار ئىدىم. قىرىق كۈن چۆرگۈلدۈم، سېنى ھالاك قىلاي دېدىم، بولمىدى. ئاخىرى، خوجا ئۇمرىنىڭ كۆزىنى سىلىدىم، ئۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۆلگۈچە دۇنياغا تويماس، دۇنيا ئۈچۈن دارغا ئېسىلسىمۇ رازى بولىدىغان بولۇپ قالدى، — دېدى. ئەمىر:

— بىگۇناھ نارەسىدىلەرنى نېمىشقا قەستلىدىڭ؟ — دەپ سورىدى.

— ئەي ساھىبقىران، — دېدى ئۇ، — سىلەر پات يېقىندا ئاتەشپەرەستلەرنىڭ دىنىنى بېچىت قىلىسىلەر، شۇنىڭ ئۈچۈن قەست قىلدىم.

— ھەممىنى بىلىدىكەنسەن، ئۆزۈڭ قايسى دىندا قايسى مەزھەپتە بولىسەن؟ — دېدى ئەمىر.

— خۇدانى بىر بىلىمەن، پەرىشتىلىرىنى ئۆزۈم كۆرگەن. نەچچە يىل پەرىشتىلەرگە مۇئەللىم بولدۇم. قايىلمەنكى، كىتابلىرىنىڭ راستلىقىنى بىلىمەن. پەيغەمبەرلىرىنىڭ ھەر-ھەقلىقىنى سىلەردىن ئوبدانراق بىلىمەن، ئەمما ئاللاھ گۇناھىمدىن ئۆتمەيدۇ. ئادەملەر بۇتلارنى مېنىڭ توقۇلمام بويىچە ياساپ باش ئۇرۇپ، بۇتپەرەسلىك قىلىدۇ. مەن بۇلارنى بىلىپ تورۇپ نېمىدەپ بۇتپەرەس، ئاتەشپەرەس بولاي؟ — دېدى شەيتان. ئەمىر كۇلدى. شەيتان يەنە:

— سەن كوھىقاپتىن ئون سەككىز يىلدا چىقىسەن. مەن سېنىڭ بىر سائەتتىلا ئېلىپ چىقالايتتىم. ئەمما، سەن ھەرگىز مېنىڭ ئارقامغا كىرمەيسەن. كەل، قولۇڭنى ماڭا بەرگىن، رويى زېمىنغا بىر سائەتتە ئاچىقىپ قويايلى، — دېدى. ئەمىر ئۇنىمىدى. شەيتان يىغلاپ:

— لەنەت گەردى بولغان دېگەن شۇ. ئادەم پەرزەندىگە ياخشىلىق قىلاي، دېسەم ھەرگىز ئىشەنمەيدۇ. يامانلىقنى ھەركىشى ئۆزى قىلىدۇ. ئەمما، ھەممە كىشى «بۇ ئىشنى نېمىشقا قىلدىڭ» دېسە، «شەيتاننىڭ ئىشى» دەيدۇ. سىزنىڭ ئاللانىڭ قۇدرىتى ئاللانىڭ دوستى

شەرەپلىك مۇستاپانىلىق يولىدىكى ئادەملىكىمىزنى بىلىپ، چىن كۆڭلۈم بىلەن ياخشىلىق قىلاي دېدىم. مانا سىزمۇ ئۇنىمايۋاتىسىز. بىر كۈنى رۇم سەھراسىدا نۇرغۇن خالايىقنىلىق توپلىشىۋالغانلىقىنى كۆرۈپ، مەنمۇ ئۇ يەرگە باردىم. قارىسام بىر ئادەمنى باغلاپ قويۇپ تاياق ـ توقماق بىلەن ئۇرۇپ ئازابلاۋاتىدۇ. ئۇ ئادەم: «مېنى شەيتان يولدىن چىقىرىپ، شۇ ئىشنى قىلدۇردى» دەپ پەريات قىلىۋاتىدۇ. مەن: «مەن تېخى ھېلىلا كەلدىم. ماڭا توھمەت قىلىۋاتىدۇ» دەپ گويلاپ خالايىقتىن «بۇ كىشى نېمە گۇناھ قىپتىكەن؟» دەپ سورىدىم. ئۇلار: «بۇ ئادەم قىلمىغان ئىشنى قىپتۇ. تۆگە بىلەن يامان ئىش قىلماقچى بولۇپ، تۆگىگە بويى يەتمىسە، پۇتىغا ياغاچ ئاياق باغلاپ، تۆگە بىلەن تەڭلىشىپ يامان ئىش قىپتۇ. شۇڭا جازالاۋاتىمىز» دېدى. مەن «بۇنى تېخىمۇ بەك ئۇرۇڭلار، ماڭا توھمەت قىپتۇ. سىلەر ئاگاھ بولۇڭلاركى، خۇدايىتائالانىڭ دەرگاھىدىن قوغلاپ شەيتان بولغان ئازازۇل دېگەن مەن بولىمەن. نۇرغۇن كىشىلەرنى ئالدىدىم نۇرغۇن ئىشلارنى قىلدىم. ئەمما، بۇنداق ئىشلارنى قىلدۇرماق مېنىڭ كۆڭلۈمگە ھەرگىز كەلمەپ باقمىغان» دەپ قەسەم ئىچىپ بەردىم. ئەزەلدىن ئادەم پەرزەنتى بىلەن دۇشمەن بولۇشمەن. ئادەمگە ھەرقانچە ياخشىلىق قىلاي دېسەممۇ ئۇلار ئۇنىمايدۇ. مانا سىزنى رۇيى زېمىنغا ئېلىپ چىقاي دېسەم سىزمۇ ئۇنىمايسىز. كوھىقاپنىڭ جاپاسىنى ئون سەككىز يىلدىن كۆپرەك تارتقۇزىز بار ئوخشايدۇ. ئادەم پەرزەنتلىرى بۇ ئالەمدە قانچە گۇناھ قىلسا، «شەيتانىنىڭ ئىشى» دەيدۇ. كىچىك بالىلارمۇ مېنى دۇشمەن كۆرىدۇ. «بىزنى گۇناھ قىلدۇرغۇچى شەيتان ئوخشايدۇ» دەپ ئويلايدۇ. ئېتىمنى ئاڭلىسا لەنەت ئوقۇيدۇ.

يەنە بىر گەپ، سىز مېھرىنگار تۇرغان راۋاققا سالما بىلەن چىقىپ، چۇشىدىغان چاغدا يېرىمغا كەلگەندە سالما ئاغامچىنى كېسىۋېتىشتى. سىز يىقىلىپ چۇشۇپ، پىشانىڭىز يېرىلىدى. باشقىلار سىزنى ئەيىپلىگەندە سىز «شەيتانىنىڭ ئىشى» دېدىڭىز، خوجا ئەبۇ زەر جۇمھۇر ھەكىمگە ھەم شۇنداق دېدىڭىز. بۇگۈن ئىككۈيلەن ئوبدان تېپىشتۇق، قېنى، ئېيتىڭ، چىقىشتا يۆلەپ چىقاردىممۇ، يا مانا ھەمزە كەلدى، دەپ خەۋەر ئېيتتىممۇ؟ كەمەندنى مەن كەستىممۇ؟ ماڭا مانا شۇنداق قىلساڭلار، مەن نېمىشقا سىلەرنى دۇشمەن تۇتماي؟ ـــ دەپ، غەزىپى ئىچىگە پاتماي سۆزلەپلا كەتتى، ـــ ھەي دەججال، مانا، بۇ دۇشمەن كېلىپتۇ، ئۇرغىن! ـــ دەپ ۋارقىرىدى.

ھەزرىتى ئەمىر سول يېنىغا قاراپ، ئولتۇرغان بىر نەرسىنى كۆردى. بەدھەيۋەت بىر مەخلۇق قولىدا بەشيۇز پاتمان كەلگۈدەك بىر جۇۋالدۇرۇز بار، توقۇم تىكىپ ئولتۇراتتى. يېنىدا بىر پاتمان پايتىما ۋە ئېشەك سۇرەتلىك تاغدەك بىر جانىۋار بار بولۇپ، ئۇنىڭ رەڭگى قىزىل مەخمەلدەك، ھەر تال تۇكىدىن خىلمۇ خىل ئاۋاز كېلەتتى. بۇنى ئاڭلىغان كىشىنىڭ تاقىتى قالمايتتى. پېشانىسىگە: «بۇ ئېشەك دەججالنىڭ ئىشكى، ئېتى لەئلانىيە دەججال بۇ ئېشەككە مىنىپ، مالىمان چىقىرىدۇ» دەپ يېزىلغانىدى.

دەججال ئورنىدىن تۇرۇپ:

ـــ بىز ئىككىلىمىز ئىنتىزاردۇرمىز، بىزنىڭمۇ ئوتتۇرىغا چىقىدىغان ۋاقتىمىز كېلىدۇ. شۇ چاغدا ئادەم پەرزەنتىدىن ئېنتىقامىمىزنى ئالىمىز، ـــ دېدى ۋە ئەمىرگە، ـــ سەن نېمە ئادەم؟ ئادەم پەرزەنتىنىڭ بۇ يەرگە كېلىش ھەددى يوق ئىدىغۇ، ـــ دەپ قولىنى ئۇزاتىپ ئەمىرنىڭ ياقىسىدىن تۇتتى. ئالەمنىڭ مەردانىسى ھەزرىتى ئەمىر ئۇنىڭ كەمەر بەندىدىن تۇتتى. ئىككۈيلەن شۇنداق تۇتۇشتىكى، دەججال ھەيران قالدى.

ئىككى خەمكى ئىككى پىلى مەست،
قىلالماي بىر - بىرىن بەند دەست.
بىرى بىرىنى تۇرتەر ئىدى يۇز قەدەم،
بىرى بىرسىنى يەتكۈزەي دەپ ئەدەم.

بىرى قۇدرەتۇللاھ ئەردى ئەرەب،
بىرى لەئنەتۇللاھ ئەردى نەسەب.
خەلىلنى ئېتىپ ياد ئەمىر ئول زەمان،
بۇ دەججالنى چالدىكى بەرمەي ئەمان.

دەججالنى يەرگە ئېتىپ قارىۋىدى، ئۇ كۆكسىدىكى بىر تۆشۈكتىن نەپەس ئېلىۋاتاتتى. ئەمىر ئۇنىڭ چىڭ قىستى، نەپەس يولى تۇتۇلدى. ئەمىر ئۇنىڭ ھەلقۇمىغا خەنجەر قويدى ۋە نەچچە مەرتىۋە سۈردى ئەمما تىغ ئۆتمىدى. شەمشەر بىلەن چاپتى. ئۆتمىدى ئىككى قۇلىقىدىن تۇتۇپ، كۆكسىدىكى تۆشۈكىگە نەيزىسىنى قويۇپ تۇردى. دەججال ئالدىراپ قالدى. شەيتان ئارىغا چۈشۈپ:

— ئەي قۇدرەتۇللاھ، مەنغۇ بىكار كىشى، ئۆزۈڭنى ھېرىپ قالمىسۇن. بۇنىڭغا ئۆلۈم يوق، قويۇپ بىرىڭ. مېنىڭ ھازىرغىچە ئۇرۇشقان ئىككى كىشىنى ئاجىرىتىۋاتقىنىم مۇشۇ، — دېدى. دەل شۇ چاغدا:

— بۇنى قويۇۋەت، بۇنىڭ ئەجىلى ھەزىرتى ئەيسانىڭ قولىدا، — دېگەن بىر ئاۋاز كەلدى. ئەمىر بولسا دەججالنىڭ كۆزىگە خەنجەر ئۇرۇپ قارىغۇ قىلىۋەتتى ۋە بۇلاردىن ئايرىلىپ، كەلگەن يولى بىلەن ئارقىسىغا ياندى. يەنە بىر قاراڭغۇلۇقتىن يەتتە كۈندە چىقتى. يا بىر پارچە نان، يا بىر قەتىرە سۇ يوق، ئاچلىق - تەشنالىقتا تاقىتى قالماي ماڭدى. كۆزىگە، قۇلاق، بۇرۇنلىرىغا توپا كىرىپ، ئاخىرى ئۆزىنى ئۆلۈمگە تىكىپ يەرگە يىقىلدى.

پەسلى داستان، مەلىكە ئاسىيانىڭ ئەمىرنى ئېسىگە ئېلىپ ئۇنى ئىزدەتكەنلىكى

مەلىكە ئاسىيا كوھىقاپتا ئويناپ يۈرۈپ، ئەمىرنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويدى. بىر كۈنى ئولتۇرۇپ، ئۇنى خىيال قىلىپ قالدى. «بىر يىل بولۇپ قاپتۇ. ئۇنىڭدىن خەۋەر ئالماپتىمىز، قايسى ئىقلىمدا يۈرۈيدىغاندۇ؟» دەپ ئويلاپ، موللا ئابدۇررەخمان ئاخۇنغا ئادەم ئەۋەتىپ ئۇنى چاقىرتىپ كېلىپ:

— بىر قۇرئى سېلىپ بېقىڭ، ئەمىر ھەمزە قايسى تەرەپتە يۈرىدىكىن؟ — دېدى.

— ئەي مەلىكە، — دېدى موللا، — يامان ئىش قىپسىز، ئۇ مۇستاپانىڭ يولىدىكى ئادەم ئىدى. يەر يۈزىدە ئىسلام ئېچىپ يۈرەتتى، بىزنىڭ ئۇنىڭغا ھاجىتىمىز چۈشۈپ، ئېلىپ كەلگەنىدۇق. ئەگەر، ئۇ سالامەت بولسا، بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنداق قىلمايلى ئۇنى قايتقىلى قويۇڭ، بۇنداق جەۋرى- ستەم ئۆزىگە يانمىدۇ، — دېگەندىن كېيىن قۇرئى سالدى. قۇرئىغا نەزەر سېلىپ،

— ئەي ئاسىيا، ئۇ بۇزرۇكزادىنى بەك ئاۋارە قىلىپسىز. ئەمدى، رۇيى زېمىندا كىم ساھىبقىرانلىق سالاھىنى تەرتىپكە سالار؟ كىممۇ مۇستاپا يولىنى تۇتۇپ، بۇتپەرەس، ئاتەشپەرەسلەرنىڭ دىنىغا بەرھەم بېرىپ، ئىبراھىمنىڭ دىنىنى يورۇتار؟ — دېدى. مەلىكە قورقۇپ يىغلاپ تۇرۇپ:

— ئەي ھەكىم، راستىنى ئېيتىڭ ئەمىرگە نېمە بوپتۇ؟ ئۆلۈكمىكەن، تىرىكمىكەن؟ — دېدى.

— ئۇ بۇزرۇكزادە باياۋانى خاكىستەرگە چۈشۈپتۇ. ئۆلۈشكە ئاز قاپتۇ، — دېدى

موللا ئابدۇرەخمان.

مەلىكە ئاسىيما، موللا ئابدۇرەخمان ۋە باشقا بىرقانچە دۆە پەرىلەر ئۇنى ئىزدەپ ماڭدى. ئۇلار كەلگەندە، ئەمىرنىڭ جېنى ئاز قالغانىدى. موللا ئابدۇررەخمان ئەمىرنىڭ بېشىنى ئۇلار كەلگەندە، ئەمىرنىڭ جېنى ئاز قالغانىدى. موللا ئابدۇررەخمان ئەمىرنىڭ بېشىنى كۆتۈرۈپ تىزىدا قويدى ۋە ئېغىز - بۇرنىنى ئېرىتتى. ئاغزىغا سۇ تېمىتتى. ئەمىر كۆزىنى ئېچىپ بېشىدا تۇرغان ئاسىيانى كۆردى. ئاسىيما ئەمىرنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ:

— تۆۋە قىلدىم، ئەمدى گۈلىستانى ئىرەمگە بارايلى، سىزنى ئادەمزادنىڭ ئارىسىغا ئاپىراي، — دېدى.

ئەمىر خۇشاللىنىپ، گۈلىستانى ئىرەمگە كېلىپ مەجلىس تۇزدى. ئاسىيما گاھىدا ئەمىرنى تەختكە چىقىرىپ. ئۆزى. باشقا پەرىلەر بىلەن كوھىقاپنى سەير قىلاتتى. ئالتە ئاي ئۆتتى. ئەمىر روزىنامىگە قاراپ بۇ يەرگە كەلگىنىگە ئىككى يىل بولغانلىقىنى بىلدى. ئەمىر:

— ئەي ئاسىيما، ئۇ جانۇ جاھانىمغا نېمە بولدى، دىلشەكىرىمنىڭ بېشىغا نېمە بالالار كەلدىكىن؟ — دېدى. ئاسىيما دېدى:

— ئەي ئەمىر، سىز مېھرىنگارغا ئاشىق، مەن سىزگە ئاشىق. سىز ئۇنىڭ ۋەسلىنى تىلەيسىز، مەن سىزنىڭ ۋەسلىگىزنى تىلەيمەن. مېنى پارە - پارە قىلىۋەتسىگىزمۇ، سىزنى ئادەمزادقا ۋە يا ئەفرىتكە بۇيرۇمايمەن، تاكى مېنىڭ مۇرادىمنى ھاسىل قىلمىغۇچە سىزنى ھېچكىمگە بەرمەيمەن.

ئەمىرنىڭ ئاچچىقى كەلدى، بۇنىڭدىن بىر ئىش ھاسىل بولمايدىغانلىقىنى بىلىپ، خۇدايىتائالاغا تەۋەككۇل قىلىپ، يولغا قەدەم قويدى. ئەمما، ئۇ نەگە بېرىشنى بىلمەيتتى.

راۋىلار ئېيتۇركى، خوجا ئۇمرى مەككىدە ھەر كۈنى زۇمزەم بىلەن جەڭ قىلاتتى. بىر كۈنى مەلىكە دېدى:

— سىز ئەمىر ئالتە ئايدىن كېيىن كېلىدۇ، دېگەن ئىدىڭىز، ئالتە ئاي بوپتۇ، قېنى كەلگىنى؟

— ئەي مەلىكە، — دېدى خوجا ئۇمرى يىغلاپ، — سىزنى بىتاقەتلىك قىلىپ، ئۆزىنى پارە - پارە قىلىۋېتەرمىكىن، دەپ قورقۇپ، كۆڭلىڭىزگە تەسكىن بېرىش ئۈچۈنلا بۇ ئالتە ئايلىق روزىنامىنى ئېلىپ كەلگەنىدىم، — دەپ، يەنە بىر روزىنامىنى چىقىرىپ، مەلىكىنىڭ ئالدىغا قويدى. ئۇ ئون سەككىز يىلدىن كېيىن كېلىدۇ، دېگەن روزىنامە ئىدى. بۇنى كۆرگەن مەلىكە ئاھ تارتىپ، بىھۇشلىنىپ يىقىلدى. بىر ھازادىن كېيىن ھۇشىغا كېلىپ:

— ئەي خوجا ئۇمرى، مەن بۇنىڭغا ئۇنمايمەن. ئون سەككىز يىلغىچە رىيازەت چېكىدىكەنمەن. ئەبۇلئالى كوھىقاپتا پەرىزادلار بىلەن ئەيشى - ئىشرەتتە يۈرسە يۈرۈەرسۇن، مەنمۇ دادامنىڭ قېشىغا كېتەي، — دېدى.

خوجا ئۇمرى يىغلاپ، مەلىكىنىڭ ئايىغىغا يىقىلدى:

— ئەي مەلىكەم، مېنى شەرمەندە قىلماڭ، ئون سەككىز يىلمۇ ئۆتۈپ كېتەر، — دەپ تولا يىغلىدى. مەلىكىنىڭ ئۇنىڭغا رەھمى كېلىپ:

— ئەي خوجا ئۇمرى، ئۇنداق بولسا، سىز بىلەن شەرتلىشەي، شەرتىمنى قوبۇل قىلسىڭىز، سىز بىلەن قالاي، قوبۇل قىلمىسىڭىز يوق، — دېدى.

— قېنى، بۇيرۇڭ، — دېدى خوجا ئۇمرى.

— ئەگەر ئەمىر كوھىقاپتىن كېلىپ، مېنى نىكاھىغا ئالسا، خۇدايىتائالا مەندىن بىر ئوغۇل بەرسە، ئۇ ئوغلۇمنى ئەمىر ئۆز ئورنىدا پادىشاھ قىلسا، ئاندىن سۆزىڭىزنى قوبۇل

قىلاي، — دېدى مەلىكە. خوجا ئۇمرى ماقۇل بولدى. مەلىكە يەنە: — ئەي خوجا ئۇمرى، تىرىكلا بولىدىكەنمەن ئەمىرنىڭ يادىدا ئولتۇرۇرمەن، — دېدى بىر يىل ئالتە ئاي بولدى. بۇ چاغدا ئاشلىق تۈگەپ، خەلقنىڭ يەيدىغان ئاشلىقى قالمىدى. بىر سىقىم ئۇن تېپىلمايۋاتقىلى خېلى بولدى. نۇرغۇن خەلق ئاچارچىلىقتىن ئۆلدى. بىر-بىرىگە رەھىم - شەپقەت قالمىدى. خەلق تىلەمچىلىك قىلىش ھالىتىگە قېلىۋاتاتتى.

بىر كۈنى خوجا ئۇمرى سېپىل ئۈستىگە چىقتى. بەختەك خوجا ئۇمرىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا دېدى:

— ئەي خوجا ئۇمرى، بوينىڭىزغا ئالغىنىڭىز نېمە جاپالار ئۈ؟ خەلقنىڭ ۋابالى كىمگە بولىدۇ؟ ئەگ ياخشىسى، مەلىكىنى بىزگە بېرىپ، راھەتتە ئۆتەمسىز؟

— مەنمۇ، «ئەمىر كەلمەيدىكەن» دەپ ئاڭلىدىم، — دېدى خوجا ئۇمرى، — ئەمما، مەلىكىنى ھەرگىز سىلەرگە بەرمەيمەن، ئۆزۈم ئېلىپ كېتىپ پادىشاھقا نەۋكەر بولىمەن. سىلەر لەشكەرلەرگە قەلئە ئەتراپىدىن كۆچۈپ كېتىشنى بۇيرۇڭلار، مەن مەلىكىنى مەپىگە سېلىپ، ئارقاڭلاردىن ئېلىپ باراي. مەلىكىنىڭ مەپىسىگە نامەھرەملەرنىڭ كۆزى چۈشمە - سۇن، — دەپ، بەختەككە لات مەناتتىن[1] قەسەم ئىچكۈزدى. بەختەك قەسەم ئىچتى. ئۇ لەشكىرىنى مەككىدىن كۆچۈرۈپ مەدايىنغا يۈرۈپ كەتتى. ئەمما، خوجا ئۇمرى ئۇمرالىرىغا:

— بۇ يەردىن چىقساق نەگە بارارمىز؟ — دېدى.

ئۇمەر مەئدەكەرەپ:

— ئاتامدىن «بىر يىللىق ئاشلىق يىغدىم، لەشكەرنىمۇ يىغدىم، مېنىڭ قېشىمغا كېلىڭلار» دەپ خەت كەپتۇ، — دېدى.

خوجا ئۇمرى مەلىكىنى مەپىگە سېلىپ، ئۆي قىزلىرى ۋە مۇقبىل قاتارلىق ئون كىشى بىلەن يېرىم كېچىدە راۋاھىلغا يولغا سالدى. يەنە بىر مەپە تەييارلاپ، بىر قېرى دىدەكنى ياساندۇرۇپ ئۇ مەپىگە سالدى. ئۇلارنى شەھەردىن ئېلىپ چىقىپ، بەختەكنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— ئەي خوجا بەختەك، — دېدى ئۇ، — ئىلگىرى بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىسى ئۆتۈپ كەتتى. ئەمدى، مەن پادىشاھنىڭ قۇلى بولدۇم. پادىشاھنىڭ خىزمىتىدە بولىمەن. سىزمۇ ئىنايەت قىلىپ، بۇ خەلقنى ئىلگىرىرەك ئېلىپ بارسىڭىز، — دېدى.

بەختەك خۇشال بولۇپ، يولغا چىقىپ كەتتى. بەش كۈن بولغاندا كېلىپ، بىر يەرگە چۈشتى. مەلىكە مۇقبىل بىلەن كېتىپ باراتتى. مەلىكىنىڭ قېشىدا ئاشىقى بار بىر دىدەك بار ئىدى. مەلىكە ئۇنى ئاشىقىدىن توسايتتى. كېچىدە بۇ ئاشىق - مەشۇقلار تېپىشىپ قاچتى. ئۇلارنىڭ مەقسىتى بەختەككە خەۋەر يەتكۈزۈش ئىدى. بۇ چاغدا زۇفىن شىكاردا ئىدى. قاچقان دىدەك بىلەن ئۇلار ئۇچرىشىپ قالدى. ئۇلار زۇفىنغا «مەلىكە راۋاھىل تەرەپكە كەتتى» دەپ ئېيتىپ قويۇشتى. زۇفىن يەنە بىر مەپىنى ئېلىپ راۋاھىل تەرەپكە ماڭدى. ئەتىسى بەختەك بۇ ئىشنى بىلىپ، ھورمۇز بىلەن بىرلىشىپ مۇقبىللارنىڭ كەينىدىن ماڭدى. مۇقبىل بىلەن ئۇمەر مەئدەكەرەپ مەلىكىنى قەلئەگە يېقىن ئېلىپ كەلگەندى. ئارقىسىدىن زۇفىن بەش مىڭ كىشى بىلەن يېتىپ كېلىپ ئۇرۇشتى. ئۇمەر مەئدەكەرەپ قەلئەگە قېچىپ كىرىپ، ئىشكىنى ئېتىۋالدى. مۇقبىلنىڭ نۇرغۇن ئادەملىرى ئۆلدى. ئۆزىمۇ زەخمىلەندى.

---

① لات مەنات - ئەرەبلەرنىڭ ئىسلامدىن بۇرۇنقى داڭدار بۇتلىرى

مەپە كۆتۈرگۈچىلەرمۇ ئۆلۈپ، مەپە يەردە قالدى. بۇ چاغدا، زۇلمىنىڭ ئادەملىرى يېتىپ كەلدى. مەلىكە ئىچىۋېلىشقا زەھەر تەييارلىدى، لېكىن ئېنىق ئانىسى:

— سەۋىر قىل، ئالدىرىما، قاچان خالىساڭ ئىچىسەن، — دەپ ئىچكىلى قويمىدى.

شۇ كەسىنادا، خوجا ئۇمرىنىڭ ئاق ئارغىمىقىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپلا خوجا ئۇمرىمۇ يېتىپ كەلدى ۋە زۇلمىنى مەپە ئالدىدىن تاش بىلەن ئۇرۇپ قوغلىۋەتتى - دە، مەپىنى شەھەرگە ئېلىپ كىرىپ كەتتى. زۇلمىن نېمە قىلىشىنى بىلمەي تۇراتتى. ھورمۇز ئارقىدىن كېلىپ، قورشىۋالدى. زۇلمىن قەلئە دەرۋازىسىغا چاڭ سالدى. گەھراق بولسا شورىغا يېقىنلىشىپ قالدى. خوجا ئۇمرى ئالدىراپ قالدى. گاھىغا دەرۋازىغا، گاھىغا شورىغا يۈگۈرەتتى. مۇقبىل ياردار ئىدى. گەھراق بىرلا سەكرەپ ئۆزىنى قەلئەگە ئالدى. ئۇمىرالارنىڭ ھەممىسى زەخمدار بولدى. دەل شۇ چاغدا بىر چاڭ پەيدا بولۇپ، لەيلى ئىبنى مۇزەپپەر مىسرى ۋە سەرھەڭ قاسساپ، زوھرايى مىسرى قاتارلىقلار مىسرىنىڭ خەزىنە - دەپىنىلىرىنى ئېلىپ، يېتىپ كەلدى. لەيلى ئىبنى ئىمران ھېلىقى شورىدىن قەلئەگە كىردى ۋە گەھراقنى چېپىپ، پارە- پارە قىلدى. زۇلمىنى قەلئەنىڭ دەرۋازىسىدىن قوغلىدى، زوھرايى قەلئەگە كىرىپ، مىسرىنىڭ خەزىنىلىرىنى مەلىكىگە ئىنئام قىلىپ، مەلىكىنىڭ خىزمىتىدە بولدى. لەيلى ئىبنى ئىمران خوجا ئۇمرىگە تەھسىن - ئاپىرىنلار ئېيتتى.

ئەلقىسسە: ئەمىر ئاسىيانىڭ ئالدىدىن ئاچچىقلىنىپ چىقىپ، ئون بىر كۈن يول يۈرۈپ، بىر يەرگە يېتىپ باردى ۋە ئۇ يەردىكى شاھ سۈپىغا چىقىپ ئولتۇراتتى. تويۇقسىز بىر دۈۋە پەيدا بولۇپ، ئەمىر بىلەن تۇتۇشتى. ئەمىر ئۇنى يېڭىپ مۇسۇلمان قىلدى. ئاندىن، ئەمىر ئۇنىڭ ئالدىدا يىغلاپ:

— ئەي دۈۋە، مېنى ئادەمزاد ئارىسىغا چىقىرىپ قويساڭ، — دېدى. دۈۋە قوبۇل قىلدى ۋە:

— تۇرۇپ تۇرۇڭ، مەن تەخت ئېلىپ كېلەي، — دەپ كېتىپ قالدى. ئەمىر ئۇنى بەش كۈن ساقلىدى، لېكىن ئۇ قايتىپ كەلمىدى. ئەمىر يولغا راۋان بولۇپ بىر تاغنىڭ باغرىغا كەلدى. ئۇ تاغدىن بىر ئاۋاز كېلەتتى. ئەمىر قۇلاق سالسا: «كىشىنى ئاشقىسەن، دەپ، ئۆلتۈرەمدۇ؟» دەۋاتاتتى. ئەمىر تاغدىكى ئۆڭكۈرگە كىردى. ئۇ يەردە تۆت نەپەر دۈۋە بار بولۇپ، ئۇلار ھەممىسى ئوچ كۆزلۈك ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرىگە ئوخشاش بىر دۈۋىنى ئۆلتۈرمەكچى بولۇپ تۇراتتى. ئەمىر ئۇنىڭ باشلىقىنى كۆرۈپ، سورىدى:

— ئۇنى نېمىشقا ئۆلتۈرۈسىزلەر؟

— ئەي يىگىت، دېدى ئۇلار، — بۇ يېقىندا شەھىرى سەچەشمان، دەپ بىر شەھەر بار ئىدى. پادىشاھىنىڭ ئېتى ئىدرىس سەرچەشمى ئىدى. ئۇنىڭ لانسائ سەرچەشمى ئىسىملىك بىر قىزى بار ئىدى. بۇ دۈۋە شۇ قىزغا ئاشىق. «ئاشىقلىقىڭنى تاشلا» دەپ قانچە دەيمىز، تاشلىمايدۇ. پادىشاھىمىز بىزگە: «ئۇنى ئۆلتۈرۈڭلار» دەپ بۇيرۇغان.

— ئەي دۈۋە، — دېدى ئەمىر، — ماڭا تەخت ئېلىپ كېلىمەن دەپ، يالغان ئېيتىپ مېنى نۇرغۇن ئاۋارىچىلىققا سالدىڭ، تەختىنمۇ ئېلىپ كەلمىدىڭ، — دېدى.

— تەختىڭ غېمىدە ئىدىم، بۇ بالاغا گىرىپتار بولدۇم.

ئەمىر ئۇ دۈۋىلەرگە دېدى:

— مېنىڭ خاتىرەمدىن، ئۇنى ئۆلتۈرمەڭلار، ئۇ ئاشىقلىقنى تەرك قىلسۇن. ئۇلار ماقۇل بولۇپ قويۇپ بەردى. ئەمىرنى شەھەرگە ئېلىپ كىردى. ئىدرىس سەرچەشمى بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ، ئەمىرنى تەزىم بىلەن قەسىرگە ئېلىپ كىردى. زىياپەتتە دورا بىھۇش

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى www.uyghurkitap.com

بىرىپ، ئەمىرنى بەندكە تارتتى. شۇ كېچىسى دۈشمەنلىك قىزى چۈشىدە ھەزرىتى ئىبراھىم پەيغەمبەرنى كۆرۈپ، بىشارەت تېپىپ، مۇسۇلمان بولدى. ئەمىرنى باغلاقتىن قۇتقازدى.

ئەمىر قىزنى ئەگەشتۈرۈپ شەھەردىن چىقىپ، ئۇچ كۈن يول يۈردى. قىزنىڭ پۇتلىرى قاپىرىپ ماڭالماي قالغاندا، ئەمىر ئۆشنىسىدە كۆتۈردى. ئەمىر شۇ ھالدا قىزنى ئۇچ كۈن كۆتۈرۈپ يۈردى. (شۇ سەۋەبتىن، خۇدايىتائالا بۇ قىزنىڭ قورسىقىدىن بىر ئات پەيدا قىلىپ بېرۈر، ئەمىر شۇ ئاتقا مىنىپ، يۈز يىگىرمە بەش يىل غازات قىلۇر). بىر كۈنى جاڭگالدىن توقۇغلۇق بىر ئۇي چىقتى. ئەمىر ئۇنى تۇتۇپ، لانسائنى ئۇنىڭغا مىندۈرۈپ، ئارغامچىسىدىن يېتىلەپ ماڭدى. ئۇلار ماڭا ـ ماڭا بىر سۇ بويىغا يەتكەندە، ئەمىر ئۇيىنىڭ ئارغامچىسىنى قىزغا تۇتقۇزۇپ بەردى. ئۆزى تارراق بىر جايدىن ئاتلاپ ئۆتمەكچى بولدى. شۇ چاغدا ئۇي بىردىنلا، قىزنى ئاسمانغا ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئەمىر يالغۇز قالدى. نەچچە كۈن يول يۈرۈپ، بىر غارغا يېتىپ باردى. ئۇ غارغا كىرگەندى، لانسائ ئاشۇ يەردە بىر دۈشمەنلىك ئالدىدا زارلىنىۋاتاتتى. لانسائ ئەمىرنى كۆرۈپلا ئۇنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ:

— ئەي پادىشاھى ئالەم، بۇ قارا يۈز ئەسلىدە دۈشە ئىكەن، مېنى ئاسمانغا ئېلىپ چىقىپ كەتتى، — دېدى.

— ئەي دۈشە، — دېدى ئەمىر، — سەن مېنى ئادەمزاد ئارىسىغا ئاپىرىپ قويغىن.

— بولىدۇ. سەن لانسائقا ئېيىقىن، ئۇ مېنى ئۆزىگە قوبۇل قىلسۇن، — دېدى دۈشە.

— دۈشە ھەر سۈرەتتە بولىدۇ. — دېدى لانسائ، — ئۇنىڭ قايسى شەكلى ماڭا ياقسا، شۇ سۈرەتتە بولۇپ كەلسۇن، مەن قوبۇل قىلاي، — دېدى.

دۈشە بېرىپ، تەخت ئېلىپ كەلدى. ئەمىر بىلەن لانسائنى كۆتۈرۈپ ئۇچ كۈن يول يۈرۈپ، بىر كونا چاھار باغقا ئېلىپ چۈشتى ۋە «بىر سائەت ئارام ئېلىۋېلىپ، ئاندىن ماڭاي» دېدى. ئەمىر ئۇخلاپ قالدى. لانسائ سۇ بويىغا كېلىپ، قوللىنى يۇماقچى بولۇپ تۇراتتى. گۈلزارلىق ئىچىدىن تۆت خاللىق بىر ئات چىقىپ كەلدى. لانسائ ئۇنىڭغا زوقلاندى. ئات زۇۋانغا كېلىپ: «ئىزياش دۈشە دېگەن مەن بولىمەن» دېدى. لانسائ بىلەن ئىككىسى شۇ يەردە تېپىشتى. بىر ئازدىن كېيىن بۇ جايغا ئاسىيما پەرى يېتىپ كەلدى ۋە ھەر ئىككىلىسىنى ئاپىرىپ بەنتكە تارتتى. ئەمىر ئويغاندى. قارىسا ئەتراپىدا ھېچكىم يوق ئىدى. ئەمىر باغدىن چىقىپ، يىگىرمە بەش كۈن يول يۈرۈپ، سەرگەردان بولدى. تەشنالىقتا ئۇنىڭ جىگەرلىرى قۇرۇپ، ئۆز ئۆلۈمىنى كۈتۈپ يەرگە ئۆزىنى تاشلاپ ياتتى.

بىر چاغدا ئەمىرنىڭ پىشانىسىگە بىر قول تەگدى. ئەمىر كۆزىنى ئېچىپ، ھەزرىتى خىزىر ئەلەيھىسسالامنى كۆردى. خىزىر ئەلەيھىسسالام ئەمىرگە بىر جام سۇ بىلەن بىر نان بەردى ۋە:

— قاچان موشۇ نانىنى يەپ تۈگەتسەڭىز، شۇ چاغدا ئادەمزاد ئارىسىغا چىقىسىز، — دېدى. ئەمىر:

— مەن ھازىرلا يەي، — دەپ نانىنى تۆت پارە قىلىپ بىرىنى سۇغا سالدى، ئۇچ پارچىسىنى قوينىغا سالدى. بىر چاغدا قارىسا، نان يەنە پۈتۈنلىنىپ قاپتۇ. ھەزرىتى خىزىر ئەلەيھىسسالام:

— ئەي ئەبۇلئالى، خۇدايىتائالانىڭ تەقدىرى شۇكى، ئاسىيانى ئەمرىڭىزگە ئالمىسەڭىز، ئادەمزاد ئارىسىغا ھەرگىز چىقالمايسىز، — دەپ غايىب بولدى.

بىر زاماندىن كېيىن، ئاسىيما پۈتۈن خەلقى بىلەن پەيدا بولدى. ئۇ ئەمىرگە يىغلاپ تۇرۇپ يالۋۇرۇپ، ئۇنى يەنە گۈلىستانى ئىرەمگە ئېلىپ كەلدى. موللا ئابدۇرەھمان جىننى:

— مەن بۇلتۇزلارنىڭ ھۆكمىدە كۆردۈمكى، سىز ئاسىمانى ئالمىستىنىز بولمايدۇ، — دېدى. ئەمىر ماقۇل بولدى. ئاخىرى ئۇلارنىڭ تويىنى قىلدى. ئەمىر بىلەن ئاسىيما بىر - بىرىدىن مۇرادلىرىنى ھاسىل قىلىشتى، ئەمىر يەنە ئاسىيماغا:

— مېنى يا ئەفرىتنىڭ جېنىگە سېلىڭ، يا ئادەمزاد بار جايغا ئەپچىقىپ قويۇڭ، — دېدى.

— سەۋىر قىلىڭ، — دېدى مەلىكە، — قاراپ باقاي، قورسىقىمدا ھامىلە بارمۇ-يوقمۇ بىلىپ باقايلى.

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ئاسىيمانىڭ ھامىلدار ئىكەنلىكى بىلىندى. ئەمىر يەنە:

— مېنى بىر يەرگە بۇيرۇڭ، — دېدى.

— سەۋىر قىلىڭ، — دېدى يەنە ئاسىيما، — مەن يەتتىگۈالاي، بالىمىز ئوغۇلمۇ-قىزمۇ؟ شۇنى بىلگەندىن كېيىن، نەنى خالىسىڭىز شۇ يەرگە بېرىڭ.

ئاخىرى ئاسىيما ئۈچ ئايدىن كېيىن تۇغدى. بالا قىز ئىدى. ئېتىنى مەلىكە قۇرەيش سۇلتان پەرى قويدى. ئەمىر يەنە:

— مېنى بىر يەرگە ئەۋەتىڭ. — دېدى: ئاسىيما:

— مەن «ئادەمزاد دېگەن چىدامليق» دەپ ئاڭلىغانىدىم، سىز نېمىشقا سەۋىر قىلمايسىز؟ بۇ بالىڭىزنىڭ ئايىغى چىقسۇن. تىلى چىقسۇن، ئۇنىڭدىن: «ئاتاڭنى تونۇمسەن؟» دەپ سوراپ باقاي، ئەگەر ئۇ: «تونۇيمەن» دېسە، ئەگە بارسىڭىز بېرىڭ، — دېدى.

— ئۇ، قاچان سۆزلەيدۇ؟ — دەپ سورىدى ئەمىر.

— پەرىزاد ئالتە ئايدا سۆزلەيدۇ. — دېدى ئاسىيما. ئەمىر ئامالسىزلىقتىن سەۋىر قىلدى. قۇرەيش سۇلتان پەرى ئىككى ياشقا كىردى. بىر كۈنى ئەمىر مېھرىنگارنى ئەسلەپ يىغلاپ تۇرۇپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

فىراقىڭ ۋادىسىدا زارۇ سەرگەردان قالىپدۇرمەن،
نەيەتكۈلۈغ نەيلەرمىنى بىلمەيىن ھەيران قالىپدۇرمەن.
سەرۇ ساماں ھەدىسىن ئىشق ئارا مەندىن سوئال ئەتمەڭ،
كى مەن بۇ ۋادە ئىچرە بىسەرۇ ساماں قالىپدۇرمەن.
ھەياتىمدىن ئۈمىدى ئىلتىماس ئەتمەڭكى، ئەي ئەھباب،
نىگارىمدىن جۇدا بولغاچ تەنى بىجان قالىپدۇرمەن.

قۇرەيش سۇلتان پەرى ئاتىسىنىڭ يىغلاپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ سورىدى:

— نېمىشكە يىغلايسىز؟

— ئەي بوتام، — دېدى ئەمىر، — ئاناڭ مېنى ئادەمزاد ئارىسىدىن ئون سەككىز كۈنلۈك مۆھلەت بىلەن ئېلىپ كەلگەنىدى. تۆت يىل بولدى. يا ئەفرىتنىڭ جېنىگە سالمىدى. ياكى ئادەمزادنىڭ ئارىسىغا ئاپىرىپ قويمىدى.

قۇرەيش سۇلتان خەنجىرىنى سۇغۇرۇپ، ئانىسىنىڭ قېشىغا كىرىپ:

— ئەي ئانا، خۇدادىن قورقمامسىز؟ ئاتامنى ئەفرىتنىڭ جېنىگە بۇيرۇڭ، بولمىسا ئۆزۈمنى ئۆلتۈرىمەن، — دېدى. ئاسىيما قىزىنىڭ سۆزىنى قوبۇل قىلدى. ئەمما، موللا ئابدۇرەخمان جىننى:

— ئەبۇلئالىنىڭ ئەفرىتنى ئۆلتۈرۇشىنىڭ نىشانىسى (ئاچقۇچى) شۇكى، ئەفرىت

سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ بەنددىن قاچاندا، سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ قولىدا بىر ھاسا بار ئىدى. ئۇ ھاسىنى يەرگە تىكىپ: «مېنىڭ بۇ ھاسام بىر چىنار بولىدۇ. چىنار كامالىغا يەتكەندە زور بىر دەرەخ بولىدۇ. ھەركىم بۇ چىنارنى كېسىۋەتسە ئەفرىتىنىڭ كۇشەندىسى شۇ بولىدۇ. چۇنكى، بۇچىنار ئەفرىتىنىڭ قەددى بىلەن تەڭدۇر» دېگەن، — دېدى.

ئەمىر ئۇ چىنارنى كېسىۋەتتى. دېمەك بۇ ئىشنىڭ ئەمىرنىڭ قولىدىن كېلىدىغانلىقىنى بىلىشتى. ئاسىيما بۇيرۇپ، تەخت كەلتۇردى. ئەمىرنى ئولتۇرغۇزۇپ، تۆت دىۋە كۆتۈرۈپ بېرىپ، بىر تاغنىڭ ئۇستىدە قويدى.

— بۇ كۆرۈنگەن نېمە ئوت؟ — دەپ سورىدى ئەمىر.

— بۇ ئوت ئەمەس، — دېدى دىۋىلەر، — شەھرى زەررىن (ئالتۇن شەھەر) دېگەن شۇ. بۇ خۇدايىتائالا سۇلايمان پەيغەمبەر ئۈچۈن ياراتقان شەھەردۇر. ئەفرىت شۇ يەردە تۇرىدۇ. بۇ يەرگە كېلىشكە ھېچكىمنىڭ ھەددى ئەمەسدى. سىزنىڭ كۈچىڭىزنى دەپ كەلدۇق، — دېدى.

— ئەمىسە، — دېدى ئەمىر، — سىلەر تۇرۇپ تۇرۇڭلار، مەن چۈشەي، دىۋىنى كۆرسەم ئۈچ نەرە تارتىمەن. ئۈچىنچى نەرىنى ئاڭلىساڭلار، مېنىڭ قېشىمغا كېلىڭلار. مەن دىۋىنى ئۆلتۈرگەن بولىمەن. ئەگەر، ئۈچىنچى نەرەم ئاڭلانمىسا، پەرزەنتلىرىمگە سالام دەڭلار، — دەپ تاغدىن چۈشۈپ، شەھەرگە يېقىنلاشتى. شەھەرنىڭ چۆرىسى ئون سەككىز پەرسەڭ يەرگىچە قىزىل ئالتۇندىن ئىدى. ئۇ شەھەر دەرۋازىسىدىن كىردى. ھەيۋەتلىك دەرۋازىلار، ئالىي ئۆيلەر، راۋاق ـ قەسىرلەر، بازار ـ دۇكانلار، ساراي، چارسۇ، گۆمبەز-لەرنىڭ ھەممىسى ئالتۇندىن ئىدى.

ئەمىر ھەيران قالدى. بۇ شەھەردە ھېچ نەرسىنى بىلگىلى بولمايتتى. ئەمىر مېڭىپ ـ مېڭىپ ئايلىنىپ دەرۋازىدىن چىقتى. يىراقتا چاھار باغ كۆرۈنەتتى. ئۇ يەردىن ناغرا ـ كارنايلارنىڭ ئاجايىب ـ غارايىب ئاۋازلىرى كېلەتتى. ئەمىر: «شۇ يەرگە بېرىپ باقايچۇ» دەپ ماڭدى. باغقا كىرىپ، بىر قەسىرنى كۆردى. ئۇنىڭ ئېگىزلىكى ئاسمان بويى كېلەتتى. ھېلىقى ئاۋازلار شۇ يەردىن كېلەتتى.

ئەمىر قەسىرگە كىردى. ئەفرىت قەسىرنىڭ ئىچىدە يېتىپ ئۇخلاۋاتاتتى. بايىقى ناغرا، كارنايلاردەك ئاۋازلار شۇنىڭ خورەك ئاۋازى ئىدى. بۇ دىۋىنىڭ قەددى يۇز يىگىرمە گەز كېلەتتى. بېشى ئۇ بۇلۇڭدا، پۇتى قەسىردىن تۆت ـ بەش نەيزە ئۇزۇنلۇقدا چىقىپ تۇراتتى.

ئەمىر ئۇنى ئۇيقۇلۇقتا ئۆلتۈرەي دەپ ئويلىنىپ يەنە ئىككىلىنىپ قالدى. «ئادەمزادنىڭ قېشىغا چىققاندا، ئۇلار ئەفرىتنى قانداق ئۆلتۈردىڭىز؟ دەپ سوراپ قالسا، ئۇرۇشۇپ ئۆلتۈردۇم، دېسەم يالغانچى بولۇپ قالمامدىم، يالغانچىلىق ماڭا ھارام» دەپ ئويلاپ، قاتتىق ئاۋازدا ۋارقىرىدى. دىۋە ھەرگىز ئويغانمىدى. چۈنكى، دىۋە قىرىق كېچە ـ كۈندۈز شىكار قىلىپ، ئۇخلىغىلى يىگىرمە كۈن بولغانىدى. ئەمىر ئۆيدىن سىرتقا چىقىپ، ئۇنىڭ تالاغا چىقىپ تۇرغان تاپىنىغا خەنجەر ئۇرغاندا ئاندىن دىۋە ئويغاندى. دىۋە ئەمىرنى كۆرۈپ، يەنە كۆزىنى يۇمدى ۋە خورەك تارتىشقا باشلىدى. ئەمىر ئۇنىڭ پۇتىغا يەنە خەنجەر ئۇردى. دىۋە ئويغىنىپ قوپۇپ، ئۆيدىن چىقىپ:

— پۇتۇمنى چېقىپ ياتقىلى قويمايسەنغۇ؟ ئېزىقىپ يولۇڭنى يۇتتۇرگەن بولساڭ، يولۇڭنى تېپىۋال، — دېدى.

ئەمىر كۆردىكى، ئۇ بېلىگە لەنگۈت باغلىۋالغان بولۇپ، ئىككى قېشىنلىك ئوتتۇرىسىدا مۇنارەدەك مۆڭگۈزى بار ئىدى. بېشىدا ئات قۇيرۇقىدەك كوكۈلىسى بار بولۇپ، دولىسىنلىك ئارىلىقىغا يېيىلىپ تۇراتتى. ساقىلى ئون يەتتە گەز كېلەتتى. مۆڭگۈزىنىلىك ئۇچىغا بىر كۆھەر قادىۋالغانىدى. پارقىراقلىقى قۇياشتىن كۆچلۈك ئىدى.

— ئەي مەلئۇن! — دېدى ئەمىر، — مەن يولنى خاتا ماڭغىنىم يوق مەن ئاسىيما پەرىنىلىك ئىبرىدۇرمەن. سەن بىلەن جەلىك قىلغىلى كەلدىم! بەبرى بېشەئى سىيەھبۇمنى ئۆلتۈرۈپ، دېۋە سەفىدىنمۇ ئۆلتۈردۇم، ئەمدى سېنى ئۆلتۈرگىلى كەلدىم!

دېۋە قاقاقلاپ كۈلگىنىچە قەسىرنىلىك ئارقىسىغا بېرىپ «ۋالەئى شەددات» ناملىق ئىنتايىن كۆچلۈك بىر نەيزىنى ئېلىپ كەلدى. ئۇنىلىك ئېغىرلىقى ئۇچبۇز پاتمان ئىدى. ئۇ يەنە ئۇچيۇز پاتمان تاشنى ئۇنىڭغا باغلىۋالغانىدى. ئۇ نەيزىنى ئەمىرگە ئۇچ مەرتىۋە سالدى. ئۇچىلىسى بىكار كەتتى. تۆتىنچى نۆۋەت سالغاندا، ئەمىر «ۋالەئى شەددات» نى كېسىپ توغرىۋەتتى. دېۋە يەنە بېرىپ، بەشيۈز پاتمان ئېغىرلىقتىكى ۋالەئى شەددادنى ئېلىپ كەلدى. ئۇنىڭغىمۇ بەشيۈز پاتمان تاشنى باغلىغانىدى. ئەمىر بەش قېتىم ئۇرۇش بىلەن ئۇنىمۇ كېسىۋەتتى. دېۋە بېرىپ، يەتمىش تۇپ دەرەخنى يۇلۇپ ئېپكېلىپ، ئۇلارنى بىر - بىرىنىلىك ئۈستىگە قويۇپ ئەمىرگە سالدى. توققۇزىنچى نۆۋەتتە ئەمىر ئۇنىمۇ بىكار قىلىۋەتتى. ئاخىرى دېۋە بىر تاش سۈپىنى قومۇرۇۋېلىپ، ئەكېلىپ ئەمىرنىلىك بېشىغا ئاتتى. ئەمىر ئۇ تاشقا بىر پەشۋا سېلىۋىدى، تاش ئۇچۇپ بېرىپ، كۆلگە چۈشۈپ، كۆل يېپىلىپ قالدى. دېۋە قېچىپ كەتتى. ئەمىر قوغلاپ ئۇنىلىك ئارقىسىدىن يەتتى ۋە بىر نەرە تارتىپ، بېلىگە شۇنداق ئۇردىكى، دېۋە ئەفرىت ئىككى پارچە بولۇپ كەتتى. لېكىن ئۇ يەنە قاقاقلاپ كۈلەتتى.

— بۇنداق چاغدا نېمە سەۋەبتىن كۈلىسەن؟! — دەپ سورىدى ئەمىر.

— ئەي ئادەمزاد، كىشىلەر دۇنىنىلىك ئىشى تەتۇر دەپ راست ئېيتىپتىكەن، بىز يىغلايدىغان مەزگىلدە موشۇنداق كۈلىمىز، كۈلدىغا چاغدا يىغلايمىز، — دېدى دېۋە، — ئەي پەھلىۋان، مەن كۆپ ياشىدىم. ئەمما دۇنياغا كۆز ئاچقىنىم مۇشۇ بولدى. جان ئاچچىقى يامان ئىكەن. ھەلقۇمىمغا يەنە بىر تىغ ئۇرساڭ، بىر يولى جان بەرسەم نېمە بولار؟

— سەن نەچچە ياشتا؟ — سورىدى ئەمىر.

— ئانام «سېنىلىك ئۆمرۇڭدىن يەتمىش مىڭ يىل ئۆتكەندە، خۇدايىتائالا ئادەم پەيغەمبەرنى يارىتتى» دېگەنىدى، — دېدى دېۋە.

— كىچىك ئىكەنسەن، — دېدى ئەمىر. ئاندىن ئۇنىلىك بوينىدىكى ۋە مۆڭگۈزىدىكى گۆھەرلىرىنى خوجا ئۇمرى ئۈچۈن ئېلىۋالدى. ئاندىن بوينىغا تىغ ئۇردى. دېۋىنىلىك بېشى ئاسمانغا چىقىپ كەتتى. ئۇنىلىك بېشىدىن تامغان ھەرقەترە قاندىن بىرمۇنچە دېۋىلەر پەيدا بولدى. ئەمىر ئۇچ كېچە - كۈندۈز دېۋە بىلەن ئېلىشتى. دېۋىلەرنىلىك ئۆلۈكى سىغمىدىغان بولدى. ئەمىر خۇدايىتائالاغا زارلاندى. ھەزرىتى خىزىر پەيدا بولۇپ، ھاسىسى بىلەن ئىشارەت قىلىۋىدى، ئاسماندىن ئوت چۈشۈپ، دېۋىلەرنىلىك كۆيگىنى كۆيىدى، كۆيمىگىنى قاچتى.

ئەمىر ھەزرىتى خىزىرغا سالام بەردى. خىزىر ئەلەيھىسسالام جاۋاب سالام بېرىپ، بىر ئىسمى ئەزەمنى ئۆگىتىپ قويدى. ۋە: «بۇنى ئوقۇسىڭىز، دېۋىلەرنى ئىككىنى سالماي، بىر ئۇرۇش بىلەنلا ئۇلار يېقىلىشقا باشلايدۇ. بۇ دۇئانى ئوقۇغاندا، خۇدايىتائالانىلىك قۇدرىتى-

نى ئۇلارغا بىلدۇرۈك. يەنە دىۋىلەرنىڭ موللىسى دەرۋازا بېشىدا ئولتۇرۇپتۇ، ئۇ خەت پۈتۈپ، خەتنى ئەفرىتنىڭ بېشى ئارقىلىق لەشكىرىگە ئەۋەتىپ، يەنە كۆپلەپ لەشكەر يىغدۇ، — دەپتى. ئەمىر ئۇ موللا دىۋىنىمۇ ئۆلتۈردى. ئاندىن كېيىن دىۋىلەر كەلمىدى. ئالەم قاراڭغۇ- لىشىپ، بىر زاماندىن كېيىن ئاسىيما ئۆز خەلقى بىلەن يېتىپ كەلدى. ئۇلار ئەمرىنى ئېلىپ، ئەفرىتنىڭ بېشىنى كۆتۈرۈپ، شەھرى زەررىنگە كەلدى. شەھەر خەلقى يىغىلدى. ئەمىر ئاسىيماغا بۇيرۇپ، سىيەھبۇم دىۋىنىڭ تېرىسىنى ئېلىپ كەلدى. ئاسىيما ئۇمىرالىرد- غا زىياپەت بەردى. ئەمىر ئۇ يەرگە بېرىشتىن ئەندىشە قىلدى.

شۇ ۋاقىتتا، شەھبالنىڭ ئەجىلى يېتىپ ئۆلدى. ئۇنىڭ نەزىرىنى بەردى. شۇ ئەسنادا، قەسىرنىڭ ئىشىكىدىن بىر دىۋە كىرىپ، ئەدەبسىزلەرچە ئولتۇرۇپ، ئاسىيماغا بىر نامەنى بەردى. ئۇنىڭدا: «مەن رەئىسىاتىردۇرمەن، ئەي ئاسىيما، ئاتا ـ ئانىڭ ئۆلۈپتۇ دەپ ئاڭلد- ىدىم. ئەمدى، ئاتا ـ ئانىسىز قېلىپسەن، ئۆزۈڭنى ماڭا قوبۇل قىلىپ، پادىشاھ بولغىن» دېگەن گەپلەر يېزىلغانىدى.

— ئەي مەلئۇن دىۋە! — دېدى ئاسىيما، — ئېتىڭ نېمە؟

— شەڭگۈل دىۋە.

— مېنىڭ پۈتۈن يەر يۈزىگە پادىشاھ ئېرىم بار، مانا ئولتۇرۇپتۇ، — دېدى ئاسىيما. شەڭگۈل ئەمرىنى كۆرۈپ:

— بۇ يىگىتمۇ رەئىدىنىڭ قېشىدا تۇرۇشقا لايىق ئىكەن، — دېدى.

ئەمىر ئۇنىڭ قۇلىقىنى يۇلۇپ قولىغا بەردى. ئۇ دىۋە لەشكەر تارتىپ كېلىش ئۈچۈن، رەئىدىنىڭ قېشىغا ماڭدى. رەئىد دىۋىنىڭ ۋەزىرى ئۇنى بۇ ئىشتىن توسۇپ:

— ئالدىرىماڭ، ئەفرىتتەك بىر دىۋىنى ئۆلتۈرگەن كىشى بولسا، سىزگىمۇ ئەلۋەتتە تەڭ كېلىدۇ. ئۇ يىگىت كەتكەن چاغدا، ئاندىن بېرىپ نېمە قىلسىڭىز قىلىڭ، — دېدى. ئەمىر ئاسىيماغا:

— مېنى ئادەمىزادنىڭ قېشىغا ئاپىرىپ قويۇڭ، — دېدى. ئاسىيمانىڭ ئاچچىقى كېلىپ، دىۋىلەرگە:

— بۇ يىگىتنى ئاپىرىپ، راست مەككىدە قويۇپ يېنىڭلار، — دېدى.

دىۋىلەر ئەمرىنى كۆتۈرۈپ مېڭىپ، ئالتە كۈندىن كېيىن بىر قۇملۇققا قويۇپ قويدى. ئەمىر كۆزلىرىنى ئېچىپ سورىدى:

— بۇ قەيەر؟

— بۇ قۇمنىڭ ئۆزى مەككىدۇر، — دېدى دىۋىلەر. ئاندىن ئۇلار ئاسمانغا چىقىپ كېتىشتى. ئەمرىمۇ ماڭدى. ئون ئىككى كۈن بولدى دېگەندە، بىر تاغقا يەتتى. ئۇ تاغنىڭ ئارقىسىدىن غەۋغا چىقاتتى. ئەمىر تاغنىڭ بېشىغا چىقتى. تۇغ كۆرۈندى. ئەمىر ئاشۇ تۇغ تەرىپىگە ماڭدى. بېرىپ، ئۇ شەھەر تېشىدا زور بىر جەڭ بولىۋاتقانلىقىنى كۆردى.

پەسلى داستان، خوجا ئۇمرىنىڭ يەتتە كىشى بىلەن راۋاھلىدىن قەلئەئى نىسيانغا كەلگەنلىكى ۋە قەلئەنى ئەيىارلىق بىلەن ئالغانلىقى

— ئەي يارانلار، — دېدى خوجا ئۇمرى، — بۇ يەردىمۇ قەھەتچىلىك بولدى. مەن بېرىپ، مۇزاپىق بىر ئورۇن تاپاي، — دەپ چىقىپ، بىر يەرگە كەلدى. ئۇ بىر

قەلئەنى كۆردى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىكى جەزىرەنى نىسيان كىدى. پادىشاھنىڭ ئېتى فەزىل سۈيان كىدى. خوجا جۇمھۇر دەپ ۋەزىرى بار كىدى. خوجا ئۇمرى شۇ قەلئەنى مۇناسىپ كۆرۈپ، ئادەملىرى بار ئۆتەڭگە كەلدى:

— ئەي يارانلار، گورۇننى تاپتىم. ئەگەر مۇمكىن بولسا، بىرنەچچە كۈن شۇ يەردە بولساق، — دېدى. ئۇ قىرىق ساندۇق تەييارلاتتى ۋە پەھلىۋانلارنى مۇكەممەل قىلىپ، ساندۇقلارغا يوشۇردى ۋە بىر ئادەمنىڭ ھەيكىلىنى ياساپ مۇقىبىلغا:

— بۇنى سېپىلنىڭ ئۈستىدە قويغىن، — دەپ بۇيرۇدى. ئاندىن ئۆزى راۋان بولدى. بىر كۈن يول يۈرۈپ، بىر قوغۇنلۇققا چىقتى. ئۇنى مەسئۇد كۈشتىبان دېگەن ئادەم تېرىغان بولۇپ، ئۇ مۇسۇلمان كىدى. ئۇلار قوغۇنلۇقتا قۇغۇن يېدى. قىرىق ئەييارنى سودىگەر قىياپىتىدە ياسىدى. شۇ چاغدا بۇ يەرگە خوجا مەھنۇر پەيدا بولدى. ئۇ، ۋەزىرنىڭ ئاكىسى بولۇپ، خىتاي تەرەپكە كەتكىلى خېلى يىللار بولغانىدى. زۇھرايى مىسرى ۋە خالدار ئىبنى گۈستەھەمنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كەلگەنىدى. ئۇلار كېمىگە چۈشۈپ، ساندۇقلارنى بىر - بىرىنىڭ ئۈستىگە قويۇپ يولغا راۋان بولدى.

ئەمما، بەختەكنىڭ خېتى بۇ چاغدا فەزىل سۈيانغا يېتىپ كەلگەنىدى. خەتتە: «پەخەس بولۇپ، تەييار تۇرۇڭلار، خوجا ئۇمرى نىسياننى بىسئۇالمىسۇن،» دېيىلگەنىدى. قاراۋۇللار دەريادا كېمە پەيدا بولغانلىقىنى كۆرۈپ، فەزىلگە خەۋەر قىلدى. ئۇ ۋەزىرنى بىلىپ كېلىشكە ئەۋەتتى. ۋەزىر كارۋاننىڭ ئالدىغا ئىككى كىشىنى ئەۋەتتى. خوجا ئۇمرى ئۆزىنى بىر بوۋايدەك ياساپ ياتاتتى. ھېلىقى ئىككى كىشى كەلدى. خوجا ئۇمرى بېشىنى تەكىيدىن كۆتۈرۈپ:

— سىلەر كىمنىڭ كىشىلىرى؟ — دەپ سورىدى.

— بىز خوجا جۇمھۇرنىڭ ئادەملىرى.

— ۋاي قېرىندىشىم! — دېدى خوجا ئۇمرى، — ئۇ كىچىك ئىدى، ئۇنىڭ مېلىنى ئېلىپ خىتايغا بارغانىدىم، ئۇنىڭ پايدىسىدىن قىرىق ساندۇق ئالتۇن ئېلىپ كەلدىم. مېنىڭ ئۇنىڭدىن باشقا كىشىم يوق. كېلىپ مېلىغا ئىگە بولسۇن.

بۇ ئىككى كىشى كېلىپ خوجا ئۇمرىنىڭ دېگەنلىرىنى خوجا جۇمھۇرغا ئېيتتى. ۋەزىر پادىشاھنىڭ قېشىغا كېلىپ:

— مېنىڭ ئاكام كەپتۇمىش، — دېدى. پادىشاھ:

— بېرىپ ئېلىپ كەل، — دەپ بۇيرىدى. ئۇ ماڭدى.

خوجا ئۇمرى ئىككى كىشىنى ئەۋەتىپ ئانار سۈيى ئەكەلدۈرۈپ، ئۇنى كۆپ ئىچتى ۋە زۇھرايى مىسرى بىلەن خالدارغا:

— مەن قىچقىرسام دەرھال كېلىڭلار، يۈزۈڭلارنى يوشۇرماي، دېدەكلەردەك خىزمەت قىلىڭلار، — دېدى.

خوجا ئۇمرى شۇنداق دەپ، بېشىنى تەكىيگە قويۇشىغا ۋەزىر كىرىپ كەلدى. خوجا ئۇمرى چاپراپ قوپۇپ، ۋەزىرنى قۇچاقلاپ، يىغلىشىپ كۆرۈشتى. ئۇلار نۇرغۇن ھال - ئەھۋال سوراشتى.

خوجا ئۇمرى چىلاپچى ئەپكەلدۈرۈپ قەي قىلدى. گۈيا قاندەك ئىدى.

— زۇھرايى مىسرى، خالدار، بارمۇسەن؟ — دەپ چاقىردى خوجا ئۇمرى. ئۇلار

كېلىپ، خىزمەتكە تەييار بولدى. ۋەزىر ئۇلارنىڭ شۇنداق چىرايلىق قىزلار ئىكەنلىكىنى كۆردى. خوجا ئۇمرى:

— بۇ ئىككى كېنىزەكنىڭ بىرىنى سىزگە بېرەي. ئۇلارنى پادىشاھقا ئەكەلگەنىدىم، — دېدى. ۋەزىر بۇ سۆزنى ئاڭلاپ، خۇشاللىقىدىن ئاغزى قۇلىقىغا يەتتى. ئاخىرى ئۇلار قەلئەنىڭ تۆۋىگە يەتتى. ئۇ خوجا ئۇمرىنى تارتىپ ئېلىپ، دەرۋازىنىڭ ئۈستىدە تەكىيە قويۇپ ياتقۇزدى. خوجا ئۇمرىنىڭ قۇللىرى ساندۇقلارنى تارتىپ ئالاتتى. ئۇمەر مەئدەكەرەپ سولاڭغان ساندۇقنى تارتىپ ئېلىۋاتقاندا ئۇ سىيۇەتتى. چۈنكى، ئۇمەر مەئدەكەرەپ تاۋۇزنى كۆپ يېۋەتكەنىدى. خوجا ئۇمرى ئۇنى كۆرۈپ قوللىرىنى تىزىغا ئۇردى ۋە:

— بىز شىشىدە پادىشاھقا دەپ گۈلاپ ئېلىپ كېلىۋىدىم، نېمىشقا ئاستا ئالمايسەن؟ — دەپ كايىغان بولدى. باشقىلار:

— يامان سېپىق گۈلابكەن، — دېيىشتى. خوجا ئۇمرى:

— ئۇنىڭ خاسىيىتى ئىچكەندە نامايان بولغۇسىدۇر، — دېدى.

ئەلقىسسە، بۇلارنى ئوبدان يەرگە چۈشۈردى. خوجا ئۇمرى:

— ئەي ئۇكام، پادىشاھقا ئېيتىمىڭ، خۇپتەن ۋاقتىدا خالىيراق بىر جايدا ئولتۇرسۇن، يېنىدا ئادەم قويمىسۇن، بىزمۇ شۇنداق قىلايلى. مەن بۇ قىزلارنى ئەۋەتەي. ئەمما، ئۆينى خالىي قىلماي، ساندۇقنى ئاچماڭلار، — دېدى. بۇلار بېرىپ، پادىشاھقا ئېيتتى. كېلىپ ئۆينى خالىي قىلدى ۋە «بۇگۈن نەگە بېرىپ ئويناساڭلار ئويناڭلار» دەپ ھەممىسىنى قوغلاپ چىقىرىپ، ئۆيدە يالغۇز ئۆزى كۈتۈپ ئولتۇردى.

خوجا ئۇمرى ئۇمەر مەئدەكەرەپنى فەزىلىنىڭ ئۆيىگە ئەۋەتىپ، فەزىلنى ئۆلتۈردى. زۇلخۇمارنى ۋەزىرنى ئۆلتۈرۈشكە ئەۋەتتى. ئاندىن ساندۇقتىكى قىرىق نەپەر نامدار پەھلىۋانلارنى ئەۋەتتى. ئۇلارنىڭ ھەرقايسىسى بىردىن ئادەمنى ئۆلتۈرۈپ، قەلئەنى ئالدى. بۇ قىرىق كىشىنى قەلئەدە قويۇپ، خوجا ئۇمرى تەڭگى راۋاھىلغا باردى. تاڭلا كېچىسى ھەربىر پەھلىۋاننىڭ ئورنىدا كىگىزدىن ھەيكەل ياساپ، قولىغا قورال تۇنقۇزۇپ، سېپىل ئۈستىدە تۇرغۇزۇپ قويدى. ئۆزلىرى قەلئەئى نىسيانغا كېلىپ، ئاشلىق، ئوتۇن، سامان ھەممە لازىملىقلىرىنى يىغدى. زۇفىن لەشكەرلىرى ئۇچ كۈنگىچە ھېچنېمىنى تۇيمىدى. تۆتىنچى كۈنى تۇرۇپ قەلئەگە كىرىپ، پۇقرادىن باشقا ئادەم قالمىغانلىقىنى كۆردى. شۇ چاغدا، كەرگەس ساسانى كېلىپ «نېمىگە ھەيران بولۇۋاتىسىلەر؟» دەپ سورىدى ۋە ئەھۋالنى ئۇقۇپ، پادىشاھقا: «خوجا ئۇمرى قەلئەئى نىسيانىنى ئاپتۇ» دېگەن مەزمۇندا نامە پۈتتى. نامىدە «بىز خوجا ئۇمرىگە تەڭ كېلەلمىگۈدەكمىز، بىزگە ياردەمگە ئادەم ئەۋەتسۇن،» دېيىلگەنىدى. بۇ ئىشنى ئاڭلاپ ئۇلار كېلىپ، دەريانىڭ بويىغا چۈشتى. بىر كۈنى، كەرگەس ساسانى جاڭگالغا بېرىپ، بىر ئوتۇنچى بوۋاينى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، ئۆزىنى شۇنىڭ شەكلىدە ياساپ، بىر يەردىن قەلئەگە كىردى. ئۇنىڭ بىر دىدەك ئاشىقى بار ئىدى، ئۇنى تاپتى. كېچىسى دىدەك يوشۇرۇن كىرىپ، مەلىكىنى دارى بېھوش بىلەن ھوشسىزلاندۇردى. كەر-گەس ساسانى ئىككى دەرۋازىنىڭ ئۆلتۈرۈپ، مەلىكىنى ئېلىپ چىقتى. ئۇ زۇفىننىڭ قېشىغا كەلمەي، ئۇدۇل پادىشاھنىڭ ئالدىغا ماڭدى. ئاش ۋاقتى بولغانىدى. ئۇدۇلىدىن خوجا ئۇمرى چىقىپ قالدى. ئۇ خوجا ئۇمرىنى كۆرۈپ، خورجۇنىنى يەردە قويدى. ئۆزى قۇدۇققا يوشۇرۇندى. خوجا ئۇمرى كېلىپ، خورجۇننى ئاچتى ۋە مەلىكىنى كۆرۈپ، كۆزىگە قارىغۇ-

لۇق تىقىلدى. مەلىكىنى ھۇشىغا كەلتۈرۈپ سورىدى.
— مەن ئۆز خانەمدە يانقان ئىدىم، — دېدى مەلىكە، — بۇ يەرگە كىمنىڭ ئېلىپ كەلگىنىنى بىلمەيمەن.
— سىزنى كەرگەس ئېلىپ كەلگەنىكەن، مېنى كۆرۈپ، سىزنى تاشلۇۋەتتى، — دېدى خوجا ئۇمرى ۋە قۇدۇق ئالدىغا ئۇنى تۈرتۈشقا كەلدى. كەرگەس خۇجىغا قارىتىپ توۋەك ئاتتى. خوجا ئۇمرىنىڭ پېشانىسى يارىلاندى.
— ئەي كەرگەس، — دېدى خوجا ئۇمرى، — قۇدۇقتىن چىقىپ، بۇ ئىشنى ماڭا ئۇگەت. سېنى ئەمىرنىڭ ھەققىدە قويۇپ بېرەي.
كەرگەس قۇدۇقتىن چىقىپ خوجا ئۇمرىغا توۋەكئۇزالىقىنى ئۇگەتتى. خوجا ئۇمرى ئۇنى قويۇپ بەردى. ئۇ بېرىپ بولغان ئىشلارنى زۇلمىغا خەۋەر قىلدى.
خوجا ئۇمرى مەلىكىنى نىسيان تەرەپكە ئېلىپ كېلىۋاتاتتى. كەينىدىن زۇلمە كەلدى. خوجا ئۇمرى مەلىكىنى تاغقا ئېلىپ چىقىپ قويۇپ، ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز جەڭ قىلدى. خوجا ئۇمرى ھالىدىن كېتىپ قالغان چاغدا مەھدى ئاد زەررىن كەمەر، سام ئاد زەررىن كەمەر، جەمشىد زەررىن كەمەرنىڭ ئوغۇللىرى بىراقلا كېلىپ، زۇلمىنىنى قوغلىدى. زۇلمە قېچىپ كەتتى.
— بىز پادىشاھ جەمشىد زەررىن تەركەشنىڭ ئوغۇللىرى، — دېدى ئۇلار، — دادىمىز چۈش كۆرۈپ مۇسۇلمان بولدى ۋە بىزنى سىزگە ئەۋەتتى. ئۇ: «بىر يىللىق ئوزۇق يېغدىم. ئەگەر بۇ يەرگە كەلسە، ئىتتىپاقلاشساق» دەيدۇ، — دېدى.
— ھازىر سىلەر ماڭغاچ تۇرۇڭلار، — دېدى خوجا ئۇمرى، — بارىدىغان چېغىمدا مەن سىلەرگە خەۋەر قىلىمەن.
ئۇلار قايتىپ كەتتى. خوجا ئۇمرى مەلىكىنى ئېلىپ قەلئەگە كەلدى. ئۇلار ئۇچ يىل شۇ يەردە تۇردى. بۇ يەردىمۇ قەھەتچىلىك بولدى. بىر كېچىسى مەلىكە ئاچلىققا تاقەت قىلالماي، زۇھرايى مىسرى بىلەن قەلئەدىن چىقىپ، زۇلمىنىڭ لەشكىرىگە كەلدى ۋە زۇلمىنىڭ چېدىرىغا كېلىۋىدى، ئىشىك قۇلۇپلاقلىق ئىكەن، ئېچىپ كىردى. بۇ زۇلمىنىڭ ئامبىرى ئىدى. بىر داستىخاننى سېلىپ، بىر ئۇچىغا گۈرۈچ، بىر ئۇچىغا دۇمبە ـ گۆشلەرنى چىگىپ ئېلىپ چىقىۋاتاتتى. ئامبارچى كېلىپ، مەلىكىنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا ئاشىق بولۇپ قالدى ۋە:
— سىز كىم؟ بۇ يەرگە نېمىشقا كىردىڭىز؟ نېمىشقا ئوغرىلىق قىلدىڭىز؟ — دەپ سورىدى. زۇھرايى مىسرى:
— بىز كەمبەغەل ئىدۇق، ئاچلىقتىن بۇ نەرسىلەرنى ئالدۇق، — دېدى.
— مېنى بىرنى سۆيۈپ قويغىن، — دېدى ئامبارچى، — بۇ نەرسىلەرنى مەن ئاپاردۇرۇپ بېرەي.
— بۇگۈن ماڭا قول تەگكۈزمە، تاڭلا ئاخشام كېلەي، نېمە قىلساڭ قىل، — دېدى مەلىكە. ئامبارچى:
— ھېچقانداق ئاقىل نەقنى نېسىي قىلمايدۇ، — دەپ تۇراتتى، سىرتتىن پالاقمانىڭ تېشى كىرىپ، ئامبارچىنىڭ پېشانىسگە تەگدى ـ دە، مېڭىسى چۈۋۈلۇپ كەتتى. سىرتتىن خوجا ئۇمرى كىرىپ كېلىپ، زۇھرايى مىسرىگە:

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى تارىخى

— بۇ يەردە نېمە قىلاتتىڭلار؟ — دېدى.

زۇھرايى مىسرىگە مەلىكىنىڭ ھالىنى ئېيتتى. خوجا ئۇمرى ئۇنىڭدىن بۇندىن كېيىن ئۇنداق قىلماسلىق توغرىسىدا ۋەدە ئالدى. ئاندىن، ئۆزى بىر تاغار ئۇن، بىر تاغار گۈرۈچنى كۆتۈردى. زۇھرايى مىسرى داستىخاندىكىنى كۆتۈرۈپ، شەھەرگە كەلدى. كېچىسى يەنە خوجا ئۇمرى ھورمۇزنى ئوغرىلاپ كىردى. ۋە بەختەكتىن پۇل ئېلىپ ئاندىن ھورمۇزنى قايتۇرۇپ بەردى. ئەمما، ھورمۇزنىڭ مۆھۈرىنى ئېلىپ قېلىپ، ئۇنىڭ تىلىدىن: «مەن ھورمۇزنى خوجا ئۇمرى ئوغرىلاپ، قەلئەگە ئېلىپ كەلگەندى. بار بولغان ئاشلىقلارنىڭ ھەممىسىنى ئۇنىڭغا بېرىپ، مېنى قايتۇرۇپ كەلدى. ئەمدى لەشكەردە ئاشلىق قالمىدى. دەرھال ئاشلىق ئۆتكۈزگەرتىپ» دېگەن مەزمۇندا بىر پارچە نامە يازدى. خوجا ئۇمرى سۇرىتىنى ئۆزگەرتىپ مەدايىنغا كەلدى. خەتنى پادىشاھقا بەردى. پادىشاھ خەتنى ئوقۇپ، تۆتيۈز تۆگە ئاشلىق يۈكلەپ بەردى. خوجا ئۇمرى ئاشلىقنى قەلئەگە ئېلىپ كەلدى.

ئون كۈندىن كېيىن، كەرگەس ساسانى پادىشاھقا يەنە شۇ مەزمۇندا بىرنامە ئېلىپ كەلدى.

— ئون كۈن ئالدىدا تۆت يۈز تۆگە ئاشلىق ئەۋەتكەن ئىدىمغۇ؟ — دېدى پادىشاھ.

— ھەممەيلەن بۇنىڭ خوجا ئۇمرىنىڭ ئىشى ئىكەنلىكىنى بىلدى. يەنە تۆت يۈز تۆگە ئاشلىق يۈكلەپ بەردى. كەرگەس ئېلىپ كېلىۋاتقاندا، خوجا ئۇمرى بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ، شەكلىنى ئۆزگەرتىپ، قۇملۇقتا بىرقانچە ئادەمنىڭ ھەيكىلىنى تىكلەپ قويۇپ، كەرگەسنىڭ ئالدىغا كەلدى:

— ئۇ تەرەپنى خۇدا پەرەسلەر تارتىۋالدى. بۇ تەرەپتىن ئېلىپ مېڭىڭ. خوجا ئۇمرى بىلىپ قالمىسۇن، — دېدى. كەرگەس:

— ئەمىسە، بۇ ئاشلىقنى سەن بۇ يەردىن ئېلىپ بارغىن، مەن ئۇ تەرەپكە ئۆتۈپ، خۇداپەرەسلەرگە قاراپ باقاي، — دەپ كەتتى.

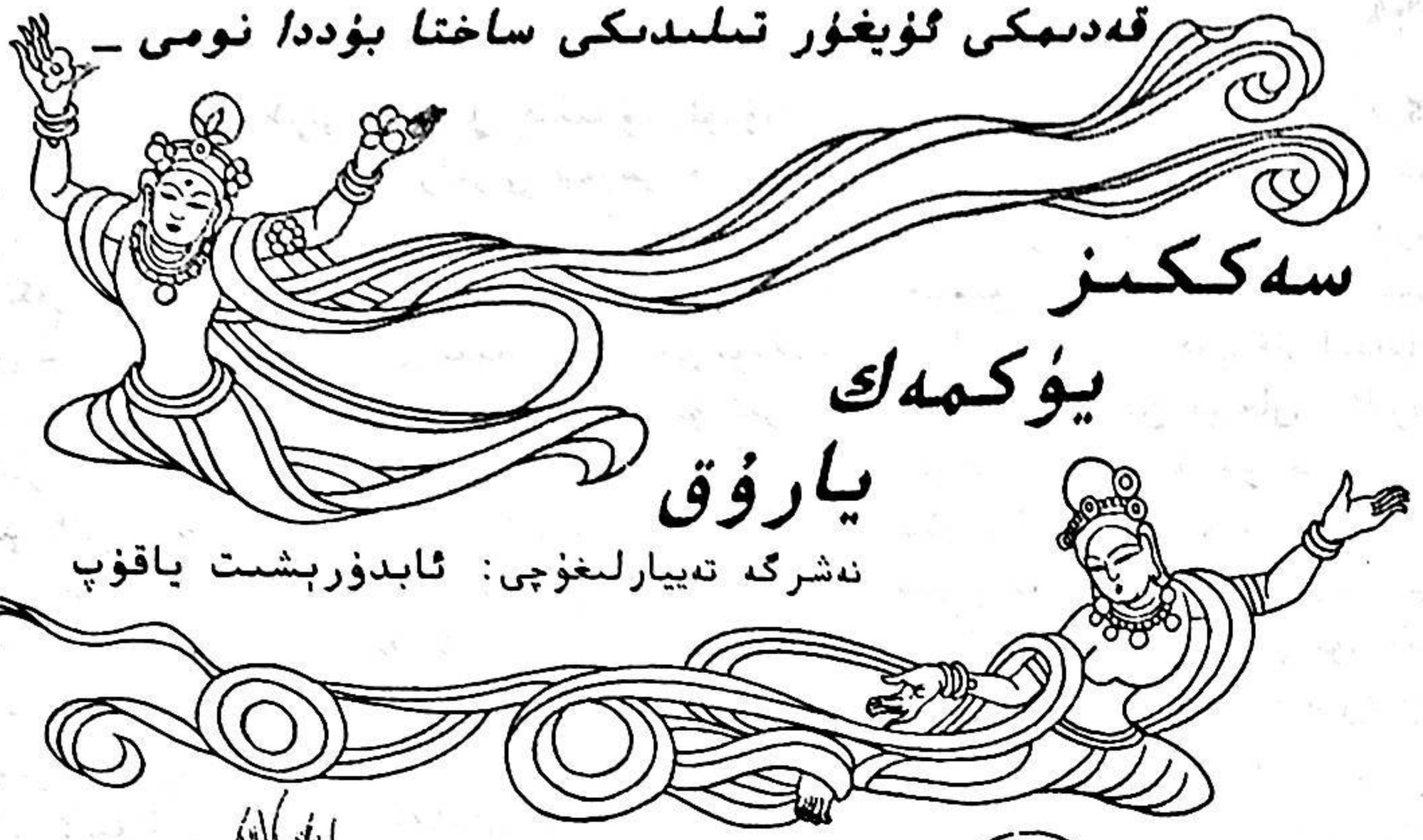
خوجا ئۇمرى بۇ ئاشلىقنىمۇ قەلئەگە ئېلىپ كەتتى. بۇنىڭ بىلەن تۆت يىل شۇ قەلئەدە تۇردى. يەنە قەھەتچىلىك باشلىنىپ كىشىلەر بىر - بىرىنى يېگۈدەك ھالەتكە كەلدى. خوجا ئۇمرى قەلئەدىن چىقىپ، جەمشىد ئابادقا كېلىپ جەمشىدزەررىن تەرىكەشنى تاپتى. ئۇ «كېلىڭلار، بىر يىللىق ئوزۇقۇم بار» دېدى. خوجا ئۇمرى:

مەھدى ئاد، سام ئادلارغا:

«سىلەر بۇگۈن كېچە تاغ تەرەپتىن «لەندەھىدى» دېگەن نام بىلەن ھۇجۇم قىلىڭلار. قەلئەنىڭ يەنە بىر تەرىپى خالىي قالىدۇ. مەن مەلىكىنى ئېلىپ چىقىمەن، — دېدى ۋە مەلىكىنى قۇتقۇزۇپ چىقىپ جەمشىد ئابادغا ئەۋەتىۋەتتى. ئەتىسى كاپىرلار بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ، نۇشىرىۋانغا «خوجا ئۇمرى جەمشىد ئابادقا بېرىۋاپتۇ» دەپ خەۋەر يەتكۈزدى. زۇفىن بىلەن ھورمۇز جەمشىد ئابادقا كېلىپ ئۇ يەرنى قامال قىلدى.

قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى ساختا بۇددا نومى ـ

سەككىز يۈكمەك يارۇق

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇرېشىت ياقۇپ

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن

قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى يازما يادنكارلىقلار ئىچىدە ئەڭ زور مىقداردا ساقلىنىپ قالغىنى بۇددىزم مەزمۇنىدىكى يادنكارلىقلار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇددىزم مەزمۇنىدىكى يادنكارلىقلار سانسكرىت تىلى، تۇخار تىلى، تىبەت تىلى ۋە خەنزۇ تىلىدىن تەرجىمە قىلىنغان نوقۇل دىنىي مەزمۇندىكى ئەسەرلەردىن باشقا، نوملار ۋە سۈترالار ئاساسىدا ئۆزگەرتىپ ئىشلەنگەن ئۆزگەرتىلمە ئەسەرلەر، ئىجادىي ئەسەرلەر ۋە ئىزاھات خاراكتېرىدىكى يادنكارلىقلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ژانىرى جەھەتتىن ئېيتقاندا، زور ھەجىمدىكى نەسرىي ئەسەرلەردىن باشقا، نەسرىي ئەسەرلەردىن ئۆزگەرتىپ يېزىلغان شېئىرلار، ئىجادىي شېئىرلار ۋە نەسر بىلەن شېئىر ئارىلاش ئەسەرلەرمۇ خېلى كۆپ سالماقنى ئىگىلەيدۇ.

يېقىنقى تەتقىقاتلارغا ئاساسلانغاندا، قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى بۇددىزمغا ئائىت يادنكارلىقلارنى ئومۇمەن مەزمۇنىغا ئاساسەن غەيرىي ماھايانا تېكىستلىرى، ماھايانا مەزمۇنىدىكى تېكىستلار، شەرھى تېكىستلار، ساختا نوملار، تانترىك مەزمۇنىدىكى تېكىستلار ۋە باشقا بۇددىزم تېكىستلىرى دېگەندەك ئالتە چوڭ تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ، غەيرىي ماھايانا تېكىستلىرى ئومۇمەن بۇددىزمنىڭ ماھايانا مەزھىبىگە ياتمايدىغان مەزمۇندىكى ئەسەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، ماھايانا بۇددىزمنىڭ ھەرخىل ئەقىدىلىرىنى ئەكس ئەتتۈرگەن سۈترالار ماھايانا

مەزمۇنىدىكى تېكىستلارنى تەشكىل قىلىدۇ. ئومۇمەن ياشقا تىللاردا يېزىلغان ئەسەرلەرگە شەرھى ئورنىدا يېزىلغان ئەسەرلەرنى شەرھى تېكىستلار دېگەن چوڭ تۈرگە يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ، يۇقىرىقىلاردىن ياشقا، 13 ـ 14 ئەسىرلەردە تىبەت بۇددىزمىنىڭ ئۇيغۇرلارغا كۆرسەتكەن تەسىرى (ئاساسلىقى تۇرپان ۋە دۇنخۇاڭدا) ئارقىسىدا بارلىققا كەلگەن، تىبەت تىلىدىن تەرجىمە قىلىنغان ياكى تىبەت تىلىدىكى نوملارغا ئوخشاپ كېتىدۇ، دەپ قارىلىدىغان تانترىك مەزمۇنىدىكى تېكىستلار ۋە يۇقىرىقى تۈرلەرگە كىرگۈزۈش قىيىن بولغان، ئايرىم تۈر قاتاردا قويۇشقا ھەم مەزمۇن ئومۇمىيلىقى كەمچىل بولغان تېكىستلارمۇ مەۋجۇت. يۇقىرىدا ئايرىم چوڭ تۈر قاتاردا كۆرسىتىلگەن ساختا نوملار بولسا، خەنزۇ تىلىدا ئىجاد قىلىنىپ نوم شەكلىدە بېرىلگەن بۇددىزم تېكىستلىرى (خەنزۇ تىلىدا ئادەتتە 伪经 ياكى 疑伪经 دەپ ئاتىلىدۇ) نىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. بۇ خىل تۈردىكى ئەسەرلەرنىڭ سالمىقى قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى بۇددىزم يادىكارلىقلىرى ئىچىدە بىرقەدەر زور بولۇپ، مۇھىمراق بولغانلىرى تۆۋەندىكىچە:

1. ئابىتاكى سۇترا (阿弥陀经)

ئابىتاكى سۇترا پاك تۇپراق مەزھىبىگە تەئەللۇق ئامىتابا ئەدەبىياتىنىڭ پارچىسى دەپ تونۇلۇپ كەلگەن ئەسەر بولۇپ، ئۇنىڭ ئۇيغۇرچە پارچىلىرى تۈركىيىنىڭ ئەنقەرە، ئىستانبۇل قاتارلىق جايلىرى ۋە پارىژ، بېيجىڭ قاتارلىق ئورۇنلاردا ساقلانماقتا.

2. كشانىتى قىلغۇلۇق نوم بىتىگ (慈悲道場懺 法)

خەنزۇ تىلىدىكى ئەسلى تېكىست لىياڭ سۇلالىسى دەۋرىدە (مىلادى 502 ـ 556) يېزىلغان. ئۇيغۇرچە تېكىست 13 ـ ئەسىرگە ئەتەللۇق بولۇشى مۇمكىن دەپ مۆلچەرلەنمەكتە. مەزكۇر يادىكارلىقنىڭ ھەرخىل پارچىلىرى بولۇپ، گېرمانىيىلىك ئۇيغۇرشۇناس كلاۋس رۆھبورن نەشرگە تەييارلىغان نۇسخا (بېرلىن تۇرپان تېكىستلىرى 11، 1971 ـ يىل نەشرى) بىرقەدەر ئۇزۇن ۋە تولۇقراق.

3. «يىتمىكەن سۇدۇر» (佛说北斗七星延命经)

خەنزۇچە تېكىست 13 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا يېزىلغان بولۇپ، قويۇق داۋ دىنى (道教) پۇرىقىغا ئىگە. ئۇيغۇرچە تېكىست 1328 ـ، 1329 ـ يىللىرى بېسىلغان. تولۇق نامى «تەڭرىسى بۇرخان يارلىقا مىش يىتمىكەن ئۇزە ئۆز ياش ئۇزۇن قىلماق ئاتلىغ سۇدۇر نوم بىتىگ»، سىلىگ تىگىن ئاتلىق كىشىنىڭ ياردەمىدە بەشبالىقلىق ئالىن تەمۇر ئىسىملىك كىشى تەرىپىدىن تەييارلانغان. مەزكۇر ياردىكارلىقنىڭ تۆت قولىيازما ۋە باسما نۇسخىسى ھازىر گېرمانىيە بېرلىن تۇرپان يىغمىلىرى ئورنىدا ساقلانماقتا.

4. «ئىدۇق دارنى نوم بىتىگ» (佛顶心大陀罹尼)

خەنزۇچە تېكىست تاڭ دەۋرىدە يېزىلغان بولۇشى مۇمكىن دەپ پەرەز قىلىنىدۇ، ئەمما يۇەن، مىڭ سۇلالىرى دەۋرىدە كەڭ تارقالغان. ئۇيغۇرچە تېكىست باسما نۇسخىدىن ئىبارەت بولۇپ، يۇەن دەۋرىدە بارلىققا كەلگەن. يادىكارلىقنىڭ تولۇق ئىسمى «تەڭرى تەڭرىسى بۇرخان يارلىقامىش بۇرخانلار تۆپۈسى سۇدۇرلارنىڭ خارتايى قونىشى ئىم بودىستۋا بۆلۈكلۈگ ئىدۇق دارنى نوم بىتىگ» مەزكۇر يادىكارلىقنىڭ پارچىلىرى گېرمانىيە بېرلىن تۇرپان يىغمىلىرى ئورنى ۋە رۇسىيە شەرقشۇناسلىق ئورنى كوروتكوف يىغمىلىرى ئارىسىدا ساقلانماقتا.

5. «ئۇلۇغ بۇلۇڭ يىڭاق سايۇقى كىڭ ئالقىغ تولۇ تۇقماق ئاتلىغ سۇدۇر» (大方广圆觉修多罗了义经).

مەزكۇر يادىكارلىق بۇددىزمنىڭ چەن (禅) مەزھىبىگە تەئەللۇق مۇھىم يادىكارلىق بولۇپ، خەنزۇچە تېكىست 7 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى 8 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا بارلىققا كەلگەن دەپ قارالماقتا. يادىكارلىقتا بۇددا بىلەن بۇددىساتۋالارنىڭ دىئالوگى ئارقىلىق بۇددىزمدا تەربىيىلىنىش، بەختكە ئېرىشىشنىڭ يوللىرى توغرىسىدىكى تەلىماتلار بايان قىلىنغان بولۇپ، مەزكۇر يادىكارلىقنىڭ پارچىلىرى رۇسىيە شەرقشۇناسلىق ئورنى كوروتكوف يىغمىلىرى ئارىسىدا ۋە كىيوتودىكى ئوتانى يىغمىلىرى ئارىسىدا ۋە ستوكھولم مىللەتشۇناسلىق مۇزېيىدا ساقلانماقتا.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا، «ۋاجراكچېدىكا سۇترا»، «ئون ئىلىگىنىڭ تۇغۇلۇشى ھەققىدىكى يەتتە سۇترا» (经七王生十) قاتارلىق يادىكارلىقلارمۇ ساختا نوملاردىن ھېسابلىنىدۇ.

مەزكۇر ماقالىدا تونۇشتۇرماقچى بولغان «سەكىز يۈكمەك يارۇق» مۇ ساختا نوملار ئىچىدە ئالاھىدە ئورۇن تۇتىدىغان يادىكارلىق بولۇپ، ئەسلى خەنزۇچە تېكىست ۋۇزېتىيەن دەۋرى (690 ـ 704 ـ يىللار) دە يېزىلغان دەپ مۆلچەرلەنمەكتە. يادىكارلىقتا خەنزۇ كلاسسىك پەلسەپىسىدىكى يىن (阴)، ياڭ (阳)، بەش ئېلېمېنت قارىشى ۋە بۇددىزم، داۋ دىنى ئىدىيىلىرىنىڭ ئارىلاشمىسى قىزىقارلىق ھالدا ئەكس ئەتتۈرۇلگەن. يادىكارلىقنىڭ ئۇيغۇرچە نۇسخىلىرى قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى، تىبەت يېزىقى، ئىراخمى يېزىقى قاتارلىقلاردا يېزىلغان بولۇپ، بەزىلىرى قوليازما شەكلىدە، بەزىلىرى باسما شەكلىدە مەۋجۇت، ياپونىيە ئالىمى ئودا جۇتېننىڭ تەتقىقاتىغا ئاساسلانغاندا، باسما نۇسخىلارنى ئىككى تۈرگە بۆلۈشكە بولىدىكەن. بىر تۈرى شەرقىي جەنۇبىي جۇڭگودا ياشىغان ئۇيغۇرلار 13 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 14 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئىشلىگەن، يەنە بىر تۈرىنىڭ قەيەردە مەيدانغا كەلگەنلىكى ئېنىق ئەمەس ئىكەن. ئومۇمەن ئېيتقاندا، يادىكارلىقنىڭ قوليازما نۇسخىلىرى 10 ـ ئەسىرگە تەئەللۇق بولۇپ، باسما نۇسخىلىرى موڭغۇللار دەۋرىگە مەنسۇپ.

«سەكىز يۈكمەك يارۇق» نىڭ ئەسلى ئۇيغۇرچە نامى «تەڭرى بۇرخان يارلىقامىش تەڭرىلى يەرلى سەكىز يۈكمەك يارۇق بۆگۈلۈگ ئارۇنش نوم بىتىگ» ۋە «تەڭرى تەڭرىسى بۇرخان يارلىقامىش تەڭرىلى يېرلىتە سەكىز تۆرلۈگىن يارۇمىش يالتىرىمىش ئىدۇق دارنى تا نايىپ ئاتلىغ سۇدۇر نوم بىتىگ» دېگەندەك شەكىلدە بېرىلگەن. مەزكۇر يادىكارلىقنىڭ ھازىرغىچە يېتىپ كەلگەن نۇسخىلىرى بەك كۆپ بولۇپ، رۇسىيە شەرقشۇناسلىق ئورنى، كيوتو ئوتانى يىغمىلىرى ئورنى، گېرمانىيە تۇرپان يىغمىلىرى ئورنى، لوندون بىرتانىيە مۇزېيى، ياپونىيە ناكا مۇرا فۇسېتسۇ يىغمىلىرى، بېيجىڭ كۇتۇپخانىسى قاتارلىق ئورۇنلاردا ساقلانماقتا. بەزىلەر بۇ يادىكارلىقنى مەشھۇر ئۇيغۇر تەرجىمان شىڭقو شەلى تۇتۇڭ (بۇرۇن سىڭقۇ سەلى تۇتۇڭ دەپ ئېلىنغان) تەرجىمە قىلغان بولۇشى مۇمكىن دېسە، بەزىلەر ئاشىمىس ماما، تۇماز. . . دۇڭ، ئالىپ ئارسلان قاتارلىق كىشىلەرنىڭمۇ يادىكارلىقنىڭ بىر قىسىم نۇسخىلىرىنى ئىشلەشكە قاتناشقانلىقىنى ئەسكەرتىدۇ.

يادىكارلىق ھەققىدىكى ئەڭ دەسلەپكى مەلۇمات رۇسىيە ئالىمى ۋ. رادلوف تەرىپىدىن (1911 ـ يىلى) بېرىلگەن. 1915 ـ يىلى ياپونىيە ئالىمى خانىدا تورو رادلوف ئېلان قىلغان تېكىست بىلەن بىللە ئوتانى يىغمىلىرى ئارىسىدىكى ئىككى پارچىنى ئېلان قىلىش بىلەن بىللە يادىكارلىقنىڭ خەنزۇچە پاراللېلى ۋە فاكسىملىنى ئېلان قىلغان. 1934 ـ يىلى گېرمانىيە ئالىملىرىدىن ۋىللى باڭ، ئانناماريې فون گابائىن، تۈركىيە ئالىمى رەشىت رەخمەتى ئارات ھەمكارلىقىدا يادىكارلىقنىڭ بىرقەدەر تولۇقراق تېكىستى تەييارلىنىپ نەشر قىلىنغان. كېيىن ياپونىيە ئالىمى ماساھىرو شوگايتو، ئۇدا جۇتېن، گېرمانىيە ئالىمى

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى www.uyghurkitap.com

پېتىرتسىمې قاتارلىقلار يادىكارلىقىنىڭ ئوخشىمىغان يىغىملاردىكى پارچىلىرىنى ئېلان قىلغان.

يادىكارلىقنىڭ ھەرقايسى نۇسخىلىرى ئارىسىدا خېلى چوڭ پەرق مەۋجۇت. بۇ پەرقلەر ئۇللى باك، ئا. فون گابائىن، رەشىت رەخمەتى ئارات قاتارلىقلار 1934 - يىلى ئېلان قىلغان نۇسخىدا تېكىست ئاستىدا ئىزاھلانغان. ئۇنىڭدىن باشقا، بىزنىڭ تەكشۈرىشىمىزچە ھازىرغىچە نوپۇزلۇق دەپ قارىلىۋاتقان خانىدا تورۇ، ئۇللى باك قاتارلىقلارنىڭ تىرانسكرىپسىيىلىرىدە ئوخشىمىغان دەرىجىدە يېتىشسىزلىكلەر ساقلانغان. ئەمما مەزكۇر يادىكارلىقنىڭ ئەسلى نۇسخىسى قولىمىزدا تولۇق بولمىغاچقا، بىز پەقەت ئۇللى باك قاتارلىقلار ئېلان قىلغان تېكىست (1934 - يىلدىكى يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان نۇسخا) نى ئاساس قىلىپ، پرىنسىپال خاتالارنى تۇزەش بىلەنلا چەكلىنىپ، تېكىستنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىمىز. تەرجىمىدە ئەسلى تېكىستنىڭ ئۇسلۇبىنى ئىپادىلەش ۋە ساقلاش يۇزىسىدىن سەل ئۆلۈكرەك تەرجىمە ئۇسۇلىنى قوللىنىمىز. ئومۇمەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا چۈشىنىش مۇمكىنچىلىكى بار سۆزلەرنى ئۆز پېتى ئالىمىز. قىسمەن مۇھىم دىنىي ئاتالغۇلارغا ئىزاھات بەرمەيمىز. بەرگەندىن باشقا، تىل ھادىسىلىرى ۋە باشقا مەسىلىلەرگە ئومۇمەن ئىزاھات بەرمەيمىز.

مەزكۇر يادىكارلىقنىڭ دەسلەپكى دەۋرلەردىكى بۇددىزم يادىكارلىقلىرىدىن ئىكەنلىكى ئۇنىڭ تىلى ۋە مەزمۇنىدىن ئېنىق چىقىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭدىكى مانىزم بىلەن بۇددىزمنىڭ مۇناسىۋىتىنى روشەن كۆرسەتمىدىغان قىسىملار ئۇيغۇر مانىزمىنىڭ دەسلەپكى ئۇيغۇر بۇددىز-مى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى تەتقىق قىلىشتا ۋە مانىزم يادىكارلىقلىرىنى چۈشىنىشتە تېپىلغۇسىز مۇھىم يىپ ئۇچى. بۇ نۇقتىلار ھەققىدە ئايرىم - ئايرىم مۇھاكىمە يۈرگۈزۈش ئويىمىز بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ يەردە بۇ ھەقتە تەپسىلىي توختالمايمىز. شۇنىڭدەك مەزكۇر تېكىستنىڭ خەنزۇچە تېكىستتىن مەيلى ئومۇمىي پۈرىقى، مەيلى مەلۇم ئابزاسلار ۋە سۆزلەر-نىڭ قوللىنىلىشى نۇقتىسىدىن بولمىسۇن خېلى روشەن پەرقلىنىدىغانلىقىنى كۆرسەتمەي تۇرالمايمىز.

تەرجىمىدە ( ) مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن قوشۇلغان قىسمىنى، [ ] ئەسلى تېكىستتە بار، ئەما شۇ پېتى ئېلىنمىغان قىسمىنى كۆرسىتىدۇ.

ئەسلى تېكىستنىڭ تىرانسكرىپسىيىسى

01 نامو بۇت نامو دىرام نامو سانگ
02 تەڭرى تەڭرىسى بۇرخان يارلىقامىش، تەڭرىلى يىرلىدە
03 سەكىز يۈكمەك يارۇمىش يالتىرىمىش، ئىدۇق دارنى تەك ۋىپ
04 ئاتلىغ سۇدۇر نوم بىتىگ، بىر تەگزىنچ.
05 ئانچۇلايۇ ئەرۇر مەنىڭ ئەشتىمىشىم: يىمە بىر ئۆدۈن ئۇلۇغ ئۇلۇغى
06 تۈكەل بىلگە بىلىگلىگ تەڭرى تەڭرىسى بۇرقان ۋايشالى ئاتلىغ
06 نوملۇغ تۆرۈلۈگ بالىقتا، كىشى ئالقىغ ئوردۇدا، ئونتىن
08 سىڭارقى بۇرقانلار ئۇلۇشىنتىن كەلمىش ئەرۇش ئۆكۈش بودىستۋ -
09 لار بۇ يىرتەكى تۆرت تۆرلۈگ تىرىن قۇۋراغى بىرلە يارلىقايۇر.
010 ئول ئۆدۈن تىدىغسىز بودىستۋ ئول قۇۋراغ ئاراسىنتا ئەرۇر ئەرتى.
011 ئۆترۇ ئولۇرمىش ئورۇنىنتىن ئۆرۇ تۇرۇپ،

011 a ئولاق ئەگىنىن تونىن بىرتىن ئاچىنىپ
011 تىزىن چۆكىدىپ،
012 ئىلىگىن قاۋشۇرۇپ، تەڭرى تەڭرىسى بۇرقانتا ئىنچا تىپ ئۆتۈگ
013 ئۆتۈنتى: تەڭرىم، بۇ چامبۇدۇپ ئاتلىغ يىرتىنچۇ تەكى تىنلىغ-
014 لار بىر ئىكىتىكە تۇرقارۇ، ئەڭلىكى سانسىز تۇمەن ئاژۇنتا بەرۇ
015 ئۆتكۈرۇ بۇكۈنكى كۈنكەتەگى، توغا ئۆلۈ ئۇلاغ سايىغ ئۇزۇلمەز،
016 تەڭرىم. ئىنچىپ بۇ قاماغ تىنلىغلارتا بىلگە ئاز، بىلىگسىزلەر
017 ئۆكۈش، تەڭرىم. ئۇچ ئەردىنىكە تاپىغچى تىنلىغلار ئاز، يەككە
018 ئىچكەككە قامقا تاپىغچى تىنلىغلار ئۆكۈش، تەڭرىم. يىمە
019 ئارىغ چاقشاپاتلىغ تىنلىغلار ئاز، چاقشاپاتى سىيۇق تىنلىغلار
020 ئۆكۈش، تەڭرىم. ئەدگۈكە قاتىغلانۇر تىنلىغلار ئاز، ئايىغقا تاۋرا -
021 نۇر ئەرمەگۇ تىنلىغلار ئۆكۈش، تەڭرىم. ئۇزۇن ياشايۇر تىنلىغلار ئاز،
022 ئۆدسۇز ئۆلۇر تىنلىغلار ئۆكۈش، تەڭرىم. دىيان ساقىنچلىغ، كىن كۆگۈزلۈگ
023 تىنلىغلار ئاز، ساچۇق كۆڭۈللۈگ، ياڭلۇق ساقىنچلىغ تىنلىغلار
024 ئۆكۈش، تەڭرىم. باي بارىملىغ تىنلىغلار ئاز، يوق
025 چىغاي تىنلىغلار ئۆكۈش، تەڭرىم. تۇزۇن
026 يۇمشاق ياۋاش تىنلىغلار ئاز، قادىر

1 قاتىغى توسۇن تىنلىغلار ئۆكۈش، تەڭرىم. كۆنى
2 تىنلىغلار ئاز، تەڭرىم. تەۋلىگ كۇرلۇگ تىنلىغلار ئۆكۈش، تەڭرىم.
3 تۇكەل بىلىر، تاۋار تىلەمەز تىنلىغلار ئاز، ئۆكۈش تىلەيۇر، تۇكەل
4 بىلمەز تىنلىغلار ئۆكۈش، تەڭرىم. بۇشى بىرگەلى ئاقى تىنلىغلار ئاز،
5 قىزغاق، بۇشى بىرمەز تىنلىغلار ئۆكۈش، تەڭرىم. كىرتۇ تىنلىغلار ئاز،
6 ئەزۇك يالغان تىنلىغلار ئۆكۈش، تەڭرىم. ئانى ئۇچۇن بۇ يىرتىنچۇتەكى
7 تىنلىغلار قۇتسۇز، ئۇلۇگسۇز ئەرۇر، تەڭرىم. كەنتۇلەرىنىك قۇتسۇزىن،
8 ئۇلۇگسۇزىن ئۇچۇن كۆزۇنۇر ئاژۇنتا ئەتئۆزلەرى .....
9 ئۇزۇن تۇرقارۇ ئەمگەك ئەمگەنۇر. ئۇلۇش سايۇ، بالىق سايۇ كىم بەگلەرى
10 ئازۇ قارى باشلارى ئەرسەر، ئىينۇر باسىنۇر، يىنىك يازۇققا ئەرتىنگۇ
11 ئاغىر قىنقا تەگۈرۇر. ئەرتىنگۇ ئەمگەك ئەمگەنۇر. ئىرتى بىرتى ئاغىر
12 بولۇر. قارا بودۇن كەنتۇنۇك قۇتسۇزى، ئۇلۇگسۇزى ئۇچۇن يوق
13 چىغاي بولۇر. ئەرتىنگۇ ئالىپ ئەمگەكىن قازغانچ تىلەيۇر. يانا قورقا
14 تۇشەر. نەك بۇلماز. ياش تۇرقارۇ ئەكىنى بۇتمەز. يالىك بوغازى تودماز.
15 ئاچ يورىيۇر. ئەرتىنگۇ ئەمگەك ئەمگەنۇر. ئۆز بىلىگسىز تەرس قىلىنچىن
16 بىلمەز ئۇقماز، كىم: مەنىك ئاشنۇقى ئاژۇنتا قىلمىش ئۆز قىلىنچىم
17 مەنى ئىنچا ئەمگەتۇر، تىپ. ئىنچىپ يانا يىركە تەڭرىكە بۇرقانقا
18 ئىلكە قانقا بەگكە ئىشكە يىرىنۇر ئۆۋكىلەيۇر، قۇت بىرمەز ئىگدمەز،
19 تىپ. ئامتى، تەڭرىم، بۇ قۇتسۇز قوۋى تىنلىغلار ئۇچۇن تەرس بىلىگىن
20 ئايىغ قىلىنچىن كىتەرمەك ئالىن چاۋشىن يارلىقازۇن، تەڭرىم، كىم
21 ئۇقزۇن بىلزۇنلەر. بۇ مۇنچا تۆرلۇگ ئاغىر ئەمگەكتە قۇترۇلزۇنلار،

ته‌كۈرىم. ئول ئۆدۈن ته‌كرى بۇرقان تىدىغسىز بودسۇتىغ ئۆگدى ئالقادى:
سادۇ سادۇ، تىدىغسىز بودستۇ، سىز ئۇلۇغ يارلىقانچۇچى كۆكۈلۈن
قاماغ قۇتسۇز قوۋى ته‌رس بىلىگلىگ تىنلىغلار ئۇچۇن كۆنى يول،
سوغانچىغ نوم ئۆتۇنۇر سىز، سىزله‌ر قاماغ تۇزۇنله‌ر قۇدۇرۇ تىكلاكلار.
سىزله‌رنى ئۇچۇن ئۇتغۇراق نوملايۇ بىره‌يىن: ئول كىم ئه‌رتمىش
بۇرقانلار نوملارى، ته‌كرىلى يىرلى سه‌كىز يۈكمه‌ك ئارۇش نوم بىتىگ
ئامتى مه‌ن يىمه نوملايۇر - مه‌ن. كىم كه‌لته‌چى بۇرقانلار يىمه نوملاغاي.
ئىنچىپ يىرته ته‌كرىده ئاك ئاغىرى ئۆگۇتمىش كىشى تىتىر. .....
كىشى يالاكۇقتا ئاغىرى يوق. ئول كىم كىشى تىتىر، يۆرۇگى چىن
كىرتۇ كۆكۈللۇگ تىتىر. كۇنى كىرتۇ ئه‌ربپ، كۆكۈل قىلىنچى ئه‌گرى
ئه‌رمه‌سه‌ر، ئه‌تئۆز قىلىنچى كۆنى كىرتۇ ئه‌رسه‌ر. سولتۇن قىلىنچى كۇنى
تىتىر. ئوكتۇن قىلىنچى يىمه كىرتۇ تىتىر تۇرقارۇ كۆنى كىرتۇ
يورىغىن يورىسار ئول تىمىن كىشىگه سانۇر. ئانى ئۇچۇن ئىنچا
بىلمىش كه‌رگه‌ك، نومۇغ تۆرۇگ كىشى ئىته‌ر، كىشى ئاغىرلايۇر. كىشىگ
ئىگدۇر. نوم ئوغرىنتا كۆترۇلۇر، ئاغىرلىغ بولۇر. يانا ئولۇق
نوم تۆرۇ يانا كىشىگ ئىته‌ر، كىم قايۇ تىنلىغ بۇ نومۇغ ئۇمۇغ
ئىناغ تۇتسار، ئول تىنلىغ يىمه قۇت بۇلمىشلارغا سانۇر.
تاقى يىمه، تىدىغسىز بودستۇت، ئىنچا بىلىك: قاماغ تىنلىغلار ئۆكۇش
ئه‌مگه‌نىپ، ئه‌دگۇ قىلىنچ قىلىپ تىمىن كىشى ئه‌تئۆزىن بۇلۇرلار. ئىنچىپ
كىشى ئه‌تئۆزىن بۇلۇپ، يانا ئه‌دگۇ قىلىنچ قىلمازلار. كىرتۇ نومۇغ
قايمادىن ته‌رس ته‌ترۇ ياكلۇق تۆرۇگ تۇتارلار: تۇكه‌ل تۆرلۇگ
ئايىغ قىلىنچ قىلۇر. قالتى ئه‌تئۆز قودسار، ئۇچ ياۋلاق يولقا
تۇشه‌رله‌ر، ئه‌رتىنگۇ ئاغىر ئه‌مگه‌ككه كىرۇرله‌ر. ئول ئانتاغ يازۇقلۇغ
ئايىغ قىلىنچلىغ تىنلىغلار بۇ نومۇغ ئه‌شىنىپ، سىزىكسىز كۆكۈلۇن
كىرتىگۇنۇپ ئايىغلاماسار، ئول ئانتاغ سۇيتا يازۇقتا ئاغىر ئه‌مگه‌كته
قۇرتۇلۇر. ئه‌مگه‌كلىگ تالۇي ئۆگۇزده‌ن ئۆنه‌ر. مه‌كۈلۇگ مه‌كىگه
ته‌گىر. قاماغ قۇتلار ژاقشىكلار تۇرقارۇ ئىيه باسا كۇيۇ كۇزه‌تۇ
تۇتارلار. ئه‌تئۆزى ئاداسىز بولۇر. ئۆزى ياشى ئۇزۇن بولۇر. ئۆدسۇز
قولۇسۇز ئۆلمه‌ز. ته‌ك كېرتكۇنچ كۆكۈل ئۇچۇن ئانچا ئۇتلىسى
بولۇر. ئانى ئۇچۇن تاقى نه تىمىش كه‌رگه‌ك، كىم قايۇ تىنلىغ بۇ نوم
بىتىگىگ بىتىسه‌ر بىتىتسه‌ر ئوقىسار ئوقىتسار، ئازۇ نوملاسار
نوملاتسار، تۇكه‌تى تۆرۇسىنچه ئاياىۇ ئاغىرلايۇ، تاپىنۇ ئۇدۇنۇ
تۇتسار، ئول ئه‌دگۇ قىلىنچ سانى ساقىشى يوق. ته‌رك ئۆدۇن ئول
تىنلىغ بۇرقان قۇتىن بۇلىر. تاقى يمه، تىدىغسىز بودستۇت،
ئىنچه ئۇقۇك: قايۇ تىنلىغ بىلىگسىز ئايىغ قىلىنچلىغ ئه‌ربپ، ته‌رس
ته‌ترۇ تۆرۇگه كېرتكۇنچ كېرتكۇنسه‌ر، تۇكه‌ل تۆرلۇگ تۆرۇسۇز
ئايىغ قىلىنچلىغ ئىش ئىشله‌سه‌ر، ئۆترۇ قاماغ ئايىغ قىلىنچلىغ شىمنۇ ته‌رس
ته‌ترۇ نوملۇغ تىرتىله‌ر ئوكتىن يىلپىگ يه‌كله‌ر قۇزغۇن قوبۇرغا
ئۇلاتى ياۋلاق به‌لگۇلۇگ قورقىنچىغ ئۇنلۇگ قۇشلار تۇكه‌ل تۆرلۇگ

61 ياۋلاق ئىرۇ بەلگۈلەر ئالقۇ ئەۋدە بارقتا كۆزۈنۈر، كەلسەڭ ئۆرلەتىر
62 تەلك تەلك ئىگ ئاغرىغ ئادا تۇدا كەلۈرۈر. يىلىن ئايىن تۇرقارۇ
63 ئەۋ بارق ئىچىنتە ئادا تۇدا قور ياس ئەگسۈمەز. ئۆگ قالك، قا
64 قاراش كۈلك قۇل بىر ئىكىنىگە قارىشۇر. ئوتلى سۈۋلى تەگ
65 تۇتۇشلۇگ بولۇرلار. ئەۋ ئىيەسى تۇرقارۇ بۇلغانيۇق كۆڭۈللۈگ،
66 قادىر سارسىغ ئۆۋكەلىگ بولۇر. ئىنچە بىلمىش كەرگەك. ئول بارچا
67 يەكلەرنىك قىلىنچى ئول. بىرۈك ئانتاغ ئەدگۈ ئۆگلىسى بار ئەرسەڭ،
68 بۇ نوم بىتىگىگ ئەۋنىتە ئوقتسار ئۈلاتى ئۈچ قاتا ئوقىمىشتا بۇ
69 مۇنچا تۆرلۈگ ئادا تۇدا ئالقۇ يوقادۇر، ئەتئۆزلەرى ئىگسىز توغاسىز
70 ئاداسىز بولۇر. بىرۈك بىتىگ ئوقىمىش ئەدگۈ قىلىنچ ئەدرەمى بۇ: قانيۇ تىنلىغ
71 ئۇۋۇتسۇز بىلىگى ئەرتىنگۈ كۈچلۈگ ئەرسەڭ، ئۆۋكە ئاز ئالمىر قىلىنچى
72 ئارتۇق كۈلچۈگ ئەرسەڭ، ئەرتىنگۈ ئاغىر ئەمگەنسەر، بىلىگسىز كۆۋەنچەك
73 قىلىنچى ئارتۇق كۈلچۈگ ئەرسەڭ، بۇ مۇنتاغ ئىزۋانىلار تۇرقارۇ ئامرۇ
74 ئۆرلەتسەر، يىمە بۇ نوم بىتىگىگ ئوقتسار، ئايايۇ ئاغىرلايۇ، تاپىنۇ
75 ئۇدۇنۇ تۇتسار، تەك ئۆچ قاتا ئوقىسار، بۇ مۇنچا تۆرلۈگ
76 ياۋلاق بىلىگ ئالقۇ ئالقىنۇر سۆنەر ئامرىلۇر ئەدگۈ ئۆگلى
77 يارلىقانچۇچى كۆڭۈل، ئۆگرۈنچۇ كۆڭۈل، تۇز كۆڭۈل ئالقۇ بۇرقانلار
78 بىلىگىگە تەگىر. نوم ئۇلۇشىن بۇلىر. تاقى يىمە، تىدىغسىز بودىسۇت
79 قانيۇ تىنلىغ ئىتىگلىگ ياراتىغلىغ ئىش كۆدۈگ كەنت ئۇلۇش ئەۋ بارق
80 ئىتگەلى ياراتغالى ساقىنچ ساقىنسار، ئاك ئاشنۇ بۇ نوم بىتىگىگ
81 ئۇچ قاتا ئول يىرتە ئوقىمىش كەرگەك، ئانتاكىن توپراق
82 قازا تام توقىيۇ، تىتىگ يوغۇرۇ ئىش كۆدۈگ تىمىن باشلامىش
83 كەرگەك. ئۆتىرۇ سىزىكسىزىن ئەۋ بارق تۇرغۇرمىش كەرگەك. كۈنتىن
84 سىكار تاغرىن يىكاق ئىكىرىن تەك ياىلىق ئىتگۈلۈگ ئۆكتۇن
85 يىكاق كىرىن يىكاق ئىكىرىن سىكار بۇلاك. ئانتا ئۇلاتى ئاشلىق
86 كۈدەنلىك، ئۇلۇغ كىچىگ قاپىغ، قۇرۇغ، ئوچۇق تاش، سوقغۇ تەگىرمەن،
87 ئاغىلىق كومسولۇك ئۇلانى يىلقىغا ئاتلىق كىشىگە باتىغلىققا تەگى
88 تۆزۇ تۇكەنى ئىتمىش كەرگەك. ئۆتىرۇ ئول ئۆدۇن يىر ئالتىنقىلار
89 قىنچىلار ئۆلۇتچىلەر ئالقۇ كىتگەي. باشى كۇن ئەركلىگىن يورىغلى،
90 ئاي ئەركلىگىن يورىغلى، يىل ئەركلىگىن يورىغلى، ئۇزۇت ئەركلىگىن
91 يورىغلى، ئەركلىگ قان سۇسىن باشلاغۇچى قاسىنچىغ قورقىنچىغ
92 ئەركلىگلەرنىك ئاتلارى بۇ: كۇن يورىغى، ئاي ئۆلۇتچى، ئەركلىگ، تاي ـ
93 سۇي، ساريغ ئورۇكۇلۇغ، ئىرپىز قۇدرۇقى، يۇمۇزۇغلۇغ بېش تۆرلۇگ
94 توپراق ئەركلىگى، بىر تەكرى قانى، سولتۇن كۆك لۇۇ، ئوكدۇن ئاق
95 بارس، كۇنتۇن قىزىل ساغىزغان، كىرىن قارا يىلان، ئالتى قاپ ياراشمازى،
96 ئىكى يىگىرمى ئەركلىگى، توپراقتاقى قارى باشلارى ئاتلىغى يۇزلۇگى، باتىغداقى
97 ئاغۇلۇغ لۇۇلار، قاماغ يەكلەر يىلپىگلەر ئادىرتاچى ئەركلىگلەر ئالقۇ ياشار ـ
98 لار يوقادۇرلار. يىرىگ توپراقىغ ئىش ئىشلەيۇرلەر، ئورۇنۇغ بوش
99 قودۇپ ئىراق تەزەرلەر، بودسۇز كۆلىگە سىز بارىرلار، ئادا تۇدا قىلۇ

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كتاب توربېكتى ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى تورىسى

100 ئۇمازلار. ئىتمىش ياراتمىش ياكى ئەۋ بارق ئىيەسىگە قۇتادۇر. قۇتلۇغۇن
101 قىۋلىغىن ئورنانۇر. تۇرقارۇ ئۆگرۈنچۇن مەكىن ئەرمەكى بولۇر. ئاغىسى
102 بارىمى ئارتۇق قازغانمادىن ئەمگەنمەدىن ئۆگۈن كىرۇر. ئازۇ ئىراق
103 بارغالى ساقىنچ ساقىنسار، ئازۇ سۇ سۇلەسەر، ئازۇ ئات يول تىلەسەر
104 ئازۇ ساتىغقا يۇلۇغقا بارسار، قازغانچى ئۆكلىيۇر ئاشىلۇر.
105 ئوغۇلى قىزى، ئۇرۇغى تارىخى، باغرى بۆشۈكى ئۆكۈش بولۇر. ئۆگى
106 قاكى ئول ئوغۇل قىزقا يارلىغانچۇچى كۆكۈللۈگ بولۇر. ئوغۇل
107 قىز يىمە ئۆگىگە قاكىگا تاپىغساق بولۇر. قا قاداش، بەگ
108 يۇتۇز يىمە بىر ئىكىنتىگە ئەرتىنگۇ ئامراق بولۇر. نە كۆكۈلىنتە
109 ساقىنمىشى ئالقۇ كۆكۈلىنچە بولۇر. بىرۈك قىنلىققا كىرسەر، ئازۇ
110 ئوغرى ئوغۇرلاسار تۇتسۇقسار، باغتا بوقاغۇدا كىرىپ، بەركە
111 قاغىل ئۇلاتى قىسىغ قاۋرىغ ئەمگەكى كەلسەر، يىمە بۇ بىتىگىگ ئۇچ
112 قاتا ئوقىسار، ئالقۇ بوش بولۇر. تاقى يىمە كىم قايۇ تىنلىغ سىزىكسىز
113 كىرتكۇنچ كۆكۈلۇن بۇ بىتىگىگ بىتتسەر، ئازۇ ئادىناغۇغا
114 ئوقىتسار، ئازۇ نوملاتسار، ئايايۇ ئاغىرلايۇ تۇتسار، ئانتاغ بار كىم
115 ئول تىنلىغ ئۆرتكە ئۆرتەنمەز، سۇۋدا ئۆلمەز، تاغدا ئۆك يىرتە
116 قانتا يورىسار بارس ئىرپىز بۆرى ئۇلاتى ياۋلاق تىنلىغلار ئالقۇ
117 تەزەرلەر. قاماغ قۇتلار ۋاقشىكلار كۇيۇ كۆزەتۇ تۇتارلار. ئاك
118 كىنىنتە تۆز كەرىنچسىز بۇرقان يولىگا كىرگەيلەر. تاقى يىمە
119 قاينۇ كىشى ئارتۇق يالغان ئىگىر ساۋلىغ، چاشى ساۋلىغ، ئوتۇن ساۋلىغ،
120 سارسىغ ساۋلىغ ئەرسەر يىمە بۇ بىتىگىگ تۇتسار ئوقىسار سۆزلەسەر
121 تىلىنتەكى بۇ تۆرت تۆرلۇگ مۇنىنتە قاداغىنتا كىتەر. تۆرت
122 تۆرلۇگ تىدىغسىز قاداغسىز ئارىغ تىل بۇلۇر. تاقى يىمە قانيۇ تىنلىغ
123 ئارتۇق ئايىغ قىلىنچلىغ ئەرىپ، ئەتئۆز قودسار، ئۆزۇتى تامۇغا بارمىش كەرگەك.
124 ئىنچىپ ئوغۇلى قىزى، باغرى بۆشۈكى، قاسى قاداشى، ئۆلمىش ئۆگى قاكى
125 ئۇچۇن بۇ بىتىگىگ يىتى قاتا ئوقىسار، ئۆزۇتى ئانتاق قۇرتۇلۇر،
126 تەكرى يىرىنتە بارىر، ئازۇ بۇرقانلار يىرىنتە توغار، بۇرقانلارىغ
127 كۆرۇر. بۇرقان نومىن ئەشتۇر. نوم كۆزى يارۇيۇر. توغماز باتماز
128 بىلىگكە تەگىر. بۇرقان يولىگا كىرۇر ئول ئۆدۇن تەكرى
129 تەكرىسى بۇرقان تىدىغسىز بودىستقا ئىنچە تىپ يارلىقادى: ۋىپاشى بۇرقانتا
130 كىرىتكۇنچى كۆكۈللۈگ ئۇپاسانچلار بار ئەرتىلەر. تەرس تەترۇ نوم
131 تۆرۇ يەك ئىچكەكىگ كىرتكۇنمەز ئەرتىلەر. سىزىكسىز كۆكۈلۇن بۇ نوم بىتىگىگ
132 تۇتار ئەرتىلەر. بىتىيۇ ئوقىيۇ ئايايۇ ئاغىرلايۇ تاپىنۇر ئۇدۇنۇر ئەرتىلەر.
133 نە تۆرلۇگ ئىتىگ ياراتىغ بار ئەرسەر، كۆرۇمچى يۇلتۇزچىغا ئايىتماز،
134 ئىتەر ئەرتىلەر. كىرتۇ كۆكۈل كۇنى كىرتكۇنچ ئۇچۇن تۇرقارۇ بۇشى ئۇلاتى ئالتى
135 پارامىتقا قاتىغلانۇر ئەرتىلەر. ئانچۇلايۇ قاتىغلانىپ بۇرقان يولىن
136 تۇكەتتى، بۇرقانلارنىك ئاقماز ئاقتىماز ئارتاماز بۇزۇلماز ئارىغ تۇرۇق.
137 ئەتئۆز بولىتلار. تۆزكەرىنچسىز تۇيماققا تەگدىلەر. تۆزۇ يارۇق ئاتلىغ
138 بۇرقان بولىتلار. كالىپ ئۆدى ئۇلۇغ تولۇ ئاتلىغ، ئۇلۇشى قىدىغسىز

139 بۇلۇڭسۇز ئاتلىنىڭ، بودۇنى ئالقۇ بودىستۇلار يورىغىنچا يورىيۇرلار
140 بۇلۇنچسۇز نوم بوشغۇرۇر. تاقى يىمە، تىدىغسىز بودىستۇت،
141 ئىنچە بىلىلىك سىز: بۇ بىتىڭ چامبۇدىۋپ يىر سۇۋدا قايۇ قايۇ يىرتە
142 بودۇنتا بار ئەرسەر، ئانتا سەكىز بودىستۇلار ئەزرۇغا قورمۇزدا
143 تەڭرى ئۇلاتى قاماغ يارۇق تەڭرىلەر قۇتلار ۋاقشىكلار تۇرقارۇ قۇغا
144 ياۋشىخۇن يىرىن يىپارىن ئىنچە ئايايۇر ئاغىرلايۇرلار، تاپىنۇر ئۇدۇنۇر -
145 لار قالتى بۇرقانلارىغ تاپىنۇر ئۇدۇنۇرچا، بۇرقانلارتا ئادرۇقسۇزىن
146 تۇتارلار. تاقى يىمە، تىدىغسىز بودىستۇ، قايۇ تۇزۇنلەر ئوغلى تۇزۇنلەر
147 قىزى قاماغ تىنلىغلار ئۇچۇن بۇ نوم بىتىڭ ئوقسار نوملاسار، تەرىك
148 يۇرۇگۇن ئۇقتۇرسار ئۆتكۇرسەر، ئەرتىنگۇ تەرىك تۆز يىلتىز نومۇغ
149 ئۇقسار، ئول تىنلىغ ئەتئۆزى بۇرقان ئەتئۆزى تىتىر. كۆڭۈلى يىمە
150 بۇرقانلار كۆڭۈلى تىتىر نە ئۇچۇن تىسەر، ئول تىنلىغ تۇرقارۇ
151 بىلگە بىلىگ كۆزۇن ئادرۇق ئادرۇق ئالقىنچسىز كۆرتلە ئۆك كۆرك كۆرۇر.
152 ئول ئۆك كۆرك تۆزى يىلتىزى يوق قۇرۇغ تىتىر. ئول يوقۇغ
153 بىلىگلى بىلگە بىلىگ ئوغرايۇ بۇرقانلار بىلىگى تىتىر. ئانى ئۇچۇن تىنلىقلار
15 ئەدگۇ كۆنى يولچى يىرچى بۇلۇپ ئالقۇ تۆرلۇگۇگ يوق قۇرۇغ كۆرسەر،
155 ئول تىنلىغ كۆڭۈلى بىلىگى بۇرقانلار كۆڭۈلى بىلىگى تىتىر. قالتى ئىنچە
156 بىلسەر، ئۆك كۆرك ئۇلاتى ئالتى تۆرلۇگ ياغىلارتا ئۆڭى قۇرتۇلۇر.
157 بۇرقان قۇتىن بۇلىر، ئول كىم ئۆك كۆرك تىتىر، يوق
158 قۇرۇغ يۈمە ئولۇق ئەرۇر، ئول كىم يوق قۇرۇغ تىتىر، ئۆك كۆرك
159 يىمە ئولۇق ئەرۇر. ئۆڭتە ئۆڭى يوق قۇرۇغ بۇلتۇقماز. يوقتا
160 ئۆڭى يىمە ئۆك كۆرك بۇلتۇقماز. ئۇلاتى تەگنىمەك ساقىنچ قىلىنچ
161 بىلىگ يۇكمەكىگ ئالقۇ ئىنچە بىلمىش ئۇقمىش كەرگەك. بۇ بەش يۇكمەكىگ
162 ئىنچە ئۆتكۇرۇ ئۇسار، ئول تىنلىغ ئەتئۆزى تۇزۇن ئۆڭلۇگ بۇرقان
163 تىتىر. قۇلغاقى تۇرقارۇ ئادرۇق ئادرۇق ئالقىنچسىز ئۇن ئەشتۇر، ئول كىم ئۇن
164 تىتىر، يوق قۇرۇغ يىمە ئول ئوق ئەرۇر. ئول كىم يوق قۇرۇغ تىتىر،
165 ئۇن يىمە ئولۇق ئەرۇر. ئۇنتە ئۆڭى يوق قۇرۇغ بۇلتۇقماز.
166 يوقتا ئۆڭى يىمە ئۇن بۇلتۇقماز. ئەشمىش ئۇنۇگ ئالقۇ ئىنچە
167 ئۆتكۇرۇ ئۇسار، ئول تىنلىغ ئەتئۆزى تۇزۇن ئۇنلۇگ بۇرقان ئەتئۆزى
168 تىتىر. يىمە بۇرنى تۇرقارۇ ئادرۇق ئادرۇق ئالقىنچسىز يىد يىپار
169 يىدلايۇر. ئول كىم يىد يىپار تىتىر، يوق قۇرۇغ يىمە ئولۇق
170 ئەرۇر. ئول كىم يوق قۇرۇغ تىتىر، يىد يىپار يىمە ئولۇق ئەرۇر. يىد
171 يىپارتا ئۆڭى يوق قۇرۇغ بۇلتۇقماز. يوق قۇرۇغدا ئۆڭى يىمە
172 يىد پىيار بۇلتۇقماز. يىدلامىش يىدىغ ئالقۇ ئىنچە ئۆتكۇرۇ ئۇسار،
173 ئول تىنلىغ ئەتئۆزى يىپار يۇكمەك بۇرقان ئەتئۆزى بولۇر. تاقى يىمە
174 تىلى ئادرۇق ئادرۇق ئالقىنچسىز تاتىغ تاتار. ئول كىم تاتىغ تىتىر،
175 يوق قۇرۇغ يىمە ئولۇق ئەرۇر.
175 a ئول كىم يوق قۇرۇغ تىتىر، تاتىغ يىمە ئولۇق ئەرۇر.
175 تاتىغدا ئۆڭى يوق قۇرۇغ بۇلتۇقماز.

176 يوق قۇرۇغدا ئۆڭى يىمە تاتىغ بۇلتۇقماز. تاتمىش تاتىغىغ ئالقۇ
177 مۇنچۇلايۇ ئۆتكۈرۇ ئۇسار، ئول تىنلىغ
177 a نوم ئۆگرۈنچۇ بۇرقان تىتىر. يىمە
177 ئەتئۆزى تۇرقارۇ ئادرۇق ئادۇرق
178 ئالقىنچسىز سەۋىگلىگ بۇرتمەك بۇرتەر. ئول كىم بۇرتمەك تىتىر،
179 يوق قۇرۇغ يىمە ئولۇق ئەرۇر. ئول كىم يىمە يوق قۇرۇغ تىتىر، بۇرتمەك
180 يىمە ئولۇق ئەرۇر. بۇرتمەكتە ئۆڭى يوق قۇرۇغ بۇلتۇقماز. يوق
181 قۇرۇغدا ئۆڭى يىمە بۇرتمەك بۇلتۇقماز. بۇرتمەكىگ ئالقۇ ئىنچە
182 ئۆتكۈرۇ ئۇسار، ئول تىنلىغ ئەتئۆزى بىلگە يارۇق بۇرقان ئەتئۆزى بولۇر.
183 تاقى يىمە كۆڭلى بىلىگى يىمە تۇرقارۇ ئادرۇق ئالقىنچسىز
184 تۆرۇ ساقىنۇر ئادىرار. ئول كىم تۆرۇ تىتىر، يوق قۇرۇغ يىمە
185 ئولۇق ئەرۇر. ئول كىم قۇرۇغ تىتىر، تاشتىنقى تۆرۇ يىمە ئولۇق
186 ئەرۇر. تۆرۇدە ئۆڭى يوق قۇرۇغ بۇلتۇقماز. يوق قۇرۇغدا ئۆڭى
187 يىمە تۆرۇ بۇلتۇقماز. تاشتىن سىڭارقى كۆڭۈلكە كەلتەچى تۆرۇلەرىگ
188 ئالقۇ ئىنچە ئۆتكۈرۇ ئۇسار، ئول تىنلىغ ئەتئۆزى نوم يالتىرىغلىغ بۇرقان
189 ئەتئۆزى بولۇر. تاقى يىمە قاماغ تۇزۇنلەر بۇ كۆز ئۇلاتى ئالتى تۆرلۈگ
190 ئىلەنۇر يىلتىزلار ئىشى كۆدۈگى چىنزۇ تىگمە ئەرتۇكتەگ كېرتۇ تۆز بەلگۈسى
191 بۇ ئەرۇر. كىم قايۇ تىنلىغ مۇنى ئۆتكۈرۇ ئۇسار، مۇنى ياڭىلمادىن
192 بۇرقانلار يارلىغىنچا كۆنى ئوغۇرچا ئۆتكۈرسەر، تۇرقارۇ ئۇزۇكسۈزۇن
193 يورتسار ئىشلەتسەر يىمە ئادناغۇغا نوملاسار، ئول تىنلىغ بۇرقانلار
194 يولىڭا كىرمىشكە سانۇر. كەنتۇ ئۆزى بودىستۇت ئاتانۇر. بىرۆك
195 مۇنى ئۇقمادىن ئادىنسغراق ئادىرا تۇتسار، ئازۇ ئايىغ قىلىنچ
196 ئىيە بارىپ، تەرسلى ئۆڭلى ئەدگۈلى ئايىغلى ئىكى تۆرلۈگ قىلىنچ قىلسار،
197 ئول تىنلىغ بۇ يىرتىنچۇدە تەگزىنۇر، ئازۇ يوقارۇ يارۇق تەڭرىلەر يەرىنتە
198 مەڭى مەڭىلەيۇر، ئازۇ قودى ئۇچ ياۋلاق يولقا كىرۇر. ئەمگەك ئەمگەنۇر.
199 تۇزۇنلەرىم، ئەدگۈگ ئايىغىغ يىمە كېرتكۈنمىش كەرگەك، كىم كىن ئۆكۈنمەسەر.
200 تاقى يىمە قاماغ تىنلىغلارنىڭ كۆڭۈلى بىلىگى ئەتئۆزى بۇرقانلارنىڭ
201 نوم ئىدىشى تىتىر. كىم ئۇچ ئاغىلىق نوم، ئىكى يىگىرمى بۆلۈك يارلىغ
202 تۇكەتى كۆڭۈل ئىچىنتە تۇتار، ئانچۇلايۇ قالتى كەگدەگە بىتىمىش كۇئىن
203 بىتىگ تەگ، سانسىز تۇمەن ئاڑۇنتا بەرۇ ئۇنىتمادىن ئىچغىنمادىن
204 ئۆيۇ تۇتار، كىن قاچان ئوغرى بولتۇقتا يانا ئادناغۇغا بوشغۇرۇر
205 ئۇلەيۇر، ئالقىنچۇغا تەگى بۇرقانلار ئۇرۇغى ئۇزۇلمەز، قىلچا ئەكسۈمەز
206 تەگشىلمەز، ئارتاماز بۇزۇلماز، ئالقىنماز يوقادماز، ئول بۇرقانلارنىڭ
207 كوئىمسوسى ئاغىلىقى تىتىر. كىم كۆڭۈل بىلىر نوم يىلتىزىن، كۆڭۈل تۆزىن
208 كۆرمىش بىلمىش ئۆتكۈرمىش تىنلىغلار ئەرسەر، ئول تىمىن ئانى كۆرۇر،
209 ئانى بىلىر، ئانى ئۆتكۈرۇر. ئانتادا ئۆڭى ئارقانت پراتىكۇبۇتلار
210 ئۇلاتى قاماغ شىراۋىكلار، ئازۇ قاماغ نىزۇانىلارىغ باسمىش يالاڭۇقلار
211 بىلگەلەر ئالقۇ مۇنى بىلمەز ئۇقماز، ئۆتكۈرۇ ئومازلار. تاقى يىمە
212 تۇزۇنلەرىم، كىم قايۇ تىنلىغ بۇ نوم بىتىگىگ بوشغۇنۇپ، تۇپسۇز

213 تەرىلگە يۆرۈگىن ئۆتكۈرۈ ئۈسار، ئول تىنلىغىنىلگ كۆڭۈلى بىلىگى
214 ئەتئۆزى بۇرقانلارنىلگ نوم ئىدىشى تىتىر. ئانتادا ئۆڭىكى يالاڭۇقلار
215 تىنلىغلارنىڭ قولۇلاسار، ئەسرۈك كىشى تەگ تەنە مۇنا يورىيۇر. ئوڭۇلۇ
216 ئۈمادىن ياڭلۇق ساقىنچ تۇرغۇرسار، ئىنچە بىلمەسەر، بۇ مەنىلگ
217 ئۆز كۆڭلۈم ئەتئۆزۈم بۇرقانلارنىلگ نوم تۆزى يىلتىزى ئەرۈر تىپ،
218 ئۆترۈ ئول تىنلىغ بۇ يىرتىنچۇدەكى تالۇي ئۆگۈز تەگزىنچىگە چومار
219 باتار، تەگزىنۇر. ئۈچ ياۋلاق يولغا كىرۈر. سانسىز تۇمەن ئاژۇنتا
220 توغار ئۆلۇر، سانسار ئىچىنتە ئەمگەك ئەمگەنۇر. بۇرقانلار نومىن ئەشتىمەز.
221 ئول ئۆدۈن بەش يۈز تەڭرى ئوغلانى ئول قۇۋراغدا ئەرۈر ئەرتىلەر. تەڭرى
222 بۇرقانتا ئانتاغ ئادىنچىغ تاتىغلىغ سۇغانچىغ نوم يارلىغ ئەشتىپ،
223 نوم كۆزلەرى ئارىتى ئاچىلتى، ئۆگىرتى سەۋىنتىلەر. ئالقۇغۇن تۆز كەرىنچسىز
224 بۇرقان قۇتىڭا كۆڭۈل تۇرغۇرتىلار، ئول ئۆدۈن تىدىغسىز
225 بودىستۇت تاقى ئىنچە تىپ ئۆتۇنتى: تەڭرىم، بۇ يىرتىنچۇدە توغمىش
226 قاماغ تىنلىغلارتا توغماق ئۆلمەك بۇ ئىكى تۆرلۇگ تۆرۈ ئەرتىنگۇ
227 ئاغىر تىتىر. توغدۇقتا كۇن تالۇلاماز. ئۆدى تەكدۇكتە ئۆترۇ ئۆلۇر.
228 ئۆلتۇكتە يىمە كۇن تالۇلاماز. ئۆدى تەگدۇكتە ئۆترۇ ئۆلۇر.
229 نە ئۇچۇن ئۆلۇگ كەرگەكسىز يىدىغ ئەتئۆز ئۇچۇن ئەدگۇ كۇن تالۇلايۇر،
230 ئەدگۇ كۇن تىلەيۇر. ئەدگۇ كۇنكە، ئەدگۇ ئۆدگە تىمىن تاشقارۇ تاشقارۇر ـ
231 لار ئۇلۇغ تۆرۈ توقۇ ئىتەرلەر. تۆرۈ توقۇ قىلمىشتا كىن سۆكى
232 ئولۇق ئەۋ بارقتا ئادا تۇدا بولمادىن بارماز. ئىگ ئاغرىغ
233 ئۆلۇم ئۇلاتى ئادا تۇدا بولۇر. ئاغى بارىم ساچىلۇر تۆكۇلۇر:
234 تاقى ئانتاغ بولۇر: ئول قايىغ تۇنۇر، ئانتاغ ئادرىلۇر. نە تۇسۇ بولۇر
235 ئول ئەدگۇ كۇن، ئول ئەدگۇ ئۆد كۆرمىشى تالۇلامىشى. ئامتى، تەڭرىم،
236 بۇ مۇنتاغ تەرس تەترۇ بىلىگلىگ تىنلىغلارقا كۆنى يول ئورۇق
237 كۆرتكۈرۇ بىرگەي ئەرتى، كىم كۆنى يولچا، كۆنى بىلىگچە يۇرىزۇنلار
238 ئەرتى. تەرس تەترۇ تۆرۇ قۇزۇنلار ئەرتى، تەڭرىم. تەڭرى بۇرقان
239 ئىنچە تىپ يارلىقادى: سادۇ، تىدىغسىز بودىستۇ، سىز قاماغ تىنلىغلار
240 ئۇچۇن كەرگەكلىگ نوم ئايىتتىگىز. ئامتى سىز قودۇرۇ تىگلاك، نوملايۇ
241 بىرەيىن: بۇ يىرلى تەڭرىلى كىلك ئالقىغ، ئەدگۇ قىلىنچلىغ ئۇچۇن
242 ئارىغ تۇرۇق يازىنچسىز ئەرۈر. كۇن ئاي تەڭرى ئىكى يارۇق ئوردۇلار
243 ئەرتىنگۇ ئۇلۇغ كىلك ئالقىغ يارۇق يالتىرىغلىغ ئەردىننىن ياراتمىش ئوردۇلار
244 تىتىر. ئەدگۇ قىلىنچلىغ ئۇچۇن ئالقۇغۇن ياۋلاقسىزىن تۆرت بۇلۇڭۇغ
245 كەزە يارۇتى تىنلىغلارىغ ئىگدۇر. ئاسىغ تۇسۇ قىلۇر. يىل ئايقا ئەدگۇ.
246 ئۆد ئۆدگە تاقى ياۋاش، نەك ياۋلاقى يوق. ئادرۇق ئادرۇق
247 تەگشىلمەكى ئىدى يوق. تۇزۇن ئوغلانۇم، بۇ يىرتىنچۇدەكى قاماغ ئىلىگلەر
248 قانلار تىگمە ئۆكۇشى بودىستۇلار تىتىر. تىلىغلارقا ئاسىغ تۇسۇ قىلغالى
249 ئۆزلەرىن تەگشۇرۇپ كەلىرلەر. ئول ئىلىگلەر قانلار يىمە يارلىقانچۇچى
250 كۆڭۇللۇگ ئۇچۇن قاماغ بودۇنۇغ ئىنچە ئىگدۇر، قالتى ئۆگ قاك ئامراق
251 ئوغۇلىن ئەۋدە بارقتا ئىگدۇرچە. بودۇنتا ياۋلاق ساقىنچلارى يوق

ئەرۋر. ئۆزەكى ياروق تەكرىلەر يارلىغىكا قودى ئىنەرلەر. قاماغ بودۇنقا
ئۆگلەرى تەگ قانلارى تەگ بولزۇن تىپ. ئۆترۇ بۇ يىرتىنچۇدەكى ئۇلۇشىن
بالىقىن ئىتە بېرۇرلەر. كىم ئايىغ قىلىنچلىغ توسۇن ياۋلاق مۇيغا
تىنلىغلارىغ ئىيەر باسار، قىن قىرقىن تەگۇرۇر، ئالاگاد تۇرۇر، كۆنى يولقا
كىگۇرۇر. ئول ئەدگۇ قىلىنچ قىلتۇرۇر. ئۆزۇتلەرى تەكرى يىرىگە بارىر. يانا
ئەتئۆزلەرىگە ئاسىغلىغ لىكرىر تىپ بىتىگ بىتىيۇر. ئۇلۇش سايۇ، بالىق
سايۇ بېرۇر. ئول كىم ئامتى ئىشلەتىرلەر: تولۇ تىپ، تۇز تىپ بۇتمەك
تىپ، تىرمەك تىپ، ئاچىلماق تىپ، كىتەرمەك تىپ، تۇتماق تىپ، ئالپ
تىپ، سىماق تىپ، ئورنانماق تىپ، تۇرماق تىپ، تۇرغۇرماق تىپ. بۇ
ئىكى يىگىرمى تۆرلۇگ تۆرۇسۇز ئۇزاكلار بىتىكلەرىگ ئول بىلىگسىز تىنلىغلار تۇتارلار:
ئاداسىز تۇداسىز ئەرەلىپ تىپ. ئەتئۆزلەرىگە ئانچا مۇنچا تۇسۇلۇر. ئىنچىپ
ئارقۇن ئاغىر ئادا تۇدا كەلسەر يىمە كىتەرۇ ئۇماز. ئاداسى تۇداسى كەلتۇكتە
ئۆترۇ تەرس تەترۇ بىتكەچى كۆرۇمچى تاپا بارىرلار. ئۆكۇش تۆرلۇگ
ئىم سام، ئال چاۋش ئايۇ بېرۇرلەر. ئاچ يەكلەركە ئىچكەكلەركە ساچىغ تۆكۇك
ئايۇ بېرۇرلەر، تاپىنتۇرۇرلار ئۇرۇنتۇرۇرلار. ئاش ئىچگۇ، ئاغى بارىم بېرتۇرۇر-
لەر. يانا ئولۇق يەكلەر ئىچكەكلەر يىگەدۇرلەر، تىلتاغ بولۇرلار، كەنتۇلەرنى
ئۇزە ئىلەنۇرلەر، ئۇزاتى ئىنچا تاپىنزۇن ئۇرۇنزۇن، ئاش ئىچگۇ كەلۇرزۇن
تىپ تاقى ئۆكۇش ئادا تۇرا قىلۇرلار. ئىنچىپ ئول تىنلىغلار ئۇقمادىن
ئامرۇ تەرس تەترۇ تىنلىغلار، تۇرقارۇ تەكرىلى يېرلى تۆرۇتمىش تۆرۇ ئول
تىپ تىيۇرلەر. ئو ئەدگۇ قىلىنچلىغ تۆرۇدە بوشغۇتتا بۇرقانلار يارلىغىنتا
كىتمىش ئەرۇرلەر. كۇن تەكرى ئاي تەكرى ئىكى ياروق ئوردۇلار ئىچىنتەكى
تەكرىلەر يارۇقىكا ئارقا بىرىپ، يانا يەكنىك ئىچكەكنىك قارارىغ ئىشكە
كىرمىشكە سانۇر. تۇرقارۇ كىك ئالقىغ كۆنى ئۇلۇغ يولۇغ قودۇپ،
تەرس تەترۇ تۆرۇگە، تار يولقا كىرمىشكە سانۇر. ئەرتىنگۇ تەرس تەترۇ
تۆرۇ تىتىر تىنلىغلار. تۇزۇن ئوغلانىم، كىم قاينۇ تىنلىغ ئوغۇلانى
توغسار، بۇ بىتىگىگ ئۇچ قاتا ئوقىزۇن. ئول ئوغلان ئۆگىن
ئەمگەتمەدىن ئۇچۇز توغغاي. تۇغمىش ئوغۇل ئۆگىگە قاكىكا تاپىغساق
بولۇر. ئالقۇغا تىتىك ئۇتغۇراق، ئىگسىز توغاسىز، ئاداسىز تۇداسىز، ئەمگەكسىز
تولغاقسىز، ئۆدسۇز قولۇسۇز ئۆلمەز. يىمە كىم ئۆلسەر بۇ بىتىگىگ ئۇچ
قاتا ئوقىزۇن. كىنىگە نەك ئادا تۇدا بولماز. تاقى يىمە، تۇزۇن
ئوغۇلانىم، كۇنتە كۇن ئەدگۇ، ئاي ئايتا ئەدگۇ، يىل يىلتا تاقى ئەدگۇ،
كەلتەچى بارچا ئەدگۇ، ئۆدلەر قولۇلار تاقى تۇزۇن، ئەرتىنگۇ ياۋاش. بىتىگ
ئوقىپ ئىش ئىشلەسەر، نەك ئادا تۇدا بولغۇسى ئىدى يوق. ئۆلۇگكە
تۆرۇ توقۇ قىلىپ، ئۆنتۇرۇر كۇنتە بۇ بىتىگىگ ئۇچ قاتا ئوقىزۇن،
ئازۇ يىتى قاتا ئوقىزۇن. ئەرتىنگۇ تۇسۇلغاي قۇتادغاي. ئەرۇش ئۆكۇش
ئەدگۇ قىلىنچ بولۇر. ئول ئەۋدە كۇن كۇنىگە يوقلاماق ئاشىلماق
بولۇر. ئۆزلەرى ياشلارى ئۇزۇن بولۇر. ئەتئۆز قودىسار، ئالقۇغۇن بۇرقانلار
يىرىنتە توغار. تاقى يىمە، تۇزۇنلەرىم، كىم قايۇ تىنلىغ ئۆلۇگ كىشى
ئۇچۇن سىن ئورۇن ئىتگەلى يارانغالى ساقىنسار، ئۆزلەرى قانتا

291 تاپلاسار، ئانتا ئىتزۇن. ئۆگىتۈن كىدىن يېرتىن بىرتىن يىرىڭ
292 يىدان يىپاران ئارىتزۇلار. ئىتگۈ يېرتە بۇ بىتىڭگىڭ ئۈچ قاتا،
293 ئازۇ يىتى قاتا ئوقىزۇن. ئول ئۈزۈت يەكلەر، يېر ئالتىنقى ئەركلىگلەر
294 يىمە تاپلاغايلار، يىرىڭ توپراقىغ بوش قودۇپ بارغايلار. ئەۋدە بارقتا
295 ئادا تۈدا بولماغاي. ئاسىغ تۈسۈ بولغاي. تەڭرى بۇرقان بۇ يارلىقامىش
296 يارلىغىڭ يانا ئىكىلەيۈ ئۈتغۇراتى بەلگۈلۈگ قاۋىرا نوملايۈ بېرتى. ئىنچا
297 تىپ يارلىقادى: ئەمگەنىپ توغۇرۇر كۈنى ئەرتىنگۈ ئەدگۈ ئۆلسەر، تاشقارمىش
298 ئۆدى تاقى ئەدگۈ توغمىش ئۆلمىش ئۆدىنتە بۇ بىتىڭگىڭ ئوقسارلار،
299 ئەرتىنگۈ قۈتادغاي تۈسۈلغاي. ئايى كۈنى ئەرتىنگۈ يارۇق، ئەرتىنگۈ ئەدگۈ
300 يىلى ئۆدى ئەرتىنگۈ ئەدگۈ ياۋاش بىتىڭ ئوقىپ ئىش ئىشلەسەر، يىتىنچ
301 ئوغۇشقا تەگى ئالقۇ قۈتادۇر ئاشىلۇر. ئول ئۆدۈن ئول قۇۋراغدا
302 يىتى تۈمەن يىتى مىڭ بۇدۇنلار تەڭرى بۇرقان يارلىغىن ئەشتىپ
303 ئەرتىنگۈ سۇزۇلتىلەر. كۆڭۈللەرى ئاچىلتى، تەرس تەترۇ تۆرۇسىن
304 قودۇپ، كۆنى كىرتۇ نومقا تۆرۇگە كىرتىلەر. بۇرقانلارنىڭ نوم
305 ئۇلۇشىگە تەگىنىپ، سىزىكسىزىن تۇزكەرىنچسىز بۇرقان قۈتىڭا
306 كۆڭۈل تۇرغۇرتىلار. ئول ئۆدۈن تىدىغسىز بودىستۇ تەڭرى بۇرقانقا
307 تاقى ئىنچا تىپ ئۆتۈنتى: بۇ يىرتىنچۈدەكى تىنلىغلار ئالقۇ بىر
308 ئىكىنتىكە تۇشىن تەڭىن كۆرۇپ، تۇڭۇر بۆشۇك بولۇشۇپ،
309 قىز بىرىشىپ، باغىر بۆشۇك، ئەدگۈ ئۆگلى بولۇرلار. تۇڭۇر بۆشۇك
310 بولتۇقتا ئاشنۇ ئەدگۈ كۈن كۆرۇرلەر. ئەدگۈ ئۆد تالۇلاپ تىمىن
311 قاۋشۇرلار. قىز بىرىشىپ، كەلىن ئىچكەرىپ، مىڭ يىل تۈمەن كۈنكى
312 ساقىنچ ساقىنۇرلار. ئىنچىپ كىن يانا ئاژۇنتاقى ئۇلاغ سايىغ
313 ئوغرىنتا ئەدگۇلۇگىن ئۆگرۇنچلۇگۈن بەگ يۇتۇز بولۇپ، بايىن بارىملىغىن
314 قارىغىنچا قاۋشىغلى ئاز ئەرۇر. يوق چىغاي بولۇپ، ئۆدسۇز قولۇسۇز
315 ئادرىلىپ بارىغلى ئۆلۇگلى ئۆكۈش. بۇ ئىكى تۇرلۇگ تىنلىغلار تەرس تەترۇ
316 تۆرۇسى ئىنچىپ ئەدگۈ ياۋلاق ئۇتلىسى نە ئۇچۈن ئادرۇق ئەركى، تەڭرىم. تەڭرى
317 بۇرقان ئىنچا تىپ يارلىقادى: تۇزۇن ئوغلانىم، ئىنچا ئۇقۇڭلار،
318 قودۇرۇ تىڭلاڭلار. بۇ يىرتىنچۈدە ئۇستۈن تەڭرى يارۇق تىتىر، ئالتىن
319 ياغىز يىر قارارىغ تىتىر. كۈن تەڭرى يارۇق تىتىر، ئاي تەڭرى قارارىغ
320 تىتىر. ئوت يارۇق تىتىر، سۇق قارارىغ تىتىر. ئەر يارۇق تىتىر، تىشى
321 قارارىغ تىتىر. بۇ يىرلى تەڭرىلى، تىشىلى ئىركەكلى بىرگەرۇ قاۋشىپ،
322 قاماغ تىنلىغلى تىنسىزلى ئىكى تۆرلۇگ ئەد توغار بەلگۈرەر. تىنلىغ كەنتۇ
323 بېش ئاژۇن تىنلىغ تىتىر. تىنسىز ئەرسەر، قاماغ ئى ئىغاچ، ياش ئوت
324 تىتىر. كۈنلى ئايلى قارىشۇ قاۋشۇ يورىيۇر. ئۆترۇ يايلى قىشلى
325 تۆرت ئۆد بولۇر. تۆرت ئۆد ئىچىنتە يانا ئىكىرەر ئۆد ئادرىلۇر،
326 سەكىز ياڭى كۈن بولۇر. ئوتلى سۇۋلى بىر ئىكىنتىگە كۇچ باسۇت
327 بولۇپ، ئۆترۇ قوپ تۆرلۇگ ئى تارىغ يىمىش ئۇلاتى بىشارلار ئىتىلۇر.
328 تىشىلى ئىركەكلى قاۋشىپ كىشى ئوغلى يالاڭۇقلار ئۇلاتى توغار بەلگۈرەر.
329 بۇ ئالقۇ يىرتىنچۇ يېر سۇۋداقى ئەدگۈلى ئايىغلى كەنتۇنۇڭ ئىكى تۆرلۇگ قىلىنچ

330 ئوغرىنتا تۆرۈتمىش تۆرۈ تىتىر. تۇزۇن ئوغلانىم، بىلىگسىز تىنىلىغلار سىزلەر،
331 بىلمەدىن ئۇقمادىن كۆرۈمچى ئۇلاتى تەرس تەترۈ تۆرۈچىگە بىلىگ ئايتىپ،
332 ئۆكۈش تۆرلۈگ تۆرۈسۇز تىسۈيلۈغ ئىرىنچۇلۇگ ئايىغ قىلىنچلىغ ئىش ئىشلەيۇرلەر.
333 تىنىلىغلارنىڭ ئۆلۈرۈپ، ئاش ئىچكۈ قىلىپ، تۇڭۇر بۆشۈك، قاقاداش، ئەدگۈ ئۆگلى
334 ئالقۇ تىرىلۈرلەر. تۆرۈ توقۇ ئىتەر، ئۆكۈش سۇي ئىرىنچۇ قىلۇرلار. ئول ئايىغ
335 قىلىنچ كۇچىنتە ئەتئۆزى قودسار، ئۇچ ياۋلاق يولقا بارىر. ئانتاكىن
336 يانا كىشى ئەتئۆزىن بۇلۇغلى ئانتاغ ئول، قالتى تىرىڭاق ئۇزەكى توپراق تەگ
337 ئۇچ ياۋلاق يولقا تۇشۇگلى ئانچا ئول، قالتى بۇ يىرتەكى توپراقچا
338 قالتى ئول كىشى ئەتئۆزىن بۇلۇغلى يالاڭۇقلارتا كىرتكۇنچ كۆڭۇللۇگ
339 تىنىلىغلار ئانچا ئول، قالتى تىرىڭاق ئۇزەكى توپراقچا. يانا كىرتكۇنچسىز
340 تىنىلىغلار ئانچا ئول، قالتى يىرتەكى توپراقچا. تۇزۇنلەرىم، كىم قانيۇ
341 تىنىلىغ تۇڭۇر بۆشۈك، ئەدگۈ ئۆگلى بولغالى ساقىنسارلار، ياراشۇرىن ياراشمازىن،
342 ئەدگۈسىن ياۋلاقىن ئايتمازۇن. ئوتلى سۇۋلى ياراشمازى، كۇنلى، ئايلى، يىلى
343 يۇلتۇزلى قۇتلى ياراشمازى ئالقۇ ئايتمازۇن. قىزىغ تاشقارمىش كۇنتە
344 بۇ بىتىگىگ ئۇچ قاتا ئوقىزۇن، قىزلى كۇدە گۇلىگە تۆرۈ توقۇ قىلمىش
345 بولغاي. بۇ ئەرۇر ئەدگۈ ئەدگۈگە ئۇلاغ سايىغ بولمىش. يارۇق يارۇقۇغ ئىچكەرمەك.
346 ئەۋ بارق كۇنىڭە يوقلايۇر، ئەۋ ئىيەسى كۇنىڭە ئاشلۇر. ئۇلۇغ كىچىگ،
347 قا قاداش، ئوغۇل قىز ئاشلۇر. توغمىش ئالقۇ تىتىك ئۇتغۇراق ئالپ ئەردەملىگ
348 توغار. ئۆگىڭە قاڭىقا تاپىغساق بولۇر. قوپقا قۇتادۇر ئاشلۇر. ئۆد سۇز
349 قولۇسۇز ئۆلمەز، تۇكەل ئۇلۇگلۇگ توغار، ئاك لىنىنتە بۇرقان يولىقا
350 كىرۇر، بۇرقان قۇتىن بۇلىر. ئول ئوغۇرتا سەكىز ئۇلۇغ كۇچلۇگ
351 ئەردەملىگ بودىستۇلار بار ئەرتلەر، ئالقۇ بۇرقان كۇچىڭە يارلىغىقا
352 ئۇلۇغ دارنى تىگمە ئەردەمكە تۇكەللىگ ئەرتلەر. ئىنچىپ ئەردەمىن باتۇرۇپ
353 بۇ يىرتىنچۇ يىر سۇۋدا قاماغ تىنىلىغلار ئارا يورىيۇر ئەرتلەر. كەنتۇنۇك
354 يارۇق كۇچلۇگ بۆگۇلۇگ ئەردەمىن، ئەدگۇقىلىنچىن قاماغ تىنىلىغلارنىڭ قارارىغ
355 ئايىغ قىلىنچىقا قاتىپ، بىلتىزمەدىن تۇيۇزمادىن تىنىلىغلارقا ئاسىغ تۇسۇ
356 قىلۇ يورىيۇر ئەرتلەر. ئاتلارى بۇ: يۇكۇنۇرمەن بادرا ئاتلىغ ئىزۋانسىز بودىستۇنتا،
358 يۇكۇنۇرمەن راتناكار ئاتلىغ ئىزۋانسىز بودىستۇنتا، يۇكۇنۇرمەن كۇموت
359 ئاتلىغ ئىزۋانسىز بودىستۇنتا، يۇكۇنۇرمەن نارايىن ئاتلىغ ئىزۋانسىز بودىستۇنتا،
360 يۇكۇنۇرمەن سۇمىر تەرىك ئاتلىغ ئىزۋانسىز بودىستۇنتا، يۇكۇنۇرمەن
361 ئىنتراداتى ئاتلىغ ئىزۋانسىز بودىستۇنتا، يۇكۇنۇرمەن تۇرۇق سۇزۇك ئاتلىغ
362 ئىزۋانسىز بودىستۇقا، يۇكۇنۇرمەن ئالقىنچسىز دىيان بۇلمىش ئاتلىغ ئىزۋانسىز
363 بودىستۇ. بۇ سەكىز ئۇلۇغ كۇچلۇگ ئەردەملىگ بودىستۇلار ئالقۇغۇن
364 ئەلىگىن قاۋشۇرۇپ، تەڭرى بۇرقانقا ئىنچاتىپ ئۆتۇگ ئۆتۇنىتلەر: تەڭرىم،
365 بىز قاماغان ئاشنۇقى بۇرقانلارتا ئەدگۇ نوم بوشغۇت كۇچلۇگ تارنى بۇلتۇموز.
366 ئول تارنى كۇچىڭە بۇ يىرتىنچۇ يىر سۇۋداقى تىنىلىغلارقا ئۆكۈش ئاسىغ
367 تۇسۇ قىلتىمىز. بۇ بىتىگىگ ئايايۇ ئاغىرلايۇ تۇتار، ئوقىيۇر تىنىلىغلارنىڭ كۇيۇ
368 كۇزەتۇ تۇتتۇموز. ئامتى يىمە تەڭرىم يارلىقاسار، تارنى ئارۇشمىزنى ئۆتۇنەلىم.
369 ئانچۇلايۇ يىمە بۇ نوم بىتىگىگ ئوقىيۇر تۇتار ئاغىرلايۇر تىنىلىغلارنىڭ كۇيۇ

كۇزەتۇ تۇتالىسم، كىم ئالقۇ تۆرلۈگ ئاتىغدا كىتزۈنلەر، ئاداسىزىن تۇداسىزىن
ئەرزۈنلەر، تەڭرىم. ئۆترۇ ئول تارنى ئارۇشىن نوملادى، ئىنچا تىپ تىتىلەر:
ئوم ئاكانى ئىكانى ئاپىلا ماڭى مانتالى سۇاخا. تەڭرىم، بۇ ئارۇش
كۇچى ئەدرەمى ئەرتىنگۇ ئۇلۇغ تىتىر. كىم ئايىغ قىلىنچلىغلار بۇ نومۇغ
ئارۇشىغ نوملاغلى نومچىغ ئۆرلەتگەلى ساقىنىچ ساقىنسار، بۇ ئارۇشىغ سۆزلەزۈن:
ئول ياۋلاق يەك ئىچكەكىنىك باشى يىتى ئۆڭى ياربلغاي، ئىنچا قالتى ئالى
ئىغاچ تەگ. ئول ئۆدۈن ئالقىنچسىز ئۇلگۈسۈز ئەتئۆزلۈگ بودىستۇ ئورۈنتا
تۇرۈپ، ئەلىگىن قاۋشۇرۈپ، تەڭرى بۇرقانقا ئىنچاتىپ ئۆتۇگ ئۆتۇنتى:
تەڭرىم، نە ئۇچۈن بۇ نوم بىتىگ سەكىز يۈكمەك يارۇق تىپ ئاتانتى. قاماغ
قۇۋراغقا يارلىغ يارلىقازۇن، بىلەلىم ئۇقالىم، سۆكى تۆز يىلتىز كۆڭلۈمۈزنى
ئۆتكۇرۇ تەگىنەلىم، بۇرقانلار بىلىگىگە تەگىنەلىم. سىزىكلىگ كۆڭلۈمۈز ئالقىنچۇ-
غا تەگى ئۇزۇلسۇن، تەڭرىم. ئول ئۆدۈن تەڭرى بۇرقان ئۇلگۈسۈز ئەتئۆزلۇگ
بودىستۇغ: سادۇ سادۇ تىپ ئۆگدى ئالقادى، ئىنچا تىپ يارلىقادى: تۇزۇن ئوغلانىم،
قودۇرۇ تىڭلاك، ئۇتغۇراتى نوملايۇ بىرەيىن. سەكىز تۆرلۇگ يارۇق بىلگە
بىلىگ بىر قۇۋراغ، بىر يۈكمەك بولۇپ، بىر نوم بىتىگ بولتۇق ئۇچۇن
سەكىز يۈكمەك يارۇق نوم بىتىگ تىپ ئاتانۇر. ياك تىسەر، يارۇق
يارۇق تىپ تىتىر. تايشىك ئىتىگسىز بۇلتۇقماز. تەرىك يۆرۈگىن ئۇتغۇراق
يارۇنى ياشۇنى ئۆتكۇرۇ ئۇسار، ئول بىلگە بىلىگ تىمىن يارۇق بىلگە
بىلىگ تىتىر. نە ئۇچۇن تىسەر، سەكىز تۆرلۇگ كۆڭۇل بىلىگ ئۇلاغى
ساپىغى يوق قۇرۇغ، بۇلتۇقماز تىتىر. ئانى ئۆتكۇرۇ ئۇمىش ئۇچۇن سەكىز
يۈكمەك يارۇق تىپ ئاتانۇر. تاقى يىمە ئىنچا تىپ يارلىقادى: قالتى يىرتىنچۇدە
ئەرۇش ئارقاغى ئىكىگۇ ئارقۇرۇ تۇرقۇرۇ قاۋشۇرۇپ، تۇرقۇ ئىشكىرتى بۆز
ئۇلاتى بىر ئەد بولۇر. تىنلىغلارقا كەدگۇ توناغۇ ئۇلاتى ئاسىغ تۇسۇ قىلۇر.
ئانچۇلايۇ يىمە بۇ نوم بىتىگ ئىچىنتەكى سەكىز تۆرلۇگ كۆڭۇل بىلىگ ئەرۇشى
بولۇپ، يارۇق بىلگە بىلىگ ئارقاغى بولۇپ، تۇرقارۇ قاۋشىپ، تىنلىغلار تۇيار
ئۇقار بىلىر بولۇپ، ئۆتكۇرۇپ بۇرقان يولىگا كىرۇر. ئاسىغ تۇسۇ قىلۇر. ئانى
ئۇچۇن بۇ نوم بىتىگ سەكىز يۈكمەك يارۇق بىتىگ تىپ ئاتانتى. سەكىز تۆرلۇگ
كۆڭۇل بىلىگ بۇ ئەرۇر: ئاڭئىلكى كۆز بىلىگ، ئىكىتى قۇلغاق بىلىگ، ئۇچۇنچ
بۇرۇن بىلىگ، تۆرتۇنچ تىل بىلىگ، بەشىنچ ئەتئۆز بىلىگ، ئالتىنچ كۆڭۇل
بىلىگ، يىتىنچ ئادرا تىگمە بىلىگ، سەكىزىنچ ئاغىلىق كوئىمسو بىلىگ. قالتى
بۇرقانلارنىك يارۇق بىلگە بىلىگ كۇچىنتە بۇ سەكىز تۆرلۇگ ياڭلۇق بىلىگىن
ئارىتۇ ئۇسار، ئىنچا بىلگەي ئۇقغاي ئول تىنلىغ، بۇ سەكىز تۆرلۇگ كۆڭۇل بىلىگ
ئىچىنتەكى ياڭلۇق ساقىنچ تۆزى يىلتىزى ئالقۇ يوق قۇرۇغ ئەرمىش تىپ،
ئۆترۇ نوم كۆزى يارۇيۇر، كەنتۇنۇك كۆزىن ئىنچا بىلىر. بۇ مەنىك كۆزۇم
كۇن ئاي تەڭرى ئوردۇسى تىتىر. بۇ ئوق كۇن ئاي تەڭرىدەن يانا كۇن
ئاي يالتىرىق تىگمە بۇرقان بەلگۇرەر. ئىكى قۇلغاقى ئۇن ئەشتۇر تەڭرى يەرى
تىتىر. ئولۇق تەڭرى يەرىندەن يانا ئالقىنچسىز ئۇنلۇگ بۇرقان بەلگۇرەر.
ئىكى بۇرۇن ئۇتى بۇرقان تۇتسۇكى تىگمە تەڭرى يەرى تىتىر. ئولۇق تەڭرى
يەرىنتەن يانا يىپار يۈكمەك بۇرقان بەلگۇرەر. تىلى نوم تاتىغى تىگمە

409 تەڭرى يەرى تىتىر. ئولۇق تەڭرى يەرىنتەن يانا نوم ئۆگرۈنچۇ بۇرقان بەلگۈرەر.
410 ئەتئۆزى لۇچان ئاتلىغ تەڭرى يەرى تىتىر. ئولۇق تەڭرى يەرىنتەن يانا تۆكەل
411 ئىتىگلىگ كۆزۈنگۈ كۆركلۈك بۇرقان بەلگۈرەر. كۆڭۈلى كۆگۈزى ئادرۇقسۇز
412 تەڭرى يەرى تىتىر. ئولۇق تەڭرى يەرىنتەن يانا تەبرەنچسىز بۇرقان بەلگۈرەر.
413 ئۇلۇغ يالتىرىقلىغ بۇرقان بەلگۈرەر. كۆڭلى نوم تۆزى تەڭرى يەرى تىتىر.
414 ئولۇق تەڭرى يەرىنتەن يانا قۇرۇغ ئىلىگ تىگمە بۇرقان بەلگۈرەر. ئادرا
415 ئاتلىغ بىلىگ تەڭرى يەرىنتەن يانا ئاگام بىتىگ، نىرۋان بىتىگ بەلگۈرەر.
416 كوئىمسو ئاغىلىق بىلىگ تەڭرى يەرىنتەن يانا ئۇلۇغ بىلگە بىلىگ پارامىت
417 بىتىگلى يوگا ئاتلىغ بىتىگ بەلگۈرەر. بۇ ئەرۇر سەكىز بىلىگ ئاتلارى. تۆزۈن
418 ئوغلانىم، ئول كىم بۇرقان تىتىر، نوم ئولۇق ئەرۇر. ئول كىم نوم تىتىر،
419 بۇرقان يىمە ئولۇق ئەرۇر. بۇ ئىكى بىرلە قاۋشۇر ئۇلۇغ ئۆگۈتمىش يىگەدمىش
420 بىلگە بىلىگ تىپ بۇرقان بەلگۈرەر. تەڭرى بۇرقان بۇ نوم يارلىغ يارلىقا دۇقتا
421 بۇ ئاغىر يەر ئالتى تۆرلۈگ تەبرەدى قامشادى. تەڭرى بۇرقان يارۇقى ئونتون
422 سىڭار يەر سۇۋدا ئالقۇ يارۇدى. يارۇقى يالتىرىيۇ قارارىغ ئالقۇ كىتەرتى.
423 تامۇداقى ئەمگەكلىگ تىنلىغلار ئالقۇ ئوزدى قۇرتۇلىتى، ئەدگۈ ئەتئۆزگە كىرتىلەر.
424 ئول ئۆدۈن ئول قۇۋراغدا سەكىز تۇمەن تۆرت مىڭ بودىستۋلار ئالقۇ
425 بۇرقان بىلىگىڭە تەگدىلەر. ئالقۇ يوق قۇرۇغ ئىلىگ تىگمە ئورۇنقا
426 تەگدىلەر. كىن ئالقۇ بۇرقان قۇتىن بۇلغايلار. كالپ ئۆدى كىرىسىز ئارىغ
427 تىپ تىتگەيلەر. ئۇلۇشى بالىقى بۇلۇڭسۇز بۇچغاقسىز قاماغ تۇرقارۇ بودىستۇ-
428 لارنىڭ ئالتى پارامىت يورىغىنتا قاتىغلانغايلار. بۇلۇنچسۇز تۆرۇگە
429 تەگىنمىش ئەرگەيلەر. ئۇلاتى ئالتى تۇمەن ئالتى مىڭ تويىنلار شىمنانچلار
430 ئۇپاسى ئۇپاسانچلار يىمە تارنى تىگمە ئەردەمگە تەلىنىپ، ئىكى ئەرمەز نوم قاپىغد-
431 ئا كىرتىلەر. سانسىز ساقىشسىز تەڭرىلەر يەكلەر، ئۇلۇغ كۇچلۇگ لۇۋلار،
432 گانتارۇلار ئاسۇرلار، تالىم قاراقۇش قانلارى كىنارىلار، ماخوراگىلار، كىشىلى
433 كىشى ئەرمەزلى ئالقۇنوم كۆزلەرى ئارىتى ئاچىلتى. كۆنى بودىستۇلار يورىغىگا
434 يولىگا كىرتىلەر، تاقى يىمە، تۇزۇن ئوغلانىم، قايۇ تىنلىغ ئاتقا يولغا
435 تەگىنسەر، ئاتانمىش كۇنتە، ئازۇ ياڭى ئەۋ بارققا كىرمىش كۇنتە بۇ
436 بىتىگگ ئۇچ قاتا ئوقسارلار، قاماغ قۇتلار ۋاقشىكلار كۇيۇ كۇزەتۇ
437 تۇتغايلار. ئۆز ئۇزۇن، قۇت قالىن بولغاي، كىم بۇ بىتىگگ بىر قاتا
438 ئوقسارلار، ئۇچ ئاغىلىق نوم بىر قاتا ئوقمىش تەگ بولۇر.
438 a بۇ بىتىگگ بىر كۇن بىتىسەر،
438 ئۇچ ئاغىلىق قاماغ
439 نوم بىتىگ تۇكەتى بىتمىش تەگ بولۇر. ئەدگۈ قىلىنچى قولۇسۇز ئەرۇش ئۆكۇش
440 تىتىر: تاقى يىمە، ئۇلگۈسۇز ئەتئۆز بودىستۇ، قايۇ تىنلىغ كۆنى نومقا
441 كىرتكۇنچى يوق ئەرىپ، تەرس تەترۇ ئانىغ قىلىنچلىغ ئەرىپ، بۇ نوم بىتىگگ
442 ئەشتىپ، كىرتكۇنمەدىن ئايىغلاسار، بۇرقان يارلىغى ئەرمەزتىپ تىسەر، ئول تىنلىغ
443 كۆزۇنۇر ئاڑۇنتا ئانىغ كۆركسۇز ئۇدۇز ئۆرمەن قارت يىرىڭ ئىگلىگ
444 بولۇر. ئەتئۆزى ئالقۇ قان يىرىڭ ئاقار تۆكۇلۇر، يارسىنچىغ بولۇر، ئەتئۆزى
445 يىدىغ ساسىغ بولۇپ، ئالقۇ كىشى يارسىيۇر، ياقماز بولۇر. ئەتئۆزى قودسار، ئاۋش

446 تامۇدا توغار، تامۇداقى ئەمگەكسىن تۇكەل كۆتۈرۈر، بىر ئۆدۈن سۆنمەز تىنتۈرماز
447 ئەمگەتىرلەر. ئانى ئۈچۈن تەڭرى بۇرقان ئول يازۇقلۇغ تىنلىغلارقا ئىنچا
448 تىپ يارلىقادى: ئەتئۆز كەنتۈن بولمىش ئەتئۆز تىتىر. بېش تۆرلۈگ يىنى يمە كەنتۈن
449 بولمىش ئول تىتىر. ئۇلغادسار، كەنتۈن ئۇلغادۇر. قارىسار يمە كەنتۈن قارىيۇر.
450 توغسار يمە كەنتۈن توغار. ئۆلسەر يمە كەنتۈن ئۆلۈر. ئۇزۈن ياش تىلەسەر،
451 بۇلتۇقماز.
451a ئۆلەيىن تىسەر، يمە ئۆلۈ ئۈماز.
451 ئەمگەكلى مەڭلى كەنتۈن كۆتۈرۈر. تەرسلى ئوڭلى قىلتاچى يمە ئۆز
452 قىلىنچى تىتىر. كىمگە نەڭ يىرىنگۈ ئەرمەز، ئالقۇ ئۆز قىلىنچى تىتىر. ئىتىنگ
453 ياراتىنغ قىلغالى ساقىنسار، ئاڭئاشنۇ بۇ بىتىنگ ئوقىمىش كەرگەك. مىڭ تۈمەن
454 يىلقا تەگى ئاداسىز بولۇر. يانا بۇرقان قۇتنكا ئۇرۇغ تارىخ كەمىشمىش
455 بولۇر. كىن بۇرقان قۇتىن بۇلۇپ، نوم تىلگەنىن تەۋرەر، قاماغ تىنلىغلارقا
456 ئاسىغ تۈسۇ قىلۇر. تەڭرى بۇرقان بۇ نوم يارلىغ يارلىقاپ، قاماغ قالىن قۇۋراغ
457 ئەشتمەدۈكۈگ ئەشتمىش تەگ، بۇلمادۇقۇغ بۇلمىش تەگ بولۇپ، ئەرتىنگۈ ئۆگرۈنچۇلۇگ
458 سەۋىنچىلىگ بولۇ تەگىنىپ، كۆڭۈللەرى كۆگۈزلەرى بىلگە بىلگەلەرى يارۇدى ياشۇدى.
459 ئالقۇغۇن تاشتىنقى تۆرۈگ بەلگۈگ يوق قۇرۇغ تىپ بىلتىلەر. بۇرقانلار
460 تۈيماقنكا بىلىگنگە كىرتىلەر. ئول كىم كۆركسۈز تۈيۇغسۈز بەلگۈسۈز تىپ تىتىر،
461 نەڭ بولغۇسى يوق ئەسەر، ئول تىمىن نىرۋان مەڭسى تىتىر. ئالقۇغۇن
462 بۇ تۈيماقنغ تۈيدىلار، ئاتقانغۇلۇقسۈز يوقۇغ بىلتىلەر ئۇقتىلار،
463 ئۆتكۈرتىلەر. ئۆگرۈنچلۇگ سەۋىنچلىگ بولۇپ، تەڭرى بۇرقان يارلىغىن
464 تۆپۈرە تۈتا تەگىنىپ، كەنتۇ كەنتۇ ئەرگۈسنگەرۇ يادىلتىلار.
465 تەڭرى بۇرقان يارلىقامىش تەڭرىلى يېرلى سەكىز يۈكمەك بۇگۈلۇگ ئارۋىش
466 نوم بىتىنگ بىر تەگزىنچ. نامو بۇت، نامو درام، نامو ساڭ.

تەرجىمىسى

01 بۇددىغا، نومغا، بۇتخانىغا بېغىشلاپ.
02 تەڭرىلەرنىڭ تەڭرىسى بۇرخان ئۆزى ئېيتقان، ئاسماندا ۋە زېمىندا
03 سەككىز مۇجەسسەملىك نۇر چېچىپ يالتىرىغان تەك ۋىپ
04 ئاتلىق مۇقەددەس سېھرىي سۈترا نومنىڭ بىرىنچى جىلدى.
05 مەن مۇنداق ئىشتكەنىدىم: كۇنلەرنىڭ بىرىدە ئۇلۇغلارنىڭ ئۇلۇغى،
06 ئىلىم ـ بىلىمگە توشقان تەڭرىلەرنىڭ تەڭرىسى بۇرخان ۋايشالى ئاتلىق
07 تەقۋادار بۇددىزم شەھرىدىكى كەڭ، ئازادە ئوردۇدا ھەممە تەرەپلەردىكى
08 بۇرخانلار ئېلىدىن كەلگەن نۇرغۇنلىغان بۇدساتۋالار
09 ۋە بۇ يەردىكى تۆت تۇرلۇك جامائەت بىلەن سۆزلىشۋاتاتتى.
010 شۇ چاغدا توسالغۇسىز بۇدساتۋا جامائەت ئارىسىدا ئىدى.
011 ئۇ ئولتۇرغان ئورنىدىن ئۆرە تۇرۇپ،
011 a ئوڭ بىلىكىنى تونىدىن چىقىرىپ.
011 تىزلىنىپ،

012 قولىنى قوۋۇشتۇرۇپ، تەكرىلەرنىڭ تەكرىسى بۇرخاندىن مۇنداق سوئاللارنى
013 سوريدى: «تەكرىم، بۇ جامبۇدىۋىپ ئاتلىق يەردىكى كىشىلەر ئارىسىدا
014 بىر - بىرىگە ئۇلىنىپ ئارقا - ئارقىدىن (دەسلەپكى) زاماندىن
015 تاكى بۇگۈنكى كۈنگە قەدەر تۇغۇلۇش - ئۆلۈش ئۇزۇلمەي داۋاملىشىپ كېلىۋاتىدۇ،
016 تەكرىم. بۇ كىشىلەر ئارىسىدا دانىشمەنلەر ئاز، بىلىمسىزلەر
017 كۆپ، تەكرىم. ئۇچ گۆھەرگە چوقۇنىدىغانلار ئاز، جىن -
018 ئالۋاستىلارغا، شامانغا تېۋىنىدىغانلار كۆپ، تەكرىم. يەنە
019 پاك دىيانەتلىك كىشىلەر ئاز، دىيانىتى سۇس كىشىلەر
020 كۆپ، تەكرىم. ياخشىلىققا ئىنتىلىدىغانلار ئاز، يامانلىققا
021 يۈگرەيدىغانلار كۆپ، تەكرىم. ئۇزۇن ياشايدىغان كىشىلەر ئاز،
022 ۋاقىتسىز كېتىدىغانلار كۆپ، تەكرىم. ئېغىر - بېسىق، كۆكسى - قارنى كەڭ
023 كىشىلەر ئاز، توختالغۇسى يوق، يامان نىيەتلىك كىشىلەر
024 كۆپ، تەكرىم. باي - بایاشات كىشىلەر ئاز، يوقسۇل،
025 كەمبەغەل كىشىلەر كۆپ، تەكرىم. ئەدەپلىك،
026 سىلىق - سىپايە كىشىلەر ئاز، قوپال،

1 قارام، ياۋايى كىشىلەر كۆپ، تەكرىم. راستچىل
2 كىشىلەر ئاز، تەكرىم. يالغانچى، مىكىرلىك كىشىلەر كۆپ، تەكرىم.
3 كۆپنى بىلىدىغان، بايلىققا بېرىلمەيدىغان كىشىلەر ئاز، ھەممىگە قول سۇنىدىغان، چالا
4 بىلىدىغان كىشىلەر كۆپ، تەكرىم. سەدىقە بېرىشتە مەرت كىشىلەر ئاز،
5 پىخسىق، سەدىقە بەرمەيدىغان كىشىلەر كۆپ، تەكرىم. راستچىل كىشىلەر ئاز،
6 ساختا، ئالدامچى كىشىلەر كۆپ، تەكرىم. شۇڭا بۇ يەردىكى
7 كىشىلەر بەختسىز، تەلەيسىز، تەكرىم. ئۆزلىرىنىڭ بەختسىزلىكى،
8 تەلەيسىزلىكى بىلەن. ئۇ ئالەمدە ئۇلارنىڭ تېنى
9 ئۇزۇن ۋاقىت قىينىلىدۇ. قايسى ئەلدە، قايسى شەھەردە بەگلەر
10 ياكى قېرى باشچىلار بولىدىكەن، ئۇلار قورقىدۇ، بېسىمغا ئۇچرايدۇ. يىنىك گۈناھ-
لىرى ئۇچۇن ناھايىتى
11 ئېغىر جازاغا تارتىلىدۇ، ناھايىتى قاتتىق قىينىلىدۇ، ئېغىر ھېساب - كىتابقا
12 قالىدۇ. ئاۋام خەلق ئۆزلىرىنىڭ بەختسىزلىكى، تەلەيسىزلىكى ئۇچۇن يوقسۇل،
13 كەمبەغەل بولىدۇ. ئىنتايىن ئېغىر جاپالار ھېسابىغا بىرەر نەرسىگە ئېرىشىشنى تىلەي-
دۇ، ئەمما خورلۇققا
14 قالىدۇ، ھېچنېمىگە ئېرىشەلمەيدۇ. يالىڭاچ بەدىنىگە كىيىم چىقمايدۇ، ئاچ قورسىقى
تويمايدۇ،
15 ئاچ يۈرىدۇ، دەھشەت ئازابلارغا قالىدۇ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بىلىمسىزلىكى ۋە يېگە-
لىشلىرىدىن
16 شۇنى بىلمەيدۇكى، مېنىڭ پانى ئالەمدە قىلغان قىلغۇلۇقلىرىم
17 مېنى مۇشۇنداق قىيناۋاتىدۇ، دەپ. يەنە كېلىپ يەردىن، ئاسماندىن، بۇرخاندىن،
18 ئەلدىن، خاندىن، بەگدىن، ھەمراھلىرىدىن يامانلايدۇ، رەنجىيدۇ، بەخت ئاتا قىلمىدى،
ئىگە بولمىدى

19 دەيدۇ. ئەمدى، تەڭرىم، بۇ بەختسىز، تەلەيسىز كىشىلەرگە يامان ئويلىرى،
20 ئەسكى قىلىقلىرىدىن ئاجرايدىغان بولىنى كۆرسەتسەڭ، تەڭرىم. شۇندا ئۇلار
21 (ئۇنى) ئۇقسۇن، بىلسۇن، ھەرخىل ئېغىر جاپالاردىن قۇتۇلسۇن،
22 تەڭرىم.» بۇ چاغدا تەڭرى بۇرخان توسقۇنسىز بۇدساتۇانى ماختىدى، مەدھىيىلىدى:
23 «سىزگە ياخشىلىق يار بولغاي، ئەي توسقۇنسىز بۇدساتۇا. سىز مۇقەددەس مېھر-
نبان كۆڭلۈڭىزدىن
24 بارلىق بەختسىز، تەلەيسىز، يامان نىيەتلىك كىشىلەر ئۈچۈن ھەقىقەت يولى،
25 ئېسىل نوم تىلەۋاتىسىز. ئەي بارلىق ئەدەپ ئىگىلىرى، گېپىمگە قۇلاق سېلىڭلار،
26 سىلەرگە بەخت ئاتا قىلغۇچى نومنى ئوقۇپ بېرەي، ئۇنى ئىلگىرىكى
27 بۇرخانلار ئوقۇغان، (ئىسمى:) تەڭرىلى يېرلى سەكىز يۈكمەك ئارۇش نوم بىتىگ.
28 ئەمدى مەنمۇ ئوقۇيمەن. كېيىن كېلىدىغان بۇرخانلارمۇ ئوقۇغاي.
29 ئۆگەتكۈچى يەردىنمۇ، ئاسماندىنمۇ ئۇلۇغراقتۇر...
30 ئىنساندىن ئادەمدىن ئۇلۇغ نەرسە يوق. «ئادەم» دېگەندە تۆۋەندىكىنى كۆزدە تۇتىمىز:
يۈرىكى ساپ،
31 سەممىي نىيەتلىك، راستچىل بولۇش، كۆڭلى، قىلغانلىرى ئەگرى
32 بولماسلىق؛ قىلغان ـ ئەتكىنى توغرا بولۇش، سولدىكى ھەرىكىتىمۇ توغرا بولۇش،
33 ئوڭدىكى ھەرىكىتىمۇ ھەم توغرا بولۇش؛ ھەر ۋاقىت توغرا
34 يولدا ماڭسا، ئۇ (كىشى) ئادەم ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن مۇنۇلارنى
35 بىلمەك لازىم: نومنى، دىنىنى ئادەم يارىتىدۇ، ئادەم ئۇلۇغلايدۇ، ئادەمگە
36 ئادەم ئىگىدارلىق قىلىدۇ، (ئادەم) نوم بىلەن كۆتۈرۈلىدۇ، ئۇلۇغ بولىدۇ. ئۇلۇغ
37 نوم (ۋە) دىن ئادەمنى يارىتىدۇ. كىم، قايسى ئادەم بۇ نومنى ئۆزىگە يېقىن
38 تۇتسا، ئۇ ئادەم بەختلىكلەردىن سانىلىدۇ.
39 ئۇنىڭدىن باشقا، توسقۇنسىز بۇدساتۇا، شۇنى بىلىڭكى، بارلىق جانلىقلار كۆپ
40 جاپا چېكىپ، ياخشى ئىشلارنى قىلىپ ئۆز ۋۇجۇدىغا ئېرىشىدۇ. ئەمما
41 ئۆز ۋۇجۇدىغا ئېرىشكەندىن كېيىن ياخشى ئىشلارنى قىلمايدۇ، ھەقىقىي نومنى
42 تۇتماي، ساختا ئىنسانلارنىڭ دىنىنى تۇتىدۇ، يامان
43 ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى قىلىدۇ. ئەگەر ۋۇجۇدىدىن ئايرىلسا، ئۈچ يامان يولغا
44 چۈشىدۇ، تولىمۇ ئېغىر ئازابقا قالىدۇ. ئاشۇ گۇناھكار،
45 يامان ئىشلارنى قىلغان كىشىلەر بۇ نومنى ئاڭلاپ، قىلچە شەكلەنمەستىن،
46 ئۇنىڭغا ئىشىنىپ، ياماندىن قول ئۈزسە، بۇ گۇناھلىرىدىن، ئېغىر ئازابتىن
47 قۇتۇلىدۇ. ئازاب دېگىزىدىن چىقىدۇ، مەڭگۈلۈك شادلىققا
48 ئېرىشىدۇ. (ئۇ كىشىنى) بارلىق روھلار ھامان قوغداپ
49 تۇرىدۇ، ۋۇجۇدى خەتەرسىز بولۇپ، ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرىدۇ، ۋاقىتسىز،
50 تۈيۇقسىز ئۆلمەيدۇ. پاك، سەممىيلىكنىڭ جاۋابى شۇنداق
51 بولىدۇ. شۇڭا بىلىش كېرەككى، كىمكى بۇ نوم
52 بىتىگنى پۇتسە، پۇتكۈزسە، ئوقىسا، ئوقۇتسا ياكى كۆرسە
53 كۆرسەتسە، دىندىكى بويىچە ئۇلۇغلىسا، ئۇنىڭغا تېـ
54 ۋىنسا، ئۇنىڭ ساۋابى چەكسىز بولىدۇ. ئۇ كىشى شۇ ھامان
55 بۇرخان بەختىنى تاپىدۇ. يەنە توسقۇنسىز بۇدساتۇا،

56 شۇنى بىلىگكى، كىمكى بىلىمسىز، يامان قىلمىقلىق بولۇپ،
57 ساختا دىنغا ئېتىقاد قىلسا، بارلىق دىنغا مۇخالىپ
58 يامان ئىشلارنى قىلسا، بارلىق يامان قىلمىقلىق ئالۇاستىلار، ساختا
59 ئوم تۇتقۇچى ئازغۇنلار، جىن - شاياتۇنلار، قۇزغۇنلار، بايقۇشلار،
60 شۇنىڭدەك قاباھەتلىك، قورقۇنچلۇق ئۇنلۇك قۇشلار، بارلىق
61 يامان كۆرۈنۈشلەرنىڭ ھەممىسى ئۆيىدە كۆرۈنىدۇ، كىيىپ چاتاق تېرىيدۇ،
62 ھەرخىل كېسەللەرنى ۋە خەۋپ - خەتەرلەرنى پەيدا قىلىدۇ. يىل، ئاي بويى دائىم
63 ئۆيىدە خەۋپ - خەتەر، زىيان - زەخمەت ئۆكسۈمەيدۇ. ئاتا - ئانىسى،
64 قان - قېرىنداشلىرى، دېدەك، قۇللىرى ئۆزئارا ئازارلىشار، ئوت بىلەن سۇدەك
65 چىقىشالماس بولۇپ كېتىدۇ. ئۆي ئىگىسى دائىم كۆڭلى بولغىنىپ،
66 قوپال، چېچىلغاق، تېرىككەك بولۇپ كېتىدۇ. بىلىش كېرەككى، بۇلارنىڭ ھەممىسى
67 جىنلارنىڭ قىلمىقىدۇر. ئەمما ئۇ ئەقىللىق بولۇپ،
68 بۇ نوم - پۇتۇكنى ئۆيىدە ئوقۇتسا، ئۇلاپ ئۇچ قېتىم ئوقۇغاندا بۇ
69 خەۋپلەرنىڭ ھەممىسى بىراقلا يوقۇلىدۇ، ۋۇجۇدى ئاغرىق - سىلاقسىز،
70 خەتەرسىز بولىدۇ. نوم ئوقۇش، ياخشى ئىش قىلىشنىڭ پايدىسى شۇ. كىمكى
71 ھەدىدىن تاشقىرى ئۇياتسىز بولۇپ، ئادەتتىن تاشقىرى ئاچچىقلاپ، ئاچكۆزلۇك قىلىپ
72 ئېغىر ئازابقا قالسا، بىلىمسىزلىكتىن ئارتۇقچە ھاكاۋۇرلۇق قىلىپ،
73 ھەرخىل غەم - ئەندىشىدە قىينالسا،
74 بۇ نوم - پۇتۇكنى ئوقۇتۇپ، ئۇنى ئۇلۇغلاپ، ئۇنىڭغا تېۋىنىپ
75 سېغىنسا، ئۇنى ئۇچ قېتىم ئوقۇسا، يۇقىرىقى
76 يامانلىقلارنىڭ ھەممىسى ئازلايدۇ، تۇگەيدۇ، بېسىقىدۇ. ياخشى نىيەتلىك،
77 مېھرىبان، خۇشخۇي، تۇز بۇرخانلارنىڭ بارلىق
78 بىلىملىرىگە ئېرىشىدۇ، تېگىشلىك نومغا ئىگە بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، ئەي توسقۇنسىز بۇدساتۇا،
79 كىمكى قۇرۇلۇش، يارىتىش تىپىدىكى ئىشلاردىن شەھەر، بازار، ئۆي - ۋاران
80 قۇرغىلى، ياراتقىلى ئىنتىلسە، ئەڭ ئاۋۋال بۇ نوم - پۇتۇكنى
81 ئۇچ قېتىم شۇ جايدا ئوقۇش كېرەك. ئاندىن كېيىن، تۇپراق
82 قېزىپ، تام قوپۇرۇپ، لاي ئېتىپ ئىشنى باشلىماق
83 لازىم. ئاندىن شەكلەنمەستىن ئۆي - ۋاران سېلىش كېرەك. جەنۇب،
84 شىمال ئىككىسىگە ئوخشاشلا يازلىق ئۆي قىلىپ، شەرق،
85 غەرپگە بالكون، ئۇلارغا ئۇلاپ ئاشخانا،
86 مېھمانخانا، چوڭ - كىچىك ئىشىك، قۇدۇق، ئوچاق، تۇگمەن،
87 ئامبار، شۇنىڭدەك يىلقىغا ئاتخانا، ئادەمگە ھاجەتخانا دېگەندەكلەرنىڭ
88 ھەممىسىنى سېلىش كېرەك. شۇ چاغدا يەر ئاستىدىكىلەر،
89 قىينىغۇچىلار، جاللاتلارنىڭ ھەممىسى كېتىدۇ، بېشى كۇننىڭ كۇچىدە يۇرىدىغان،
90 ئاينىڭ كۇچىدە يۇرىدىغان، شامال كۇچىدە يۇرىدىغان، روھ كۇچىدە يۇرىدىغان،
91 كۇچلۇك خان قوشۇننىنى باشلايدىغان چوڭ قورقۇنچلۇقلارنىڭ
92 كاتتىلىرىنىڭ ئىسىملىرى مۇنۇلار: كۇن يۇرىدۇ، ئاي جاللات، كۇچلۇك
93 يۇپىتىر، سېرىق بايراق، يىلپىز قۇيرۇقى، بەش تۇرلۇك تۇپراقنىڭ كۇچلۇك

94 ئىگىلىرى، يەر تەگرى خانى، سولدا (شەرقتە) كۆك ئەجدىها، ئوڭدا (غەربتە) ئاق
95 يولۋاس، جەنۇبتا قىزىل سېغىزخان، غەربتە قارا يىلان، ئالتە قاپ ياراشماس (؟)،
96 ئون ئىككى كۈچتىنگىرلەر، يەردىكى قەبرى باشلامچىلار، نامى بارلار، يۈزلۈكلەر، پاتقاقتىكى
97 زەھەرلىك يىلانلار، بارلىق جىن ـ ئالۋاستىلار (ۋە) ھەرخىل ئايرىغۇچى كۈچتىنگىر-لەرنىڭ ھەممىسى ياشايدۇ،
98 يوقىتىدۇ. يەر ـ زېمىندىكى ئىشلارنى قىلىدۇ. ئورۇننى بوش
99 قويۇپ، يىراق قاچىدۇ، سايىسىنىمۇ كۆرسەتمەستىن كېتىشىدۇ، خەۋپ ـ خەتەر
100 يەتكۈزەلمەيدۇ. قۇرغان، يارانقان ئۆي ـ ژاران ئىگىسىگە بەخت كەلتۈرىدۇ، بەختلىك،
101 تەلەيلىك قىلىدۇ. دائىم شاد ـ خۇراملىققا چۆمدۈرىدۇ، مال ـ
102 مۇلكى كۈچەنمەستىن، قىينالماستىنلا دۆۋىلىشىپ كېتىدۇ. مۇبادا يىراقتا
103 بېرىشنى ئويلىسا، ياكى قوشۇن تارتسا، ياكى نام ۋە يول تاپماقچى بولسا
104 ۋە ياكى سودا ـ سېتىققا بارسا، كۆپ نەرسىگە ئېرىشىدۇ.
105 ئوغلى، قىزى، ئۇرۇق ـ ئەۋلادى، قان ـ قېرىنداشلىرى كۆپىيىدۇ. ئانىسى،
106 دادىسى ئوغۇل ـ قىزلىرىغا مېھرىبان بولىدۇ. ئوغۇل ـ
107 قىزلىرىمۇ ئانىسى، دادىسىغا ساداقەتمەن بولىدۇ. قان ـ قېرىنداش، ئەر-
108 ئايالمۇ بىر ـ بىرىگە ناھايىتى ئامراق بولۇشىدۇ، كۆڭلىدە نېمىنى
109 ئويلىسا، ھەممە شۇ بويىچە بولىدۇ، مۇبادا سولاققا چۈشسە ياكى
110 ئوغرىلىق قىلىپ تۇتۇلۇپ قالسا، باغلاققا چۈشۈپ، قامچا،
111 تاياق يەپ قېيىن ـ قىستاققا ئېلىنسا، يەنە بۇ نومۇس ئۇچ
112 قاتا ئوقۇسۇن، شۇندا ھەممىدىن خالاس بولىدۇ. يەنە كىمكى شەكلەنمەستىن
113 چىن كۆڭلىدىن بۇ نومۇس پۈتتۈرسە، ياكى باشقىلارغا
114 ئوقۇتسا، ياكى كۆرسەتسە، قەدىرلەپ ساقلىسا، ئۇ كىشى
115 ئوتتا كۆيمەس، سۇدا ئۆلمەس؛ تاغدا، چۆلدە،
116 قانداقلىكى يەردە بولسا، يولۋاس، يىلپىز، بۆرى ۋە باشقا ۋەھشىي ھايۋانلارنىڭ ھېچقايسىسى
117 يېقىن كېلەلمەس؛ بارلىق روھلار ئۇنى قوغداپ تۇرار. ئەڭ
118 ئاخىرىدا، (ئۇ كىشى) تەڭداشسىز بۇرخان يولىغا كىرگەي. يەنە
119 كىمكى ھەددىدىن ئارتۇق يالغان سۆزلۈك، نا توغرا سۆزلۈك، يامان سۆزلۈك (ۋە)
120 زىنەت سۆزلۈك بولۇپ قالسا، بۇ نومۇس ساقلىسا، ئوقۇسا، سۆزلىسە،
121 تىلىدىكى يۇقىرىقى تۆت تۈرلۈك يامانلىق يوقۇلىدۇ. (ھەمدە) تۆت
122 تۈرلۈك راۋان، زەرەرسىز، پاك تىلغا ئېرىشىدۇ، يەنە كىمكى
123 يامانلىقنى كۆپ قىلىپ، ئۆلسە، روھى دوزاخقا بارىدۇ.
124 ئەمما ئوغۇل ـ قىزلىرى، يار ـ بۇرادەرلىرى، قان ـ قېرىنداشلىرى ئۆلگەن ئانىسى ۋە دادىسى
125 ئۈچۈن بۇ نومۇس يەتتە قاتا ئوقۇسا، روھى دوزاختىن قۇتۇلىدۇ.
126 جەننەتكە بارىدۇ ياكى بۇرخانلار ماكانىدا تۇغۇلىدۇ. بۇرخانلارنى
127 كۆرىدۇ، بۇرخانلار نومۇس ئىشتىدۇ، نوم كۆزى يورۇيدۇ، تۇگىمەس ـ پۈتمەس
128 بىلىمگە ئېرىشىدۇ، بۇرخان يولىغا كىرىدۇ. بۇ چاغدا تەڭرىلەرنىڭ

№1 ئۇيغۇر كىتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com

129 تەڭرىسى بۇرخان توسقۇنسىز بۇدساتۇاغا مۇنداق دېدى: «ۋۇپاشى بۇرخاننىڭ زامانىدا
130 ساداقەتمەن راھىبلار ۋە راھىبەلەر بار ئىدى. يالغان نوم (ۋە)
131 دىنغا، جىن - ئالۋاستىلارغا ئىشەنمەيتتى. سەممىيلىك بىلەن بۇ نوم - پۇتۇكنى
132 تۇتاتتى، (ئۇنى) يېزىپ، ئوقۇپ قەدىرلەپ، ئۇنىڭغا چوقۇناتتى،
133 قانداقلىكى ئىش بولمىسۇن، پالچىلارغا، مۇنەججىملەردىن سورىماستىن،
134 قىلاتتى. چىن دىلىدىن، سەممىيلىك بىلەن دائىم سەدىقە ۋە ئالتە پارامىتنى
(ئالتە ياخشىلىقنى)
135 قولدىن بەرمەيتتى. شۇنداق تىرىشىپ، بۇرخان بولىنى
136 تۇگەتتى، بۇرخانلارنىڭ ئاقمايدىغان، ئېقىتمايدىغان، زەخمىلەنمەيدىغان، بۇزۇل-
مايدىغان پاك، ئەبەدىي
137 ۋۇجۇدىنى تاپتى، تەڭداشسىز تۇيغۇغا ئېرىشتى. ئاددىي، يورۇق ئىسىملىك
138 بۇرخان بولدى. «ئۇلۇغ تولغان» ئاتلىق زاماندا، «قىرسىز،
139 بۇلۇڭسىز» ئاتلىق دۆلەتنىڭ پۇخرالىرىنىڭ ھەممىسى بۇدساتۇالارنىڭ يۇرگىنى
بويىچە يۇرۇپ،
140 تېپىلغۇسىز نوملارنى ئۆگىنەتتى. يەنە، ئەي توسقۇنسىز بۇدساتۇا،
141 شۇنى بىلىپ قويۇڭكى، بۇ نوم جامبۇدىۋىپ ئېلىدىكى قايسى يەردە،
142 خەلقتە بولىدىكەن، سەككىز بۇدساتۇالار، ئەزرۇئا، خورمۇزتا
143 تەڭرىلەر ۋە بارلىق يورۇق تەڭرىلەر، روھلار ئۇنى دائىم گۇل-
144 چېچەك، خۇش پۇراق ئىپارەك قەدىرلەيدۇ، خۇددى بۇرخانلارغا چوقۇنغاندەك
145 ئۇنىڭغا چوقۇنىدۇ، ئۇنى بۇرخانلارنى ساقلىغاندەكلا ساقلايدۇ.
146 يەنە، ئەي توسقۇنسىز بۇدساتۇا، قايسى ياخشى كىشىنىڭ ئوغلى، ياخشىلارنىڭ
147 قىزى بارلىق جانلىقلار ئۇچۇن بۇ نوم - پۇتۇكنى ئوقۇسا، كۆرسە، ئۇنىڭ چوڭقۇر
148 قائىدىلىرىنى ئوقۇتۇرسا، ھېس قىلدۇرسا، ئۇنىڭ ئاھىيىتى چوڭقۇر تۇپكى
نوملىقىنى ئۇقسا،
149 ئۇ كىشىنىڭ ۋۇجۇدى بۇرخان ۋۇجۇدى بولىدۇ، كۆڭلىمۇ
150 بۇرخاننىڭ كۆڭلى بولىدۇ. نېقىشقا دېسە، ئۇ كىشى دائىم
151 ئەقىل كۆزى بىلەن ھەرخىل چەكسىز گۇزەل مەنزىرىلەرنى كۆرىدۇ.
152 ئۇ مەنزىرىنىڭ مەنبەئى، يىلتىزى «يوق، قۇرۇغ» دۇر. ئۇ «يوق» نى
153 بىلىدىغان بىلىم ئالاھىدە بۇرخانلار بىلىمىدۇر. شۇڭا (قايسى) جانلىق
154 ياخشى، ھەقىقىي باشلامچى بولۇپ، ھەرخىل «يوق، قۇرۇق» نى كۆرسە،
155 شۇ جانلىقنىڭ كۆڭلى، بىلىمى بۇرخانلارنىڭ كۆڭلى، بىلىمى بولىدۇ. مۇبادا بۇلارنى
156 بىلسە، رەڭ كۆرۈنۈش ۋە ئالتە تۇرلۇك دۇشمەندىن قۇتۇلىدۇ،
157 بۇرخان بەختىنى تاپىدۇ. رەڭ، كۆرۈنۈش دېمەك «يوق،
158 قۇرۇق» دېمەكتۇر، «يوق، قۇرۇق» دېمەك «رەڭ، كۆرۈنۈش»
159 دېمەكتۇر. «رەڭ» دىن باشقا «يوق، قۇرۇق» بولمايدۇ، «يوق» تىن
160 باشقا «رەڭ، كۆرۈنۈش» مۇ بولمايدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، ئېرىشىش، ئويلاش، قىلىش،
161 بىلىم قاتارلىق يۇكمەكلەرنىمۇ تولۇق بىلىش، ئۇقۇش كېرەك. بۇ بەش يۇكمەكنى
162 ھېس قىلالىسا، ئۇ جانلىقنىڭ ۋۇجۇدى گۇزەل رەڭلىك بۇرخان
163 بولىدۇ. قۇلىقى دائىم ھەرخىل چەكسىز ئۇنلەرنى ئاڭلىيالايدۇ. «ئۇن»

164 دېمەك «يوق، قۇرۇق» دېمەكتۇر، «يوق، قۇرۇق» دېمەك
165 «ئۇن» دېمەكتۇر. «ئۇن» دىن باشقا «يوق، قۇرۇق» بولمايدۇ،
166 «يوق» تىن باشقا، «ئۇن» مۇ بولمايدۇ. ئاڭلىغان «ئۇن» لەرنى شۇنداق
167 ھېس قىلالىسا، ئۇ جانلىقنىڭ ۋۇجۇدى گۈزەل ئونلۇك بۇرخان ۋۇجۇدى
168 بولىدۇ. بۇرنىمۇ دائىم ھەرخىل تەڭداشسىز ھىد - پۇراقلارنى
169 پۇرايدۇ. «ھىد - پۇراق» دېمەك «يوق، قۇرۇق» دېمەكتۇر.
170 «يوق، قۇرۇق» دېمەك ھىد - پۇراق دېمەكتۇر، ھىد -
171 پۇراقتىن باشقا «يوق، قۇرۇق» بولمايدۇ، «يوق، قۇرۇق» تىن باشقىمۇ
172 ھىد - پۇراقمۇ بولمايدۇ، پۇرىغان ھىدنى پۈتۈنلەي تۇيسا،
173 ئۇ جانلىقنىڭ ۋۇجۇدى ئىپارلىق بۇرخان ۋۇجۇدى بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا،
174 تىلى ھەرخىل تەڭداشسىز تەملەرنى تېتىيدۇ. تەم دېمەك
175 «يوق، قۇرۇق» دېمەكتۇر،
175 a «يوق، قۇرۇق» دېمەكمۇ تەم دېمەكتۇر.
175 تەمدىن باشقا «يوق، قۇرۇق» بولمايدۇ،
176 «يوق، قۇرۇق»تىن باشقا تەممۇ بولمايدۇ. تېتىغان تەمنىڭ ھەممىسىنى
177 مۇشۇنداق تۇيالىسا، ئۇ جانلىق
177 a نوم خۇشى بۇرخان بولىدۇ. يەنە
177 ۋۇجۇدى دائىم ھەرخىل
178 تەڭداشسىز يېقىملىق «تېگىش» نى تۇيىدۇ، «تېگىش» دېمەك
179 «يوق، قۇرۇق» دېمەكتۇر، «يوق، قۇرۇق» دېمەك «تېگىش»
180 دېمەكتۇر، «تېگىش» تىن باشقا «يوق، قۇرۇق» بولمايدۇ، «يوق،
181 قۇرۇق» تىن باشقىمۇ «تېگىش» بولمايدۇ. «تېگىش» نىڭ ھەممىسىنى
182 ھېس قىلالىسا، ئۇ جانلىقنىڭ ۋۇجۇدى بىلىملىك، يورۇق بۇرخانىنىڭ ۋۇجۇدى
بولىدۇ.
183 يەنە كۆڭلى (ۋە) ئەقلى بىلەن دائىم ھەرخىل تەڭداشسىز
184 ئەقىدىلەرنى ئويلايدۇ، ئايرىيدۇ. ئەقىدە دېمەك يەنە «يوق، قۇرۇق» دېمەكتۇر،
185 «يوق، قۇرۇق» دېمەكمۇ «تاشقى ئەقىدە» دېمەكتۇر.
186 «ئەقىدە» دىن باشقا «يوق، قۇرۇق» بولمايدۇ، «يوق، قۇرۇق» تىن باشقا
187 «ئەقىدە» مۇ بولمايدۇ. سىرتتىن كۆڭۈلگە كەلگەن «ئەقىدە» لەرنى
188 پۈتۈنلەي ھېس قىلالىسا، ئۇ جانلىقنىڭ ۋۇجۇدى نومۇسىنى يالتىرايدىغان بۇرخانىنىڭ
189 ۋۇجۇدى بولىدۇ. يەنە بارلىق ياخشىلارنىڭ كۆز ۋە باشقا ئالتە تۇرلۇك
190 كۆچلۈك يىلتىزى، كارغا كېلىدىغان تەرىپىنىڭ «گۆھەر» دېگەن ھەقىقىي بەلگىسى
191 مۇنداق: كىم، قايسى جانلىق بۇنى ھېس قىلالىسا، بۇنى يېڭىلىشىمەستىن
192 بۇرخانلارنىڭ يارلىقى بويىچە توغرا چۈشىنىپ ئوقۇسا، دائىم ئۇزۇلدۇرمەستىن
193 ئۇنى ئىشلەتسە، قوللانسا ۋە ياكى باشقىلارغا ئوقۇپ بەرسە، ئۇ جانلىق بۇرخانلار
194 يولىغا كىرگەن ھېسابلىنىدۇ، ئۆزى بۇدساتۇا ئاتىلىدۇ. بىراق،
195 بۇنى ئۇقماستىن، باشقىچە كۆرۈپ ساقلىسا، ياكى قەستەن يامان قىلىق
196 قىلىپ، ئوڭ - تەتۇر، ياخشى - يامان ئىككى خىل ھەرىكەتتە بولسا،
197 ئۇ جانلىق بۇ دۇنيادا ئايلىنىپ ياكى يۇقىرىدىكى يورۇق تەڭرىلەرنىڭ ماكانىدا

198 خۇشال يۇرىدۇ، ياكى ئۇچ يامان يولغا كىرىپ جاپا تارتىدۇ.
199 ھەي ياخشىلار، ياخشى بىلەن يامانىنىڭ مەۋجۇتلىقىغا ئىشىنىش كېرەك. بولمىسا
بۇنىڭ پۇشايمانىغا قالىدۇ.
200 يەنە بارلىق جانلىقلارنىڭ كۆڭلى، ئەقلى، ۋۇجۇدى بۇرخانلارنىڭ
201 نوم قورالىدۇر. كىم ئۇچ ئاغىلىق نومنى، 12 بۆلەك يارلىقنى
202 تولۇق كۆڭلىدە تۇتسا، خۇددى قەغەزگە يازغان جىلدلىك پۇتۇكتەك
203 سانسىز، تۇمەن زامانلار بويى ئۇنتۇلماستىن، يوقالماستىن
204 ئويلاپ ساقلايدۇ. قاچانكى پۇرسەت بولىدىكەن يەنە باشقىلارغا ئۆگىتىپ
205 قويىدۇ، ئاخىرىغىچە بۇرخانلار ئۇرۇقى ئۇزۇلمەيدۇ، قىلچە ئۆكسۈمەيدۇ،
206 باشقىغا ئايلانمايدۇ، بۇزۇلمايدۇ، يوقالمايدۇ، مانا بۇ بۇرخانلارنىڭ
207 قائىدە ـ ئەقىدىلىرىنىڭ خەزىنىسىدۇر. كىمكى كۆڭلىدە بىلگىلى بولىدىغان نومنىڭ
يىلتىزىنى، كۆڭلىنىڭ تەكتىنى
208 كۆرۈدىغان، بىلىدىغان، ھېس قىلىدىغان جانلىق بولىدىكەن، ئۇ دەرھال (بۇ خەزىنە-
نى) كۆرۈدۇ،
209 بىلىدۇ، ھېس قىلىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، ئارخاتلار، پرتاكا بۇددا
210 ۋە بارلىق شىداۋىكلار ياكى بارلىق قايغۇلارنى باسقۇچى كىشىلەر،
211 ئاقىللارمۇ بۇنى بىلمەيدۇ، ئۇقمايدۇ، ھېس قىلالمايدۇ. يەنە
212 ھەي ياخشىلار، كىمكى بۇ نوم ـ پۇتۇكنى ئۆگىنىپ، (ئۇنىڭ) چوڭقۇر،
213 تېرەن قائىدىلىرىنى ھېس قىلسا، ئۇ جانلىقنىڭ كۆڭلى، ئەقلى،
214 ۋۇجۇدى بۇرخانلارنىڭ نوم قورالى بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا كىشىلەر
215 جانلىقلارنى ئويلىسا، مەستتەك تېنەپ، ئېزىپ ماڭىدۇ. ساقىيالماستىن
216 خاتا تۇيغۇغا كېلىپ بۇنى، يەنى «بۇ مېنىڭ
217 ئۆز كۆڭلۈم، ۋۇجۇدۇم بۇرخانلارنىڭ نوملىرىنىڭ مەنبەئى، يىلتىزى»
دېگەننى بىلمىسە،
218 ئۇ جانلىق بۇ دۇنيادىكى دېڭىز ـ دەريالارنىڭ ئاستىغا چۆكىدۇ،
219 غەرق بولىدۇ، ئېقىپ كېتىدۇ، ئۇچ يامان يولغا كىرىدۇ، سانسىز، تۇمەنلىگەن دۇنيادا
220 تۇغۇلىدۇ، ئۆلىدۇ، سانسار ئىچىدە جاپا تارتىدۇ، بۇرخانلار نومىنى ئىشتىمەيدۇ.
221 شۇ چاغدا بەش يۈز تەڭرى ئوغلانى جامائەت ئارىسىدا ئىدى. تەڭرى
222 بۇرخاندىن شۇنچە شېرىن، يېقىملىق نوم، يارلىقىنى ئىشتىپ،
223 نوم كۆزلىرى تازىلاندى، ئېچىلدى، شاتلاندى، سۆيۈندى. ھەممەيلەن تەڭداشسىز
224 بۇرخان بەختىگە كۆڭۈل بەردى. بۇ چاغدا، توسقۇنسىز
225 بۇدساتۋا مۇنداق دەپ ئۆتۈندى: «تەڭرىم، بۇ دۇنياغا توغۇلغان
226 بارلىق جانلىقلارغا نىسبەتەن تۇغۇلۇش، ئۆلۈشتىن ئىبارەت بۇ ئىككى تۈرلۈك
قىسمەت تولىمۇ
227 ئېغىردۇر. تۇغۇلغاندا، كۈننىنى تاللىيالمايدۇ، قەرەلى توشقاندا تۇغۇلىدۇ.
228 ئۆلگەندىمۇ كۈننىنى تاللىيالمايدۇ، كۈنى پۈتكەندە ئۆلىدۇ.
229 (شۇنداق تۇرۇقلۇق)، نېمىشقا يەنە ئۆلگەن، كېرەكسىز، سېسىق تەن ئۇچۇن
ياخشى كۈن تاللىشىدۇ،
230 ياخشى كۈن تىلىشىدۇ؟ ياخشى كۈن، ياخشى ۋاقىتتا ئاندىن (مىيىت) چىقىرىدۇ؟

231 كاتتا مۇراسىم ئۆتكۈزۈشىدۇ؟ مۇراسىم ئۆتكۈزگەندىن كېيىنمۇ بۇرۇنقىدەكلا
232 ئۆيدىن خەۋپ - خەتەر ئۇزۇلمەيدۇ؟ ئاغرىق - سىلاق،
233 ئۆلۈم - يېتىم، خېيىم - خەتەر بولۇۋېرىدۇ؟ بايلىق چېچىلىدۇ؟
234 يەنە مۇنداق ئىشلارمۇ بار: دەرۋازىنى تاقاپ، مىيىتنى چىقىرىدۇ.
235 ياخشى كۈن، ياخشى پەيت تاللاشنىڭ نېمە پايدىسى بار؟ ئەمدى، تەقدىر،
236 بۇ يامان خىيالغا پاتقان جانلىقلارغا توغرا يول
237 كۆرسىتىپ بېرىلسە، (ئۇلار) توغرا يول، توغرا ئويدا
238 يۇرەتتى، خاتا قائىدىلەردىن قالاتتى، تەقدىر. » تەقدىرى بۇرخان
239 مۇنداق دېدى: «ياخشىلىق سىزگە يار بولسۇن، ئەي توسقۇنسىز بۇدساتۇا، سىز
بارلىق جانلىقلار
240 ئۇچۇن كېرەكلىك نومۇس سورىمىڭىز. ئەمدى سىز قۇلاق سېلىپ تىڭشاڭ، مەن
(شۇ نومۇس) ئوقۇپ
241 بېرەي. بۇ يەر بىلەن ئاسمان كەڭ ۋە بېپايان، ياخشى ئىشلار ئۇچۇن
242 (ئۇ) پاك (ھەم) ھامان گۈناھسىزدۇر. كۈن، ئاي تەقدىرىدىن ئىبارەت بۇ ئىككى
يورۇق ئوردا
243 ناھايىتى چوڭ، كەڭ، نۇرلۇق، يالتىرايدىغان گۆھەر يارانقان ئوردۇلاردۇر.
244 ياخشى خىسلەتلىك بولغىنى ئۇچۇن، ئۇلار زىيان - زەخمەتسىز ھالدا تۆت ئەتراپىنى
245 كېزىپ، يورۇقلۇق تاشلاپ، جانلىقلارغا ئاتىدارلىق قىلىدۇ، پايدا يەتكۈزىدۇ.
يىل بويى ياخشىلىق يەتكۈزىدۇ،
246 ھەر سائەت پايدىلىق ئىش قىلىدۇ، ھېچ يامانلىق قىلمايدۇ. ھەرخىل
247 ئۆزگىرىشتىمۇ زادى بولمايدۇ. ئوبدان ئوغلۇم، بۇ دۇنيادىكى بارلىق ئەل ئىگىلىرى،
248 خانلارنىڭ كۆپى بۇدساتۇادۇر، جانلىقلارغا پايدا يەتكۈزۈش ئۇچۇن
249 باشقا بىر قىياپەتتە پەيدا بولىدۇ. شۇ ئەل ئىگىلىرى، خانلار مېھرىبان
250 بولغانلىقىدىن بارلىق خەلقە ئىگە بولىدۇ، خۇددى ئانا بىلەن دادا ئامراق
251 ئوغلىنى ئۆيدە باققاندەك (ئاتىدارلىق قىلىدۇ). خەلقە يامان نىيەتتە بولمايدۇ.
252 ئۇستىتىكى يورۇق تەقدىرلەرنىڭ يارلىقىغا بويسۇنىدۇ. (بۇيارلىقنى) ‹بارلىق خەلقنىڭ
253 ئانىسى، دادىسىدەك بول، دېگەنلىك (دەپ بىلىدۇ). بۇ دۇنيادىكى دۆلەت (ۋە)
254 شەھەرلەرنى ئىداره قىلىپ بېرىدۇ. يامان ئىش قىلىدىغان ياۋايى، ئەسكى،
باش - باشتاق
255 كىشىلەرنى باسىدۇ، جازاغا تارتىدۇ، ياۋاش قىلىپ توغرا يولغا
256 كىرگۈزىدۇ، ئون ياخشى قىلىق قىلدۇرىدۇ، روھىنى جەننەتكە ئەۋەتىپ،
257 تېنىگە خاسىيەتلىك تۇمار پۈتۈن قويىدۇ، (ئۇنى) دۆلەتمۇ دۆلەت، شەھەرمۇ
258 شەھەر تارقىتىدۇ. (ئۇ تۇمارنى) ھازىرمۇ ئىشلىتىدۇ. (ئۇ تۇمار مۇنداق:)
تولماق، تۇز، پۈتمەك،
259 تەرمەك، ئېچىلماق، ئەۋەتمەك، تۇتماق، باتۇرلۇق،
260 سۇندۇرماق، ئورۇنلاشماق، تۇرماق، تۇرغۇزماق. بۇ
261 12 تۇرلۇك دىنغا خىلاپ خەت - پۈتۈكنى بىلىمسىز كىشىلەر تۇتىدۇ.
262 (ئۇ. بولسا) خېيىم - خەتەرسىز بولىمىز، دەپ ئويلايدۇ. (ئۇنىڭ بىلەن) تەنلىرىگە
ئانچە - مۇنچە پايدا كەلتۈرىدۇ. ئەمما (بۇ تۇمار)

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com

كېيىنكى يەللى ئېغىر خەۋپ - خەتەر كەلسە، يەنە ئۇنىڭدىن يىراق قېلالمايدۇ.
خەۋپ - خەتەر يەتكەندە
ئەمەس نەسلەرنى پۈتىدىغانلارنى، پالچىلارنى ئىزدەيدۇ. (ئۇلار) ھەرخىل
چارە - ئامال، ئۇسۇل - تەدبىرلەرنى ئېيتىپ بېرىدۇ. ئاچ جىن - ئالۋاستىلارغا
(بىر نەرسىلەرنى) چېچىشنى، تۆكۈشنى
ئېيتىدۇ، (ئۆزلىرىگە) ئىشەندۈرىدۇ، يۆكۈندۈرىدۇ. (ئۇلاردىن) يېمەك - ئىچ-
مەك، مال - مۈلۈك ئالىدۇ.
نومۇسسىز جىن - ئالۋاستىلار (ئۇلارنى) بويسۇندۇرۇپ، يالغاندىن سەۋەبكار بولۇشى-
ۋېلىپ ئۆزلىرىگە
(ئۇلارنى) ئىلىندۇرىۋالىدۇ. ئاندىن ماڭا باش ئۇرسۇن، يۆكۈنسۇن، يېمەك -
ئىچمەك كەلتۈرسۇن
دەپ كۆپ زىيان سالىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇ كىشىلەر ئۇقماستىن
خاتالىشىپ، مەڭگۈلۈك كۆك بىلەن يەرنى ئۇلار يارانقان
دەيدۇ، ئون ياخشى ئىشتىن، دىندىن، تەلىماتتىن، بۇرخانلار يارلىقىدىن
يىراقلىشىدۇ. كۇن، ئاي تەڭرىدىن ئىبارەت ئىككى يورۇق ئوردا ئىچىدىكى
تەڭرىلەر يورۇقىغا ئارقىسىنى قىلىپ، جىن - ئالۋاستىلارنىڭ قارانغۇلىقىغا
كىرمەكچى بولىدۇ. مەڭگۈلۈك كەڭ، ھەقىقىي، چوڭ يولنى قويۇپ
يالغان، ساختا دىنغا، تار يولغا كىرمەكچى بولىدۇ. بۇ كىشىلەر تولىمۇ خاتا
دىنغا كىرگەندۇر. ياخشى ئوغلۇم ھەرقانداق ئىنسان بالا
تۇغسا، بۇ نومنى ئۇچ قېتىم ئوقۇسۇن، شۇ بالا ئانىسىنى
قىينىماستىن ئاسان تۇغۇلىدۇ. تۇغۇلغان بالا ئانىسىغا، دادىسىغا ۋاپادار
بولىدۇ. ھەر جەھەتتىن تىنىچ، سالامەت، بەختەر بولىدۇ، جاپا تارتمايدۇ،
ۋاقتىسىز ئۆلمەيدۇ. كىملا بولمىسۇن بۇ نومنى ئۇچ
قېتىم ئوقۇسۇن. (شۇندا) كېيىن ھېچقانداق خەۋپ - خەتەرگە ئۇچرىمايدۇ. يەنە،
ئەي ياخشى
ئوغلۇم، ھەر كۈنى ياخشىلىق، ئاي بويى ياخشىلىق، يىل بويىمۇ ياخشىلىق كۆرىدۇ،
بايلىق ئۆزۈلمەي كېلىپ تۇرىدۇ، ھەر ۋاقىت، ھەر زامان بەلەنچىلىك ۋە ئادەتتىن
تاشقىرى تىنچلىق (ئىچىدە بولىدۇ). نوم
ئوقۇپ ئىش قىلسا، ھېچقانداق بالا - قازاغا ئۇچرىمايدۇ. ئۆلۈككە
مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ، (ئۇنى) چىقىرار كۈنى بۇ نومنى ئۇچ قېتىم [ئوقۇسۇن]
ياكى يەتتە قېتىم ئوقۇسۇن، (شۇندا) كۆپ پايدا كۆرىدۇ، بەختكە ئېرىشىدۇ، ھەرخىل
ياخشىلىقلارغا يولۇقىدۇ. ئۇ ئۆيدە كۈنلەپ (بايلىق) كۆپەيىپ ئېشىپ
بارىدۇ، ئۆمرى ئۇزۇن بولىدۇ. تېنىدىن ئايرىلغاندا، ھەممىسى بۇرخانلار
يېرىدە تۇغۇلىدۇ. يەنە، ئەي ياخشى ئوغلانلىرىم، كىمكى ئۆلگەن كىشى
ئۇچۇن قەبرە ياساشنى ئويلىسا، قايسى ۋاقىتنى
مۇۋاپىق كۆرسە شۇ چاغدا ياسىسۇن. شەرق، غەرب، شىمال، جەنۇب تەرەپلەرنى
خۇش پۇراق ئىپاردا ئېرىغدىسۇن. (قەبرە) ياسىغان جايدا بۇ نومنى ئۇچ قېتىم
ياكى يەتتە قېتىم ئوقۇسۇن. (بۇنى) روھلار، جىنلار، يەر ئاستىدىكى كۆچلۈكلەرمۇ
مۇۋاپىق كۆرىدۇ، يەر - تۇپراقنى بوش قويۇپ كېتىدۇ. ئۆيدە

295 ھېيىم ـ ھەتەر بولمايدۇ، پايدا ـ مەنپەئەت بولمىدۇ.» تەڭرى بۇرخان (ئۆزى)
ئېيتقان بۇ
296 يارلىقنى ئىككىنچىلەپ تېخىمۇ ئېنىق، ئىخچام قىلىپ ئېيتىپ بەردى. (ئۇ) مۇنداق
297 دەپ يارلىق بەردى: «قىينىلىپ تۇغىدىغان كۈن ناھايىتى ياخشى، ئۆلگەندە چىقىرىدىغان
298 ۋاقتىمۇ ھەم ياخشى. تۇغۇتتا ۋە ئۆلۈمدە بۇ نومنى ئوقۇسا،
299 ناھايىتى بەختلىك بولىدۇ، پايدا كۆرىدۇ. ئاي ـ كۈنلىرى تولىمۇ يورۇق، تولىمۇ
ياخشى،
300 يىلى، ۋاقتى تولىمۇ ياخشى، ئوبدان بولىدۇ. نوم ئوقۇپ ئىش قىلسا، يەتتىنچى
301 پۇشتىغىچە تولۇق بەختلىك بولىدۇ، بایاشات ئۆتىدۇ.» شۇ چاغدا شۇ جامائەت ئىچىدە
302 يەتتى تۇمەن يەتتى مىڭ خەلق تەڭرى بۇرخاننىڭ يارلىقىنى ئىشتىپ
303 تولىمۇ پاكلاندى، كۆڭۈللىرى ئېچىلدى، ساختا ئەقىدىسىنى تاشلاپ
304 ھەقىقىي، راست نومغا، دىنغا كىردى. بۇرخانلارنىڭ نوم
305 ئۇلۇشىگە ئېرىشىپ، شەكلەنمەستىن تەڭداشسىز بۇرخان قۇتىغا
306 كۆڭۈل تۇرغۇزدى، شۇ چاغدا توسقۇنسىز بۇدساتۋا تەڭرى بۇرخانغا
307 يەنە مۇنداق دەپ ئۆتۈندى: «بۇ دۇنيادىكى جانلىقلارنىڭ ھەممىسى ئۆزئارا
308 تەڭتۇش تېپىپ، قۇدا بولۇشۇپ،
309 قىز بېرىشىپ ئورۇق ـ تۇغقان، يار بۇرادەر بولىشىدۇ. قۇدا
310 بولغاندا ئاۋۋال ياخشى كۈن تاللايدۇ. يلشى ۋاقتىنى تاللاپ
311 باش قوشىدۇ، قىز بېرىشىپ، كېلىن ئەكىرىپ، مىڭ يىل، تۇمەن كۈنلۈك
312 پىلانلارنى تۈزىدۇ، ئاندىن كېيىن يەنە دۇنيادىكى ئۇزۇلمەس
313 ۋاقىتتا ياخشىلىق بىلەن ئەر ـ خوتۇن بولۇشۇپ ئۆتىدۇ، (ئەمما) باي-
بایاشاتلىقتا
314 قېرىغىچە بىللە بولىدىغانلىرى ئاز (ئۇچرايدۇ). يوقسۇل، كەمبەغەل بولۇپ، ۋاقىتسىز
315 ئايرىلىپ كېتىدىغانلار ھەسسىلەپ كۆپ. بۇ ئىككى خىل كىشىلەرنىڭ ساختا
316 ئەقىدىسى، شۇنىڭدەك ياخشى ـ يامانلىقنىڭ مۇكاپاتى ۋە جازاسى نېمىشقا پەرقلىق
بولىدۇ، تەڭرىم؟» تەڭرى
317 بۇرخان مۇنداق دەپ يارلىق قىلدى: «ياخشى ئوغلۇم، بۇنداق بىلىڭلار،
318 ئوبدان ئاڭلاڭلار، بۇ دۇنيادا ئۇستىتىكى كۆك يورۇقتۇر، ئاستىتىكى
319 قوڭۇر يەر قاراڭغۇدۇر. كۈن تەڭرى يورۇقتۇر، ئاي تەڭرى قاراڭغۇدۇر.
320 ئوت يورۇقتۇر، سۇ قاراڭغۇدۇر، ئەركەك يورۇقتۇر، چىشى
321 قاراڭغۇدۇر. يەر بىلەن كۆك، چىشى بىلەن ئەركەك بىرگە بولۇشۇپ
322 جانلىق، جانسىز نۇرغۇن ئىككى خىل نەرسىنى تۇغىدۇ، پەيدا قىلىدۇ. جانلىق ئۆزى
323 بەش دۇنيادىكى جانلىقتۇر. جانسىز بولسا بارلىق دەل ـ دەرەخ، ئوت ـ ياشلاردۇر.
324 كۈن بىلەن ئاي قارىشىپ، بىرلىشىپ ماڭىدۇ. ئاندىن ياز، قىش دېگەندەك
325 تۆت پەسىل بولىدۇ. تۆت پەسىل ئىچىدىن يەنە ئىككىدىن ۋاقىتقا ئايرىلىدۇ.
326 (بۇ) سەككىز «يېڭى كۈن» بولىدۇ. ئوت بىلەن سۇ بىر ـ بىرىگە كۈچ، بېغىم
327 بولۇشۇپ، ئاندىن ھەرخىل زىرائەت، مېۋە ـ چېۋە ئارقا ـ ئارقىدىن پىشىدۇ،
تەييار بولىدۇ.
328 چىشى بىلەن ئەركەك بىرلىشىپ پەرزەنتلەرنى ئارقا ـ ئارقىدىن تۇغىدۇ، پەيدا قىلىدۇ.

329 بۇ بارلىق دۇنيا، يەر - زېمىندىكى ياخشىلىق بىلەن يامانلىقنىڭ ئۆزىگە خاس ئىككى تۈرلۈك ئىش
330 سەۋەبىدىن تۆرۈلۈش قائىدىسىدۇر. ياخشى ئوغلۇم، سىلەر بىلىمسىز جانلىقلار (ھېسابلىنىسىلەر).
331 (ئۇلار) بىلمەستىن، ئۇقماستىن پالچى ۋە ساختا دىندارلاردىن بىلىم سوراپ،
332 نۇرغۇن دىنسىز، گۇناھلىق يامان ئىشلارنى قىلىدۇ.
333 جانلىقلارنى ئۆلتۈرۈپ، (ئۇلاردىن) يېمەك - ئىچمەك تەييارلاپ، قۇدا، قان - قېرىنداش، دوستلىرى
334 بىلەن جەم بولىدۇ، مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ نۇرغۇن گۇناھلارنى قىلىدۇ.. شۇ يامان
335 قىلىقلىرى كۈچىدە تېنىدىن ئايرىلسا، ئۇچ يامان يولغا كىرىدۇ. ئاندىن كېيىن
336 يەنە كىشىنىڭ تەنگە قايتا ئىگە بولۇشى تىرناقتىكى تۇپراقتەك (بىر ئىش)،
337 ئۇچ يامان يولغا كىرگىنى بولسا خۇددى يەردىكى تۇپراققا ئوخشايدۇ.
338 تەنگە قايتا ئېرىشكەنلەرگە قارىغاندا سەممىي نىيەتلىك كىشىلەر
339 خۇددى تىرناق ئۇستىدىكى تۇپراققا ئوخشايدۇ. سەممىيەتسىز
340 كىشىلەر بولسا خۇددى يەردىكى تۇپراققا ئوخشايدۇ. ئەي ياخشىلار، كىمكى
341 قۇدا بولۇپ، تۇغقان بولۇشنى ئويلىسا، چىقىشىش - چىقىشالماسلىقنى،
342 ياخشى - يامانلىقنى سورىمىسۇن، ئوت بىلەن سۇنىڭ چىقىشالماسلىقى، كۈن، ئاي، يىل،
343 يۇلتۇز، بەخت دېگەنلەرنىڭ چىقىشالمايدىغانلىقىدىنمۇ سۆز ئاچمىسۇن، قىز چىقىرىدىغان كۈنى
344 بۇ پۈتۈكنى ئۆچ قېتىم ئوقۇسۇن، (بۇنى) قىز بېرىشنىڭ مۇراسىمى ئورنىدا
345 كۆرسۇن. ياخشى ياخشىغا ئۇلىشىش، يورۇقلۇق يورۇقلۇققا سىڭىش دېگەن دەل مۇشۇ.
346 (شۇندا) مال - مۈلكى، ئۆي - جايى كۈنلەپ ئېشىپ، چوڭ - كىچىك،
347 قان - قېرىنداش، ئوغۇل - قىزلىرى كۆپىيىدۇ، تۇغقان (بالىلىرىنىڭ) ھەممىسى ئەقىللىق، جانلىق، باتۇر، ئەخلاقلىق
348 بولىدۇ. ئانىسىغا دادىسىغا مېھرىبان بولىدۇ، ھەممەيلەنگە بەخت، باياشاتلىق ئېلىپ كېلىدۇ. ۋاقىتسىز
349 ئۆلمەيدۇ، ھەممىسىنى بەختلىك تۇغىدۇ. ئەڭ ئاخىرىدا بۇرخان يولىغا
350 كىرىدۇ، بۇرخان بەختىنى تاپىدۇ.» شۇ چاغدا سەككىز ئۇلۇغ، كۈچلۈك،
351 بىلىملىك بۇدساتۋالار بار ئىدى. ھەممىسى بۇرخان كۈچىگە، تەلىماتىغا،
352 ئۇلۇغ دارنى دېگەن بىلىمگە توشۇق ئىدى. (ئۇلار) ئۆز بىلىمىنى يوشۇرۇپ،
353 بۇ دۇنيادا كىشىلەر ئارىسىدا يۈرەتتى. ئۆزلىرىنىڭ
354 يورۇق، كۈچلۈك، ئەقىللىقلىقلىرى بىلەن، ياخشى ئىشلىرى بىلەن بارلىق كىشىلەرنىڭ قارا ئىغۇ،
355 يامان قىلىقلىرىنى توسۇپ، بىلدۈرمەي، تۇيدۇرماي كىشىلەرگە پايدىلىق
356 ئىشلارنى قىلىپ يۈرەتتى. ئۇلار قىياپەت ۋە تۇرقىدىن ھەرقانداق كىشىدىن پەرقلەنمەيتتى.
357 ئۇلارنىڭ ئىسىملىرى مۇنداق: يۈكۈنۈشۈمگە لايىق بادرا ئاتلىق نىزۋانسىز بۇدساتۋا.
358 يۈكۈنۈشۈمگە لايىق راتناكار ئاتلىق نىزۋانسىز بۇدساتۋا، يۈكۈنۈشۈمگە لايىق كۈمۈت
359 ئاتلىق نىزۋانسىز بۇدساتۋا، يۈكۈنۈشۈمگە لايىق نارايان ئاتلىق نىزۋانسىز بۇدساتۋا،

360 يۈكۈنۈشۈمگە لايىق سۈمىر تېغىدەك ئېگىز ئىزۇانسىز بۇدساتۇا، يۈكۈنۈشۈمگە لايىق
361 ئىنتىرادانى ئاتلىق ئىزۇانسىز بۇدساتۇا، يۈكۈنۈشۈمگە لايىق پاك [سۈزۈك] ئاتالغان
362 ئىزۇانسىز بۇدساتۇا، يۈكۈنۈشكە لايىق چەكسىز دىيانغا ئېرىشكەن ئىزۇانسىز
363 بۇدساتۇا. بۇ سەككىز ئۇلۇغ، كۈچلۈك، بىلىملىك بۇدساتۇالارنىڭ ھەممىسى
364 قولىنى قوزۇشتۇرۇپ تەڭرى بۇرخاندىن مۇنداق دەپ ئۆتۈندى: «تەڭرىم،
365 بىز ھەممىمىز بۇرۇنقى بۇرخانلاردىن ياخشى نوم ۋە تەلىماتقا، كۈچلۈك دارىنغا
ئېرىشكەن.
366 شۇ دارنى كۈچىدە بۇ دۇنيادىكى جانلىقلارغا كۆپ پايدا
367 يەتكۈزدۇق. بۇ نومنى قەدىرلەپ تۇتقان، ئوقىغان جانلىقلارنى ھمايە قىلىپ
368 قوغدىدۇق. ھازىر يەنە تەڭرىم ئىجازەت بەرسە، دارنى - ئارۇشمىزنى دەپ باقساق،
369 بۇ نومنى ئوقىغان، تۇتقان، قەدىرلىگەن جانلىقلارنى ھمايە قىلىپ
370 قوغدىساق. (بۇنىڭ بىلەن) ئۇلار بارلىق يامانلىقتىن يىراقلاپ، خېيىم - خەتەرسىز
371 بولسا، تەڭرىم.» ئاندىن ئۇلار ئۇ دارنى - ئارۇشنى ئېيتتى. ئۇلار مۇنداق دېدى:
372 «ئوم ئاكانى نىكانى ئابىلا ماڭى مانتالى سۋاخا. تەڭرىم، بۇ ئارۇشنىڭ
373 كۈچى ناھايىتى چوڭدۇر، كىمكى يامانلىق قىلىپ بۇ نوم -
374 ئارۇشنى ئوقۇغان نومچىنى تەشۋىشكە سالىدىكەن، بۇ ئارۇشنى سۆزلىسۇن.
375 (شۇندا) ئۇ يامان جىن - ئالۋاستىنىڭ بەشى يەتتە پارچە بولۇپ كېتىدۇ، خۇددى
ئالى دەرىخىدەك (يېرىلىدۇ).
376 شۇ چاغدا چەكسىز، تەڭداشسىز تەنلىك بۇدساتۇا ئورنىدىن
377 تۇرۇپ، قولىنى قوزۇشتۇرۇپ، تەڭرى بۇرخانغا مۇنداق دېدى:
378 «تەڭرىم، نېمىشقا بۇ نوم سەكىز يۈكمەك يارۇق دەپ ئاتالدى؟ بارلىق
379 جامائەتكە يارلىق بەرسىڭىز، بىلىۋالساق، ئۇقۇۋالساق، دەرھال كۆڭلىمىزنىڭ ئەڭ
چوڭقۇر يېرىگە
380 ئورۇنلاشتۇرۇۋېلىپ، بۇرخانلار بىلىمىگە ئېرىشسەك. گۇمانلىق كۆڭلۇمىز مەڭگۇ
381 ئۇزۇلسە، تەڭرىم.» شۇ چاغدا تەڭرى بۇرخان تەڭداشسىز تەنلىك
382 بۇدساتۇانى «ياخشىلىق ساڭا يار بولغاي» دەپ مەدھىيىلىدى ۋە مۇنداق دەپ يارلىق
بەردى: «ئوبدان ئوغلۇم،
383 كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلاڭ، تولۇق ئېيتىپ بېرەي. سەككىز تۇرلۇك يورۇقلۇق بىلىمى
384 توپلىشىپ، بىر گەۋدە بولۇپ بىر نوم بولغاچقا،
385 (ئۇ) «سەكىز يۈكمەك يارۇق نوم بىتىگ» دەپ ئاتىلىدۇ. «ياڭ» دېگەن
«يورۇق» دېمەكتۇر،
386 ماھايانا «قۇرۇق» سىز بولمايدۇ. چوڭقۇر تەلىماتلارنى تولۇق
387 ئېنىق ھېس قىلالىسا، ئۇ بىلىم بىۋاستە يورۇقلۇق بىلىمى
388 ھېسابلىنىدۇ. نېمىشقا دېسە، سەككىز تۇرلۇك كۆڭۈل بىلىمىنىڭ مەنبەئى
389 «يوق، قۇرۇق» تۇر. ئۇنى ھېس قىلالىغانلىقى ئۈچۈن (ئۇ) سەككىز
390 يۈكمەك يارۇق دەپ ئاتالغان.» (تەڭرى بۇرخان) يەنە مۇنداق دېدى: «دۇنيادا
391 ئۆرۈش بىلەن ئارقاق ئىككىسى توغرىسى ئۇزۇنغا كىرىشىپ يىپەك، توقۇلما، بۆز
392 ۋە باشقىلارنى ھاسىل قىلىدۇ، كىشىلەرگە كىيىم، تون ۋە پايدا يەتكۈزىندۇ.
393 شۇنىڭغا ئوخشىغان ھالدا بۇ نوم - پۈتۈك ئىچىدىكى سەكىز تۇرلۇك كۆڭۈل

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى www.uyghurkitap.com

بىلىمى ئۆرۈش بولسا،
394 يورۇقلۇق بىلىمى ئۇنىڭ ئارقىسىدۇر. (ئۇلار) دائىم بىرلىشىپ، كىشىلەر تۇيىدىغان،
395 ئۇقىدىغان، بىلىدىغان ھالدا (ئۇلارغا ئۆزىنى) ھېس قىلدۇرۇپ، بۇرخان بولمىغا
ئېلىپ كىرىدۇ، پايدا يەتكۈزىدۇ.
396 شۇڭا بۇ نوم - پۇتۇك «سەكىز يۈكمەك يارۇق بىتىگ» دەپ ئاتالدى. سەككىز تۇرلۇك
397 كۆڭۈل بىلىمى مۇنۇلار: دەسلەپكىسى كۆز سېزىمى، ئىككىنچىسى قۇلاق سېزىمى،
ئۇچىنچىسى
398 بۇرۇن سېزىمى، تۆتىنچىسى تىل سېزىمى، بەشىنچىسى تەن سېزىمى، ئالتىنچىسى
كۆڭۈل سېزىمى،
399 يەتتىنچىسى ئايرىش سېزىمى، سەككىزىنچىسى ساقلاش سېزىمى، بارلىق
400 بۇرخانلارنىڭ يورۇقلۇق بىلىمىنىڭ كۈچىدە بۇ سەككىز تۇرلۇك خاتا بىلىمنى
401 پاكلىيالىسا، ئۇ كىشى بۇ سەككىز تۇرلۇك كۆڭۈل بىلىمىنىڭ
402 ئىچىدىكى خاتا ئويىنىڭ مەنبەئى، يىلتىزىنىڭ بارلىق «يوق، قۇرۇق» ئىكەنلىكىنى
بىلىدۇ، ئۇقىدۇ.
403 ئاندىن نوم كۆزى يورۇپ، ئۆزىنىڭ كۆزىنى مۇنداق دەپ بىلىدۇ: بۇ مېنىڭ كۆزۈم
404 كۈن، ئاي تەڭرىلىرىنىڭ ئوردىسىدۇر، بۇ كۈن، ئاي تەڭرىلىرىدىن يەنە كۈن،
405 ئاي يورۇقى دېگەن بۇرخان پەيدا بولىدۇ، ئىككى قۇلاق ئۈن ئىشتىدىغان تەڭرى
يېرىدۇر.
406 ئۇ تەڭرى يېرىدىن يەنە چەكسىز، تەڭداشسىز ئاۋازلىق بۇرخان پەيدا بولىدۇ.
407 بۇرۇنىنىڭ ئىككى تۆشۈكى بۇرخانىنىڭ خۇش پۇرىقى دېگەن تەڭرى يېرىدۇر. ئۇتەڭرى
408 يېرىدىن يەنە ئىپارغا تولغان بۇرخان پەيدا بولىدۇ. تىل نوم تەمى دېگەن
409 تەڭرى يېرىدۇر. ئۇنىڭدىن يەنە نوم شادلىقى بۇرخان پەيدا بولىدۇ.
410 تەن لۇچان ئاتلىق تەڭرى يېرىدۇر، ئۇ تەڭرى يېرىدىن يەنە مۇكەممەل
411 يېتىلگەن، گۈزەل - كۆركلۈك بۇرخان پەيدا بولىدۇ. كۆڭۈل - كۆكىس
412 تەڭرى يېرىدۇر. ئۇ تەڭرى يېرىدىن يەنە تەۋرەنمەس بۇرخان پەيدا بولىدۇ،
413 ئاجايىپ نۇرلۇق بۇرخان پەيدا بولىدۇ. كۆڭۈل نومنىڭ مەنبەئى ئاتلىق تەڭرى يېرىدۇر.
414 ئۇ تەڭرى يېرىدىن يەنە «قۇرۇق شاھ» دېگەن بۇرخان پەيدا بولىدۇ. ئايرىش
415 ئاتلىق تەڭرى يېرىدىن يەنە ئاگام پۇتۇك، نىرۋان پۇتۇن پەيدا بولىدۇ.
416 ساقلاش ئاتلىق تەڭرى يېرىدىن يەنە كاتتا بىلىملەرگە تولغان، پاراسەت دۇردانىلىرى
417 پۇتۇلگەن. يوگا ئاتلىق پۇتۇك پەيدا بولىدۇ. مانا بۇلار سەككىز بىلىم (سېزىم) نىڭ
ئىسىملىرىدۇر. ئوبدان
418 ئوغلۇم، بۇرخان دېمەك نوم دېمەكتۇر. نوم دېمەك
419 بۇرخان دېمەكتۇر. بۇ ئىككىسى بىرلەشسە، ئىلىمدە توشقان، ھەممىنى بېسىپ
چۈشىدىغان
420 دانىشمەن بۇرخان پەيدا بولىدۇ.» تەڭرى بۇرخان بۇ نوم يارلىقىنى ئېيتىۋاتقاندا
421 بۇ ئېغىر يەر ئالتە تۇرلۇك تەۋرىدى، مىدىرلىدى. تەڭرى بۇرخان يورۇقى ئون
422 تەرەپتىكى زېمىندا تولۇق يورۇدى. يورۇقى يالتىراپ قاراڭغۇلۇقنى پۈتۈنلەي
ھەيدىۋەتتى.
423 دوزاختىكى قىينىلىۋاتقان جانلىقلارنىڭ ھەممىسى ئازاد بولدى، قۇتۇلدى، ياخشى

تەنگە قايتتى.
424 شۇ چاغدا جامائەت ئىچىدە 84 مىڭ بۇدساتۇالارنىڭ ھەممىسى
425 بۇرخان بىلىمىگە ئېرىشتى. ھەممىسى «يوق، قۇرۇق شاھى» دېگەن ئورۇنغا
426 ئىگە بولدى. كېيىن ھەممىسى بۇرخان بەختىنى تاپقاي. كالپ ۋاقىتسىزلىق
كىرسىز، پاكلىقىنى
427 بىلگەي. مەملىكىتى، شەھەرى قالايمىقانچىلىقتىن خالي بولۇپ، دائىم بۇدساتۇا-
428 لارنىڭ ئالتى پارامىت يولى بويىچە روھىنى تاۋلىغايلار. تېپىلغۇسىز دىنغا
429 ئېرىشكەي. بۇندىن باشقا، 66 مىڭ تويىنلار، شىمنانچىلار،
430 راھىب، راھىبەلەرمۇ دارنى دېگەن پاراسەتكە ئېرىشىپ «ئىككى ئەمەس» نوم دەرۋازىسىغا
431 كىردى. سانسىز، ساناقسىز تەڭرىلەر، يەكلەر، ئۇلۇغ كۇچلۇك ئەجدىھالار،
432 گاناتارۇلار، ئاسۇرلار، تالىغۇچى قارا قۇش خانلىرى، كىنارلار، ماخوراگىلار، كىشى
433 كىشى ئەمەسلەرنىڭ نوم كۆزلىرى تازىلاندى، ئېچىلدى. ھەقىقىي بۇدساتۇلارنىڭ يولىغا
434 كىردى. بۇندىن باشقا، ئەي ئوبدان ئوغلۇم كىمكى نام قازىنىپ يول تاپسا،
435 نام قازانغان كۇنى ياكى ئۆيگە (يېڭىدىن) كىرگەندە بۇ
436 نومنى ئۇچ قېتىم ئوقۇسا، (ئۇ كىشىنى) بارلىق بەخت پەرىشتىلىرى قوغداپ
437 تۇرغاي، ئۆمرى ئۇزۇن، بەختى كاتتا بولغاي. كىمكى بۇ نومنى بىر قېتىم
438 ئوقۇسا، ئۇچ ئاغىلىق نومنى بىر قېتىم ئوقۇغۇنەك بولىدۇ.
438 a بۇ نومنى بىر كۇن كۆچۇرسە،
438 ئۇچ ئاغىلىق نومى تولۇق،
439 پۈتۈنلەي كۆچۇرگەنەك بولىدۇ. ساۋابى چەكسىز، ھەددى ھىسابسىز بولىدۇ.
440 بۇندىن باشقا، ئەي تەڭداشسىز تەنلىك بۇدساتۇا، كىمكى ھەقىقىي نومغا
441 ئىشەنمەي، خاتا، يامان ئىشلارنى قىلىپ، بۇ نومنى
442 ئىشتىكەن تۇرۇقلۇقمۇ ئۇنىڭغا ئىشەنمەي، يامان ئىشلار بىلەن شۇغۇللانسا، ئۇنىڭ
بۇرخان يارلىقى ئىكەنلىكىگە پۈتمىسە، ئۇ كىشى
443 بۇ ئالەمدە پىسە بولۇپ، قان ـ يىرىڭ ئىچىدە ئۆتىدۇ.
444 تېنىدىن پۈتۈنلەي قان ـ يىرىڭ ئېقىپ سېسىپ كېتىدۇ. تېنى
445 بەدبۇي پۇراقتا تولۇپ، ھەممە ئادەم (بۇنىڭدىن) سەسكىنىدۇ، (ئۇنى) ياقتۇر-
ماىدۇ. تېنىدىن ئايرىلغاندا ئاۋۇش
446 دوزاختا تۇغۇلىدۇ، دوزاخ ئازابىنى يەتكۇچە تارتىپ، بىرەممۇ ئازابتىن
447 قۇتۇلالمايدۇ. شۇڭا تەڭرى بۇرخان ئۇ گۇناھكار كىشىلەرگە مۇنداق
448 دەپ يارلىق قىلدى: «تەن تەبئىيدۇر، بەش ئەزا ھەم
449 تەبئىي مەۋجۇتتۇر، چوڭايسا ئۆزى چوڭىيىدۇ، قېرىسا ھەم ئۆزى قېرىيدۇ،
450 تۇغۇش تەبئىي بولىدۇ، ئۆلۈشمۇ ھەم شۇنداق، ئۇزۇن ئۆمۇر تىلىسە
451 بولمايدۇ.
451 a ئۆلىمەن دېسىمۇ ئۆلەلمەيدۇ.
451 قايغۇ بىلەن خۇشاللىقنى ئۆزى كۆتۇرىدۇ، يامانلىق، ياخشىلىقنىمۇ يەنە ئۆزى
452 قىلىدۇ. بۇنى بىرەرسىدىن كۆرگۈلۈك ئەمەس، ھەممىسى ئۆزۈڭنىڭ ئىشى.
(كىمكى) بىرەر نەتىجە
453 يارىتىشنى ئويلىسا، ئالدى بىلەن بۇ نومنى ئوقۇشى كېرەك. (شۇنداى) مىڭ تۇمەن

454 يىلغىچە خەتەرسىز ئۆتىدۇ. بۇندىن باشقا، بۇرخان بەختكە ئۇرۇق چاچقاندەك
455 بولىدۇ. كېيىن بۇرخان بەختىكە ئىرىشىپ نوم چاقىدا ئايلىنىدۇ، بارلىق
جانلىقلارغا
456 پايدا - مەنپەئەت يەتكۈزىدۇ.» تەڭرى بۇرخان بۇ نوم - يارلىقىنى ئېيتىپ بارلىق
جامائەتنى
457 ئىشتىمىگەننى ئىشتكەندەك، ئىرشىمىگەنگە ئىرىشكەندەك قىلدى. (جامائەت)
تولىمۇ شادلىق ۋە
458 سۆيۈنۈشكە تولۇپ، كۆڭلى - كۆكسى، بىلىمى نۇرلىنىپ يالتىرىدى.
459 ھەممەيلەن تاشقى ئەقىدىنىڭ بەلگىسىنى «يوق، قۇرۇق» دەپ بىلدى، بۇرخانلار
460 تۈيغۇسىغا، بىلىمىگە كىردى. نېمىكى كۆرۈنمەس، تۈيۈلماس، بەلگىسىز بولسا،
461 ھېچ ئىرىشكىلى بولمىسا، ئۇ دەل نىران خۇشاللىقىدۇر، ھەمەيلەن
462 بۇ تۈيغۇنى تۈيدى، (دۇنياغا) بېقىنمايدىغان «يوق» نى بىلدى، ئۇقتى،
463 ھېس قىلدى. خۇشاللىق ۋە سۆيۈنۈشكە تولۇپ، تەڭرى بۇرخان يارلىقىنى
464 بېشىدا كۆتۈرۈپ، ھەربىر ئۆيگە قەدەر يەتكۈزدى.
465 تەڭرى بۇرخان يارلىق قىلغان، يەر - ئاسمانىدىكى سەككىز (نۇر) نىڭ يىغىنسى
بولغان ئىلاھىي سېھرىي
466 نوم - پۈتۈكنىڭ بىرىنچى جىلدى بۇددىغا، نومغا، بۇتخانىغا بېغىشلاپ.

تىرانسكرىپسىيە ۋە تەرجىمىگە قىسقىچە ئىزاھات

01 **نامو بۇت نامو دىرام نامو سىڭ** — بۇددىزم يادىكارلىقلىرىدا كۆپ ئۇچرايدىغان تۇراقلىق ئىبارە بولۇپ، سانسكرىت تىلىدىكى namo buddhāya namo dharmāya namo saṃ ghaya دىن كەلگەن مەنىسى بۇددىغا يۈكۈنىمەن، نومغا يۈكۈنىمەن، بۇتخانىغا يۈكۈنىمەن دېگەنلىك بولىدۇ. بىز ئۇنى «بۇددىغا، نومغا، بۇتخانىغا بېغىشلاپ» دەپ ئالدۇق.

03 **تەك ۋىپ** — مەنىسى ئېنىق ئەمەس.

07 - 08 **ئونتىن سىڭار** — بۇ ئىبارە مەزكۇر تېكىستتە يەنە «ئونتون سىڭار» (421) دېگەن شەكىلدىمۇ كۆرۈلىدۇ. توغرىدىن - توغرا مەنىسى «ئون تەرەپ» بولۇپ، ھەممە تەرەپ دېگەن مەنىدە قوللىنىلىدۇ.

09 **تۆرت تۆرلۈگ تىرىن قۇۋراغى** — بۇ بۇددىزمدىكى شەيخ، راھىبە، غەيرىي شەيخ، غەيرىي راھىبە دېگەندىن ئىبارەت تۆت خىل جامائەتنىڭ نامى. بۇنى بىز «تۆت تۈرلۈك جامائەت» دەپ ئالدۇق.

010 **تىدىغسىز بۇدىستۋ** — خەنزۇچە تېكىستتە 舞石疑菩萨 دەپ ئېلىنغان. ئۇ Arya Asanga غا باراۋەر بولۇش مۇمكىن دەپ پەرەز قىلىنماقتا. (قارالسۇن: باك 1934: 146 - بەت). بىز ئۇنى «توسقۇنسىز بۇدساتۋا» دەپ مەنەن تەرجىمە قىلدۇق.

012 - 013 **ئۆتۈگ ئۆتۈنتى** — قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا ئورنى تۆۋەن كىشىلەرنىڭ ئورنى يۇقىرى كىشىلەر ۋە بۇرخانلارغا سۆزلىشى «ئۆتۈن -» دېگەن پېئىل بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. ئورنى يۇقىرىلار ياكى بۇرخانلارنىڭ ئورنى تۆۋەن كىشىلەرگە ياكى ئادەتتىكى كىشىلەرگە سۆزلىشى «يارلىقا -» (يارلىق بەرمەك) دېگەن پېئىل بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. بىز ئالدىنقىسىنى ئوخشىتىپ ئورۇنلاردا «سورا»، «دە-»، «ئۆتۈن -» دېگەن پېئىللار بىلەن، كېيىنى

كىسىلى «دە-»، «ئېيىت-»، «يارلىق بەر-» دېگەن پېئىللار بىلەن ئالدۇق.

017 ئۇچ ئەردىنى — بۇددا، نوم، بۇتخانىدىن ئىبارەت ئۈچ گۆھەرنى كۆرسىتىدۇ. بىز تەرجىمىدە بېۋاستە ھالدا «ئۈچ گۆھەر» دەپ ئالدۇق.

018 قام — شامان دېگەن مەنىدە. خەنزۇچە تېكىستتە ئۇ 神 دەپلا بېرىلگەن.

23 سادۇ سادۇ — خەنزۇچىدا 哉善哉善 دەپ ئىپادىلىنىدۇ. بىز «ياخشىلىق ساڭا يار بولغاي» دەپ تەرجىمە قىلدۇق. كېيىنكى قىسىملاردا ھەم شۇنداق.

43 ئەتئۆز قودسار، ئۈچ ياۋلاق يولقا تۆشەرلەر — «ئەگەر ۋۇجۇدىدىن ئايرىلسا ئۈچ يامان يولغا چۈشىدۇ» دەپ تەرجىمە قىلىندى. بۇ يەردە «ئەتئۆز قود-» (ۋۇجۇدىدىن ئايرىلماق، تېنىدىن جۇدا بولماق) بۇددىزم ئۇقۇمىدا «ئۆلۈش» مەنىسىدە، «ئۈچ ياۋلاق يول» (ئۈچ يامان يول) «دوزاخ» مەنىسىدە قوللىنىلغان.

105 - 106 ئۆگى، قاڭى — «ئانىسى، دادىسى» دەپ ئۆز پېتى ئىلىندى. ھازىرقى ئۇيغۇر تىلىدىكى «ئاتا - ئانىسى» غا باراۋەر كېلىدۇ. ئەمما بىز تەپەككۇر ئۇسۇلى ياكى رەت- تەرتىپتىكى پەرقىنى كۆزدە تۇتۇپ ئۇدۇل تەرجىمىنى مۇۋاپىق كۆردۇق. ئەمەلىيەتتە «ئانىسى دادىسى» دەپ قوللىنىش قەشقەر رايونىدىمۇ ئۇچرايدۇ.

112 قاتا — بۇ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى ھەرىكەت مىقدارىنى بىلدۈرىدىغان «قېتىم» غا باراۋەر كېلىدۇ. ئۇ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ دىئالېكتلىرىدا ئەينى شەكىلدە «قېتىم» بىلەن ئوخشاش قوللىنىلىدۇ. بىز بۇ ئەھۋالنى كۆزدە تۇتۇپ، بەزىدە «قېتىم»، بەزىدە «قاتا» دەپ ئالدۇق.

131 نوم - بىتىگ — ئادەتتە ئۇ قەدىمكى ئۇيغۇرچە يادىكارلىقلاردا «سۈدۈر، سۈتۈر» دېگەن شەكىلدىمۇ كۆرۈلىدۇ. مەنىسى sutra غا باراۋەر بولۇپ، خەنزۇچىدىكى 经 غا باراۋەر. بىز ئەسلىگە يېقىن قىلىپ «نوم - پۈتۈك» دەپ ئالدۇق، بەزىدە «نوم» دەپلا ئالدۇق.

134 ئالتى پارامىت — «ئالتە ياخشىلىق» مەنىسىدە بولۇپ، بۇددىزم نوملىرىدا ئۇ ساخاۋەتچىلىك، دىيانەتلىك، ئېغىر - بېسىقلىق، مەرىكەزلەشتۈرۈش (يەنى دىيانا)، بىلىم دېگەندەك ئالتە خىل ياخشىلىق ئالامىتىنى كۆرسىتىدۇ.

152 يوق قۇرۇغ (ق) — بۇددىزمدىكى مۇھىم ئاتالغۇ بولۇپ، بارلىق ھادىسە، روھ ۋە بەدەنلىك يىغىندىسى دەپ قارىلىدىغان ئىنسانلىك رېئاللاشمايدىغانلىقى، ئەمما نۇرغۇن ئېلىمېنتلاردىن تەشكىل تاپىدىغانلىقىنى تەكىتلەيدۇ. ئۇ سانسكرىت تىلىدىكى sunya، ئۇنىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسى 空 لارغا باراۋەر. بىز ئۇنى «يوق، قۇرۇق» دەپ ئالدۇق.

177a نوم ئۆگرۈنچۇ — بىز «نوم خۇشى» دەپ ئالدۇق، «نوم خۇشاللىقى» «نوم شادلىقى» دەپ ئالسىمۇ بولىدۇ.

178 بۇرتمەك — قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «باشقا شەيئى بىلەن بېۋاستە ئۇچرىشىش، تېگىشىش» مەنىدە قوللىنىلىدۇ. خەنزۇچە تېكىستتە« 触 » دەپ ئېلىنغان. بىز «تېگىش» دەپ ئالدۇق.

185 بىلگە يارۇق بۇرخان — ئۇ سانسكرىت تىلىدىكى Tathagāta، خەنزۇ تىلىدىكى 如来 ئاتالغۇلىرى ئىپادىلىگەن بۇددىزمدىكى ئەڭ مۇھىم ئىلاھنىڭ ئىسمى. مەزكۇر ئىلاھنىڭ ئىسمى بۇ تېكىستنىڭ ئوخشىمىغان جايلىرىدا «نوم يالتىرىغلىغ بۇرقان» (نومدەك يالتىرايدىغان بۇرخان 188 - قۇر)، «يىپار يۈكمەك تىپ بۇرقان» (ئىپارغا تولغان بۇرخان، 408-قۇر) دېگەندەك ناھايىتى كۆپ ناملار بىلەن ئاتىلىدۇ.

185 تاشتىنقى تۆرۈ — بۇددىزمدا 6 بىلىم (Vijňana, 识)، يەنى كۆرۈش،

ئالخلاش، پۇراش، تېتىش، ھېس قىلىش قاتارلىق ئالتە سېزىم ۋە 6 ئورگاندىن باشقا 6 ئوبيېكت (مەنزىرە، ئۇن، پۇراق، تەم، نەرسە، ئىدىيە) «تاشقى ئەقىدە» ياكى «تاشقى دارما» دەپ قارىلىدۇ. ئالدىنقى ئىككىسى (6 بىلىم ۋە 6 سېزىم) «ئىچكى دارما» دەپ قارىلىدۇ.

200 ـ 201 بۇرقانلارنىڭ نوم ئىدىشى ـــ خەنزۇچە تېكىستتە «法器» دەپ ئېلىنغان. ھازىرقى ئۇيغۇر تىلىغا «نوم ئىدىشى» دەپ تەرجىمە قىلىشقىمۇ بولىدۇ. ئەمما بىز مەنىسى ئېنىق بولماي قالماسلىق ئۈچۈن «نوم قورالى» دەپ ئالدۇق.

201 ئۈچ ئاغىلىق نوم ـــ سانسكرىتچە Tripataka، خەنزۇچە 大藏经 غا باراۋەر كېلىدۇ.

201 ئىكى يىگىرمى بۆلۈك يارلىغ ـــ «12 بۆلەك يارلىق»، 12 بۆيۈك سۈترا (十二部大经) نى كۆرسىتىدۇ.

205 ـ 206 بۇرقانلارنىڭ كوئىمسوسى ئاغىلىقى تاتاگاتانىڭ (رۇلەينىڭ) نوملىرىنى (如来藏经) ياكى «تاتاگاتا نوملىرى خەزىنىسى» (سانسكرىتچە tathaghata — gharbha) نى كۆرسىتىدۇ.

270 ئۇلار ياراتقان ـــ تەرجىمە تېكىستتە «ئۇلار» دېگەن ئالماش «جىن- ئالۋاستىلار» نىڭ ئورنىدا كەلگەن.

271 ئون ئەدگۈ قىلىنچلىغ تۆرۈ ـــ «ئون ياخشى ئىش» دەپ ئېلىندى، «ئون ياخشى ئەقىدە»، «ئون ياخشى تەلىمات» دەپ ئېلىشقىمۇ بولىدۇ.

293 بۇرقانلارنىڭ نوم ئۇلۇشى ـــ «بۇرخانلار نومىنىڭ تېگىشلىك قىسمى ياكى ئېرىشىشكە تېگىشلىك بۆلۈكى» دېگەن مەنىدە بولۇپ، بىزئۆز پېتى «بۇرخانلارنىڭ نوم ئۇلۇشى» دەپ ئالدۇق.

312 ئاڑۇنتاقى ئۇلاغ سايىغ ئوغرىنتا ـــ بۇ دۇنيادىكى ئارقا ـ ئارقىدىن ئۇزۇلمەي كېلىدىغان ۋاقىتنى كۆرسىتىدۇ. ئەمما بۇ ۋاقىت مەڭگۈلۈك ۋاقىت ئەمەس، بەلكى قىسقا ۋاقىت. بىز «دۇنيادىكى ئۇزۇلمەس ۋاقىت» دەپ ئالدۇق. «بۇ دۇنيادىكى بىر ـ بىرىگە ئۇلىنىپ كېلىدىغان ۋاقىت» دەپ ئالسىمۇ بولىدۇ.

316 ئەدگۈ ياۋلاق ئۇتلىسى ـــ «ياخشىلىقنىڭ مۇكاپاتى، يامانلىقنىڭ جازاسى» دېگەن مەنىدە. قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى «ئۇتلى» سۆزى ھازىرقى ئۇيغۇر تىلىدىكى «مۇكاپات»، «جازا» دېگەن سۆزلەرنىڭ مەنىلىرىگە ئوخشاش مەنىدە بولۇپ، ھەر ئىككىسىنى كۆرسىتىدۇ (خەنزۇچىدىكى 报答 سۆزىگە ئوخشاش). توغرىراقى ئۇنى «ياخشى ـ ياماناللىقا قايتۇرۇلغان جاۋاب» دەپ ئېلىش كېرەك.

326 ياخشى كۈن ـــ بۇ ھازىرقى ئۇيغۇر تىلىدا «بۇرج» (خەنزۇچە 节 غا باراۋەر) دەپ ئېلىنىۋاتقان مەۋسۇم ياكى كالېندار ئۇقۇمى بىلەن ئوخشاش مەنىنى بېرىدىغان ۋاقىت ياكى مەۋسۇم ئوقۇمى. بىز ئۇدۇل تەرجىمە قىلىپ «يېڭى كۈن» دەپ ئالدۇق، «بۇرج» دەپ ئالسىمۇ بولىدۇ.

357 مەزكۇر قۇردىن باشلاپ تىلغا ئېلىنمىدىغان سەككىز بۇدساتۋانىڭ نامى ئەسلى تېكىستتە «يۈكۈنۈرمەن xx ئاتلىغ نىزۋانىسىز بۇدىسۋىتقا» دېگەندەك شەكىلدە بېرىلگەن. ئۇنى «xx ئاتلىق نىزۋانىسىز بۇدساتۋاغا يۈكۈنىمەن» دەپ تەرجىمە قىلىشقا بولسىمۇ، ئەمما ئالدىدىكى «ئۇلارنىڭ ئىسىملىرى مۇنداق:» بىلەن ماسلىشىشنى كۆزدە تۇتۇپ «يۈكۈنۈشىمگە لايىق xx ئاتلىق نىزۋانىسىز بۇدساتۋا» دېگەن شەكىلدە تەرجىمە قىلدۇق.

366 تارنى ــ سانسكرىت تىلىدىكى: dhāraṇi سۆزىدىن كەلگەن، سىرلىق، سىھرىي قورمۇلا بولۇپ، يوگادا كۆپ قوللىنىلىدۇ. ئۇ ئومۇمەن گەپسۈن، سىھىر، قەسەم، قاغاش قاتارلىق مەزمۇنلاردا بولىدۇ.

372 ئوم ئاكانى نىكانى ئابىلا ماڭى مانتالى سۋاخا ــ سانسكرىت تىلىدا بېرىلگەن دارنى. قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى يادىكارلىقلاردا دارنى سانسكرىت تىلىدىكى گەسلى شەكلى بويىچە بېرىلىدۇ، خەنزۇ تىلىدىمۇ ئاھالىق تەرجىمىسى بويىچە بېرىلىدۇ. دارنىنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىش ۋە شەرھىلەش قىيىن. بىز ئۆز پېتى ئالدۇق.

385 ياڭ ــ خەنزۇ تىلىدىكى 阳 (كۈن، يورۇق) دىن كەلگەن. تەرجىمىدە بىز «ياڭ» دەپ ئىلىشۋەردۇق.

388 سەككىز تۆرلۈگ كۆڭۈل بىلىگ بۇنى «سەككىز تۈرلۈك كۆڭۈل بىلىمى» دەپ تەرجىمە قىلدۇق. «سەككىز تۈرلۈك تۈيغۇ»، «سەككىز ئاڭ»، «سەككىز تۈيغۇ» دەپ ئىلىشقىمۇ بولىدۇ.

414 قۇرۇغ ئىلىگ ــ بىر بۇددانىڭ نامى. ئۇنىڭ «قۇرۇق» تەلىماتى نىرۋان ئىشىكىدىن كىرىشتە كەم بولسا بولمايدىغان مۇھىم ئامىل. خەنزۇچە ئەسلى تېكىستتە ئۇ «空王» دەپ ئىلىنغان. بىز «قۇرۇق شاھ» دەپ ئالدۇق.

415 ئاگام بىتىگ، نىرۋان بىتىگ ــ بۇددىزم نوملىرىنىڭ ئىسمى. «ئاگام بىتىگ» سانسكرىتچە āgamaāsūtras دىن (خەنزۇچىسى 经阿含 ياكى 经阿那含) ، «نىرۋان بىتىگ» سانسكرىتچە Nirvaná — sūtras (خەنزۇچىسى 经 庞 惶 大) دىن كەلگەن. بىز بۇ ئاستە «ئاگام پۇتۇك» ، «نىرۋان پۇتۇك» دەپ ئالدۇق. «ئاگاما سۇترا» ، «نىرۋانا سۇترا» دەپ تەرجىمە قىلىسمۇ بولىدۇ.

417 يوگا ئاتلىغ بىتىگ ــ بۇددىزم نومىنىڭ ئىسمى، سانسكرىتچە yoga — śastras (خەنزۇچىسى 瑜伽论经) دىن كەلگەن. «يوگا سۇترا» ، «يوگا شاسترا» دەپ ئىلىشقىمۇ بولىدۇ.

431 ـ 433 تەڭرىلەر يەكلەر، ئۇلۇغ كۈچلۈگ لۇڭلار، گانتارۋىلار، ئاسۇرلار، تالىم قارا قۇش قانلارى، كىنارىلار، ماخوراگىلار، كىشىلى كىشى ئەرمەزلى ــ بۇددىزمدىكى تەڭرى، ئەجدىھا قاتارلىق 10 تەرەپنىڭ (Deva — nága — námani) ئىسمى. ئۇلار تەرتىپ بويىچە تەڭرىلەر (سانسكرىتچە Devah، خەنزۇچە 天)، ئەجدىھا (سانسكرىتچە Nagah، خەنزۇچە 龙)، يەكلەر (سانسكرىتچە yaksah, خەنزۇچە 药叉)، گاندارۋا (سانسكرىتچە Gandharvaḥ، خەنزۇچە 婆达乾)
ئاسۇرا (سانسكرىتچە asaraḥ، خەنزۇچە 非天 ياكى 阿修罗)،
دائىتياھ (سانسكرىتچە Daityaḥ، خەنزۇچە 子施女 与非天罗连则译)
گارۇدا (سانسكرىتچە Garudah، خەنزۇچە 金翅乌 ياكى 迦楼)
كىمنار (Kimnarah خەنزۇچە 人非人 ياكى 罗紧那)،
ماخوراگا (سانسكرىتچە Mahoragaḥ، خەنزۇچە 大腹 ، 大腹行 ، 摩候罗加)،
كۇمپانتا (سانسكرىتچە Kumbhaṇḍah، خەنزۇچە 瓶 ، 瓶柳 ، 鸟般茶) دېگەنلەردىن ئىبارەت. بۇلار ئىچىدە دائىتياھ ئادەتتىكى ئۇيغۇر بۇددىزم تېكىستلىرىدە كۆرۈلمەيدۇ. تەرجىمىدە بەزىلىرى مەنەن، بەزىلىرى ئاھالىق تەرجىمىسى بويىچە ئىلىنغان. مەسىلەن، گارۇدا بىلەن كىمنارا مەنەن تەرجىمە قىلىنىپ ئايرىم ـ ئايرىم «تالىم قارا قۇش قانلارى» (خەنزۇچە 金翅乌 غا تەگ)، كىشىلى كىشى ئەرمەزلى (خەنزۇچە 人非人 غا تەگ)

ئېلىنغان، «گاندارۋا»، «ئاسۇرلار» بولسا ئاھالە تەرجىمىسى بويىچە ئېلىنغان.

436 قۇتلار ۋاقشىكلار ــ مانى يادىكارلىقلىرىدا بىرقەدەر كۆپ ئۇچرايدىغان ئاتالغۇ بولۇپ، بۇددىزم يادىكارلىقلىرىدىمۇ ئۇچرايدۇ. ئادەتتە «قۇت ۋاقشىكلار» شەكلىدە كۆرىلەتتى، ئەمما مەزكۇر تېكستتە «قۇتلار ۋاقشىكلار» دېگەن شەكىلدە كەلگەن. ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل «بەخت روھلىرى»، «قۇت روھى» دەپ تەرجىمە قىلىشقا بولسىمۇ، سەل چۈشىنىكسىز بولۇپ قالىدىغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، «بەخت پەرىشتىلىرى» دەپ ئالدۇق.

445 ـ 446 ئاۋىش تامۇ ــ بۇددىزمدا بىر دوزاخ ئىسمى. تەرجىمىدە «ئاۋىش دوزاخ» دەپ ئېلىندى.

454 بۇرقان قۇتى ــ «بۇددا مېۋىسى» Buddhaphala ، 果佛) دېگەن مەنىدە بولۇپ، بۇددىغا ئوخشاش ھالەتكە كېلىش، بۇددىغا ئوخشاش بولۇش دېگەن مەنىدە.

455 نوم تىلگەنى ــ بىۋاستە ھالدا «نوم چاقى» دەپ تەرجىمە قىلىشقا بولىدۇ. بۇددىزمدا بارلىق يامانلىقلارنى ۋە قارشى كۈچلەرنى بويسۇندۇرۇپ، ئادەم، يەر، ۋاقىت قاتارلىقلارنى يۆگەپ ماڭىدىغان چاقنى كۆرسىتىدۇ.

پايدىلانغان ماتېرىياللار

1. خانېدا تورۇ: «قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ‹سەكىز يۈكمەك يارۇق›»، قارالغان: «دوكتور خانېدانىڭ تارىخشۇناسلىققا ئائىت ماقالىلىرى توپلىمى» II توم، 1992 ـ يىل 11 ـ ئاي نەشرى، 64 ـ 142 ـ بەتلەر (1915 ـ يىلدىكى ماقالىنىڭ قايتا باسمىسى).

2. ئا. فون گابائىن، گ. ر. رەخمەتى (ۋىللى باك نەشرگە تەييارلىغان): «تۇركچە تۇرپان تېكستلىرى VI. بۇددىزم سۇتراسى ‹سەكىز يۈكمەك›»، قارالغان: «پروسسىيە پەنلەر ئاكا ـ دېمىنىسى ئىلمىي ژۇرنىلى» 1934 ـ يىل 3 ـ ئاي سانى، 93 ـ 192 ـ بەتلەر.

3. فېلىك جىياشېك: «قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى «سەكىز يۈكمەك يارۇق»، قارالغان: «ئارخېئولوگىيە ئىلمىي ژۇرنىلى» 1955 ـ يىل 9 ـ سان، 183 ـ 192 ـ بەتلەر

4. ئودا جۇتېن: «رىيوكوكو ئۇنىۋېرسىتېتىدا ساقلانغان ‹سەكىز يۈكمەك يارۇق› نىڭ ‹ئۇيغۇرچە باسما نۇسخىلىرى پارچىسى›»، قارالغان: مورى ماساۋ: «ئىچكى ئاسىيا ۋە غەربىي ئاسىيادا جەمئىيەت ۋە مەدەنىيەت»، توكيو 1983 ـ يىل نەشرى، 161 ـ 184 ـ بەتلەر.

5. «بۇددىزم يادىكارلىقى ‹سەكىز يۈكمەك يارۇق› نىڭ ئۇيغۇرچە تېكىستىنىڭ يېڭى پارچىلىرى»، قارالغان: «قەدىمكى شەرق تەتقىقاتى» 1983 ـ يىل 10 ـ سان، 125 ـ 142 ـ بەتلەر.

6. شوگايتو ماساھىرو: «ناكامۇرا فۇسېتسۇ يىغمىلىرى ئىچىدىكى قەدىمكى ئۇيغۇرچە تېكىستلار ئۈستىدە تەتقىقات»، قارالغان: «شەرقشۇناسلىق» (تويوگا كۈھو)، 1979 ـ يىل 1ـ 2 ـ سان (ئومۇمىي 61 ـ توم) 254 ـ (01) ـ 226 (029) ـ بەتلەر.

7. پېتېرتىسمې: «‹سەكىز يۈكمەك يارۇق› نىڭ خاتىمىسى»، قارالغان: «قەدىمكى شەرق تەتقىقاتى» 1983 ـ يىل 1 ـ سان، 143 ـ، 149 ـ بەتلەر.

8. يوھان ئېلۈېرسكوگ: «ئۇيغۇر بۇددىزم يادىكارلىقلىرى»، «يىپەك يولى تەتقىقاتى» نىڭ I تومى، بربېپولس 1997 ـ يىل نەشرى.

شېئىرلار

هاجى ئەمىن يېڭىھىسارى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: شېرىپ خۇشتار

مۇھەررىردىن: شائىر هاجى ئەمىن هىجرىيە 1312 (مىلادىيە 1894 ـ 1895) ـ يىلى قەشقەر-نىڭ يېڭىسار ناھىيىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ ئۆمرىدە نۇرغۇن لىرىك شېئىرلارنى يازغانلىقى مەلۇم. ئەمما، هازىرچە ئۇنىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا يازغان بىر بۆلۈك شېئىرلىرىدىن تەركىب تاپقان بىرلا دەپتەر تېپىلدى. شائىرنىڭ ئېيتىشچە بۇ شېئىرلار هىجرىيە 1364 ـ يىلى رەجەب ئايىنىڭ 24 ـ كۈنىدىن ئېتىبارەن يېزىلغان بولۇپ، بۇ هاجى ئەمىن شېئىرلىرىنىڭ تۆتىنچى دەپتىرى ئىكەن. قالغان ئۈچ دەپتەر تېخى تېپىلمىدى. بۇ دەپتەر شائىرنىڭ ئۆز قولىيازمىسى بولۇپ، فورماتى 17.5×22cm، جەمئىي 160 بەت، هەر بېتىدە 2×20 مىسرادىن بولۇپ، تەخمىنەن 6160 مىسرا شېئىر بار.

هاجى ئەمىن شېئىرلىرىنىڭ بەدئىي جەهەتتە-كى سەۋىيىسىنى ئانچە يۇقىرى دېگىلى بولمىسىمۇ لېكىن، ئۇنىڭ تىلى ئاددىي، راۋان، ئۇسلۇبى ئۆز-گىچە، شېئىرىي شەكلى كۆپ خىل بولۇپ، بۇ شې-ئىرلار ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى بىلەن يېڭى دەۋر ئەدەبىياتى ئوتتۇرىسىدىكى ئۆتكۈنچى دەۋرنىڭ مەھ-سۇلىدۇر. شۇڭا بۇ شېئىرلار تىل خۇسۇسىيىتى، بەدئىي ئۇسلۇب ۋە ئىپادىلەش شەكىللىرى جەهەتتە بىرمۇنچە ئۆزگىچىلىكلەرگە ئىگە بولۇپ، تەتقىقات جەهەتتە يۇقىرى ئىلمىي قىممەتكە ئىگە. هاجى ئە-مىن شېئىرلىرى ئىددىيىۋى هېسسىيات جەهەتتە تۇز، ساددا، قاتلاق بولۇشتەك ئالاهىدىلىكلەرگە ئە-گە. شائىر ئۆزىنىڭ لىرىك هېسسىياتىنى بىۋاسە-تە، تۇزلا ئوتتۇرىغا قويىدۇ. شۇڭا، شائىرنىڭ شې-ئىرلىرى كۆپىنچە ئۆزىنىڭ شەخسىي ئارزۇ ـ هە-ۋەسلىرى ۋە ئۆز ئۆنىاهلىرىغا ئوقۇغان توۋا ـ ئىس-تىغپارلىرىنى ئىپادىلەشتىنمۇ خالىي ئەمەس. هاجى ئەمىن شېئىرلىرىدىكى بۇ خىل دىنىي مەستىك ئىد-دىيىۋى هېسسىياتقا نىسبەتەن كەسكىن تەنقىدلەش پوزىتسىيىسىدە بولۇشمىز كېرەك. بۇ شېئىرلارنىڭ تىل، بەدئىي شەكىل ۋە ئۇسلۇب جەهەتتىكى ئەۋزەللىكلىرىگە ۋارىسلىق قىلىپ، ئىددىيىۋى هېسسىيات جەهەتتىكى پاسسىپ تەرەپلىرىگە تەنقىدىي مۇئامىلە قىلىش، ماركسىزمنىڭ ئەدەبىي مىراسلارغا ۋارىسلىق قىلىش توغرىسىدىكى پرىنسىپلىرىنىڭ جىددىي تەلىپى. تۆۋەندە هاجى ئەمىن شېئىرلىرىنىڭ تېكىستى بىلەن تونۇشقايسىز.

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىنچى تورلىرى

بىسمىللاھىر - رەھمانىر - رەھىم

تەئرىخقە بىر مىلك ئۇچيۇز ئاتمىش تۆرت، ماھى رەجەبنىڭ يىگىرمە تۆرتى كەمىنە ھاجى ئەمىن ئۆز ھالىغە يىغلاپ، بۇ دۇنيادىن فىسقى - فەساد بىرلە غەنىمەت ئۇمرىن غەفلەتدە بەرباد بېرىپ، ھەيران بولۇپ، فۇشەيمان - نەدامەتلەر قىلىپ، دىللارى بۇزۇلۇپ، ھەيرەت مەقامىدە قالىپ، ھالى پەرىشان، دىيدە گىريان بولۇپ، ئاخىر ئۇمرىدە ئايتقان، تۆرتىنچى دەفتەرگە يازغان مۇناجاتلارى. سەھۇ - خەتا يەرلەرى بولسە، ئوقۇغۇچى پىشۇالارىمىز تەرىپىگە ئالىپ قويۇرلار دەپ ئىلتىماس قىلىمەن.

ئەي ئەزىزلەر، ھەيران بولۇپ يۇردۇم مانا،
زار يىغلاپ يىگىمسىردا قالدىم مانا.

غەفلەت باستى، بەرادەرلەر، ئۆزۈم ھەيران،
ئاخىرەتكە ياراغ يوقدۇر، يۇرەكسىم قان،
رەھىم ئەتمەسە مەن غەرىبغە ئىگەم سۇبھان،
بۇ ھەيرەتنىڭ مەقامىدا قالدىم مانا.

ياشلىغىمدە مەن ئۆزۈمنى ھېچ بىلمەدىم،
خۇدايىمنىڭ بۇيرۇغىنى ھېچ قىلمادىم.
گورىستانغە كېتەرىمنى مەن بىلمەدىم،
زار يىغلاپ ئارا يولدا قالدىم مانا.

مۇسۇلمانلار، گۇناھلارىم ھەددىن ئاشتى،
مەئسىيەتنىڭ قازانلارى قاپناپ تاشتى،
خابى غەفلەت ئۇيقۇلارى مېنى باستى،
ئۆز ھالىمغە زار يىغلاپ يۇردۇم مانا.

يۇ يىگىمسار، بەرادەرلەر، مۇلكى ناری،
ھاسۇد، غەيبەت، يالغانچىلىق ھەرنې بارى.
بۇ توغرىدىن يۇرەك - باغرىم يۇز مىڭ پارى،
ھەيران بولۇپ ئارا يولدا قالدىم مانا.

ئارا يولدا قالدىم، دوستلار، ئولدۇم ھەيران،
رەھىم ئەيلەڭىز بۇ ھالىمغە قادىر مەۋلان،
ئەدالەتلىك پادىشاھىمەن، ئۆزۈڭ سۇلتان،
رەھمەتكىدىن ھەردەم ئۇمىد قىلدىم مانا.

يالغان، ھاسۇد، غەيبەتكە خۇب كامىل بولدۇم،
بۇ ئىلمنى ئوقۇپ ئەمدى ئالىم بولدۇم،
ئۆز جانىمغە زۇلۇم ئېتەرگە زالىم بولدۇم،
ئەجەب يۇزى قارا زالىم بولدۇم مانا.

يىگىمسىردا ھەيران بولۇپ يۇرۇيدۇرمىز،
مۇندا ھەسەد، فىتنە، غەيبەت بازارى تېز،
ھۇشيار بولغىل، بۇ ئۆلۇمگە ئەسىردۇرمىز،
بۇ توغرىدىن بىر ئاز سۆزلەپ ئۆتتۇم مانا.

مۇسۇلمانسەن، بەرادەرلەر، كۆزۈڭنى ئاچ،
ھەسەد، فىتنە، غەيبەتلەردىن سەن ناری قاچ،
مەنمەن دەپان ئوترا تۇشۇپ ئۇرما غۇلاچ،
بۇ سۆزلەرنى ئۆزۈمگە دەپ ئۆتتۇم مانا.

ھەسەد، فىتنە، غەيبەت بار جاي ئاباد بولماس،
ھەسەدخورلار، بىل، دەۋزەخدىن ھېچ قۇتۇلماس،
شىكايەتخور، بىل دەۋزەخدىن ھېچ قۇتۇلماس،
ئۆز ھالىمغە زار يىغلاپ ئۆتتۇم مانا.

ھاجى ئەمىن يالغانچىدۇر، ھەم ھەسەدخور،
زاھىرى، بىل، رەۋشەن سىفەت، باتىنى كور،
گۇناھىمنى ئەفۋ قىلغىل، رەببىم غەفۇر،
يىغلاپ ساڭا ئەرزىم بەيان قىلدىم مانا.

*

*

مۇسۇلمانسەن، جان بەرادەر، ئۆيقۇڭنى قاچ،
فىتنى ـ غەيبەت، ھەسەدلەردىن سەن ناری قاچ،
ئىمان تىلەپ، خۇدايىمدىن، گورىستان قاچ،
يۈزمىڭ ھەسىرەت ـ نەدامەتدە كەتتىم مانا.

بەندىمەن دەپ لاپ ئۇرارمەن، يوق بەندىلىك،
ھەق ئەمرىنى قىلالمادىم، شەرمەندىلىك،
نەماز، روزە، ھەج، زەكات يوق، دەرماندىلىك،
بۇ دۇنيادىن يۈزۈم قارا كەتتىم مانا.

خۇداۋەندا تەۋبە قىلدىم، قولۇم ئالغىل،
ياخشى يولدىن ئازبدۇرمەن، يولغە سالغىل،
ئەمدى يۈز مىڭ تەۋبە قىلدىم، قولۇم ئالغىل،
ساڭا يىغلاپ، قاتتىغ تەۋبە قىلدىم مانا.

قاراپ باقسام، ساقالىمە كىرىپدۇر ئاق،
بىتابدۇرمەن، مەجالىم يوق، ئېرمەسمەن ساق،
كەچۈرگەيسەن گۇناھىمنى خالىقى تاق،
زار يىغلاپ يۈز مىڭ تەۋبە قىلدىم مانا.

ياشلىغىمدە يۈرۈپدۇرمەن ئويناپ، كۈلۈپ،
نەماز، روزە، زەكات، ھەجنى قەزا قىلىپ،

*

بىر مىڭ ئۇچيۇر ئاتمىش تۆرتدۇر، بىلمىگلار، سان،
بىدار بولۇپ سەھەرلەردە ئوقۇڭ قۇرئان،
ھۇشيار بولۇڭ، بەرادەرلەر، ئاخىر زەمان،
زار يىغلاپ بۇ سۆزلەرنى قىلدىم مانا.

«كۈللۈ يەۋمىن بىتەر» دېدى ھەق مۇستەفا،
ئۇممەت بولساڭ قۇلاق سالىپ بۇ سۆز ئاڭلا،
كېچە ـ كۈندۈز تەۋبە قىلىپ زار يىغلا،
ئاقىللارگە بۇ سۆزلەرنى قىلدىم مانا.

«كۈللى يەۋمىن بىتەر» دەپان ھەدىس ئايتتى،
رەسۇلۇللاھ ۋەئدىلەرى يەقىن يەتتى،
بۇ دۇنيادىن نې ئەرەنلەر ئۆتۈپ كەتتى،
بەرادەرلەر، ھەسرەت بىلەن كەتتىم مانا.

ئۆلمەسمەن دەپ، ھەياتلىقنى جەزىم قىلىپ،
مىڭ نەدامەت ـ ھەسرەت بىلەن كەتتىم مانا.

نېچۈك قىلغۇم، زەررە تاقەت مەندە يوقدۇر،
نەماز، روزە، ھېچ ئىبادەت مەندە يوقدۇر،
زەكاتۇ ھەج ھەم سەخاۋەت مەندە يوقدۇر،
غافىللىغدە ئۆمرۈم بەرباد بەردىم مانا.

بۇ سۆز دېدى ھاجى ئەمىن يېگىمسارى،
باغلاپ مېنى قىلىڭ دوستلار سەگگىسارى،
پارچە قىلىڭ ئۈستىخانىم ھەرنې بارى،
ھەق ئەمرىنى قىلماي، غافىل كەتتىم مانا.

ئەمىن ھاجى فاسىق، گۇمراھ ھەم مۇنافىق،
يۈزى قارا يالغانچىدۇر، ئەمەس سادىق،
ئىش قىلمادىم شەرىئەتكە بىر مۇۋافىق،
فىتنە ـ غەيبەت، ھەسەد بىلەن كەتتىم مانا.

بەرادەرلەر، مېنى باغلاپ قىيىن قىلىڭ،
باشىم تۆبەن، ئاياغ ئۈستۈن دارغە ئاسىڭ،
بەدەنلەرىم پىچاق بىرلە بىر ـ بىر كېسىڭ،
يۈز مىڭ ھەسرەت ـ نەدامەتدە كەتتىم مانا.

*

رەسۇلۇللاھ ھەدىسىغە ئەمەل قىلغىل،
بۇ زەمانى ئاخىرىدۇر ئەمدى بىلگىل،
سەھەرلەردە بىدار بولۇپ تەۋبە قىلغىل،
ئەسىد، ئۆمرۈم، گۇناھ بىرلە كەتتىم مانا.

قىيامەت كۈن يەقىن يەتتى، مۇنى بىلگىل،
كېچىلەردە بىدار بولۇپ زار يىغلاغىل،
زار يىغلاپ خۇدايىمە، تەۋبە قىلغىل،
تەۋبە قىلماي، نەدامەتدە كەتتىم مانا.

«مۇئمىن بىز» دەر ئۆلەرنى بىلمەگەنلەر،
گورىستاندا ياتقانلارنى كۆرمەگەنلەر،
كۆرۈپ ئاندىن ئەسلا ئىبرەت ئالماغانلار،
ھەيران بولۇپ زار ـ ئەفغان قىلدىم مانا.

بەرادەرلەر، بىلگىل، ئاخىر بىز ئۆلەرمىز،
بىجان بولۇپ، ئاق ئىگىننى بىز كىيەرمىز،
ئىگەرى يوق يىغاچ ئاتقە بىز مىنەرمىز،
بىل ئاقىبەت گورىستانغە كەتتىم مانا.

*

رەھىم ئەيلەگىل مەن غەربىغە قادىر خۇدا،
بۇ يوللارگە يۈز مىڭ جانىم بولسۇن فىدا،
مۇشكىللەرنى ئاسان قىلغىل، يا قادىرا،
ئۈمىد ئەيلەپ، زار يىغلاپ تۇردۇم مانا.

خۇداۋەندام مەن گۇمراھغە رەھىم ئەيلەگىل،
يول ئاداشتىم، ئۆزۈڭ ھادى، قولۇم ئالغىل،
مەن گۇمراھنى خۇداۋەندە يولغە سالغىل،
ھەزرەتىڭدىن ئۈمىد ئەيلەپ تۇردۇم مانا.

سەندىن ئۆزگە پەناھىم يوق، خۇداۋەندا،
ھەرنې قىلساڭ ئۆزۈڭ قادىر، سەن پادىشاھ،
غەربىلەرگە سەندىن ئۆزگە يوق دادخاھ،
بۇ ئەرزىمنى ساڭا بەيان قىلدىم مانا.

خۇداۋەندا، رەھىم ئەيلەگىل ئاسىيلارگە،
يول كۆرسەتكىل يولدىن ئازغان گۇمراھلارگە،
ئۆزۈڭ ھادى يولدىن ئازغان غافىللارگە،
بىزنى قىلما ئۇشبۇ ئۇلۇغ دىندىن جۇدا.

ئەفۇ قىلغىل گۇناھىمنى، يا قادىرا،
ھەرنې قىلساڭ قۇلۇڭدۇرمەن، سەن پادىشاھ،
دادىمىزغە يەتكىل ئۆزۈڭسەن دادخاھ،
بۇ ئەرزىمنى يىغلاپ بەيان قىلدىم مانا.

بەندەدۇرمەن، ھېچ بەندەلىك نىشانە يوق،
غافىل يۈردۇم، قىلالمادىم ساڭا قۇللۇق،

*

دائىم نەماز، روزە قەزا قىلىپ يۈردۇم،
ئۇشرە ـ زەكات ئەسلا ئەدا قىلالمادىم،

بۇ سۆز دېدى ھاجى ئەمىن يىگىرمىسارى
سەن ئويغانىپ قىلغىل ئەمدى ناله ـ زارى،
زار يىغلاپ يۈرەك ـ باغرىڭ قىلغىل پارى،
ھاجى ئەمىن يۈز مىڭ تەۋبە قىلدىم مانا.

*

ھەرنې قىلساڭ قۇلۇڭدۇرمىز، چارەمىز يوق،
بۇ توغرىدىن غەم ئاستىدا قالدىم مانا.

رەھىم ئەتمەسەڭ، نېچۈك بولغاي ئەھۋالىمىز،
بۇ توغرىدا يوقدۇر ئەسلا مەجالىمىز،
مەئلۇم ساڭا تەمام قىلغان ئەفئالىمىز،
رەھىم ئەيلەگىل، يا رەببەنا، يا رەببەنا.

غافىل يۈرۈپ بۇ ئۇمرۇمنى بەرباد بەردىم،
سەھەر تۇرۇپ ساڭا قۇللۇق قىلالمادىم.
گۇناھىمنى ئەفۇ قىلغىل، تەۋبە قىلدىم،
رەسۋا قىلما، خۇداۋەندا، يەۋمىل ـ جەزا.

غافىل يۈرۈپ بۇ گۇناھىم ھەددىن ئاشتى،
مەئسىيەتنىڭ قازانلارى قاينىاپ تاشتى،
نەفسى شەيتان ياخشى يولدىن مېنى ئۇردى،
ماڭا زەھەر بەرگىل ئۆزۈڭ، قادىر خۇدا.

بۇ يوللاردە بولدى دۇشمەن نەفسى شەيتان،
غافىل يۈردۇم ۋىرد ئەيلەمەي دائىم «قۇرئان»،
ھازىر، نازىر، دانادۇرسەن ئىگەم سۇبھان،
تەۋبە ئەيلەپ، مىڭ نەدامەت قىلدىم مانا.

ئەمىن ھاجى بۇ يۇللاردە ھۇشيار بولغىل،
زار يىغلاپ سەھەرلەردە بىدار بولغىل،
تەۋبە قىلىپ ئەھۋالىڭغە كۆپ يىغلاغىل،
سەھەر تۇرماي، غافىل ئۆتۈپ كەتتىم مانا.

*

يۈزمىڭ ھەسرەت، بەيتۇللاھغە كېتەلمەدىم،
بەرادەرلەر، نەدامەتدە كەتتىم مانا.

رەھىم ئەتمەسلىك بۇ ھالىمغە، يا قادىرا،
ھەيران بولۇپ يولدا قالدىم مەن پۈر گۈنا،
مەن گۈمراھنىلىك تەمام قىلغان گۇشۇم خەتا،
گەفۇ قىلغىل، مەندىن خەتا، سەندىن گەتا.

خۇداۋەندا، سېنىلىك گەمرىلىك قىلالمادىم،
دائىم غافىل، سەھەر بىدار بولالمادىم،
زىكرىلىك ئايتىپ، كۆز ياشىمنى تۆكەلمەدىم،
نېچۈك قىلغۇم، ھۇزۇرۇڭدا يۈزۈم قارا.

بۇ سۆزلەرنى دېدى ئەمىن ھاجى غەرىب،
ئارا يولدا ھەيران بولدۇم يولدىن ئازىپ.
قىلغىل ئاخىر، خۇداۋەندا، ئىمان نەسىب،
ھادى ئۆزۈڭ يولغە سالغىل، يا قادىرا.

ھاجى ئەمىن يولدىن ئازىپ، ھەيران بولدى،
يولغە سالغىل، سىدقى بىرلە تەۋبە قىلدى،
زار يىغلاپ، دەرگەھىڭغە بۇ ئاسىلدى،
رەھىم ئەيلەگىل، قادىر خۇدا، قادىر خۇدا.

ھاجى ئەمىن يېگىمسارى زارۇ ھەيران،
بەيتۇللاھغە كېتەلمەدىم، يۈرەكىم قان،
نەسىب قىلسا ئول ھەرەمگە قادىر سۇلتان،
سائەت تۇرماي كەتسەم مانا، كەتسەم مانا.

يېگىمساردىن ھەرەم شەرىنى سەفەر قىلسام،
ھەقىقەتىلىك سەفەرىگە قەدەم قويسام،
ئىسەن - ئەمان يېگىمساردىن چىقىپ كەتسەم،
ئىگىز يەرگە بارىپ ئارام ئالسام مانا.

ئىگىز يەردىن كوھسانغە كىرىپ كەتسەم،
بالا - چاقا، ئەھبابلاردىن رىزالاشسام،
كاتتە - كىچىك يارانلاردىن دۇئا ئالسام،
زار يىغلاب كۆزۈمدىن قان تۆكسەم مانا.

تاغۇ دەشتدە، بەرادەرلەر، زار يىغلاپ،
ئىشق ئوتىدە زار يىغلاپ، يۈرەك داغلاپ،
بۇ ھىممەتىلىك كەمەرىنى بەلگە باغلاپ،
ۋاۋەيلا دەپ ناله - ئەفغان قىلسام مانا.

رىيازەتلەر تارتىپ يەتسەم تاشقورغانغە،
ھەر قەدەمدە سەنا ئايتىپ گول سۇبھانغە،
گەرزىم، ئايتىپ، زار يىغلاپ گول سۇلتانغە،
بۇ يوللاردە مۇشەققەتلەر تارتسام مانا.

تاغۇ دەشتدە، بەرادەرلەر، بىتاب بولسام،
غەرىبلىغدە بىمار بولۇپ، رەنجىن تارتسام،
غەرىبلىغدە، بەردەرلەر، ئەگەر ئۆلسەم،
مۇرادىمغە يەتسەم مانا، يەتسەم مانا.

«مىن مىئەتى غەرىبەن» دەپ رەسۇل ئايدى،
بۇ ھەدىسنىلىك قىممەتىنى كىملەر بىلدى،
جاندىن كەچكەن دىلاۋەرلەر سەفەر قىلدى،
«فەقەت مەئتى شەھىدەن» دەپ ئۆلسەم مانا.

ھاجى ئەمىن غەرىب ئەمدى بەل باغلادىم،
ئىشق ئوتىدا يۈرەك - باغرىم خۇپ داغلادىم،
مەن ئۆزۈمنى بۇ يوللاردە خۇپ چاغلادىم،
يول ئاچىلسا، ھەرەم چىقىپ كەتسەم مانا.

يەتتە يىلدۇر ھەرەم يولى بەند بولغالى،
مۇسۇلمانلار يۈرەكلەرى قان بولغالى،
كېلىلىك، دوستلار ھالىمىزغە بىز يىغلايلى،
بىخۇد بولۇپ ناله ئەفغان قىلسام مانا.

يول ئاچىلسا، ھەرەم شەرىق سەفەر قىلسام،
بۇ يوللاردە مۇشەققەتنى راھەت بىلسەم،
ئىسەن - ئەمان فەرخۇد كىرىپ، شوردىن ئۆتسەم،
جىددى شەرىق شەھرلەرىن كۆرسەم مانا.

شور دەريادىن ئىسەن - ئەمان جىددە چىقسام،
ماما ھەۋۋا ئانامىزغە دۇئا قىلسام،
تۇغە مىنىپ بەيتۇللاھغە سەفەر قىلسام،
مەككە شەرىق شەھرلەرىن كۆرسەم مانا.

بەرادەرلەر، بەيتۇللاھغە داخىل بولسام،
زار يىغلاپ بەرادەرلەر ھەرەم كىرسەم،
ھەرەم كىرىپ يەتتە مەررە دەۋر قىلسام،
ھەجەرۇل - ئەسۋەد تاشلارىن سۆيسەم مانا.

ئاندىن سوغرە بارسام مەقام ئىبراھىمغە،
تەۋبە قىلسام ئول مەقامدا گۇناھىمغە،
تەۋبە بولۇپ زار يىغلاسام خۇدايىمغە،
ئاندىن چىقىپ مەرۋى - سەفا قىلسام مانا.

بەرادەرلەر، غەرىب مەرۋى - سەفا قىلىپ،
فارىغ بولۇپ ئول سەفادىن ئۇمرى بارىپ،
ئول مەسجىددە ئىككى رەكئەت نەماز قىلىپ،
ھۇججەتىمنى خۇدايىمدىن سورسام مانا.

ئاندىن كىرىپ ئول ئەرەفاتغە سەفەر قىلسام،
ھەيال بولماي شول ھالەتدە مىنا بارسام،
مۇتەلىبدىن ئەرفات تاغغە داخىل بولسام،
لەببەيكە دەپ ھاجى بولۇپ ئۆلسەم مانا.

ئەرفات كۇنى، بەرادەرلەر، ئەگەر ئۆلسەم،
«لەببەيكە» دەپ نىدا قىلىپ جانىم بەرسەم،
خۇدا ئىمان بەرسە ئاندىن ئەمان ئولسام،
مۇرادىمغە يەتسەم مانا، يەتسەم مانا.

ئۆلمەي ھەيات ئول ئەرفاتدىن ئەگەر يانسام،
مۇزتەلىككە كىلىپ قولغە تاشنى ئالسام،
مىنا كىلىپ ئول مەلئۇنغە تاشنى ئاتسام،
قويلار ئالىپ ئاندا زەبىھ قىلسام مانا.

*

بەرادەرلەر، مەن قەلەندەر بولسام مانا،
تاغۇ تاشقە ھەق دەپ چىقىپ كەتسەم مانا.

مەن بىنەۋا ئۇستۇمگە بىر جەندە كىيسەم،
بۇ باشىمغە، بەرادەرلەر كۇلاھ كىيسەم،
ئاجىزلىقىنىڭ ئەساسىنى قولغە ئالسام،
زار يىغلاپ بەياباندا يۇرسەم مانا.

قەنائەتنىڭ ھەلقەسىغە ئۆزۈم ئۇرسام،
تاقەت قىلىپ شۇم نەفسىمنى مەن ئۆلدۇرسەم،
ئاندىن كىيىن بىلىم باغلاپ يولغە كىرسەم،
بۇ دۇنيادىن ماسۇاللاھ بولسام مانا.

ئول مىنادا، بەرادەرلەر، ئۇچ كۇن تۇرۇپ،
قۇربانلىقغە قويلار ئالىپ، زەبىھ قىلىپ،
قۇربانلىقدىن فارىغ بولۇپ، ھەرەم كىرىپ،
ئول ھەرەمنى دەۋر قىلىپ يۇرسەم مانا.

بەرادەرلەر، تەۋاف قىلىپ بەيتۇللاھنى،
ئەدا قىلسام مەرۋى بىرلە ئول سەفانى،
ئاندىن چىقىپ ئەدا قىلسام ئۇمر ھەجنى،
ساچ ئالدۇرۇپ، بۇ ئەھرامدىن چىقسام مانا.

مۇندا يانماي ئول ھەرەمدە تۇرۇپ قالسام،
تاقەت قىلىپ بۇ نەفسىمنىڭ كۆزىن ئويسام،
قەزا يېتىپ بەيتۇللاھدە ئۆلۈپ كەتسەم،
ئول جەننەتۇل - مەئللاھدا ياتسام مانا.

ھاجى ئەمىن خۇدايىمدىن تىلەپ يىغلا،
بىدار بولۇپ سەھەرلەردە يۇرەك داغلا،
بۇ يوللارنىڭ خەتەرى كۆپ، ئۆزۈڭ چاغلا،
دائىم يىغلاپ، يۇرەكنى قان قىلسام مانا.

ھاجى ئەمىن دائىم يىغلا خۇدايىڭگە،
نەدامەت قىل ھەددىن ئۆتكەن گۇناھىڭگە،
يەتسە ئەجەپ ئىرمەس، ئول شاھ بۇ ئاھىڭگە،
ھاجى بولۇپ، بەيتۇللاھدا ئۆلسەم مانا.

*

بۇ بىلىمگە ھىممەت قۇرىن مەن باغلاسام،
ئىشق ئوتىغە يۇرەكىمنى مەن داغلاسام،
بىخۇد بولۇپ، ھەق دەپ مۇدام فەرياد قىلسام،
ئىشق ئوتىدا كۆيۇپ ئەخكەر بولسام مانا.

ھەقدىن تىلەپ، بەرادەرلەر، ئاشىق بولغىل،
بىدار بولۇپ سەھەرلەردە سادىق بولغىل،
زار يىغلاپ دىيدارىغە لايىق بولغىل،
ئەللاھ دەپان ئەزىز جانىم بەرسەم مانا.

ھېچ ئىنسان ئاشىق بولماي كۆرمەس دىيدار،
ئەمرى ھەقنى بىلمەگەندىن ئەللاھ بىزار،

بىل، ھەقىقىي ئاشىقلارگە مەئشۇق تەييار،
زار يىغلاپ، ھەق جەمالىن كۆرسەم مانا.

ئاشىقلارنىڭ باغرى قاندۇر، ئېرمەس پۈتۈن،
دىماغىدىن، بىلىڭ، دائىم چىقار تۈتۈن،
ئاشىق قۇللار جاندىن كەچكەن جانان ئۈچۈن،
جاندىن كېچىپ جانانىمنى كۆرسەم مانا.

كەچمەي جاندىن بۇ يوللارگە كىرىپ بولماس،
زار يىغلاماي دىيدارى ھەق كۆرۈپ بولماس،
جاندىن كەچمەي، جانانغە يېتىپ بولماس،
جاندىن كېچىپ، دىيدارى ھەق كۆرسەم مانا.

بەرادەرلەر، ھەق يولىغە جانىم بەرسەم،
ئىشق ئوتىدە، بەرادەرلەر، كۆيۈپ ئۆلسەم،
مەنسۇر سىفەت مەن ئۆزۈمنى دارده كۆرسەم،
بىخۇد بولۇپ، جاندىن كېچىپ ئۆلسەم مانا.

ھەرنې قىلساڭ، ئاشىق قىلغىل، خۇداۋەندا،
رەھىم ئەيلەگىل، يول ئاداشقان مەن بىر گەدا،
ئۇمرى ئاخىر ئىمانىمدىن قىلماي جۇدا،
يا رەببەنا، فەغفىرلەنا، زۇنۇبەنا.

ھاجى ئەمىن بىدار بولۇپ دائىم يىغلا،
ئەللاھ دەپان دائىم، سەھەر يۇرەك داغلا،
بۇ يوللاردە مەردان بولۇپ، بېلىڭ باغلا،
ۋا ۋەيلا دەپ فەرياد قىلىپ يۇرسەم مانا.

ئىشق دەرياسى ئۇلۇغ دەريا، ئۆزۈڭنى ئۇر،
بېلىڭ باغلاپ، تەۋەككۇل دەپ، سەن مەھكەم تۇر.
ئۆزۈڭ ساقلا خەتەرلەردىن، رەببىم غەفۇر،

*

ھۇ ھەلقىسى قۇرۇلدى، كېلىڭ، دوستلار، يىغلايلى،
دىلىڭ ئىشكى ئاچىلدى، بۇ يۇرەكنى داغلايلى.
زاكىر بولۇپ، يارانلار، خۇدايىمغە يىغلايلى،
ھەق يولىغە بىز ئەمدى بېلىمىزنى باغلايلى.

زەفەر بەرگىل، بۇ يوللاردىن، قادىر خۇدا.

بۇ يوللاردا قاراقچىلار گەدەسىزدۇر،
نەفسى شەيتان دائىم سېنىڭ قەسدىگەدۇر.
قەسد گەيلەسە بىسمىللاھ دەپ، سەن مەھكەم تۇر،
مەھكەم تۇرۇپ، بۇ دۇشمەندىن، بولغىل جۇدا.

بۇ «بىسمىللاھ» ئول لەئىنغە قىلىچ بېلىڭ،
دائىم ئوقۇپ، ئۆزىڭىزغە ھەمراھ قىلىڭ.
نەفسى دوزنى ئۆزىڭىزدىن جۇدا قىلىڭ،
شۇم نەفسنى قىلىچ بىرلە چاپسام مانا.

خۇداۋەندا، سەندىن ئۆزگە پەناھىم يوق،
زار يىغلاپ قىلالمادىم ساڭا قۇللۇق.
بۇدۇنيادىن ھەسرەت بىلەن كەتتىم قۇرۇق،
بۇ توغرىدىن ھەيران مەنا، ھەيران مەنا.

خۇداۋەندا، تەۋبە قىلدىم، قولۇم ئالغىل،
يول ئاداشتىم، مەن گۇمراھنى يولغە سالغىل.
مەن غەريبىڭ ئەھۋالىمغە رەھىم قىلغىل،
مەن ئەيلەدىم ساڭا يىغلاپ، كۆپ ئىلتىجا.

ئەللاھ، ئەللاھ، ئەللاھ، ئەللاھ، ئەللاھ، ئەللاھ،
سەندىن ئۆزگە پەناھىم يوق، ئەللاھ، ئەللاھ.
دەرگەھىڭگە يىغلاپ كەلدىم، شەيئى لىللاھ،
رەھىم ئەيلەگىل، قادىر خۇدا، قادىر خۇدا.

بۇ سۆز دېدى ھاجى ئەمىن يېگانەسارى،
بۇ ئۇيقۇدىن ئويغات ئۆزۈڭ، بول بىدارى.
ۋەقتى سەھەر بىدار بولۇپ، قىلغىل زارى،
تەۋبە قىلدىم، ئەفۇ قىلغىل، خۇداۋەندا.

*

ھۇ ھەلقىسى ئاچىلدى، چاقماقغە ئۆي ياقىلدى،
زەڭگار باسقان چاقماقلار، يېڭى باشتىن چاقىلدى.
خانىقاھدا، يارانلار، ھۇ ھەلقىسى قۇرۇلدى،
زاكىر قۇللار بىرلەشىپ، ھالىمىزغە يىغلايلى.

زاكىرلارنىڭ ھەلقىسى كۆيۈپ تۇرغان بىر ئوتتۇر،
ئاتەش نەپەس زاكىرلار قۇرۇپ قالغان گۇنگۇتدۇر.
دىماغىدىن قاراپ كۆر، چىقىپ تۇرغان بىر دۇتدۇر،
ھۇ ـ ھۇ دەپان، ھەلقىدە نالە ـ ئەپغان قىلايلى.

بۇجان تەندە ئەمانەت، ئاخىر بىر كۈن ئۆلەرمىز،
بىز ئاقىبەت يارەنلەر، گورىستانغە كىتەرمىز.
مۇنكىر، نەكىر سورىغاندا، نېچۈك جاۋاب بېرەرمىز،
جان بەرادەر، يارانلار، بۇ كۈنلەرنى ئويلايلى.

زاكىرلارنىڭ ھەلقىسى قايناپ تۇرغان قازاندۇر،
ھەلق ئىچرە يارەنلەر ياغىپ تۇرغاي مۇدام نۇر.
گۇناھىمنى سەن ئۆزۈڭ، ئەپۇ قىلغىل يا غەپۇر،
ئەللاھ دەپان ھەلقىدە، ئەزىز جاننى بېرەيلى.

ھۇ ھەلقىسى بىر دەريا، غەۋۋاس بولۇپ، ئۆزۈڭ ئۇر،
بېلىڭ باغلاپ بۇ يولدا مەردان بولۇپ، مەھكەم تۇر.
تەشنە ئەيلەپ ئۆزۈڭنى، ئىچ شەرابى ئەنتەھۇر،
بۇ يوللار كۆپ خەتەرناك، يول جابدۇغى قىلايلى.

ھەلق ئىچرە بىلمىگلار، مەشايىخلار ھازىردۇر،
قولىدا قىلچ، خەنجەر، باشىمىزدە نازىردۇر.
بۇ ھەلقىدە، يارانلار، ئەللاھ دەپان مەھكەم تۇر،
پەرۋانىدەك ھەلقىغە، ئۆزىمىزنى ئۇرايلى.

بۇ يوللار كۆپ قاراڭغۇ، قولۇڭغە بىر ئەسا ئال،
ھاجى ئىمىن كۆزۈڭ ئاچ، ئەللىك ئىككى كىردى سال.
غافىل يۇرۇپ ھەمىشە، دىل ئاقىغە ئۇرما خال،
بىدار بولۇپ تۇن كېچە، خۇدايىمغە يىغلايلى.

بۇ كۈنلەر كۆپ غەنىمەت، ئەللاھ بەرگەن بىر نىئىمەت،
زار يىغلاپ، يارانلار، قىلىڭ ئۆزنى ئەھلى دەرد.
بۇدۇنيادا ۋەفا يوق، كېچە ـ كۈندۈز يىغلاپ كەت،
زاكىر بولۇپ، زىكر ئەيتىپ، خۇدايىمغە يىغلايلى.

جۇملە دەردەمەن يىغلىپ، ھۇ ھەلقىسى يىغلايلى،
بىخۇد بولۇپ ھەلقىغە، ئۆزىمىزنى ئۇرايلى.
ھۇ ھەلقىسى بىر بۇتا، ئىرىپ سىماپ بولايلى،
كېلىڭ دوستلار بىرلەشىپ، ھالىمىزغە يىغلايلى.

باشىمىزدە ئۆلۈم بار، ئاخىر بىر كۈن كېتەرمىز،
ئول سەپەرگە چىقغاندا بۆزدىن ئىگىن كىيەرمىز،
بۆز ئىگىننى كىيگەندە، يىغاچ ئاتغە مىنەرمىز،
ۋەفاسىزدۇر بۇدۇنيا، ماتەم سەرا بىلەيلى.

ھاجى ئەمىن، ھالىڭغە يىغلاپ سەھەر بىدار بول،
بۇ غەپلەتتىن كۆزۈڭنى ئاچغىل ئەمدى، ئايا كور.
ئاداشمىغىل بۇ يولدىن، بېلىڭ باغلاپ، مەھكەم تۇر،
ۋەفاسىزدۇر بۇدۇنيا، ھەياتلىغدا يىغلايلى.

*

بەرادەرلەر، سەھەردە بىدار بولۇپ سەن يىغلا،
ئىشق ئوتىدا ئۆرتىنىپ ، ھەردەم يۇرەكنى داغلا.
ئەگەر ئاقىل ئىرۇرسەن، ھەق يولىغە بەل باغلا،
ئول جەنابى ھەزرەتكە ھەردەم دۇرۇد ئايتايلى.

ئۆلۈم كېلۇر تۇيۇقسىز، ئالدىدا بىز كۆپ ئاجىز،
كەلگەن زەمان ئالۇر جان، قىلماس نەپەس تەل-تەئخىر.
ئايا غافىل كۆزۈڭ ئاچ، ھوشيار بولۇپ مۇنى بىل،
ئۆلمەس بۇرۇن كۆپ يىغلاپ، بىز تەۋبەلەر قىلايلى.

دۇنيا ئىزلەپ يۇرۇرمەن، يوقدۇر ئەسلا مەجالىم،
يىغماق ئۈچۈن دۇنيانى دائىم فىكرۇ خەيالىم.

نېچۈك بولغاي ئاقىبەت مەن گۇمراھنىڭ ئەھۋالىم،
ئەمىن ھاجى گۇمراھدەك، ئارا يولدا قالمايلى.
ھاجى ئەمىن، ئويغانىپ ئەمدى بىدار ئەيلە ھال،
ھىساب قىلسام تەخمىنەن، ئەللىك ئىككى كىردى سال.
يولدا قالغان غەربىمەن، بارىپ مىنىڭ قولۇم ئال،
ئۆتكەن ئىشغە نەدامەت قىلىپ، ئەمدى يىغلايلى.

ھېچكىم ھاجىم ئەمىندەك ئارا يولدا قالماسۇن،
يولدىن ئازىپ مىنىڭدەك يۇرەكى قان بولماسۇن.
ھېچكىم ھاجىم ئەمىندەك يۇزى قارا بولماسۇن،
باغلاپ ئەمىن ھاجىنى ئۇرۇپ ئەزاب قىلايلى.

ئېشەك تەتۈر مىندۈرۈپ، سۈرتۈپ قارا يۈزۈمگە،
بويۇم باغلاپ، زەنجىردە ھېتاب قىلماق ئۆزۈمگە.
ئاندىن كېيىن يارانلار، تارتىڭلار مىل كۆزۈمگە،
باغلاپ ھاجى ئەمىنى، ئېگىز دارغا ئاسايلى.

ئاسىپ دارغە، يارانلار، قىلىچ بىرلە چاپىڭلار،
يا بولماسە ھاجىنى مىلتىق بىرلە ئاتىڭلار.
ئەزالارىم پارچىلاپ، گۈزەرلەرگە ئاسىڭلار،
ئەمىن ھاجى گۈمراھنى كۆرۈپ ئىبرەت ئالايلى.

داردىن ئالىپ مۇردامنى، ئۇچ كۈن دارده تۇتسۇنلار،
خەلايىقلار كۆرۈبان، مەندىن ئىبرەت ئالسۇنلار.
بۈدۈنيادا ۋەفا يوق، ماتەمسەرا بىلسۇنلار،
بەرادەرلەر بۈدۈنيا ماتەمسەرا بىلەيلى.

سۆزلەپ ئۆتتى بۈسۆزنى ھاجىم ئەمىن غەرىب قۇل،
سەھەرلەردە نەۋا قىل، مىسالى ئۇچبۇ بۈلبۈل.
بۈلبۈل ئاشىق بىلىڭلار، مەئشۇقىدۈر قىزىلگۈل،
گۈل ئىشقىدا بۈلبۈلدەك، بىزلەر سەھەر سايرايلى.

* *

ھاجى ئەمىن غەرىبنىڭ دىللارى بۈزۈلۈپ، ھەرەم يادىغە كېلىپ، ھەيران بولۇپ، ئۆز ئەھۋالىغە نەدامەتلەر قىلىپ ئايغان سۆزلەرى: ئەي ئەزىزلەر مەندەك گۈمراھغە بىر دۈنيا قىلىڭلار، دائىم دىلىم بەيتۈللاھغە كەتمەكنى ئارزۇ قىلادۇر، يول ئاچىلسا، ھەرەمگە چىقىپ كەتسەم دەرمەن. مەندە مۇنداق [دىن] باشقا ئىشتىياق، ئارزۇ يوق. خۇدايا، خۇداۋەندا، جۇملەمىزنى ھەرەمگە يەتكۈر، ئامىن.

نىيەت قىلدۇق كەئبەگە، رىزا بولۇڭ، دوستلارىم،
ئوشۇل بەيتۈل ھەرەمگە رىزا بولۇڭ، دوستلارىم.
ئەمدى يولغە چىقغايمىز، ئۈلۈغ سەفەر قىلغايمىز،
تاغۇ تاشنى كەزگەيمىز، رىزا بولۇڭ، دوستلارىم.

يېگىمسادىن چىقغايمىز، ئېگىز يەردە قونغايمىز،
تاغ ئىچىگە كىرگەيمىز، زىرا بولۇڭ، دوستلارىم.
نىيەت قىلدۇق كەئبەگە، ئاندىن ھەزرەت رەۋزەگە،
نەسىب ئەتكەي جۇملەگە، رىزا بولۇڭ، دوستلارىم.

بۇ يول ئۈلۈغ سەفەردۇر، تۈلا خەۋپۇ خەتەردۇر،
يەتكۈر مېنى ھەرەمگە، ھادى ئۆزۈڭ، ياغەفۇر،
تاغۇ تاشنى كېزىبان تىزراق يەتسەم لەبى شور،
كۆرسەم دەريايى شورنى، رىزا بولۇڭ، دوستلارىم.

قەزا يەتسە يېتەلمەي، تاغۇ تاشلاردە ئۆلسەم،
بەيتۈللاھغە يېتەلمەي، غەربىلىغدە جان بەرسەم،
«مىن مىئەتە غەربىەن» ھەدىسىغە ئۇلاشسام،
«فەقەد ماتەشەھىدەن» رىزا بولۇڭ، دوستلارىم.

تاغۇ تاشدا مەن ئولسام، غەربىلىغدا جان بەرسەم،
مۇرادىمغە يېتەلمەي، ئوشۇل غۇربەتدە ئۆلسەم،

ئەجەب يۈزى قارامەن، نەفسىمگە مۇبتەلامەن،
بۇ شۇم نەفسىم كويىدا، بەرادەرلەر، ئەدامەن،
باشىم قاتتى، يارانلار، ئەقلۇ ھۇشدىن جۇدامەن،
يولدا قالغان غەربىمەن، دۇنيا قىلماق، دوستلارىم.

دۇنيا قىلماق، يامانمەن، فىتنى ئاخىر زەمانمەن،
ھاسۇد، غەيبەت، يالغانغە كامىل بولغان نادانمەن،
ئول سەبەبدىن، دوستلار، ئارا يولدا قالغانمەن،
مەندەك يامان گۈمراھدىن رىزا بولۇڭ، دوستلارىم.

ئەجەب يۈزى قارامەن، مېنى باغلاپ ئۇرۇڭلار،
زاكىر قۇللار بىرلەشىپ ھۇ ھەلقەسى قۇرۇڭلار،
تەۋفىقسىغە ھەلقەدە ماڭا دۇنيا قىلماڭلار،
مەندەك گۈمراھ يامانغە دۇنيا قىلماق، دوستلارىم.

رىزا بولۇڭ ئۆزۈمدىن، ياخشى ـ يامان سۆزۈمدىن،
ھەرنې سەھۇۋ خەتالار ئۆتكەن بولسە ئۆزۈمدىن،
تەۋبە قىلىپ مەن ئەمدى، قانلار تۆكەي كۆزۈمدىن،
ئۇنۇتۇڭ قالتىغ سۆزۈمنى، رىزا بولۇڭ، دوستلارىم.

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ توربېكىتى

يامانلىغ بار، دوستلار، ھېچ ياخشى ئىش مەندە يوق،
مۇسۇلماندۇر سۈرەتتىم، يادى خۇدا تەندە يوق،
بىلىپ قويغىل، دۇنيادا خەتاسىز بىر بەندە يوق،
يولدا قالغان غەربىمەن، رىزا بولۇڭ دوستلارىم.

كېتەي دېسەم ھەرەمگە، يول يەتتى يىل بولدى بەن،
ئىشتىياقى ھەرەمدىن بۇ ئۇستىخان قالدى تەن،
ۋا ھەسرەتا، نەدامەت! يولدا قالغان غەربىمەن،
ئاچلىسا يول كېتەرمەن، دۇنيا قىلىڭ، دوستلارىم.

*

بەرادەرلەر، ھەرەم چىقىپ كەتسەم دەرمەن،
ھايال بولماي بەيتۇللاھغە يەتسەم دەرمەن،
بەيتۇللاھنى تەۋاف قىلىپ، بەرادەرلەر،
مۇرادىمغە يەتسەم دەرمەن، يەتسەم دەرمەن.

يېگىسىردىن بەيتۇللاھغە سەپەر قىلسام،
ئىگىز يەردىن كوھستانغە ئۆزۈم ئالسام،
تاغۇ تاشدە زار يىغلاپ تەۋبە قىلسام،
تاشقورغانغە بارىپ ئارام ئالسام دەرمەن.

تاشقورغاندىن چىقىپ، قاتتىغ سەپەر قىلسام،
غەربىلىقدە يۈرەك - باغرىم فەقەد ئەزسەم،
زار يىغلاپ تاغۇ تاشنى مۇدام كەزسەم،
بۇ يوللاردە ئەزىز جانىم بەرسەم دەرمەن.

بۇ سەپەردە ئەگەر، دوستلار، بىتاب بولسام،
غەربىلىقدە ئاجىز بولۇپ، ئاغرىپ ياتسام،
قەزا يېتىپ، غەربىلىقدە ئۆلۈپ كەتسەم،
يول ئۈستىدە تۇفراق بولۇپ ياتسام دەرمەن.

ھەر كىشىكى غەربىلىقدە بىتاب بولمىش،
غەربىلىقدە قەزا يېتىپ، ئەگەر ئۆلمىش،
«مىن مىسكىنە غەربەن» دەپ ھەزرەت ئايتمىش،
«فەقەد ماتە شەھىدەن» دەپ ئۆلسەم دەرمەن.

ئۆلمەي ھەيات دەريايى شور يېتىپ بارسام،
تەۋەككەل دەپ، بەرادەرلەر، دەريا كىرسەم،
دۇئا قىلىڭ، زاكىرلار، ھەرەم يولى ئاچىلسۇن،
دەردەمەن، ئاجىز، غەربىلەر مۇرادىغە بىر يەتسۇن،
ھەرەم نىيەت قىلغانلار بەيتۇل - ھەرەمگە كەتسۇن،
ئىنشا ئاللاھ، كېتەرمىز، رىزا بولۇڭ، دوستلارىم.

بۇ سۆزلەرنى دەپ ئۆتتى ھاجى ئەمىن قارا يۈز،
يول ئاچىلسا، مەن تۇرما، ھەرەم سەپەر قىلغىل تېز،
نەسىب ئەتكىل ھەرەمگە، خۇداۋەندا، ئاجىز بىز،
ئەمىن ھاجى غەربىدىن رىزا بولۇڭ، دوستلارىم.

*

بەرادەرلەر، ئېسەن - ئەمان شوردىن ئۆتسەم،
جىددى شەرىق شەھەرلەرىن كۆرسەم دەرمەن.

چىقىپ جىددى شەرىق، دوستلار، ئاندا قونسام،
ماما ھەۋۋا رۇھلارىغە دۇئا قىلسام،
ئاندىن چىقىپ بەيتۇللاھغە سەپەر قىلسام،
بەيتۇللاھنىڭ شەھەرلەرىن كۆرسەم دەرمەن.

بەيتۇللاھغە بارىپ، دوستلار، ئارام ئالىپ،
ئاندىن كېيىن، بەرادەرلەر، ھەرەم كىرىپ،
ئول ھەرەمنى يەتتى مەررە دەۋرە قىلىپ،
ھەجەرۇل - ئەسۋەد تاشلارىنى سۆيسەم دەرمەن.

بەيتۇللاھنى كۆرگەن زەمان زار قىلسام،
بىخۇد بولۇپ ئول ھەرەمگە ئۆزۈم ئۇرسام،
ئول ھەرەمنى كۆرگەن زەمان جانىم بەرسەم،
مۇرادىمغە يەتسەم دەرمەن، يەتسەم دەرمەن.

ئاندىن سوئىرە بارسام مەقام ئىبراھىمغە،
زار يىغلاپ، تەۋبە قىلسام گۇناھىمغە،
بىخۇد بولۇپ قولۇم سالسام ئول ھەلقىغە،
گۇناھىمغە قاتتىغ تەۋبە قىلسام دەرمەن.

ئاندىن چىقىپ، دوستلار، سەفا، مەرۋى قىلسام،
سەفا، مەرۋى ئاراسىدا مەن يۈگۈرسام،
بۇ ئىشلاردىن فارىغ بولۇپ، ساچ ئالدۇرسام،
ئاندىن كېيىن مەن ئۇمرىغە چىقسام دەرمەن.

بەرادەرلەر، ئۇمرى قىلىپ، ھەرەم كىرسەم،
ھەرەم كىرىپ، يەتتە مەررە دەۋرە قىلسام،
فارىغ بولۇپ، مەن ئەرفاتغە سەپەر قىلسام،
لەببەيكە دەپ ناله ـ ئەفغان قىلسام دەرمەن.

ھاجى بولۇپ ئول ئەرفاتدىن ئەگەر يانسام،
مۇزتەلەبدە پوتەمغە تاشنى ئالسام،
ئول كېچەسى ئاندا قونۇپ، مىنا كەلسەم،
ئول تاشلارنى شەيتان ساری ئاتسام دەرمەن.

تاشنى ئاتىپ، يانىپ كېلىپ، ئارام ئالسام،
قۇربانلىققە ئوشۇل زەمان قويلار ئالسام،
ھەيال بولماي بۇ قويلارنى زەبىھ قىلسام،
ئول مىنادا مەھكەم ئۇچ كۈن تۇرسام دەرمەن.

ئول مىنادىن، دوستلار، قايتىپ ھەرەم كىرسەم،
ھەرەم كىرىپ، بەرادەرلەر، دەۋرە قىلسام،

چىقىپ سەفا، مەرۋى قىلىپ، ساچ ئالدۇرسام،
بۇ ھەرەمدىن، بەرادەرلەر، چىقسام دەرمەن.

بۇ يۇرتلارگە يانماي، دوستلار، ئاندا قالسام،
قەنائەتنىلىك ئەساسىنى قولغە ئالسام،
رىيازەتنىلىك بوتەسىغە ئۆزۈم ئۇرسام،
بەيتۇللاھدە مەن مۇجاۋىر بولسام دەرمەن.

ھاجى ئەمىن، بەندە بولسالىك رىيازەت قىل،
كېچە ـ كۈندۈز زار يىغلاپ ئىبادەت قىل،
خۇدايىمنىلىك بەرگەنىگە قەنائەت قىل،
بەرادەرلەر، بەيتۇللاھدا ئۆلسەم دەرمەن.

دۇئا قىلىلىك ھاجى ئەمىن پۇر گۇناھغە،
تەۋبە قىلىپ، زار يىغلادى ئول خۇداغە،
زار يىغلاپ، يېتەي ئەمدى مۇددەئاغە،
ھەق يولىغە ئەزىز جانىم بەرسەم دەرمەن.

*

ئەي بەرادەرلەر، ئەلبەتتە قادىر بولغان كىشىلەرگە ھەرەمنى تەۋاف قىلماق فەرزدۇر، مۇسۇلمان، مۇئمىنلەرگە ئەللاھ تەئالانىلىك ئەمرىلەرى بەش فەرزدۇر.....خۇدايا، جۇملە مۇئمىنلەرنى ئۆز بەيتىگە يەتكۈزگىل. ئۆز ئىشق ـ مۇھەببەتىگە ئاشنا قىلىپ، تەۋبە دەلقىغە قولىنى سالغىلى نەسىب قىلغايسەن.

ئايا نادان، خۇدايىمنى بىلمەسمۇسەن،
بەندە بولسالىك، ھەقنىلىك ئەمرىن قىلماسمۇسەن،
كېچە ـ كۈندۈز بىدار بولۇپ زار يىغلاپ،
ئاخىرەتنىلىك ياراغىنى قىلماسمۇسەن؟

مۇندا ئەسفى گەۋھەر مىنىپ، ئويناپ يۇردىلىك،
يىغاچ ئاتغە مىنەرىگىنى ئويلانمىدىلىك،
زاكىر بولۇپ، ئول خۇدانى ياد قىلمىدىلىك،
ئەي بىخەبەر، يىغاچ ئاتغە مىنمەسمۇسەن؟

مىنىپ كۆرگىل، ئۇشبۇ ئاتنىلىك ئىگەرى يوق،
تۇتاي دېسەلىك، بىل، ئاغزىدا يۇگەنى يوق،
تۆرت تەرەفدىن كۆتەرمەسە يۇرەرى يوق،
مىنىپ ئاتغە، چۇ، دەپ قامچى ئۇرماسمۇسەن؟

بۇ ئاتىگىنىلىك ھەرنې بارى يىغاچدىندۇر،
كىيەر تونۇلىك ئاخىر سېنىلىك بۆز ئىگىندۇر،
ئاجىز بولۇپ، بويۇن سۇنۇپ ھەم ياتقۇدۇر،
ياقاسى يوق، يەگسىز تونىنى كىيمەسمۇسەن؟

ئەي يارانلار، بۇ دۇنيانىلىك ۋەفاسى يوق،
سەفەر ئۇزرە كىيەر تونىنىلىك ياقاسى يوق،
بىۋەفا دۇر، بۇ دۇنيانىلىك ۋەفاسى يوق،
ئاخىر قارا يەر ئاستىغە كىرمەسمۇسەن؟

مۇنى ئويلا، بەرادەرلەر، بولغىل بىدار،
مۇدام يىغلاپ، خۇدايىمدىن تىلە دىيدار،
بىل كاشكى رەھم ئەيلەپ ئىگەم جەببار،
ئاخىرەتنىلىك جابدۇغىنى قىلماسمۇسەن؟

ئەي بەدكىردار، ھېچ بەندىلىك نىشانىڭ يوق،
كېچە - كۈندۈز زار يىغلاپ، خۇدادىن قورق،
«خۇداۋەندا، قىلالمادىم سائا قۇللۇق»،
دەپان يىغلاپ، ئەمدى قۇللۇق قىلماسمۇسەن؟

ئەي بەدكىردار، تەۋبە قىلغىل گۇناھىڭغە،
سەھەرلەردە زار يىغلاغىل ئول شاھىڭغە،
*

كېتەي دېسەم، بارۇ يوقنى تۇتقان ئالدى،
مېنىڭ قولۇم ھېچ نەرسە يوق، قۇرۇق قالدى،
ئولجە ئەيلەپ، بارۇ يوقنى بۇلاپ ئالدى،
بۇ ئىشلارغە شۈكرۇ سەنا ئايتماسمۇسەن؟

كېتەي دېسەم، قولۇمدا يوق كۆپراق فەرا،
بۇ يوللارگە پۇلسىز كىرگەن كۆڭۈل قارا،
ئۆزۈڭ نەسىب قىل ھەرەمگە، قادىر خۇدا،
خۇدايىمدىن تىلەپ دۇئا قىلماسمۇسەن؟

فۇلسىز كىرمە بۇ يوللارگە، خار بولۇرسەن،
فۇل بولمىسا، بۇردە نانغە زار بولۇرسەن،
تاقەت قىلماي، بارۇ يوقدىن ئايرىلۇرسەن،
ھەقغە يىغلاپ، كۆپ ئارزۇ قىلماسمۇسەن.

ھەرەم يولى ئۇلۇغ يولدۇر، ئۆزۈڭ چاغلا،
بۇ يوللارگە مەردان بولۇپ، بېلىڭ باغلا،
*

مالۇ فۇلغە ئەۋۋەل زەكات ئەيلەدىڭدا،
بۇ ئىشلارنى ئەدا قىلساڭ، ھەرەم رەۋا،
جانۇ دىلدا ئۇمىد قىلغىل، قىلما رىيا،
ئاندىن سوڭرە ھەرەم سەفەر قىلماسمۇسەن؟

ئەھلى دۇنيا، غەنىيلەرگە ھەج فەرز ئېرۇر،
غەنى تۇرۇپ ھەج قىلمىغان بىل ھەيز ئېرۇر،
مەھشەر كۈنى جەزاسىنى ئەللاھ بېرۇر،
بەندە بولساڭ ھەرەم چىقىپ كەتمەسمۇسەن؟

كىر بۇ يولغە، تەۋەككەل دەپ خۇدايىمغە،
زار يىغلاپ، ھەق يولىغە كىرمەسمۇسەن.

ھاجى ئەمەن، تەۋەككۈل دەپ يولغە كىرگىل،
ۋاقتىڭ يەقمەن، سەھەرلەردە بىدار بولغىل،
نەماز، روزە، زەكات، ئۇشرە ئەدا قىلغىل،
ئاندىن كېيىن ھەرەم سەفەر قىلماسمۇسەن.

*

كېچەلەردە بىدار بولۇپ، يۇرەك داغلا،
زەلەمنا دەپ، يىغلاپ، فەرياد قىلماسمۇسەن.

ئەۋۋەل بىزگە نەماز، روزە، زەكات فەرزدۇر،
بۇلارنى سەن ئەدا قىلغىل كاتتە قەرزدۇر،
ئالىي ھىممەت ئەرەنلەرگە ھەرەم فەرزدۇر،
ئەي ياخشىلار، ھەرەم چىقىپ كەتمەسمۇسەن؟

يامان دۇشمەن، بەرادەرلەر، نەفسى كافىر،
دىل شەھرىگە قۇرمىش تەختىن ئوشۇل جاھىل،
ئانى يوق قىل، ئاندىن قىلغىل دىلىڭ زاھىر،
نەفسى شۇمنى تۇتۇپ بەندكە سالماسمۇسەن؟

ئەمەن ھاجى سەھەرلەردە بىدار بولغىل،
ئارام ئالماي، ھەرنەفەسىدە ئەللاھ دېگىل،
ئەجەب شىرىن ئەللاھ يادى، مۇنى بىلگىل،
سەھەرلەردە شىرىن ئەسەل يېمەسمۇسەن؟

*

فەقىرلەرگە بەش فەرزنى ئەدا قىلىش،
يىغلاپ دائىم سەھەرلەردە بىدار بولۇش،
خۇدايىمدىن تىلەپ دائىم دۇئا قىلىش،
ئەسرارى دىل يىغلاپ دۇئا قىلماسمۇسەن.

سەھەرلەردە بىدار بولۇپ، قىلغىل جەۋلان،
ئەجەب ئېرمەس رەھىم ئەيلەسە، قادىر سۇبھان.
جۇملە ئالەم پادىشاھى ئوشۇل سۇلتان،
بەندە بولساڭ، ئەرزى سۇلتان قىلماسمۇ سەن.

تۇن كېچىلەر زار يىغلا ئول شاھىگە،
دائىم يىغلا ئەرز ئەيلەپان خۇدايىگە.
تەۋبە قىلغىل، ئەي بەدكىردار، گۇناھىڭغە،
گۇناھىڭغە يىغلاپ تەۋبە قىلماسمۇ سەن.

*

ئول ھەرەمگە نىيەت قىلىپ ئەمدى چىقىڭ،
مالى دۇنيا، ئوغۇل - قىزدىن مۇتلەق كېچىڭ،
ئەي يارەنلەر، بۇ ئۇيقۇدىن كۆزنى ئاچىڭ.
بۇ ئۇيقۇدىن ئەمدى بىدار بولماسمۇ سىز؟

مالۇ مۇلكەت ھەرىسلارنى دىلدىن ئالىڭ،
بۇ يوللارگە ئەھلى مەردان بولۇپ كىرىڭ،
ئوغۇل - قىزدىن بەرادەرلەر، فەقەد كېچىڭ،
بەرادەرلەر، ئوغۇل - قىزدىن كەچمەسمۇ سىز؟

ئەي ھاجىلار، كۆپ ھەققىغە ئەيلەڭ دۇئا،
يارەببەنا دەپان ئەمدى ئەيلەڭ ندا،
بۇ مۇشكىلنى ئۆزى ئاسان قىلسۇن خۇدا.
ئوغۇل - قىزغە ئەمدى دۇئا قىلماسمۇسىز؟

چىقىڭ ئەمدى نىيەت قىلىپ بەيتۇللاھغە،
تەۋەككەل دەپ تاشلاڭ ئۆزنى ئول خۇداغە.
ئىنشائەللاھ، تېز بارۇرسىز بۇ جازاغە،
تاغۇ - تاشنى سەيلان قىلىپ كۆرمەسمۇسىز؟

تاغۇ - تاشلار ھەممە ئېرۇر سۇنئى ئىلاھ،
بولمىغايسىز ھەق يادىدىن نەفەس جۇدا،
دىلىڭىزدا مۇدام بولسۇن يادى خۇدا،
كۆزۇڭىزدىن ياشلار راۋان قىلماسمۇسىز؟

چاقىرا ئۆتۈپ بارۇرسىز ئول مەلىكان،
ئول مەلىكان تابىئ ئېرۇر، بىل ھىندىستان،
بەرادەرلەر، بۇكۈن ئېرۇر، ئاخىر زەمان،
فىشاۋۇرغە بارىپ، رەھىل تۇشمەسمۇ سىز؟

بەرادۇرسىز فىشاۋۇردىن فايىز تۇشۇپ،
بىر كېچىدە بۇندىن ئۆتۈپ، لاھۇر بارىپ،

ئەي كەم ئەقىل ھاجى ئەمىن، كۆڭلى قارا،
تەۋبە ئەيلەپ سەن قىلمىدىڭ باغرىڭ يارا،
خۇداۋەندا، ماڭا قىلغىل تەۋفىق ئەتا،
بۇ ئۇيقۇدىن ئەمدى كۆزۈڭ ئاچماسمۇ سەن.

*

بۇ ھىندىستان دىيارىنى بىر - بىر كۆرۈپ،
ياكى بومباي، كاراچىغە تۇشمەسمۇسىز؟

بومباي بىلەن بۇ كاراچى لەبى دەريا،
دەريا ئىچرە يۈرۈپ تۇرغان پەرخۇدلار بار،
بىسمىللاھ دەپ قەدەم قويغىل بۇ شور دەريا،
ئون بىر كۈندە جىددى شەرىق چىقماسمۇسىز؟

دەريا ئىچرە باردۇر، دوستلار، شەھرى ئەدەن،
ئەدەن بىرلە، يول بار ئىمىش، مۇلكى يەمەن.
قەمەرانغە چىقىپ، دوستلار، يۈرگىل ئەھسەن،
مىقات بارىپ ئەدى ئەھران چالماسمۇسىز؟

ئىنشائەللاھ، جىددى شەرىق چىققان زەمان،
ئەي ھاجىلار، شور دەريادىن تاپتىڭ ئەمان،
تۇشە مىنىپ بولغۇسىدۇر، ھەرەم رەۋان،
ھەرەم كىرىپ، دەۋرە قىلىپ، يۈرمەسمۇسىز؟

ھاجى ئەمىن ھەرەم شەرىق دەۋرە قىلىپ،
دەۋرە قىلىپ، گۇناھلاردىن فارىغ بولۇپ،
بۇ كۆزۈڭنىڭ فىيالىسى ياشغە تولۇپ،
ھەجەرۇل - ئەسۋەد تاشلارنى سۆيمەسمۇسىز؟

ئول ھەرەمنى يەتتە مەررە دەۋرە قىلىپ،
ھەجەرۇل - ئەسۋەد تاشلەرنى تەۋاف قىلىپ،
ئول مەقامى ئىبراھىمغە يىغلاپ بارىپ،
قولىڭىزنى تەۋبە ھەلقە سالماسمۇسىز؟

ئىككى رەكئەت نەماز ئوقۇپ ئول مەقامدا،
ھەرنې ھاجەت بولسا تىلەڭ، ئوشۇل ئاندا،
قولىڭىزنې تەۋبە ھەلقە ھەم سالغاندا،
تىلەپ ھاجەت، يىغلاپ دۇئا قىلماسمۇسىز؟

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى تورىسى

دۇنيا قىلسا ئىجابەتدۇر، ھەر مۇددەئا،
ھەرنى تەلەپ قىلسا بېرۇر، قادىر خۇدا،
ئاندىن چىقىپ قىلىڭ، دوستلار، مەرۇي ـ سەفا،
سەنا ئايتىپ، مەرۇي ـ سەفا قىلماسمۇسىز؟

ئاندىن سۇئرە بارۇرسىزلەر ھەججى ئۇمرە،
ئىككى رەكئەت نەماز ئوقۇپ، ئول مەسجىدە،
يىغلاپ قولىن، ئاچىپ دۇنيا قىلۇر ئانده،
ئەسرارى دىل يىغلاپ دۇنيا قىلماسمۇسىز؟

ھاجى ئەمىن مىسكىن غەرىب مۇنى دېدى،
غەرىبلىغده بۇ غەرىبنىڭ باغرى كۆيدى،
ھاجى ئەمىن بۇ توغرىدىن بىر سۆزلەدى،
ئەمىن ھاجى ئەمدى تەۋبە قىلماسمۇسىز؟

*

بەيتۇللاھده زىيارەتكار، بىل، تولادۇر،
جەبەل قۇبەيس، بارۇر ئۇشبۇ جەبەلى سۇر،
مەئللاھنىڭ ئۇستىده بار جەبەلى نۇر،
ئاندا چىقىپ زىيارەتلەر قىلماسمۇسىز؟

جەبەلى نۇر تۇۋبىده ئول مەئللاھ بار،
مەئللاھغه بارىپ، دوستلار، ئەيلەڭ دۇنيا،
مەئللاھدا كۆپ ئەزىزلەر بىل ئانده بار،
قەزا يەتسە مەئللاھده ياتماسمۇسىز؟

مەئللاھتىن چىقىپ دوستلار بارۇر مىناھ،
يىغلاپ ئاندا ئەي ھاجىلار ئەيلەڭ دۇنيا،
ئاندىن ئۆتسەڭ يول ئۇستىده مۇزتەلىب بار،
مۇزتەلىبدىن ئەرفات رەۋان بولماسمۇسىز؟

مۇزتەلىبدىن ئەي ھاجىلار يېقىن ئەرفات،
ئەرفات ئارا ئۇل كۇن بولۇر بىلىڭ ئەرسات،
خۇدايىمغه يىغلاپ ئۇل كۇن قىلىڭ فەرياد،
لەببەيكە دەپ ئول كۇن ندا قىلماسمۇسىز؟

جۇملە ھاجى لەببەيكى دەپ قىلغاي نىدا،
ھەممە بىخۇد ئۇ كۇنلىرى ۋاھەسرەتا،
ھاجىلارنىڭ ھەججىن قەبۇل قىلغىل خۇدا،
لەببەيكە دەپ ئۇ كۇن ھاجى بولماسمۇ سىز؟

*

ئوشۇل رەۋزى مۇبارەكنى كۆرگەن زەمان،
ئان ھەزرەتكە ئۇممەددۇرسىز، زار يىغلاڭ،
مۇدام يىغلاپ، بەرادەرلەر، يۇرەك داغلاڭ،
يا ھەزرەت دەپ، ئاھۇ ئەفغان قىلماسمۇسىز؟

بۇ ئەرفادتىن ئەي ھاجىلار ھەرەم يانىڭ،
مۇزتەلىبكە كەلىب قولغە تاشلار ئالىڭ،
ئۇ كىچەسى ئەي ھاجىلار ئاندا ياتىڭ،
مىنا كىلىپ شەيتانغا تاش ئاتماسمۇ سىز؟

ئۇل لەئىنغە ئەي ھاجىلار تاشنى ئاتىڭ،
شۇكرى ئايتىپ دىلىڭىزنى ھەم شاد ئېتىڭ،
قۇربانلىغكە تىۋە، كالا، قويلار ئالىڭ،
ئەمرى خۇدا ئاندا زەبىھ قىلماسمۇسىز؟

ئول مىناھدا ئۇچ كۇن تۇرۇپ ھەرەم كىرىڭ،
ئول ھەرەمنى دەۋرە قىلىپ تەۋاف قىلىڭ،
ئاندىن چىقىپ سەفا بىرله مەرۋى قىلىڭ،
سىز يۇگۇرۇپ سەفا ـ مەرۋى قىلماسمۇسىز؟

ئەرەفاددىن سوڭ مەدىنىگە سەفەر قىلىڭ،
ماتۇر تۇشۇڭ يا بولمىسە تىۋە مىنىڭ،
ئوشۇل رەۋزى مۇبارەكغه تەزراق يېتىڭ،
بىخۇد بولۇپ زارى ئەفغان قىلماسمۇسىز؟

ھاجى ئەمىن، بۇ يوللاردا گەدا بولغىل،
داۋىم يىغلاپ، ئەللاھ دەبان، ئەدا بولغىل،
ئەمىن ھاجى نەفسى شۇمدىن جۇدا بولغىل،
شۇم نەفسىنى قىلچ بىرله چاپماسمۇسىز؟

*

كەلىپدۇرمەن رەۋزەڭىزغه ئاسىي گەدا،
غەرىبدۇرمەن قولۇم ئالىڭ يا مۇستەفا،
شەفائەت قىل مەن ئاسىيغه يەۋمەل جەزا،
دەبان يىغلاپ ناله ئەفغان قىلماسمۇسىز؟

*

كېلىپدۇر مەن رەۋزە شەرىق غافىل گۈمراھ،
ئاسىيلەرگە سىز گېرۇرسىز پۇشتى پەناھ،
شەپقەت قىلىڭ، مەن گۈمراھغە يەۋمەل جەزاھ،
شەپقەت ئۈمىد ئەيلەپ، يىغلاپ تۇرماسمۇسىز؟

ئۈممەت بولسالڭ رەۋزە شەرىق زىيارەت قىل،
قۇرئان ئوقۇپ داۋسم، سەھەر تىلاۋەت قىل،
بەندەدۇرسەن خۇدايىمغە ئىبادەت قىل،
ئول خوجامغە ئەرزىن بايان قىلماسمۇسىز؟

ئەجەب خۇشبۇي رەسۇلىلا رەۋزەلىرى،
ئۇرۇپ تۇرار دىلغا داۋسم زۇھۇرلىرى،
*

مەدىنىدىن چىقتىڭ، دوستلار، قۇتىل ئىسلام،
مۇئجىزاتى ئان ھەزرەتنى كۆرۈپ يىغلاڭ،
ئۈممەددۇرسىز كېچە ـ كۈندۈز يۇرەڭ داغلاڭ،
رەسۇلىلا سۇننەتلەرىن قىلماسمۇسىز؟

چىقتىڭ ئاندىن گورۇستانى بۇ باقىغە،
قۇرئان ئوقۇپ، دۇئا قىلىڭ كۆپ ھەقىغە،
ئەبۇ بەكرى، ئۈمەر، ئوسمان، بۇئەلىغە،
يىغلاپ ئاندىن بۇلارنى ياد قىلماسمۇسىز؟

ئەبۇ بەكرى، ئومەر، ئوسمان، ئەلىدۇر يار،
بولار ياردۇر مۇستافاغە، يوقدۇر غۇبار،
بىل بولارگە شەك كەلتۇرگەن ئېرۇر مۇردار،
شەك كەلتۇرسەڭ يۇزۇڭ قارا بولماسمۇسىز؟

بولارگە شەك كەلتۇرگەندىن يۇزى قارا،
مەھشەر كۈنى ئۇل مۇردارنىڭ ھالى تەباھ،
يۇزلەرىگە باقماس ھەزرەت يەۋمەل جەزاھ،
يىغلاپ دوستى سەن چەھار يار بولماسمۇ سىز؟

*

مەدىنەدىن كەربەلاغە سەفەر قىلغىل،
ئىمام ھۇسىين شەھىدلەرگە دۇئا قىلغىل،
يەتمىش ئۇچتەن ئەسھاب باردۇر ئاندا، بىلگىل،
كەر بەلادا شەھىد بولۇپ، ئۆلمەسمۇسىز؟

*

شەھىد بولغان ئەرەنلەر بىل، ئۆلۈك ئەمەس،
ھەقىقەتتە شەھىدلەرنى ئۆلۈك دىمەس،
ھەق يولىغە جانىن بەرگەن ھەرگىز ئۆلمەس،
شەھىد بولساڭ مۇرادىڭغە يەتمەسمۇسىز؟

ئەرەم ئىچرە باردۇر، ھەزرەت خورمالارى،
تەبەررۇكدۇر، ئالىپ پۇراپ يۇرمەسمۇسىز؟

ئەي ھاجىلار، مەدىنىدە مۇجاۋۇر بول،
قۇلنى كۆرسەڭ، ئەي ياخشىلار قۇلى سەن بول،
بۇ يوللاردە ئېزىلىبان بەلكى مۇن بول،
مەدىنەدە زىيارەتلەر قىلماسمۇسىز؟

ھاجى ئەمىن غەرىب مىسكىن مۇنى دېدىڭ،
ئايا غاپىل، سەن ئۆزۈڭنى قاچان بىلدىڭ،
مۇدام ئىزلەپ يامان ئىشنى تاپىپ قىلدىڭ،
ئەمىن ھاجى يىغلاپ تەۋبە قىلماسمۇسىز؟

*

ئەبۇ بەكرى، ئومەر، ئوسمان، ئوسمان، ئەلى ياردۇر،
بۇ زادلارگە شەك كەلتۇرگەن ئەندىن خاردۇر،
بىل ئاقىبەت ئۆلۈپ بارسا، گورى تاردۇر،
تۇرلۇك ئەزاب باردۇر ئاڭا بىلمەسمۇ سىز؟

ئۈممەت بولساڭ، مۇستەفاغە دۇرۇد ئايغىل،
چەھار يارى باسەفانى بەرھەق بىلگىل،
ھەق يادىدىن ئايتىپ دائىم سەھەر تۇرغىل،
ئەي ئەزىزلەر ئەمدى سەھەر تۇرماسمۇ سىز؟

مۇندىن چىقساڭ، ئەي يارەنلەر، ئول ئوھۇد بار،
بىل ئوھۇدتا ئەمىر ھەمزە شەھىدلەر بار،
سەن ئۇلارگە دۇئا قىلىپ ئەيلەگىل زار،
ئەجەل يەتسە شەھىد بولۇپ ئۆلمەسمۇ سىز؟

ھاجى ئەمىن شەھىدلىكنى تەلەپ قىلغىل،
مەردان بولۇپ، ھەق يولىغە بەل باغلاغىل،
زار يىغلاپ جەھەننەمدىن خەلاس بولغىل،
ھاجى ئەمىن، دىيدار تەلەپ قىلماسمۇسىز؟

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

بەرادەرلەر، ئەجەب جايدۇر ئول كەربەلا،
شەھىدلەرنىڭ سەرۋەرى ئول، ھۈسەينىم بار،
يىغلاپ ئايغىل، ۋا شەھىدا، ۋا غەربىا! -
ئەجەل يەتسە شەھىد بولۇپ، ئۆلمەسمۇ سىز؟

شەھىد قىلدى ئول ئىمامنى جەۋارىجلار،
ئەداۋەتنى مەھكەم تۇتتى شۇم يەزىدلار،
مەھشەر كۈنى رەسۋا بولۇر ئول پەلىدلار،
شەرمەندەدۇر يۈزى قارا بىلمەسمۇ سىز؟

*

گەدالاردەك كىيىپ جەندى كۈلاھ ئەمدى،
رەڭگى سىنۇق دىلى ۋەيران بولماسمۇسىز؟
قايدا بولسە، سۈھبەت ئاڭا داخىل بولۇپ،
زىكرىن ئايتىپ، زارى - ئەفغان قىلماسمۇسىز؟

ئەزىزلەرنىڭ سۈھبەتىنى ئىزلەپ تاپغىل،
بەرادەرلەر، سەھەرلەردە بىدار بولغىل،
كېچىلەردە بىدار بولۇپ سەن يىغلىغىل،
گۈناھىڭغە ئەمدى تەۋبە قىلماسمۇسىز؟

بەرادەرلەر، دۇنيا فانى مۇنى بىلگىل،
بۇ غەفلەتدىن، بەرادەرلەر، كۆزۈڭ ئاچغىل،

*

ئاسىي گۈمراھ يولدا قالدىم، يا مۇستەفا،
شەفقەت قىلىپ ئىلكىم ئالىڭ، يا مۇستەفا.

مەنى غاپىل روزى شەرىق يېتەلمەدىم،
مىڭ نادامەت مەدىنىگە كېتەلمەدىم،
ۋا ھەسرەتا، مۇرادىمغە يېتەلمەدىم،
بۇ ھالىمغە رەھىم ئەيلەگىز، يا مۇستەفا.

سىز ھادىسىز، مەن گۈمراھنى يولغە سالىڭ،
يولدا قالدىم، يا مۇستەفا، قولۇم ئالىڭ،
مەندەك ئاسىي، فۇر گۈناھغە شەفقەت قىلىڭ،
زار يىغلاپ ئەرزىم سىزگە، يا مۇستەفا.

سىز ئۇرۇرسىز، يا مۇھەممەد، دوستى خۇدا،
بىر كېچەدە سەيرى قىلدىڭ، يەتتە سەما،

ئول ھەسەنگە ھەسەل بەردى شۇم خەۋارىج،
ئىماملارگە دۇشمەن بولدى، ئول شۇم يەزىد،
مەھشەر كۈنى بولغۇسىدۇر تۆرت كۆزلۈك ئىت،
ماتەم تۇتۇم يىغلاپ، ياشلىڭ تۆكمەسمۇسىز؟

ئەمىن ھاجى فاسىق گۈمراھ، كۆڭلى قارا،
دائىم يىغلاپ ھەق يادىدا بولغىل ئەدا،
بىخۇد بولۇپ يۇرگىل مۇدام ھۇ زەماندا،
زار يىغلاپ ئەمدى تەۋبە قىلماسمۇسىز؟

*

يول ئۇزۇندۇر، بۇ يوللارگە ئوزۇق ئالغىل،
بۇ يوللارگە ئەمدى ئوزۇق ئالماسمۇسىز؟

ئىمان، نەماز، روزە، زەكات يولغا ئوزۇق،
ھەج تەۋاف فەرز، بۇ قوشۇلۇپ ئالتۇن قوزۇق،
بۇ ئىشلارنى قىلمىغانلىڭ دىنى بۇزۇق،
بەيتۇللاھنى دائىم تەۋاف قىلماسمۇسىز؟

ئايا نادان، ھاجى ئەمىن، كۆڭلى قارا،
يامانلارگە ئىمان ئەتا قىلماس خۇدا،
دىن يولىغە ئەگەر مىڭ جان بولسۇن، فىدا،
ھەق يولىغە جانلار فىدا قىلماسمۇسىز؟

*

ۋەلى پەيكە چىرلادىلار سىزنى خۇدا،
جانىم فىدا بولسۇن سىزگە، يا مۇستەفا.

سىزگە مىئراج قىلىپ بەردى ئول كۇن خۇدا،
بىر مەنزىلىڭ بولدى قۇددۇس ئوشۇل ئەقسا،
يىغلىدىلار ئول مەسجىدغە جۇملە ئەرۋاھ،
پەيەمبەرلەر ئىمامسىز دەپ، يا مۇستەفا.

پەيەمبەرلەر ئەرۋەھىغە ئىمام ئولدۇڭ،
ئول مەسجىتدە بۇراق ئۇندى سەۋار ئولدۇڭ،
ئول ھەزرىتى جىبرائىلغە ھەمراھ ئولدۇڭ،
راۋان بولدۇڭ ئاسمانغە، يا مۇستەفا.

سىزنى باشلاپ ئول جىبرەئىل چىقتى سەما،
چىرلادىلار ھوزۇرىغە سىزنى خۇدا،

سىز كۆردىڭىز «قاب قەۋسەين» ھەم «گەۋگەدنا»،
ھەق تەئالا دوستىمدۇر سىز، يا مۇستەفا.

سىزنى خۇدا ھەببىم دەپ بەردى خەيبەر،
ئول سەۋەبدىن، مىئراج قىلىپ ھەم بەردىلەر،
يەتتى سەما، بەھىشت، دەۋزەخ كۆرسەتتىلەر،
ھەق ئىلتىفات قىلدى سىزگە، يا مۇستەفا.

بۇراق مېنىپ رەۋان بولدى ئول سەماغە،
ھەمراھ ئولدى ئول جىبرائىل مۇستەفاغە،
قاراپ يۇردى ئول سىبرەتۇل مۇنتەھاغە،
يەتتىڭ ئول كۇن مۇددىئاغە، يا مۇستەفا.

ئالىپ باردى «قابە قەۋسەين» ھەم «گەۋگەدنا» غە،
يېتىپ باردى رەسۇلىلاھ باركاھغە،
يېغلاپ سەلام قىلدى ھەزرەت ئول خۇداغە،
جەۋاب سەلام بەردى خۇدا، يا مۇستەفا.

ئەللاھ ئايدى: كەل ھەببىم يا مۇھەممەد،
قىلدى خۇدا سىزنى ئول دەم غەرقى رەھمەت،
رەھمەت قىلدى سىزنى خۇدايىم مەغفىرەت،
غەرقى رەھمەت قىلدى خۇدا، يا مۇستەفا.

ئەللاھ ئايدى: يا مۇھەممەد تۇھفەڭ قەنى؟
ئەۋۋەل - ئاخىر غەرقى رەھمەت قىلدىم سېنى،
باغىشلادىم ئۇممەدلەرىڭ گۇناھىنى،

*

جانىم فىدا بولسۇن سىزگە، يا مۇھەممەد،
ھەردەم دۇرۇد، ئايتاي سىزگە، يا مۇھەممەد،
تاھا، ماھا، بىر ئىسمىڭنى دېدى ئەھمەد،
قولۇم ئالىڭ مەھشەر كۇنى يا مۇھەممەد.

ھەردەم ئايتسام كېچە - كۇندۇز سىزگە دۇرۇت،
ۋاۋەيلا دەپ ئەفغان قىلسام فەرياد ئۇرۇپ،
ئىشقى ئوتىدە كۆيۈپ ئۆلسەم بىخۇد بولۇپ،
ئايتىپ يۇرسەم يا مۇھەممەد، يا مۇھەممەد.

ئۇممەت ئىچرە ئاسىي يەنە فۇر گۇناھمەن،
ئارا يولدا قالغان ئەجەپ بىنەۋامەن،
كۆپ ئىلتىفات قىلدى خۇدا، يا مۇستەفا.

يېغلاپ دېدىڭ: ئاجىزلىغىم ئالىپ كەلدىم،
ئاجىز قۇلۇڭ بۇ كۆز ياشىم ئالىپ كەلدىم،
ھۇزۇرىڭغە ھېچنەرسە يوق، قۇرۇق كەلدىم،
دەپان يېغلاپ، بىخۇد بولدى ئول مۇستەفا.

رەھىم ئەيلەگىل، سەن پادىشاھ، قۇلۇڭ كەلدىم،
غەرىب قۇلۇڭ بۇ كۆز ياشىم ئالىپ كەلدىم،
دەرگاھىڭغە ئاجىزلىغىم ئالىپ كەلدىم،
يېغلاپ ھالىن بەيان قىلدى ئول مۇستەفا.

بۇ سۆز دېدى ھاجى ئىمىن يېگىھسارى،
يۇرەك باغرىم، بەرادەرلەر، يۇز مىڭ پارى،
غەمىم يولدۇر، ئەي خۇدايا، سەن غەمخارى،
ھادى ئۆزۈڭ يولغا سالغىل، يا مۇستەفا.

ھاجى ئەمىن بۇ سۆزلەرنى سۆزلەپ ئۆتتى،
بۇ دۇنيادا مۇرادىغە يىل كىم يەتتى،
ئەنبىيالار يۇرەك داغلاپ، بىر - بىر كەتتى،
سەفەر قىلدى بۇ دۇنيادىن ئول مۇستەفا.

ئەبۇ بەكرى رەسۇلىلاھ يارى غارى،
ئۇمەر، ئوسمان، ئەلى بۇ تۆرت چەھار يارى،
بولار بەرھەق يارى ھەزرەت يوق غۇبارى،
سىز ئېرۇرسىز دوستى خۇدا، يا مۇستەفا.

*

بۇ دەردىمگە دەۋا قىلىڭ بىدەۋامەن،
شەفقەت قىلىڭ مەن گۇمراھغە يا مۇھەممەد.
غەيرەت قىلىپ رەۋزى شەرىف بارالمىدىم،
ئول مەدىنە مۇنەۋۋەرە يېتەلمەدىم،
قولۇم ئالىڭ، يا مۇستەفا، يولدا قالدىم،
ھەيراندۇرمەن، قولۇم ئالىڭ، يا مۇھەممەد.

يەتتى يىلدۇر يول بولدى بەند ئۆزۈم ھەيران،
بۇ توغرىدىن يۇرەك باغرىم بولدىلار قان،
ئەجەب ئېرمەس يولنى ئاچسا، ئىگەم سۇبھان،
رەۋزى شەرىف ئۆزۈم ئۇرسام، يا مۇھەممەد.

دەردىمەن قۇللار بەيتۇللاھغە كېتەلمەدى،
يەتتە يىلدۇر يول بولدى بەند ئاچىلمادى.
تەۋبە قىلساق، تەۋبە قەبۇل ھېچ بولمادى،
زار يىغلاپ يولدا قالدۇق، يا مۇھەممەد.

بۇ ئىنقىلاب ئۇزۇن بولدى، يول بولدى بەند،
غەرىب ھاجى يېگىمسارده قىلدىم ۋەتەن،
قارىپ ئەمدى گورغە يېتەر قىلدىم كەفەن،
ۋاھ نادامەت، قايداغ قىلاي، يا مۇھەممەد.

ۋا ھەسرەتا بەرادەرلەر، قايداق قىلاي،
كېچە ـ كۈندۈز مۇدام يىغلاپ، يۈرەك داغلاي،
بۇ يوللارگە غەيرەت قىلىپ بېلىم باغلاي،
دۇرۇد ئايتاي يىغلاپ دائىم، يا مۇھەممەد.

قارىپ ئەمدى كىرىپ قالدىم ئەللىك ياشقە،
پايداسى يوق باشىم ئۇرسام تاغۇ تاشقە.
دىلنى بېرىپ دۇنيا بىرلە بۇ مەئاشقە،
مۇبتەلامەن بۇ نەفسىمگە، يا مۇھەممەد.

نەفس بىرلە شەيتان ماڭا بولمىش ئاداش،
ئاسىي سىفەت مال ـ دۇنياغە چالىپمەن باش،
كىيىپ، يەپمەن، ياخشى مەتاۋ، ياخشى مەئاش،
يول ئاداشتىم يولغا سالماق، يا مۇھەممەد.

نەفسى شەيتان يولدىن مېنى ئۇرۇپدۇرلار،
دىل شەھرىمغە ئەۋۋەل تەختىن قۇرۇپدۇرلار،
تەھقىق بولار يولدىن مېنى ئۇرۇپدۇرلار،
ئۆزۈم ھەيران، ھالىم خەراب، يا مۇھەممەد.

تەۋبە قىلسام ئىگەم قەبۇل قىلغايمىكىن،
شەپقەت قىلىپ بۇ قولۇمنى ئالغايمىكىن،
قادىر ئىگەم ياخشى يولغە سالغايمىكىن،
ئەجەب يۈزۈم قارا مېنىڭ، يا مۇھەممەد.

مۇسۇلمانلار مەن گۇمراھنى باغلاپ ئۇرۇڭ،
دۇنيادا يوق ئەزابلارنى مەڭا قىلىڭ،
شەرىئەتكە ئالىپ بارىپ تەئزىر قىلىڭ،
يول ئاداشقان گۇمراھدۇرمەن، يا مۇھەممەد.

مەن گۇمراھنى، بەرادەرلەر، تەئزىر ئۇرۇڭ،
يۈزۈم قارا سۈرتۈپ، مېنى دارغا ئاسىڭ،
مۇسۇلمانلار ماڭا ئەمدى كېسەك ئاتىڭ،
يۈزمىڭ تەۋبە قىلدىم ئەمدى، يا مۇھەممەد.

گۇناھىمنى ئەفۇ قىلغىل خۇداۋەندا،
مەن گۇمراھغە رەھىم ئەيلەگىل سەن پادىشاھ،
ئاسان قىلغىل مۇشكىللارنى، يا قادىرا،
بۇ ئەرزىمنى قەبۇل قىلىڭ، يا مۇھەممەد.

ئەمىن ھاجى تۇرار جايى يېگىمساردۇر،
گۇناھىمنى كەچۈرگەيسەن رەببىم غەفۇر،
نەسىب ئەتكىل مەھشەر كۈنى بولغانده ھۇر،
شەفائەتىن ئۇممىدىم كۆپ، يا مۇھەممەد.

*

ئەي ئەزىز بەرادەرلەر، يۈزمىڭ ئەفسۇس ـ نەدامەتكى، بىلمىگلار، بۇ دۇنيا بىزلەرگە ۋەفا قىلماس. بىزلەر بولساق، بۇل ئۆتكۈنچى بىر كارۋاندۇرمىز. بىزلەرنىڭ توختايدۇرغان جايىمىز گورستاندۇر.....

بىۋەفادۇر بۇ جەھان، ئەسلا ۋەفاسى بولمىغاي،
جۇملە جان فانى بولۇر، ھېچ كىمسە باقى بولمىغاي.
جۇملە ئىنسان، بەلكى ھەيۋانات، ھەمە فانى بولۇر،
بارچە تاپقايلار ۋەفات، دۇنيادا ھېچ جان قالمىغاي.
ئول ياراتقان پادىشاھدىن باشقاسى فانى بولۇر،
يەرۇ ئاسمان، تاغۇ تاشۇ، بەلكى ئادەم قالمىغاي.
قالغۇسىدۇر، ئول ياراتقان، پادىشاھ تەنها بىلىڭ،
بىۋەفا دۇنيادا، دوستلار، ئەھلى جاندا قالمىغاي.

بارچەنى خەلق گەتكۇچى تەنها قالۇر گەي دوستلار،
ئاسمان ئۇستىدىكى، بەلكى مەلەكلەر قالمىغاي.
جۇملەنى يوق قىلغۇسىدۇر، گول ياراتقان پادىشاھ،
بۇ زەمىنۇ ئاسمان، يەتتى پەلەكلەر قالمىغاي.
دۇنيىدا جۇملە گىياھ، جانلارنى سىيراب قىلغۇچى،
ئابى جارى بىلىسىڭىز، دەريايى گەنھار قالمىغاي.
تاغۇ تاشلار سۇ بولۇپ، گۆرنى بارى سۇ بولغۇسى،
گىنسۇ جىن، دېۋى فەرى، بەلكى شەياتۇن قالمىغاي.
ھەممەسى يوق بولغۇسى، قالغاي ياراتقان بىر خۇدا،
ھەممە بولغاي فانى گول، شاھدىن بۆلەك شاھ قالمىغاي.
تاشلا بۇ سۆزنى، گەمىن ھاجى، خۇداغە يىغلىغىل،
بەندىلەرگە گول خۇدادەك، مىھرىبان ھېچ بولمىغاي.

* *

قايدا كەتتى ھۆكم سۈرگەن بۇ دۇنيادا پادىشاھلار،
بۇ ئۆلۇمنىڭ ئالدىدىن ھېچ شاھ دەرمان قالمىغاي.
ھەر نېچۈك چوڭ پادىشاھ بولسە، ئۆلۈم يوق قىلغۇسى،
دۇنيىدا مەن ـ مەن دېگەن ئادىل زەمانلار قالمىغاي.
بىل تەمام جاندار ئۆلۇمنىڭ ئالدىدا ئاجىز ئىرۇر،
شاھ بولغان مۇندا جەمشىدى زامانلار قالمىغاي.
يەئنى دەئۇا ئەيلەگەن، فىرئەۋن بىلەن ھامەن قېنى،
بەلكى دەئۇا ئەيلەگەن، شەددادۇ نەمرۇد قالمىغاي.
قەھرىمان قاتىل سۇپەت، بىل پەھلىۋان بولسە ئەگەر،
بۇ ئەجەل مەيدانىدا سامى نەرىمان قالمىغاي.
ياخشىلار مەن ـ مەن دېگەن زال ئوغلى ئول رۇستەم قېنى؟
بۇ ئۆلۇم مەيدانىدا، رۇستەم زامانلار قالمىغاي.
پەھلىۋان ئۆتكەن بىلىڭ، دۇنيادا ئول ئەۋلادى زال،
دوستلار ئۆلمەي ھەيات بەرزۇيى دېھقان قالمىغاي.
ھەر نېچۈك چوڭ پادىشاھ بولسا، ئەگەر ئالغاي ئۆلۇم،
ھۆكم سۈرگەن دۇنيىدا، ئازادە جانلار قالمىغاي.
ھەزرەتى ئادەم ئاتاغە، قىلمىدى دۇنيا ۋەفا،
زار يىغلاپ دوستلار ئول ماما ھەۋۋا قالمىغاي.
ئەي ئەمىن ھاجى نادان، ماتەمدە دائىم يىغلىغىل،
بىر خۇدادىن باشقا ھېچ، دۇنيادا زىجان قالمىغاي.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

www.uyghurkitap.com

هەجۋى شېئىرلار

زەۋقي

ئەبەيدۇللا سالىھ ئوغلى زەۋقي 1853 ـ يىلى قوقاندا كەمبەغەل كاسىپ ئائىلىسىدە تۇغۇلغان.

زەۋقىينىڭ ئائىلىسى ناھايىتى نامرات ئىدى. پۈتۈن ئائىلە سالىھ ئاكىنىڭ كاسىپلىق دارامىتى بىلەن تىرىكچىلىك قىلاتتى. زەۋقي كونا مەكتەپتە ئوقۇپ ساۋادىنى چىقارغان، كېيىن تاغىسىنىڭ ياردىمى بىلەن مەدرىسىدە تەلىم ئالغان.

زەۋقي كىچىك ۋاقتىدىن باشلاب خارەزمى، دۇربېك، ئاتايى سەككاكى، لۇتفى ۋە نەۋائىلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇشقا باشلىغان ۋە ئۇنىڭ قەلبىدە شائىرلىققا قىزغىن ئىشتىياق پەيدا بولغان.

ئۇ «ۋاقىئەئى ۋىكتور»، «يېڭى قورغان قىشلىقى»، «ھەسرىتىم كۆپ»، «گالوش»، «غوۋدەسلىك باي»، «ئابدۇرەھمان شەيتان»، «مەمەرەسۇل دۇمە»، «ئەجەب زەمانە»، «مۇنچە كۆپ»، «ۋەقىئەئى قازى سەيلاۋ»، «ھەسەنجان مۇپتى» قاتارلىق ساتىرىك ئەسەرلەرنى يازغان ۋە 1921 ـ يىلى قوقاندا ۋاپات بولغان.

ھەجۋي ئەھلى رەستە

ئەرزىم بۇكى قارى سۇمۇلەككە،
كافىرچە دېگەن بىر ئەھمەدجان بار،
يەتكۇزسە باشىنى ھەم فەلەككە.
كۆپ شۇغلى بەلەند ھەڭرەمەككە.
گاھ ـ گاھ نەزارە ئەيلەسۇن ئول،
ئەئلەمنىڭ ئوغۇللارى ئالىمجان،
ئىبرەت كۆزى بىرلە بۇ سەمەككە[1].
ھەيق تون، سەللە گۇڭگەلەككە.
سەڭگى يادە ناسداننى ماختاپ،
بىر زەررە رىئايە قىل تۆرەمنى،
سۆز نەقدىنى ئۇرماسۇن مەھەككە[2].
قوش رەمزى سۇخەن بىلەن كۆمەككە.
ئۇلفەتلەرىمى، شەمئى گەرمى ئەھمەق،
سىل ئەفت ئۇرۇققىنا مۇھىددىن،
شەمئ قايچىنى باغلاسۇن ئېتەككە.
ئەھۋالى ئەيان بولۇر كۇزەككە.
سەللاھبەچە ـــ ئاتلارى جەلىلباي،
فازىلخوجا دېگەن ئاقغۇرۇش بار،
تۆرت تېپىكنى يېدىلەر خورەككە.
دەفھەر مەرەز بىرلە زىندەلەككە.
شاكىر قارا تەرز ئادەم ئېرمىش،
ئالتۇن ئالىپ بارۇر ئولدى قاسىماخۇند،
مىك لەئنەت ئوشۇل قارا ئېشەككە.
بىزنى قارا كۆلگە ھەندەلەككە.
كۆپ ھەددىدىن ئاشماسۇن نەزىر بېك،
ئوسمانچەنىڭ سائەتى يارىشمىش،
ئوخشايدۇ ئول ئاشقاۋاق خەمەككە.
رىشخور ئەلىشۇرمۇ مويچىنەككە.
پۇل كەلمەسە بانكادىن بەۋجهى،
مەۋلان ئېشىگىدە ئاتە فازىل،
كارناي چالادۇر بولار ـ بومەككە.
ئوخشايدۇ بەراق دېسەم كۆپەككە.
ئول لەكىچە بايبەچچە دەستار،
كىر كۆيلەك ئولۇپ ئىدىلەر ئۇمەرجان،
يېلگەندە ئوخشاتۇر بوزەككە.
ساتماق ئۇچۇن ئەمدى جۇن جىيەككە.

---

① سەمەك ـ ئەپسانىلەردىكى يەرنى كۆتۈرۈپ تۇرغۇچى بېلىق.
② مەھەك ـ ئالتۇن، كۈمۈش بۇيۇملارنىڭ ساپلىقىنى ئېنىقلاشتا پايدىلىنىلىدىغان تاش.

چىننى بىلە چاي ساتۇر جەلالخان،
جاناننى قوشىلتۇرۇر خەشەككە.
مىر ھەمزە باي ئوغلى كىچىكىنە جان،
نىشفى گەز ئەمەس، كېلۇر سېيەككە.
ئىقانبەچە بىرلە بۇلبۇل ئوغلى،
ئوخشايدۇ ھەر ئىككىسى فۇفەككە.
ئۇل ھاجى ھەسەن دېگەن زەكىي تەب،
يوق تاقەتىم ئاڭا سۆز دېمەككە.
نۇسرەت بىلە ئاشنالىگىم بار،
تەنتەككىنە شەترەمە ـ شەتەككە.
سۇفىنىڭ بالاسى ئەبدۇقادىر،
قاتتىقلىقى ئوخشارمىش دەنەككە.
ھاجى كەسەل ئوغلى بادرەفتار،
داغۇلىكى، پەند بېرۇر كەمەككە①
قاسىم شەمال ئەندەك يېڭىلراق،
ئوخشاپ ئۇچەر خۇددى باد پەرەككە.
ئول مەدەلى بەچچەنىڭ قەدىنى
كۆپ قاتتىق ئېگىپدۇ چەمبەرەككە.
ئارتىقبەچەنى سەمىرتۇرۇڭلار،
ئوق بولغۇسى كاتتە زەمبەرەككە.
ئەل ئۇنىڭ ئەكسىنى ئوخشاتۇرلار،
بۇرنىن سۇمەك، ئاغزىنى تۇڭەككە.
كۆر، ئىشتەھاسىنى خۇجەبەچە،
ئاش سالسىپ ئىچەر ئېمىش چېلەككە.
يولداشنى دېمىش خىتاي تەببى،
باد بار مۇخالىفى يۇرەككە.
ئەللىك باشى ئوغلى مەكىيانباز،
ئۇستاز بولۇپتۇ كۇركۇنەككە.
قارى بەچە سىنچەلەككە ئوخشار،
فەرزىنبەچە مىسلى ڭايۇەيەككە.
قازى قىزىگە دۇئالار ئايتىڭ،
ئۇل ئەسلى بەشەر ئەمەس مەلەككە.
فەرزىن بىساتى لالە رۇخلار،

ئالەمنى مۇسەخخەر گەتتى يەككە.
گەي خوجە جەھان، كۆپ ئاچچىغىم تىز،
ھەم يەتتى پىنچاق بارىپ سۇيەككە.
نۇسرەتكە يارائىتى ئىت ياقاسى،
باشىن سۇقادۇركى ھەركاتەككە.
گەبدۇللاھاجى كۆپ سۇيۇلگىنىدىن،
مىلك مەرتەبە چەپ بىرۇر كۇرەككە.
چىت رەستەسى ئىچرە مىرزە ھەمدەم،
خۇ قىلدى ..... دېمەككە.
مەشھۇر كور مېلى ئېرۇرسەن،
باشىڭ ئەگەر يەتسە ھەم فەلەككە.
گەپ تەئسىرئەيلەمەيدۇ سەنگە،
ئەبلەھ، تىنئى ـــ سلېباي ئىشەككە.
كوكنارى مىرجەلىل ئاتاڭدۇر،
كىرسە ھەلاگە ئۇ كېتەر پىنەككە.
گەپ تەئسىرى كەتمەسۇن مۇمىنشاھ،
ئاش يەپ، ئاغىز ئەرتماسۇن پەتەككە.
تاشكېنت ئوتاغەسى فەيزى شەيتان،
قول قويدى پوكان بىلەن تىزەككە.
بازارى ئالاچەدە رەسۇلخان،
ئوخشايدۇ يۇرتشلەرى ئىپەككە.
ئىزۇبسنى ۋەگانچى② تۇند كور ئادىل،
ئۆلمەي تۇرۇپ ئوخشايدۇ كېسەككە.
كور بولماسا پۇل ئاقىپ كېلۇرمۇ،
بۇ بەد شەكل، سلېپاي دۇرەككە.
قېرىق ئالتە كىشىنى فەسانە قىلدىم،
كىم چىقسا ئوقۇيدۇ مويمەرەككە③.
تەبئىگنى ئەرابەسىنى توختات،
شاتۇسىنى باغلا غىلدىرەككە.
زەۋقي ئاسلۇرغە ھىممەتتىن
داربا‌غلادى بىر بەلەند تېرەككە.
ئۇل ئەسلى بەشەر ئەمەس مەلەككە. 1905 ـ 1906 ـ يىللار.
فەرزىن بىساتى لالە رۇخلار،

ھەجۋى دوكچى ئىشان

سالدىڭ ئالەم ئەھلىگە كۆپ شورىشۇ غەۋغا ئىشان،
خەيرىيەت، تېزراق يېدى باشىگنى بۇسەۋدا ئىشان.

---

① كەمەك ـــ قەدىمكى كىتابلاردىكى مەشھۇر ھەييار.
② رۇسچە ئىزۋېستنى سۆزىنىڭ بۇزۇپ ئېيتىلىشى.
③ مويمەرەك ـــ قوقان ئەتراپىدىكى سەيلىگاھ.

ئامىلىغدىن كەشفى جىن يەتكۈزدى باشلاپ دارغا،
قىلماس ئىبرىدىك ئۇشبۇ ئىش، بولسالا ئىدى موللا ئىشان.
ساقچا كىم قويغان ئىدى قىلماق تەرىقەت دەئۇەسىن،
ئەي شەرىئەت ھۆكمىدىن ئالەمدە بىپەرۋا ئىشان.
خارىق ئادەتلىك: ئوتۇنسىز ئاش پىشىرىدىك تامدا،
ئەيلەبان رەڭگىن «كەرامەت» لەرنى خۇب بەرپا، ئىشان.
ئەھلى پەرغانە تۇتار مەھشەردە دامانىڭنى بىل،
ئۇشبۇ يىل قىلدىك زەرەر ھەر كىمگە مىك تىللا، ئىشان.
ئىشنى سەن قىلدىك، بەلاغە قالدىلەر بېچارە خەلق،
غوزەنى سەن يەپ، كېسىلدى بوزچى يېڭى، يا ئىشان.
شۇھرەتىڭنىك ئافەتى يالغۇز ئۆزىڭگە تەگمەدى،
بەلكى سەن ئافەت بولۇپ، قىلدىك ۋابا پەيدا ئىشان.
ئەي كەسافەتلىك ۋۇجۇدۇڭ نەھسىدىن مىڭتۆپىدە،
خانە ۋەيران بولدى بىر مىك مەنزىلۇ مەئۇا ئىشان.
قانچە ئادەم ئۆلدىلەر، كۆپ خەلق بولدىلەر ئەسىر،
شەرئى ھۆكمى: قانىغە زامىن بولۇپسەن، ھا ئىشان.
تۇتمىسا قادىر قۇلى مىڭباشى، گەر ئاسىلماسالا،
ئەيلەر ئىبرىدىك بۇ مەھلدە مەھدىلىك دەئۇا، ئىشان.
ئوت يۇگۈرتۇردىك «كەرامەت» دەپ قىلىپ بىدئەت ئوچاق،
قىلمادى بۇ ئىشنى ھېچ ئالەمدە بىر تەرسا، ئىشان.
نامۇبارەك مەقدەمىك مىڭتۆپىنى قىلدى خەراب،
گەر قەدەم قويسالا چىقارغاي دۇدلەر دەريا، ئىشان.
ھەم باشىڭگە، ھەم كېتىگىڭە تەگدى ئاتقان ساپقانىك،
مەرگ سەن ساھىبخۇرۇج ئولغانگە، ئەي رەسۋا ئىشان.
ھىممەتىك ئالىي ئىكەن، ئۇشبۇ «غەزات»لىك ئەجرىغە،
بارسالا ئەرزىر توختاماي دەۋزەخگە سەن تەنها، ئىشان.
مۇنداغ ئىش ئادەم دېمەي، ئالەمدە ھەيۋان ئەيلەمەس،
سوفى مىسۋاكۇ مۇسەللا، شانەيۇ سەللا ئىشان.
رەڭمۇ رەك رەڭگۇ رىيا قىلماقدە شەيتان ھەمتەبەق،
ئىشچى خەلقە ئات كۆتەردىك بەچچەغەر، ئۇستا ئىشان.
يېڭى كىر مەللە چاپانىك، مىشى دەستۇرخانلىرىك،
فېئلۇ ئەتۋارىك تەمامى ياقماغان بىجا ئىشان.
ھىلىگەر داغۇلىدەك سۇرەت ساۋۇق، سىيرەت بۇزۇق،
بىر چوقۇپ ئىككى قارايدۇرغان ئالا قارغا ئىشان.
مۇنچە ئەسابۇ ئەلايىق قالدى باشىڭدىن سەبىل،
قىرغىزۇ قىپچاق كېتۇرگەن ھەدىيەۇ سوۋغا ئىشان.
ھەر كىشى بۇ شورىشى پەرغانەدىن سورسا نىشان،
زەۋقىي ئەيتۇر جان چىقىپ: تەرىخىدۇر ئىغۋا ئىشان.

قەرز

مۇھتاج كىشىگە بولدى بۇ يىل بەلايى قەرز،
يوق ئاسايىشۇ ئەيش، ھەمە مۇبتەلايى قەرز.
فەرزى خۇدا، قەرزى خەلايىق بارى يەلكەدە،
يا رەب، ئەدايى فەرز ئېتەيىن ياكى ئەدايى قەرز.
ئۆتسەم تۇتادۇر ھەر كۇچايۇ مەھەللەدىن،
گويا قەزايى ھاجەت ئېتۇردەك ئەدايى قەرز.
يوق زەررە نەجات ھېچ، كۇن - تۇن زىياد ئولۇر،
قوش - قوش تۇغادۇر ھەپتەدە يەكى ئايى قەرز.
بازار كاسات، كەسبۇ ھۇنەرگە رىۋاج يوق،
نەپسى شەيتاننىڭ ۋەسۋەسى، رايى قەرز.
يەتمىسە مۇلكۇ ئەشيا زۇد تۇتۇپ مېنى،
ئەيلەر يۇزى قارا بىر كۇن، سەزايى قەرز.
نەيلەي بۇ زىندەلىكنى، زەۋقي سەفاسى يوق،
ئارتار ھەمىشە غەمۇ كۇلفەت، جەفايى قەرز.

1875 - 1876 - يىللار.

سۇ جاڭجىلى

ئالدىم قولۇمگە خامەنى ھەرقانچە قىلسا گۇفتۇ گۇ،
يازدىم ئەجايىپ نامەنى بۇ يازدا تەنسىق بولدى سۇ،
تىڭلەڭ قىزىق ھەنگامەنى، كىم ماجەرانىڭ باشى بۇ،
جاڭجىلى تا ئەلھال ئىكەن. ماھىيەتى ياققال ئىكەن.

قۇرغۇر كەرىمباباسىدىن، ھاجى مىرابكە تون قويۇپ،
ھېچ تىنچىماي دەئۇاسىدىن، بارغاندا پىشۋاز قوي سويۇپ،
ئۆلدۇك ئۇنىڭ غەۋغاسىدىن، كۇنلەر ئۆتەر شۇ خىل تويۇپ،
بايانلەرى دەججال ئىكەن. كۆڭۇللەرى خۇشھال ئىكەن.

ئەيبىنى ئىقرار ئەيلەمەس، خاھ رازى، خاھ بولسۇن خۇناب،
ھېچ نامۇسۇ ئار ئەيلەمەس، يۇرت - ئەلگە سۇ بەرمەي مىراپ،
پەند ئەتسىڭىز كار ئەيلەمەس، ھاجى يېرىن قىلمىش سىراپ،
سۆز سەدقەئى ئۇۋال ئىكەن. دېھقان ئۇچۇن قەتتال ئىكەن.

ئەللىكتەدىن گاھ يۇز تەدىن ناگاھ بۇ ئىشتىن دەرغەزەب،
داد دەپ كېلۇرلەر ئۇستەدىن، نەججار رەھىم بەردى قاراپ،
يۇز ئەرز بولسا ئۇستىدىن، يۇرت - ئەل ئۇچۇن بولمىش تەرەب،
يالغانى كۆپ ئىشكال ئىكەن. كىم ئەھدى ماھۇ سال ئىكەن.

هاجى رەئۇف قايسم مەقام،
ئىستەپ زەكان بىرلە نىزام،
ھەمسايە ئالدىدا مۇدام،
جىننى خوجە بەققال ئىكەن.

شاپۇ شەلاپىنى تەقىپ،
ئەللىك دەمەي يۇزگە باقىپ،
ھاكىم ھۆكۈم قىلمىش چىقىپ،
مەككار، زالىم - زال ئىكەن.

قاتناپ يۈزى بۇ قارالەر،
ھاكىم ئۆيىنى مورەلەر،
يۈزلەپ بېرۇرلەر پارەلەر،
ھەتتا سويۇلغان مال ئىكەن.

بىچارەلەر رەنجۇر دىلى،
سۇسىز يېتىلمەي ھاسىلى،
زەۋقىي - سەفاسىز بۇ يىلى،
قەددى ئېگىلگەن دال ئىكەن.

بول

ئەھلى دىل بولما، زەماننىڭ بايى بول، بەززازى بول،
ئاقچەدىن لەنگەر چۆپ ئۇشلاپ، رەستەنىڭ داربازى بول،
شېئىر ئىشتىمەيدۇ بىراۋ، دەۋران قۇلاغى كەر ئاڭا،
بىر ھاۋۇچ ئالتۇن، كۇمۇشنىڭ خۇش جەرەڭ ئاۋازى بول،
تەگمەگەي ھەرگىز نىشانگە ئاتقان ئوق يۇز ھەجۋ ئىلە،
خاھ زەماننىڭ شائىرى بول، خاھى تىرئەندازى بول.
ئىستەمەس بولسا زەماننىڭ خاھىشى شېئىر زەۋقىنى،
كىم ئىشىتسۇن ئەرزى ھال خاھ رازى، خاھ نارازى بول.

فەرغانە

ئىشتىڭ قىسسەئى مەن ئەيلەيىن ئىزھار فەرغانە،
كۆيۈپ خاكىستەر ئولدى جۇملەئى بازار فەرغانە،
مىسال ئاتەش بىلەن بولدى، كۆرۈڭ، گۈلزار فەرغانە،
خۇرۇجى ئوغرىلاردىن تارتادۇر ئازار فەرغانە،
خەلايىقلەر كۆزىگە بولدى ئەمدى تار فەرغانە.

بېرىپ پەتۋا ئۇرۇشىڭلەر دېمەي قازى كەمال ئولسۇن،
ھەمەنى يولدىن ئازدۇرغان ئوشول فاسىد خەيال ئولسۇن،
بولۇپ شورا① گە ئەزا بىتەمىز بىر نېچە مال ئولسۇن،
يەنە ئەبدۇرەشىد ئۇل ھاڭگى خەردەك ئاقساقال ئولسۇن،
نىگۇن ئىقباله تۇشدى تالىئى ئىدبار فەرغانە.

ئۆزىدۇر بىر فەلاكەتخانەيۇ نامى ئېرۇر «شورا»،
كېلىپ بىر نېچە باي، بايۇەچچەلەر بولدى ئاڭا ئەئزا،
يەنە «مۇختارىيەت» دەپ پىتنە شورىشلەر قىلىپ پەيدا،

① شورائى ئىسلام دەپ ئاتالغان تەشكىلات.

ئەجەبكىم راھزەن، كەززاب قۇرباشى ئېرۇر گويا،
ئۇنىڭ نامىنى شەرھىنە قىلۇرمەن ئار، فەرغانە.

سىپاھىسىز ئەمىرى لەشكەرى ئانده چەنىش بولدى،
رەئىس جۇمھۇرى ئەلقىسسە چوقايىۋ زەنچەلىش بولدى،
قىلىشتى سەلتەنەت دەئۋاسىنى، ئاخىر نە ئىش بولدى،
قاچىپ بەدناملەرى يۇرت - ئەل ئارا كۆپ سەرزەنىش بولدى،
پەناھ ئېتەرگە سىچقانلەر ئىنى ھەم تار، فەرغانە.

كىمە داد ئەيلەيىن ئەھلى ھۇكۇمەت بولسا ئادىل كور،
كۆپ ئادەم قانىگە زامىن بولۇپ بۇ ئىلە، جاھىل كور،
ئۇرۇشنى باشلادى، قاچتى، ئۆزى بولماي مۇقابىل كور،
پىسىب بىلمەمكى ئاخىر كەتتى ئەفغان ئىچرە، كابىل، كور،
يۇرۇپ غۇربەتده، ھەرگىز كۆرمەسۇن دىيدارى فەرغانە.

ھۇكۇمەت ئىچكەرىده، ئوغرىلەر سەف تارتدى سەھرادە،
ئالىپ قۇرباشى، پانسەد نامىنى نېچە ھەرامزادە،
ئاتىپ ئوق خەلقىگە پاسىنەمەك نام ئالدى دۇنيادە،
بولۇپ مەغلۇب قاچدى، ئۆلدى ئاقىپ كۆپى دەريادە،
قالىشدى سۇلھگە كەلمەي، ھەر تەرەف ناچار، فەرغانە.

پىسىپ بۆرى كەبى كۇندۇز توقايزار ئىچرە يۇرگەيلەر،
تۇن ئاقشام باسمە دەپ ئاتىن شەھەر، قىشلاققە سۇرگەيلەر،
يىغىب مەردۇمنىڭ مالىن ئىشرەت ئىلە بەزم قۇرگەيلەر،
شەھەردىن چىقسە كىم تۆرتىنچىسەن، دەپ قىيناپ ئۇرگەيلەر،
نېچە بېرەھم زالىم دەستىدەن ئەل خار، فەرغانە.

تىرىلتىرماق بولۇپ ئەۋۋەل كۆمىلگەن خانۇ بېكلەرنى،
ئۆلۇم چاھىگە سالدى باسمەچىلەر بۇ تىرىكلەرنى،
ھىسابىنى بىلىب بولماس كۇيۇپ ئۆلگەن ئۆلۇكلەرنى،
شۇكۇركىم، تەكرى يەتكۇزدى مەدەگە بولشېۋىكلەرنى،
ئىلاھا، بەخت - تالىئ بولسۇن ئەمدى يار، فەرغانە.

1918 - 1919 - يىللار

«شەرق يۇلتۇزى» ژۇرنىلىنىڭ 1955 - يىللىق 6 - سانىدىن ئېلىندى.
رۇزىمۇھەممەت جۇمە تەييارلىغان.

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

«فەرھاد ۋە شىرىن» داستانى ھەققىدە

ن. م. مەللەيېۋ

«فەرھاد ۋە شىرىن» سۆيگۈ، ۋاپا، دوستلۇق ۋە ساداقەتمەنلىك، ئەمگەك ۋە ئىجادكارلىق، ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە قەھرىمانلىق داستانىدۇر. ئالىيجاناب ئىنسانىي پەزىلەتلەرنى، ئومۇم ئىنسانىيەت ئارزۇ - تىلەكلىرىنى كۈيلىگەن ئەسەردۇر. نەۋائى خەمسەچىلىك ئەنئەنىسىدىن مۇستەھكەم ئورۇن ئالغان «خۇسرەۋ ۋە شىرىن» داستانى يېنىغا يېگى ماۋزۇ ۋە مەسىلەر، يېگى مەزمۇن ۋە غايىلەر، يېگى ئوبراز ۋە خاراكتېرلارنىڭ تاجىسى بولغان «فەرھاد ۋە شىرىن» داستانىنى قويدى.

خۇسرەۋ ۋە شىرىن ئوبرازلىرى مەلۇم تارىخىي يىلتىزغا ئىگە. خۇسرەۋ مەشھۇر ساسانى پادىشاھلىرىدىن ئەنۇشىرۋاننىڭ نەۋرىسى خىسرەۋ پەرۋىزدۇر. خۇسرەۋ پەرۋىز 590 - يىلى تەختكە ئولتۇرغان ۋە 628 - يىلى ئوغلى شىرۇيەنىڭ بۇيرۇقى بىلەن قەتل قىلىنغانىدى. ئېران، ۋىزانتىيە، سۇرىيە تارىخىي يىلنامىلىرىدا 10 - ئەسىر ئەرەب تارىخچىسى مۇھەممەت ئىبن جەرىر ئەت - تەبەرىنىڭ كىتابى ۋە باشقا مەنبەلىرىدە بېرىلگەن مەلۇماتلارغا قارىغاندا، شىرىنمۇ تارىخىي شەخس بولۇپ، ئۇ خۇسرەۋنىڭ سۆيۈملۈك خوتۇنى بولغانىكەن. ئەرمەن قىزى ياكى ئارامىيلەردىن بولغان گۈزەل شىرىن فېئودال ئاقسۆڭەكلەر نەسلىدىن ئەمەسكەن. شۇڭلاشقا فېئودال - ئاقسۆڭەكلەر شىرىنغا مەنسىتمەسلىك بىلەن قاراپ، ئۇنى خۇسرەۋغا نامۇناسىپ، دەپ ھېسابلىغانىكەن. بۇ ھالەت فېئودال ساراي پىتنە - پاساتلىرىنى كۈچەيتىۋەتكەن.

تارىخىي مەنبەلەر، ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەر يازما ئەدەبىياتتا خۇسرەۋ ۋە شىرىن ھەققىدە ئابىدىلەر يارىتىشقا ئاساس بولۇپ خىزمەت قىلدى. يازما ئەدەبىياتتا بىرىنچى بولۇپ ئەبۇلقاسىم فىردەۋسى خۇسرەۋ ۋە شىرىن ھەققىدە داستان يازدى. نىزامىينىڭ «خۇسرەۋ ۋە شىرىن» بىلەن مەزكۇر ماۋزۇ ۋە ئوبرازلار خەمسەچىلىك ئەنئەنىسىدىن مۇستەھكەم ئورۇن ئالدى. «خەمسە» مۇئەللىپلىرىدىن تاشقىرى خۇسرەۋ ۋە شىرىن (ياكى فەرھاد ۋە شىرىن) ھەققىدە يەنە نۇرغۇن شائىرلار ئەسەر يازدى.

خۇسرەۋ ۋە شىرىن تارىخىي ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەر، يازما ئەدەبىيات ئابىدىلىرى ۋە باشقىلارنى تەتقىق قىلىش جەريانىدا شەرقشۇناسلىق ۋە ئەدەبىياتشۇناسلىق پەنلىرى زور نەتىجىلەرگە ئىگە بولدى. كېيىنكى يىللاردا يارىتىلغان تەتقىقاتلاردىن يىرىك ئەسەرلەر سۈپىتىدە خۇسۇسەن چىن ئالىمى خ. ۋ. دۇرە، سوۋېت ئالىملىرىدىن غ. ئەلىيېۋ، گ. بېگدېلى، س. ئەركىنوۋلارنىڭ تەتقىقاتلىرىنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ. باشقا مۇئەللىپلەرنىڭ ئىلمىي ياكى ئىلمىي - ئاممىباپ ئەسەرلىرى بەك كۆپ. بىز بۇلار ھەققىدە مەخسۇس توختاش، مۇلاھىزە ئېلىپ بېرىشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق دەپ ئويلايمىز. پەقەت مۇلاھىزىمىزگە مۇناسىۋەتلىك بولغان ئىككى نەرسىنى تەكىتلەيمىز: تەتقىقاتلاردا بىرىنچى قول مەنبەلەرنىڭ ماتېرىيالى ۋە مەلۇماتلىرى ئىزچىللىق بىلەن توپلىنىپ، قاتتىق تەكشۈرۈلدى ۋە يورۇتۇلدى. تەتقىقاتلار «خۇسرەۋ ۋە شىرىن» ياكى «فەرھاد ۋە شىرىن» (ئارىپ ئەردەبىلىدە: «فەرھادنامە») نىڭ يىلتىزى بىر تەرەپتىن تارىخقا، ئىككىنچى تەرەپتىن فولكلور ئەنئەنىلىرىگە بېرىپ تاقىلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. شۇبھىسىزكى، ھەربىر تەتقىقاتنىڭ ئۆز ماۋزۇسى ۋە ئوبېيېكتىغا لايىق مەسىلىلەر دائىرىسى، پەزىلەتلىرى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئايرىم مۇنازىرىلىك جەھەتلىرىمۇ بار.

غ. ئەلىيېۋ خۇسرەۋ ۋە شىرىنغا تەئەللۇق مەنبەلەرنى ئىككى گۇرۇپپىغا ئاجرىتىدۇ. بىرىنچى گۇرۇپپىغا ۋىزانتىيە تارىخچىسى فېئوفىلەكت سىمۇكەتتەنىڭ «تارىخ» كىتابىنى، ئەرمەن تارىخچىسى گېپسكوپ سىببېئوسنىڭ ئەسىرى ۋە ئاپتورى نامەلۇم سۇرىيە يىلناملىرى[1]، ئىككىنچى گۇرۇپپىغا ئەرەب، پارس مەنبەلىرىنى (جاھىز، تەبەرىي، ئىبنەل - نى، فەقىھ، بەلئەمي، سەئالىبىي، ئەل - مەئەرىي، ياقۇت ۋە باشقىلارنىڭ ئەسەرلىرىنى) كىرگۈزىدۇ. بۇ ئىككى گۇرۇپپا مەنبەلەر مەلۇمات ۋە ئىزاھدا مەلۇم ئورتاقلىققا ئىگە. بىرىنچى گۇرۇپپا مەنبەلەردە كۆپرەك خۇسرەۋ ۋە شىرىن تارىخى بېرىلسە، ئىككىنچى گۇرۇپپىدىكى چىدا تارىخ بىلەن رىۋايەتلەر ئۇيغۇنلىشىپ كەتكەن. مانا مۇشۇ ئىككىنچى گۇرۇپپىدىكى مەنبەلەر خۇسرەۋ ۋە شىرىن ھەققىدە زور ئابدىلەرنىڭ ۋۇجۇدقا كېلىشىگە ئاساس بولۇپ خىزمەت قىلغانىدى.

قەدىمكى مەنبەلەرنىڭ خۇسرەۋ ھەققىدىكى مەلۇماتلىرى ئومۇمىلىققا ئىگە. ئەمما شىرىن ھەققىدىكى مەلۇماتلاردا، ئۇنىڭ يۇرتى ھەققىدە بىرمۇنچە پەرق - تاپاۋەت بار. سىموكەتتەنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، سىرە (شىرىن) رومالىق خرىستىئانلاردىندۇر. خۇسرەۋ ئالەمشۇمۇل شەھەنشاھلار ئەنئەنىسىنى بۇزۇپ، خرىستىئان قىزىغا ئۆيلىنىدۇ. بۇ سارايي ئەھلى ۋە ئاقسۆڭەكلەرنىڭ نارازىلىقىنى قوزغايدۇ. پەقەت بىر يىلدىن كېيىنلا شىرىن سارايي مەلىكىسى سۇپىتىدە ئېتىراپ قىلىنىدۇ. سىببېئوس خۇسرەۋ پەرۋىز سەلتەنىتىگە بېغىشلانغان كىتابىنىڭ «شاھ خۇسرەۋنىڭ خوتۇنى مەلىكە شىرىنىنىڭ ئالىيجانابلىقى ھەققىدە» بابىدا شىرىننى خرىستىئان قىزى، ئۇنىڭ يۇرتىنى خۇجىستان (خۇزىستان) دەپ مەلۇمات بېرىدۇ. سۇرىيە يىلناملىرىدا بولسا سىرە (شىرىن) ئارامىيلەردىن دېگەن مەلۇمات بېرىلىدۇ. شۇ مەنبەدە خۇسرەۋنىڭ يەنە باشقا بىر خوتۇنى ماريىە (ئۇمۇ خرىستىئان قىزى) نامى بايان قىلىنىدۇ. ئې. ئە. بېرتېلس: «مەنبەنىڭ ئەسلىدە «ئارامي» ئەمەس، بەلكى، «ئەرمەنى» يېزىلغان بولۇشى مۇمكىن، ئۇ ھالدا يېقىن شەرقتىكى ئەنئەنىلەر شىرىننى «ئەرمەنى» دەپ ھېسابلىشىنىڭ سەۋەبى ئايدىڭلىشىدۇ» — دېدى.

ئىككىنچى گۇرۇپپىدىكى مەنبەلەر تارىخ پاكىتلىرى ۋە رىۋايەت ئەفسانىلەرنى توپلىغان مەنبەلەر سۇپىتىدە قىممەتلىك بولۇپ، ئايرىم پەرق - تاپاۋەتلەرگە ۋە زىددىيەتكە قارىماي، ئۇلار تارىخ ۋە رىۋايەتلەردىكى خۇسرەۋ ۋە شىرىن ھەققىدە بىر تالاي تەسەۋۋۇر پەيدا قىلىدۇ. بىر - بىرسىنى تولدۇرىدۇ. دەسلەپكى ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەردە خۇسرەۋ ۋە شىرىن، ئۇلارنىڭ مۇھەببىتى، خۇسرەۋنىڭ شىرىنغا ئۆيلىنىشى، سارايىنىڭ قارشى تۇرۇشى، خۇسرەۋنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىدەك ئېپىزودلار ھېكايە قىلىنسا ۋە، كېيىنچە فەرھاد ۋە بىسۇتۇن، قەلئە ۋە ئۆستەك، ئات شەبدىز، قوشاقچى بەھلەبەند (بارباد)، مەريەم ۋە شىرىننىڭ رەشكى كەبى ۋەقەلەر، ئېپىزودلار قوشۇلىدۇ. فەرھاد دېگەن ئىسىم بىرىنچى قېتىم «تارىخي تەبەرىي» دە بايان قىلىنىپ، ئۇنىڭ شىرىنغا ئاشىق بولغانلىقى ۋە شىرىننىڭ شەرپى ئۈچۈن بىسۇتۇننى كەسكەنلىكى ھېكايە قىلىنىدۇ. فەرھاد دېگەن نام نىزامىيغا قەدەر ئابدۇلھەسەن ئەلى بىننى ئاغاچى، سوزەنى سەمەرقەندى، فەررۇخي، قەتران تەبرىزي ۋە خاقانىي قاتارلىق شائىرلارنىڭ سەتىرلىرىدە بايان قىلىنسا، يازما ئەدەبىياتتا ئۇنىڭ ئېپىك ئوبرازىنى بىرىنچى قېتىم نىزامى گەنجەۋي «خۇسرەۋ ۋە شىرىن» داستانىدا يارىتىدۇ.

---

① بۇ يىلناملار ن. پىگۇلېۋسكايانىڭ «Византия и Ирак наруъеже VI и VII веков» (1946-يىل) ناملىق ئەسىرىدىن ئورۇن ئالغان.

شۇنداق قىلىپ، خۇسرەۋ ۋە شىرىن تارىختىن ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەرگە، ئۇنىڭدىن يازما ئەدەبىياتقا ئۆتۈپ زور ۋە مۇرەككەپ تارىخنى بېشىدىن كەچۈردى. «خۇسرەۋ ۋە شىرىن» ھەققىدىكى رىۋايەتلەرنىڭ تۈرلۈك تارىخي دەۋرلەردە شۇنچىۋالا چوڭ شۆھرەت قازىنىشىنى ئۇنىڭ مۇھەببەت ۋە ساداقەت ھەققىدىكى گۈزەل ئەپسانە بولۇشى بىلەنلا ئىزاھلاش توغرا ئەمەس. خۇسرەۋ ۋە شىرىن ھەققىدىكى ئەپسانە ـــ خەلق ئىجادىيىتىنىڭ مەھسۇلى، ئۇنىڭ سۈژىتى ئىچىدە ياتقان تارىخي ۋەقەلەر ئەسىرلەر داۋامىدا خەلق تەرىپىدىن تەكرار ئىشلىنىپ، بەدىئي ئەسەر يارىتىشقا بىر ئۇلگە بولۇپ خىزمەت قىلدى.

ئەلىشىر نەۋائىينىڭ «فەرھاد ۋە شىرىن»ى خەمسەچىلىكىنىڭ ئەنئەنىۋى مەزمۇنى ۋە ئوبرازلىرى ئاساسىدا ۋۇجۇدقا كەلدى. ئۇ يازما ئەدەبىياتتا خۇسرەۋ ۋە شىرىن ھەققىدە بىرىنچى قېتىم ئىشلەنگەن فىرەۋسى داستانى بىلەن خەمسەچىلىكىنىڭ ئۇستىسى گەنجەۋىينىڭ «خۇسرەۋ ۋە شىرىن»، خۇسرەۋ دېھلەۋىينىڭ «شىرىن ۋە خۇسرەۋ» ھەمدە ئەشرەف داستانى بىلەن يېقىندىن تونۇش ئىدى. ئۇ مۇقەددىمىدە ئۆز كەسپداشلىرى ھەققىدە سۆزلەپ، نىزامى ۋە دېھلەۋي ھەققىدىكى قۇرلاردىن كېيىنلا مۇنداق دەيدۇ:

بۇ مەيدانغە چۇ ئەشرەف سۇردى مەركەب،
بۇ سۆزنى ئۆزگە نەۋئ ئەتتى مۇرەتتەب.
يەنە بولغان ئىكەن بۇ نامە مەرقۇم،
ۋەلي راقىم ئەمەستۇر ياخشى مەئلۇم.

كېيىنكى يىللاردىكى تەتقىقاتلاردىن نەۋائىي تەكىتلىگەن «ياخشى مەلۇم بولمىغان راقىم» ـــ ئارىف ئەردەبىلىي دېگەن پىكىر (ن. ئارەسلى) ئىلگىرى سۇرۇلمەكتە. ئارىف ئەردەبىلىينىڭ پارس تىلىدا يېزىلغان «فەرھادنامە» دېگەن داستانى ئىككى قىسىمدىن ئىبارەت بولۇپ، بىرىنچى قىسىمدا فەرھاد بىلەن گۈلىستان دېگەن قىزنىڭ، ئىككىنچى قىسىمدا فەرھاد بىلەن شىرىننىڭ سۆيگۈ سەرگۈزەشتىلىرى ھېكايە قىلىنىدۇ. «فەرھادنامە» دە ئەمگەك ۋە ئىجادكارلىق، ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە قەھرىمانلىق مەزمۇنلىرىمۇ مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. ئارىف داستانى سۈژىت ۋە كومپوزىتسىيىسى ئوبرازلار سىستېمىسى ۋە بەدىئي ئۇسلۇبى جەھەتتىن خەلق ئىجادىيىتىگە، ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەرگە تېخىمۇ يېقىن.

بۇلاردىن كېيىنكى چىقىدىغان خۇلاسە شۇكى، نەۋائى كەسپداشلىرىنىڭ داستانلىرى «ساپ كىتابىي» ئەسەرلەر بولماي، بەلكى خەلق ئىجادىيىتى بىلەن يۇغۇرۇلغان ئەسەرلەردۇر. نەۋائى كەسپداشلىرىنىڭ ئەسەرلىرى ئارقىلىقمۇ، بىۋاستە بولمىسىمۇ، خەلق ئىجادىيىتى، ئۇنىڭ ئەپسانە ۋە رىۋايەتلىرى بىلەن تونۇش ئىدى. ئىككىنچىدىن، نەۋائى ھېچقاچان خەمسەچى كەسپداشلىرىنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن چەكلىنىپ قالمىدى. ئۇ تۇرلۇك- تۇمەن مەنبەلەرنى، تارىخ كىتابلىرى، خەلق ئەپسانىسى ۋە رىۋايەتلىرىنى ئىنچىكىلەپ ئۆگىنىپ چىقتى، ئۇلاردىن ئىجادي پايدىلاندى. داستاننىڭ مۇقەددىمىسى ـــ «ئىقبالى سائادەت تىلى ...» دىن بىرنەچچە مىسال كەلتۇرىمىز:

قىلىپ كۆڭلۈمنى بۇ ئەندىشە شەيدا،
تەۋارىخ ئەيلەدىم ھەر ساري پەيدا.
نەزەر ئەيلەپ بارىن ئەۋۋەلدىن - ئاخىر،

بولۇپ باشىدىن - ئاياق ئالىمدا زاھىر.
تاپىلدى ئانچە سۆزكىم، كامىم ئىبردى،
قۇيۇلدى ئانچە مەيكىم، جامىم ئىبردى.

بۇ دۇرلار چۈنكى مەنزۇم گولغۇسىدۇر، قۇلاق سالغانكە مەئلۇم گولغۇسىدۇر.

كى بۇ بەھر گىچرەكسىم پايان تاپقا يوق، يېتىشمەك قەدىرىغە گىمكان تاپقا يوق.

گەمما نەۋائى بۇ مىسرالاردا تونۇشقان ۋە پايدىلانغان گەسەرلىرىنى بايان قىلىپ گۆتمەيدۇ. شۇنداق بولسىمۇ گېيتىشقا بولىدۇكى، گۇ تونۇشقان ۋە پايدىلانغان گەسەرلەر گىچىدە خۇسرەۋ ۋە شىرىنغا دائىر گەپسانىلەرنى يېغىنچاقلىغان مەنبەلەر — تەبەرىي، بەلئەمىي ياقۇت، سەئالىبي ۋە باشقا مۇگەللىپلەرنىڭ گەسەرلىرىمۇ بولغان بولۇشى مۇمكىن. بۇ كىتابىي مەنبەلەردە «تارىخ» بىلەن «گەپسانە» نىڭ يانداش ۋە تارىلاشما ھالدا كېلىشىنى گۇنۇتمايلى. بۇ خۇسۇسىيەت گەلىشىر نەۋائىنىڭ «تارىخى مۇلۇكى گەجەم» گەسىرىدىكى خۇسرەۋگە دائىر بابلارغىمۇ خاس بولۇپ، گۇ تارىخ مەلۇماتلىرىنىلا گەمەس، بەلكى گەپسانە ۋە رىۋايەتلەرنىمۇ ئۆزىدە يېغىنچاقلىغان. بۇ گورۇندا تايرىم قىسقارتىش ۋە شەرھلەر بىلەن بۇ تاجايىپ بابلارنى كىرگۈزۈشنى لايىق كۆرمىمىز. نەۋائى ھۇرمۇز بىلەن بەھرامى چۇبىنەنىڭ ئۆزئارا دۇشمەن بولغان ۋاقىئاتىنى بايان قىلىپ، بەھرامي چۇبىنە «... پەرۋىز ئاتىغە ۋە ئۇنىڭ نەۋكەرلىكىگە ئۆزىنى مەنسۇپ قىلدى. غەرەز بۇ تەدبىر گىدىكىم، ھۇرمۇز ئوغلىدىن بەدگۇمان بولۇپ ئارىدىن كۆتەرگەي ۋە بەھرام ئاسانلىغ بىلەن ھۇرمۇزنى دەفئى قىلىپ، پادىشاھلىقىنى ئالغاي. ۋە بۇ رايى مۇۋاپىق تۇشدى. ھۇرمۇز پەرۋىز قەسدىغە مەشغۇل بولۇپ، پەرۋىز ۋەھمدىن قاچىپ، ئەرمەن ۋىلايەتىغە باردى ۋە شىرىنغە ئاشىق بولدى. ئانداقكىم شەرھى كەلگۈسىدۇر، ئىنشائاللا. چۇن پەرۋىز قاچتى. بەھرامغە بارمادى. ھۇرمۇز بىلدىكىم بەھرام قەيد قىلىپتۇر ۋە ئوغلى گۇناھسىز ئەركەندۇر. سىپاھ ياساب، بەھرام ئوترۇسىغە يىبەردى. بەھرام ئەلنىڭ سىپاھىن ئۇرۇشۇپ باستى. ۋە ھۇرمۇز سەلتەنەتى كارخانىسى مۇتەزەلزىل بولۇپ، چۇن ئەركانى دەۋلەت ئاندىن نارازى ئاردىلەر، تۇتۇپ كۆزىگە مىل تارتىب، ئەرمەنغە كىشى يىبەرىپ، پەرۋىزنى كېلىشتۇرۇپ پادىشاھ قىلدىلەر ...» بۇ قۇرلاردا نەۋائى تارىخىي مەلۇماتلارغا مۇۋاپىق خۇسرەۋنىڭ ئاتىسى ھۇرمۇز بىلەن قېرىنداش ۋارىسلىرىدىن بەھرامى چۇبىنە ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت، ھۇرمۇزنىڭ قارىغۇ قىلىنىشى ۋە خۇسرەۋ پەرۋىزنىڭ تەختكە ئولتۇرۇشىنى بايان قىلىدۇ. نەۋائىنىڭ ئېيتىشچە، خۇسرەۋ پەرۋىز ئەرمەندىن چاقىرتىلىدۇ. بۇ شىرىن ۋە مىھىنبانۇنىڭ ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەردىن ئەرمەنىستانلىق سۇپىتىدە ئورۇن ئېلىشى، ئەپسانە ۋە رىۋايەت مەلۇماتلىرىنىڭ «رەسمىي» [1] تارىخ كىتابلىرى تەركىبىگە سىڭىپ بېرىشى ئاقىۋىتى بولۇشى مۇمكىن (مەزكۇر ئۆزگىرىشلەر، ئەلۋەتتە، «تارىخى مۇلۇكى ئەجەم» گە قەدەر سادىر بولغان).

بەھرامى چۇبىنە بابىدا نەۋائى خۇسرەۋ پەرۋىزگە قارشى بەھرامنىڭ قوشۇن باشلاپ بارغانلىقى، خۇسرەۋنىڭ مەغلۇب بولۇشقا باشلىغانلىقى، ئاتىسىغا مۇراجىئەت قىلىپ، ئۇنىڭ مەسلىھىتى بىلەن رۇمغا بېرىپ قەيسەردىن مەدەت ئالغانلىقى، بەھرامنىڭ يېڭىلىپ، خاقان ھۇزۇرىغا بارغانلىقى، گۇ يەردە گۇ زەھەرلىنىپ ئۆلتۇرۇلگەنلىكى بايان قىلىنىدۇ. بابىنىڭ ئاخىرىدا: «ۋە بەزى تەرىخدە ئانى مۇلۇك ئەدەدىگە كىيۇرمەيدۇلار ۋە شىرىن سەلتەنەتىنى ئۇنىڭ نەسلىدىن دەپتۇرلار ۋە ئۇنىڭ نەجادىنى بەئزى كەركىن مىلادغە ۋە بەئزى يەزدىجۇرد بىننى بەھرامغە يەتكۇرۇپتۇرلار» دەپ، مەنبەلەردىكى پەرق - تاپاۋەت ۋە زىددىيەتلەرنى تەكتىلەيدۇ.

خۇسرەۋ پەرۋىز بابىدا ئالدىنقى بابىنىڭ ئايرىم مەلۇماتلىرى تەكرارلىنىدۇ ۋە تەپسىلاتلار

---

① «ئەلىشىر نەۋائى ئەسەرلەر» 14 - توم، 227 - بەت

بىلەن تولدۇرۇلىدۇ. ئۇلاردىن بىرى ھۇرمۇزنىڭ خائىنلىق بىلەن ئۆلتۈرۈلۈش ۋەقەسىدۇر.

ئىككىنچى بىر تەپسىلات خۇسرەۋنىڭ مەريەمگە ئۆيلىنىشى، بىلەن باغلىنىشى، بۇ سۇرىيە ئەنانىم يىلنامىلىرى ۋە خۇسرەۋ ھەققىدىكى كۆپلىگەن رىۋايەتلەردىمۇ، يازما ئەدەبىيات ئابىدىلىرىدىمۇ ئورۇن ئالغان. «چۈن پەرۋىز رۇمغە يەتتى، ـــ دەيدۇ نەۋائى، ـــ قەيسەر ئاتا كەماھى ھالىن بىلىپ، ياخشى دىلجۇيلىك قىلىپ، مەريەم ئاتلىغ قىزىنى ئاتا نىكاھ قىلدى ۋە قالىن مەدەد بېرىپ ئۇزاتتى ...»

شۇنىڭدىن كېيىن نەۋائى خۇسرەۋنىڭ شان ـ شەرىپى، داڭقى كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ھېكايە قىلىدۇ: «ۋە مەككەت ۋە شەۋكەتى بىر يەرگە يەتتىكىم، ئاندىن بۇرۇنغى سەلاتىنغە مۇيەسسەر بولمايدۇر ئىبردى. ۋە بەزى مۇئەررىغلەر ئاتا مۇيەسسەر بولغان نېمەلەرنى ھەيرەت تەزىقى بىلەن تەئدا قىلىپتۇرلار ...» بۇلار: جەۋاھىر بىلەن زىننەتلەنگەن، تۆت پۇتىغا فەلەك، يۇلتۇزلار ۋە يەتتى ئىقلىم تەسۋىرلەنگەن، تاكدىس دەپ ئاتالغان ئالتۇن تەخت؛ ھەربىرى قۇچقاچتەك كېلىدىغان جەۋھەرلەر بىلەن زىننەتلەنگەن چوڭ گىلەم؛ شەبدىز نامىلىق مەشھۇر ئات (ئات ئۆلگەندىن كېيىن قىياغا سۇرىتىنى سىزدۇرۇپ، خۇسرەۋ شۇنىڭ بىلەن پەخىرلەنەتتى)، باربەد نامىلىق «زامانىسىنىڭ يېگانىسى بولغان مۇغەننى»، شاپۇرنامىلىق تەڭدىشى يوق نەققاش؛ بۇزرۇك ئۇممىد دېگەن ئەللامە ۋەزىر، يانا مىڭ پىل، ئون سەككىز مىڭ ئات، نەچچە مىڭ ساھىبجامال كېنىزەك ۋە باشقىلار. بۇ تەئرىپ ۋە تەۋسىپ بىلەن خۇسرەۋنىڭ ھەم شان ـ شەرىپى، ھەم بايلىقى ئەل ئارىسىدا داستان بولۇپ، ھەقىقەت بىلەن مۇبالىغىنىڭ ئۇيغۇنلىشىپ كەتكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. شەبدىز ۋە باربەد بولسا خۇسرەۋ ھەققىدىكى نۇرغۇنلىغان ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەرنىڭ ئاساسىنى تەشكىل قىلىدۇ.

نەۋائى «تارىخى مۇلۇكى ئەجەم» دە شىرىنگە ئالاھىدە ئورۇن ۋە ئېتىبار بېرىدۇ: «شىرىندەك مەھبۇبى بار ئىدىكىم، ئالەمدە ئۇنىڭدەك ھۇسنى لەتافەت ۋە جامالۇ مەلاھەت ھېچكىمدە يوق ئىبردى ... » شىرىن تەرىپىدىن كېيىن نەۋائى نادىر مەنبەلەردىن ئادەمنى غايەت تەئەججۇبلەندۇرگۇچى «ئىككى سۆز» («ئىككى مەلۇمات») تاپقانلىقىنى قەيد قىلىدۇ. بۇلاردىن بىرى فەرھادقا تەئەللۇق: «بىرى ئۇلكىم ئەگەرچە شىرىندەك نادىرەسى بار ئىدى. ۋەلې، فەرھاددەك ھەم ئالەم ئەجۇبەسى رەقىبى بار ئىبردىكىم، ئىشق ۋە نىياز ئەتراپىدىن باۋۇجۇدى خۇسرەۋدەك پادىشاھ كۆڭلى فەرھادقا مەيل قىلىپ، ئىلتىفات ۋە تەرەھھۇملار زاھىر قىلدى ۋە ئانى بىلىپ، خۇسرەۋ رەشكىدىن مەكر بىلەن فەرھاد قەتلىغە بائىس بولدىكىم، ئاندىن مەشھۇرراقدۇركىم، بىتمەك ھاجەت بولماغاي». فەرھاد نامى بىرىنچى قېتىم 10 ـ ئەسىر مەنبەلىرىدە، جۇملىدىن «تارىخى تەبەري» دە بايان قىلىنغانلىقى مەلۇم. فەرھاد، بۇ مەنبەنىڭ بايانچە، شىرىننى يارىتىپ قالغان، ئۇنىڭ ئۈچۈن بىسۇتۇن تېغىنى كېسىپ، مۆجىزىلىك ئىشلارنى قىلغانىكەن. بۇ شۇبھىسىز، خۇسرەۋ ۋە شىرىن تارىخى ۋاقىئاتىغە قوشۇلۇپ بېرىپ، ئەنئەنىۋى سۆزلىتىنى يېڭى ئابىدە تەرەپكە راۋاجلاندۇرغان.

ئىككىنچى مەلۇمات شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، «ھەزرەتى رىسالەت (مۇھەممەت پەيغەمبەر) «خۇسرەۋ ۋە پەرۋىزگەدىن ۋە ئىسلام دۆلىتىگە دالالەت قىلىپ، نامە يېزىپ ئادەم ئەۋەتىدۇ. ئۇ مۇزەخرەفات غۇرۇرىدىن ئۇ ھەزرەتى مۇبارەكنىڭ نامەسىنى يىرتىپ ۋە ئىتائەت قىلمىدى» (دەرھەقىقەت ئاخىرقى سامسانىيلاردىن بولغان خۇسرەۋ پەرۋىز ئىسلامنى قوبۇل قىلىش تەكلىپىنى رەد قىلىپ، زەردۇشتىيلىككە سادىقلىقىچە قالغان) خۇسرەۋ پەرۋىز بابى شىرۇيە تەرىپىدىن خۇسرەۋنىڭ قەتل قىلىنغانلىق بايانى بىلەن تاماملىنىدۇ.

«تارىخى مۇلۇكى ئەجەم» ئەلىشىر نەۋائىنىڭ خۇسرەۋ پەرۋىز تارىخى بىلەنمۇ، ئۇنىڭ

توغرىسىدا پارتىلغان رىۋايەت ۋە گەپسانىلەر بىلەنمۇ يېقىندىن تونۇش گىگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

شۇبھىسىزكى، يازما مەنبەلەردىن تاشقىرى خۇسرەۋ ۋە شىرىن (ياكى فەرھاد ۋە شىرىن) ھەققىدە خەلق ئېيتىپ كېلىۋاتقان قىسسە، گەپسانە ۋە رىۋايەتلەر، ئۇلارنىڭ تۇرلۇك ـ تۈمەن ۋاريانتلىرىمۇ بار ئىدى. نەۋائى يازما مەنبەلەر بىلەنلا گەمەس، بەلكى ئېغىزدا ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان قىسسە، گەپسانە ۋە رىۋايەتلەر (ياكى ئۇلارنىڭ بىر قىسمى) بىلەنمۇ تونۇشقان. نەۋائىنىڭ تۇرلۇك ـ تۈمەن قىسسە، گەپسانە ۋە رىۋايەتلەر بىلەن تونۇشقانلىقىغا ئۇنىڭ لىرىكىسىدىكى ئايرىم مىسرالارمۇ گۇۋاھلىق بېرىدۇ. بىرنەچچە مىسال كەلتۈرىمىز:

كۆپ ئوقۇدىم ۋامىقۇ فەرھادۇ مەجنۇن قىسەسىن،
ئۆز ئىشىمدىن بۇل-گەجەبراق داستانى تاپمادىم.
(«غەرايىبۇس ـ سىغەر» دىن)

بادەئى گۇلگۇن كېتۈركىم، شامى ھىجران مەن كېبى،
يۇز تۈمەن فەرھادنى پەست ئەيلەگەن شەبدىز ئېرۇر ...
ھىيلە ئاجىزلىقدىن ئەيلەر ئاشىق، ئاڭلا، ئەي كۆڭۈل،
كىم زەبۇنراق ئىشق ئەرا فەرھاددىن پەرۋىز ئېرۇر.
(«نەۋادىر ۇش ـ شەباب» دىن)

ئېرۇر مەزلۇمۇ زالىم قەتلى ئىشق ئالدىدا كۆپ ئاسان،
ئەگەر فەرھاد ئۆلدى، قەتل تاپماي قالدىمۇ پەرۋىز.
(«نەۋادىر ۇش ـ شەباب»)

ئىشق ئەرا ئەئجىزىنى كۆرگىلكى، ئۆلەرگە فەرھاد،
خەسمى فەرتۇت تىلىق ئەيلەدى پەرۋىزقىلىچ.
(«بەدايىئۇل ـ ۋەسەت» دىن)

بىسۇتۇن فەرھاد قەبرىدۇر قىزارغان لالەدىن،
يا ئانىڭ قانىدىن ئۇلمىش تۇفراغى ھەريان قىزىل.
(«بەدايىئۇل ـ ۋەسەت» دىن)

قىلىپ فەرھادۇ مەجنۇن ئىشق ئوتىنى شەرھ، ئەي راۋي،
بولۇپ گەرمى تەكەللۇم فارىغ ئۆلمىشسەن ئەگەر مەندىن.
(«بەدايىئۇل ـ ۋەسەت» دىن)

بۇ پارچىلاردا «خۇسرەۋ ۋە شىرىن» ياكى «فەرھاد ۋە شىرىن» تۈركۈمىگە مەنسۇپ بىر ئەمەس، بىرنەچچە قىسسە كۆزدە تۇتۇلۇۋاتقانلىقى روشەن. «مەھبۇبۇل ـ قۇلۇب» نىڭ ئىككىنچى قىسمى 6 ـ بابىدا «مۇقبىل ۋە مۇدبىر» ھېكايىسىنىڭ خۇسرەۋ پەرۋىز بىلەن باغلىقلىقىمۇ شۇنى كۆرسىتىدۇ. خۇددى شۇنىڭدەك، نەۋائى زامانداشلىرىنىڭ ئەسەرلىرى، جۈملىدىن، ئابدۇراخمان جامىينىڭ «خىرەدنامەئى ئىسكەندەر» داستانىدىكى خۇسرەۋ پەرۋىز ۋە بىلىقچى ياكى زاماندىشى مەۋلانا فەخرىددىن ئەلى سەفىينىڭ «لەتايىفۇت ـ تەۋائىف» كىتابىدىكى پەرۋىز ۋە مۇنەججىم، پەرۋىز ۋە قۇل ھېكايىلىرى ھەمدە باشقىلارنى كۆزدە تۇتساق، نەۋائى دەۋرىدە خۇسرەۋ ۋە شىرىن (ياكى فەرھاد ۋە شىرىن) ھەققىدە مۇرەككەپ سۇژىتلىق يىرىك قىسسەلەردىن تاشقىرى، كىچىك، ئايرىم بىر ئېپىزوتتىن ئىبارەت ھېكايە-تەمسىللەرمۇ كەڭ تارقالغانلىقى روشەن بولدى.

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى

شۇنداق قىلىپ، ئەلىشىر نەۋائى ئىختىياريدا كۆپ ۋە خىلمۇخىل مەنبە، ماتېرىيال ۋە مەلۇماتلار بار ئىدى. ئۇلار شائىرنى تارىخ سەرچەشمىلەرگىلا ئەمەس، بەلكى خەلق ئىجادىيىتى سەرچەشمىلىرى تەرەپكىمۇ باشلايتتى. بۇنىڭدىن تاشقىرى، خەلق ئىجادىيىتىگە خاس رومانتىكا، فانتازىيە، خىيالات، پەۋقۇلئاددىلىق، مۇبالىغە ۋە باشقىلار ئەلىشىر نەۋائىغا ئىجادىي ئەركىنلىك بېرىپ، ئۇنى بىرەر (ياكى بىرنەچچە) مەنبەگە باغلىنىپ قېلىش «مەھدۇد» (چەكلىنىش) لىقىدىن خالاس ئېتەتتى. خەلق ئىجادىيىتىنىڭ ئۆزى بۇ ئىبارىدە ساۋاق بولاتتى. ئەسلىدە: بىرەر مەنبەگىلا باغلىنىپ، ئۇنىڭ دائىرىسىدە قېلىش نەۋائىغا «فەرھاد ۋە شىرىن» دە ئۆز ئالدىغا قويغان زۇر مەسىلە ۋە مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئىمكانىيىتى بەرمەيتتى. نەۋائىنىڭ تارىخقا، پاكىتلارغا، بەدىئىي ئەنئەنىلەرگە، جۇملىدىن، خەلق ئىجادىيىتىگە مۇناسىۋەتى مانا شۇ تەرىقىدە ئىدى.

ئەمدى «فەرھاد ۋە شىرىن» دىكى ئەنئەنىۋى ئوبرازلارغا ئۆتەيلى. بۇ بىرىنچى نۆۋەتتە خۇسرەۋ پەرۋىز ئوبرازىدۇر. تارىخىي شەخس — خۇسرەۋ پەرۋىز بۇ ئوبرازنىڭ ۋۇجۇدقا كېلىشىدە پروئوبراز بولۇپ خىزمەت قىلغانلىقى مەلۇمكى، خۇسرەۋ پەرۋىز تارىخ ساھەسىدىن ئەدەبىيات ئالىمىگە ئۆتۈشى بىلەن بارغانسېرى تارىختىن يىراقلاشتى، ئۆز تارىخى نېگىزىنى ئۆزگەرتىپ باردى. بۇ خۇسرەۋ ھەققىدە يارىتىلغان يازما ئەدەبىياتتىكى دەسلەپكى يىرىك ئەسەر فىردەۋسى داستانىغىمۇ تەئەللۇقدۇر. ئۇنىڭ «شەۋكەتلىك ۋە ئاشىق خۇسرەۋ»ى تارىختىكى خۇسرەۋ پەرۋىزنىڭ ئەينەن ئۆزى ئەمەس. شۇ مەنىدە نەۋائى تارىختىن يەنىمۇ «يىراقلىشىدۇ»، ئەمما ئۇ ئۆز دەۋرى تارىخىغا يېقىنلىشىدۇ. «ئادالەتلىك پادىشاھ» غايىسىنى ئالغا سۈرگەن ئۇلۇغ شائىر ۋە مۇتەپەككۇر شىرىن ۋاستىسىدە خۇسرەۋنى «قايتا تەربىيىلەپ»، ئۇنى ئامىل ۋە ئادىل شاھ، سادىق ۋە ۋاپادار ئاشىققا ئايلاندۇرىدۇ. نىزامى خەلق ئارزۇسى ۋە خىيالىدىكى ئادىل پادىشاھ ئوبرازىنى يارىتالمىدى. بۇ ئوبرازنى يارىتىشتا ئۇ ئەنئەنىۋى ماتېرىياللار بىلەن بىللە خەلق چۆچەكلىرى ۋە قىسسىلىرىدىكى «ئادالەتلىك پادىشاھلار» ئوبرازىدىنمۇ ئىلھاملانغانلىقى شۇبھىسىز.

نەۋائى بولسا خۇسرەۋدىن تېخىمۇ يىراقلىشىپ كېتىدۇ. ئۇ مەقسىتىنى ئارزۇ - تىلەك-لىرىنى ۋە خىيالىنى ئەمگەكچان ۋە ئىجادكار پەرھاد ئوبرازىدا مۇجەسسەملەشتۈرىدۇ. بۇ خۇسرەۋ قىياپىتى ۋە ئۇنىڭغا بولغان مۇناسىۋىتىنى تامامەن ئۆزگەرتىۋېتىدۇ. فەرھاد — ئىزگۈلىك ئالىمىنىڭ، خۇسرەۋ — يامانلىقنىڭ باش تىمسالىدۇر. بۇ باش كونفلىكىت ئەمدى شىرىنىڭمۇ خۇسرەۋگە بولغان مۇناسىۋىتىنى تامامەن باشقىچە قىلىۋېتىدۇ. ئۇ خۇسرەۋنى سۆيۈش ئۈياقتا تۇرسۇن، بەلكى پۈتۈن قەلبى بىلەن ئۇنىڭدىن نەپرەتلىنىدۇ ... نەۋائى داستاندا خۇسرەۋ ئۆز ئەسلىدىن (تارىخىي خۇسرەۋ پەرۋىزدىن) شۇ قەدەر يىراقلىشىپ كېتىدۇكى، ئايرىم دېتاللارنى (نام، شىرىۋە ۋەقەسى ۋە باشقىلارنى) مۇستەسنا قىلغاندا، گويا ئۇنىڭ بىلەن قەدىمكى تارىخنىڭ ھەممە يېپلىرى ئۈزۈلگەندەك، نەۋائىدىكى خۇسرەۋ ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەردىكى ئەنئەنىۋى خۇسرەۋ ئوبرازىدىنمۇ يىراق. يىراقلا ئەمەس، ھەتتا قارىمۇ قارشى، لېكىن ئۇ گويا خەلق چۆچەكلىرى ۋە قىسسىلىرىدىكى «بار ئىكەنۇ، يوق ئىكەن، بىر زالىم پادىشاھ بولغانىكەن» ... تەرىقىدە ئونلاپ، يۈزلەپ زالىم پادىشاھلارنىڭ يىغىنچاقلانغان ئوبرازىدۇر. دېمەك، نەۋائى كونكرېت بىرنەچچە ئەپسانە ۋە رىۋايەتتىن يىراقلاشقان بولسىمۇ، خەلق ئىجادىي روھىدىن يىراقلاشمىدى، ئۆز خۇسرەۋىنى قىسسىدىن - قىسسىگە ئۆتۈپ خەلق قاغاپ، لەنەتلەپ كەلگەن شاھ تەرىقىسىدە يارىتىدۇ. «ئەندىزى» نى خەلقتىن ئالىدۇ. نەۋائى داستانىنىڭ غايىۋى - ئېستېتىك ماھىيىتى، يۈنىلىشى ۋە مەقسىتى

شۇنى تەقەززا قىلىدۇ.

شىرىن گۇبرازنىمۇ مۇرەككەپ تەرەققىيات يولىنى بىسىپ ئۆتتى. ئۇ دەسلەپ خەلق ئىجادىدىن، كېيىن يازما ئەدەبىياتتىن كەلگەن ئورۇن ئالدى. دەسلەپكى ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەردە شىرىنلىك پائالىيىتى ئاساسەن خۇسرەۋ بىلەن باغلىق بولۇپ، ئۇ گۈزەل ۋە ساداقەتلىك ئايال سۈپىتىدە تەسۋىرلىنىدۇ. كېيىنرەك ئۇ فەرھاد، شامىرە، بىسۈتۇن ۋە باشقىلار بىلەن بىللە ئۆسۈپ تاكامۇللىشىدۇ. شىرىن خەلق ئىجادىيىتىدىن يازما ئەدەبىياتقا ئۆتىدۇ.

ئەلىشىر نەۋائى شىرىن ھەققىدىكى تارىخىي - رىۋايى مەنبە ۋە ئەنئەنىلەر بىلەن يېقىندىن تونۇش ئىدى. بۇنىڭغا خۇسۇسەن «تارىخى مۇلۇكى ئەجەم» دىكى مەلۇماتلار ئېنىق دەلىل بولالايدۇ. نەۋائى ئەنئەنىۋى مەلۇمات، رىۋايەت ۋە ئەپسانىلەردىن پايدىلىنىش بىلەن بىللە، داستاننىڭ يېڭى غايىۋى - ئېستېتىك ماھىيىتى، پىلانى، ۋەقەلەر ۋە ئوبرازلار سىستېمىسى مۇناسىۋىتى بىلەن ئەنئەنىۋى شىرىندىن چېكىنمىدۇ. ئۇنىڭ شىرىنىنى رىۋايەت ۋە ئەپسانىلەردىلا ئەمەس، بەلكى خەمسىلەردىكى ئەنئەنىۋى شىرىن ئوبرازىدىنمۇ چوڭ پەرق قىلىدۇ. ئۇ خۇسرەۋنىڭ لايىقى ئەمەس، بەلكى ئەمگەكچان ۋە ئىجادكار فەرھادنىڭ سۆيۈملۈك يارى، ئۇ «سۈت ئېرىقى» نىڭ ئەمەس، (بۇ شىرىننىڭ مەنىۋى ئالىمىنى خىلىلا چېگرىلاپ قويغانىدى)، بەلكى ئەل - يۇرتىغا «ھايات» ۋە «نىجاد» بېغىشلىغان («نەھرۇل - ھايات» ۋە «بەھرۇن - نەجات» نىڭ تەشەببۇسكارلىرىدىن ئىدى. خەلق ئەپسانىلىرىنىڭ كۆپچىلىكىدىمۇ شىرىن پائالىيىتىنى سۇ بىلەن، ئۆستەڭ قېزىش بىلەن باغلايدۇ.) شىرىن خەلق ئەپسانىسىدىكى مۆجىزە ياراتقۇچى، جاسارەتلىك ۋە ئەقىللىق قىزلارغا ئوخشاپ كېتىدۇ. نەۋائى شىرىنى بىلەن ئارىق ئەردەبىلى داستانىدىكى شىرىن ئوبرازى بىر - بىرىگە خېلى يېقىنراقدۇر. بۇ نەۋائىنىڭ ئارىق داستانى بىلەن تونۇش بولۇش - بولماسلىقىدىن قەتئىينەزەر، خەلق ئىجادىيىتىدە شىرىن ھەققىدە قەدىمىرەك ئەنئەنىۋى رىۋايەت ۋە ئەپسانىدىن پەرق قىلغۇچى يېڭى ئەسەرلەرمۇ ۋۇجۇدقا كەلگەن. نەۋائىمۇ، ئارىغمۇ شۇنداق ئەسەرلەردىن ئىلھاملىنىپ، ئۇلاردىن ئىجادىي پايدىلانغان، دەپ پەرەز قىلىشقا ئىمكان بېرىدۇ.

شىرىن نامى بىلەن باغلىق بولغان نۇرغۇنلىغان رىۋايەت ۋە ئەپسانىلەر بار. قەھرىمانىنى ئۆز ئەل - يۇرتى بىلەن باغلاپ كۆرسىتىش خەلق ئىجادىغا خاس ئەنئەنىلەردىن بىرىدۇر. شۇ ئەنئەنىلەرگە مۇۋاپىق شىرىن خەلق ئىجادىيىتىدە تۇرلۇك ئەل - يۇرتقا مەنسۇپ قىلىپ تەسۋىرلىنىدۇ. ئايرىم يېزىلار، بىنالار، شۇنىڭدەك سايلار، بۇلاقلار ۋە باشقىلار ئۇنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىدۇ. ئەمما، شۇ ناملار ئاساسىدا شىرىن «تارىخى» نى تىكلەشكە ئىنتىلىش، شۇبھىسىزكى، پايدىسىز، نەتىجىسىز بولاتتى. چۈنكى شىرىن ئاللىقاچان يەككە شەخسلىكتىن چىقىپ ئوبرازغا، گۈزەللىك، ساداقەت، ئەقىل - پاراسەت تىمسالىغا، خەلقنىڭ سۇ ھەققىدىكى غايىسى ۋە ئارزۇسىغا مۇجەسسەملەشتۈرۈلگەن، چەك - چېگرىسىدىن ئېشىپ كەتكەنىدى.

فەرھادنى بىرىنچى نىزامى گەنجىۋي يازما ئەدەبىياتتا مۇكەممەل تىپىك ئوبراز سۈپىتىدە ئىشلەپ، «خۇسرەۋ ۋە شىرىن» نىڭ ئاساسىي ئوبرازلىرىدىن بىرىگە ئايلاندۇردى. شۇنىڭدىن باشلاپ فەرھاد خەمسەچىلىكىنىڭ ئەنئەنىۋى ئوبرازى بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ توغرىسىدا نۇرغۇنلىغان ئەسەرلەر، جۈملىدىن داستانلار ۋۇجۇدقا كەلدى. باشقا ئەسەرلەرنىڭ غايىۋى - بەدىئىي قىممىتىنى كەمسىتمىگەن ھالدا شۇنى دادىل تەكىتلەش لازىمكى، نەۋائىنىڭ فەرھادى — بۇ ئوبراز تەرەققىياتىنىڭ يۇكسەك چوققىسىدۇر.

فەرھادنى تارىخىي شەخس دەپ تەستىقلىغۇچى ياكى بۇنداق مۇلاھىزىلەرنى ئۇزۇل - كېسىل رەد قىلغۇچى ھۆججەتلەرگە ئىگە ئەمەسمىز. فەرھادنىڭ نامى دەسلەپ بىرەر كونكرېت

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى www.uyghurkitap.com

شەخس ــ تاش يونۇغۇچى ئۇستا بىلەن باغلىق ئىدى. ئېھتىمال، ئۇ بىسۇتۇن بىلەن ئالاقىدار بولۇپ، بۇ قىيا تاش بىلەن مۇناسىۋەتلىك بىرەر ئىشنى ئورۇندىغاندۇر. نەۋائى «تارىخى مۇلۇكى ئەجەم» دە خۇسرەۋ پەرۋىز ھەققىدە سۆزلەپ شىرىن ۋە فەرھادقا ئۆتۈش ئالدىدا «ۋەكسرا تاقىن دەپتۇرلارکىم، يارىمچوق ئىردى. ئول تۇگەتتى» دەيدۇ. فەرھاد دارا زامانىدا ئەمەس، خۇسرەۋ پەرۋىز دەۋرىدە ياشاپ، چالا قالغان «كسرا تاقى» ئىشلىرىنى تاماملاشقا قاتناشقان بولۇشى ــ تارىخىي زېمىنى ھەقىقىي بولۇشى مۇمكىن[1]. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا فەرھاد قىيا تاشقا شىرىن خۇسرەۋ ۋە شەبدىز تەسۋىرىنى ئىشلىگەنىكەن.[2]

ئەما پەرەزگە ئارتۇقچە بېرىلىش، فەرھاد نامى ۋە شەخسىنى قانداق بولمىسۇن تارىخقا باغلاشقا ئىنتىلىش سۇنئىي ۋە پايدىسىز بولۇشى مۇمكىن. چۇنكى فەرھاد دېگەندە بىر مۇرەككەپ تارىخىي تەرەققىيات باسقۇچلىرىنى بېسىپ ئۆتكەن بەدىئىي ئوبرازنى كۆزدە تۇتىمىز. ئۇنىڭ بەدىئىي ئوبراز سۇپىتىدە شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىي قىلىشىدا، كۆپچىلىك تەتقىقاتچىلار ئېيتقاندەك، خەلق ئىجادىيىتى، مىفولوگىيە، بەدىئىي فانتازىيە ئاساس بولغاندى. فەرھاد[3] مۆجىزە يارانقۇچى ئەپسانىۋى قەھرىمان. ئۇ تاغلارنى يۆتكەپ، قىيالار ياسايدۇ، يول ياساپ، ئۆستەڭ قازىدۇ. قەسىر قۇرىدۇ، ئۇ ھارماس پالۋان، ھېچكىم، ھەتتا دىۋە ۋە ئەجدىھامۇ ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلمەيدۇ ... شۇ تەرەپلىرى بىلەن فەرھاد خارەزمدىكى «دىۋە قەلئە» قەھرىمانغىمۇ باشقا[4] بىرمۇنچە قەھرىمانلارغىمۇ ئوخشاپ كېتىدۇ. ئەما، فەرھادنى ئالاھىدە ئېلىنىدىغان بىر ئەسەر بىلەنلا باغلاش ۋە بولۇپمۇ چېگرىلاپ قويۇش مۇمكىن ئەمەس. فەرھاد ــ زور بەدىئىي ئىجادىيەتنىڭ مەھسۇلى. ئۇ تىپىكلەشتۈرۈلگەن ئوبراز، ئارزۇ ۋە خىيالدىكى قەھرىمان، نەۋائىنىڭ قەھرىمانىمۇ ئەنە شۇنداق. ئۇ «فەرھاد ۋە شىرىن» دىكى باشقا ئوبرازلارغا قارىغاندا، خەلق ئىجادىيىتىگە، خەلق قەھرىمانلىرىغا يەنىمۇ يېقىن. ئۇ بەك مۇرەككەپ ۋە ھالاكەتلىك سەرگۈزەشتىلەرنى بېشىدىن كەچۈرگەن. دېگىز توپانى ۋە قاراقچىلارنى يېڭىدۇ. دىۋە ۋە ئەجدىھانى رەسۋا قىلىدۇ. ئىسكەندەر تىلسىمىنى ئاچىدۇ، جەمشىد جامى ۋە سۇلايمان ئۇزۈكىنى قولغا كىرگۈزىدۇ. يىللار داۋامىدا مىڭلىغان كىشىلەر قىلالمىغان ئىشلارنى ئورۇندايدۇ. تاغ كېسىپ، مۆجىزىلەر كۆرسىتىدۇ ۋە باشقىلار. قىسقىسى، نەۋائى فەرھادى ھەم بىۋاستە، ھەم ۋاستىلىك ھالدا خەلق ئىجادىيىتى، فولكلور بىلەن باغلىنىدۇ. ئۇمۇ شىرىندەك بىر ئەمەس بىر نەچچە خەلقنىڭ قەھرىمانىغا ئايلىنىپ كەتكەن بولۇپ، تۇرلۇك گېئوگرافىك ناملار ئۇنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىدۇ.[5]

شىرىن ئوبرازى قىسىمگە فەرھادقا ئوخشاش مەھنىبانۇنىمۇ ئېلىپ كىردى. مەھنىبانۇ ھەققىدىكى ئەپسانىلەر دەسلەپ مىدىيە - سۇرىيە زېمىنىدە ۋۇجۇدقا كەلدى، ئۇ مىدىيە -

---

① بەلئەمىي مەلۇماتلىرىمۇ بۇنىڭغا مۇۋاپىق كېلىدۇ.

② ب. دېنىكى: сюжет Низами Гянджави В искусстве. Низами Гянджави. Четвертый том . باكۇ 1947 - يىل نەشرى

③ بۇ ھەقتە س. ئەركىنوۋنىڭ يۇقىرىدا ئىسمى ئاتالغان ئەسىرىگە (24 - ۋە كېيىنكى بەتلىرىگە) قارالسۇن.

④ س. تولىستوۋ. «قەدىمكى خارەزم مەدەنىيىتىنى ئىزدەپ» تاشكەنت. 1964 - يىل. نەشرى، 31 - بەت.

⑤ فەرھادنىڭ چىن پەرزەنتى سۇپىتىدە تەسۋىرلىنىشى، قارىشىمىزچە ئۇنىڭ نەقاشلىقى بىلەن مەشھۇر نەققاش مانىي ئەنئەنىلىرىگە باغلىق بولۇشى مۇمكىن.

سۇرىيە گەپسانىلىرىدە سېمىرەمىدە دەپ ئاتالغان. سېمىرەمىدە سۇرىيەنىڭ گەپسانۇى شاھى. يۇنان يازغۇچىسى كېتسىينىڭ (مىلادىدىن بۇرۇنقى 5 ـ گەسىرنىڭ ئاخىرى، 4 ـ گەسىرنىڭ باشلىرى) تەسۋىرىچە، سېمىرەمىدە مەئبۇد گەستەرتنىڭ قىزى بولۇپ، ياشلىقى كەمبەغەللىك- تە ئۆتكەن. گۇزەللىكى سەۋەبىدىن بەختى كېچىلىپ، بىر گەمەلدارغا تەگكەن. سېمىرەمىدە باكتېرىيە بىلەن سۇرىيە جېڭىدە سۇرىيە شاھى نىنغا ياخشى بىر مەسلىھەت بېرىپ، شۇنىڭ بىلەن شاھنىڭ دىققەت كېتىبارىنى قوزغىغان، شاھ نىن ئۇنى گەمرىگە ئالغانىكەن. نىن ۋاپات بولغاندىن كېيىن، سېمىرەمىدە سۇرىيە تەختىگە چىقىپ، ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ. ئۇ مىسىر، ئېفىئوپىيە، ھىندىستان ۋە باشقا جايلارغا يۈرۈشلەر ئۇيۇشتۇرىدۇ. بابىلدا «ئاسما باغلار»، مىدىيەدە «سېمىرەمىدە باغلىرى» بەرپا قىلىپ، شان ـ شەۋكەتتە ياشايدۇ. سېمىرەمىدە ئۆز ئوغلى نىنىي تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلىدۇ. رىۋايەتلەردىكى سېمىرەمىدە شۇنداق بولغانىكەن. بۇ ئوبرازنىڭ تارىخىي پروتوتىپى ئوغلى ئەرەر نېرەرى II (809 ـ 782) نىڭ بالىلىق چېغىدا مىلادىدىن بۇرۇنقى 809 ـ 806ـ يىللىرىدا ھۆكۈمرانلىق قىلغان سۇرىيە ھۆكۈمدارى شەممۇرەمەتتۇر. سېمىرەمىدە قەدىمكى ئەدەبىياتتىن (جۈملىدىن ئوۋرىي ئىجادىيىتىدىن) ئورۇن ئالغان بولۇپ، ئۇ باي ۋە ئۇلۇغۋار بولسىمۇ، لېكىن قاباھەتلىك دۆلەت باشلىقى سۈپىتىدە تەسۋىرلىنىدۇ. قەدىمكى ئەرمەن ئەپسانىلىرىدە سېمىرەمىدە «شەمىرەم» نامى بىلەن تىلغا ئېلىنىدۇ.

دېمەك، مىھىنبانۇ ئوبرازىنىڭ يىلتىزلىرى قەدىمكى سۇرىيە تارىخى، سۇرىيە ـ مىدىيە ئەپسانىلىرىغا بېرىپ تاقىلىدۇ، ئۇ قەدىمكى ئەرمەن ئەپسانىلىرىدىن شەمىرەم نامى بىلەن ئورۇن ئالغان. بۇ ھالەت شەمىرەمنىڭ پەقەت ئەرمەن فولكلورىدىلا ئەمەس، بەلكى باشقا كاۋكاز خەلقلىرى فولكلورلىرىدىمۇ كەڭ تارقىلىشىغا زېمىن بولىدۇ. شەمىرەم فولكلوردىن يازما ئەدەبىياتقا ئۆتىدۇ. نىزامى گەنجەۋي «خۇسرەۋ ۋە شىرىن» داستانى بىلەن خەمسەچە- لىكىنىڭ ئەنئەنىۋى ئوبرازىغا ئايلىنىدۇ. نىزامى ۋە ئۇنىڭ ۋارىسلىرى ئۆز داستانلىرىدا ئۇنىڭغا شەمىرە مىھىنبانۇ (ئۇلۇغ ساھىبە) دەپ نام بېرىدۇ، ئادالەتلىك، تەدبىرلىك، ئەل ـ يۇرتى ئۈچۈن پىداكار ھۆكۈمدار سۈپىتىدە تەسۋىرلىنىدۇ. نەۋائى داستانلىرىدا ئۇ پائالىيىتى ۋە سۈپەت ـ خىسلىتى بىلەن خۇسرەۋغا قارىمۇقارشى قويۇلىدۇ.①

شۇنداق قىلىپ، خۇسرەۋ ۋە شىرىن (كېيىنچە فەرھاد ۋە شىرىن) ھەققىدىكى بەدىئىي ئەسەرلەرنىڭ پەيدا بولۇش يىلتىزى تارىخقا، ساسانىي شاھلىرىدىن خۇسرەۋ پەرۋىز ۋە ئۇنىڭ خوتۇنى شىرىنغا بېرىپ تاقىلىدۇ. خۇسرەۋ ۋە شىرىن تارىختىن خەلق ئەپسانىسى ۋە رىۋايىتە- گە ئۆتۈپ، سۆيگۈ ۋە ساداقەتنىڭ ئۆلمەس ئوبرازىغا ئايلىنىدۇ. رىۋايەت ۋە ئەپسانىلەر قەدىمكى مىفولوگىيە ۋە كېيىنكى يېڭى ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەر بىلەن قوشۇلۇپ، مۇرەككەپ سۈژىت ۋە كومپوزىتسىيە، زور ئوبرازلار تۈركۈمىگە ئىگە بولغان يىرىك قىسسىلەر ۋۇجۇدقا كېلىدۇ. بۇلار يازما ئەدەبىياتتا «خۇسرەۋ ۋە شىرىن» (ياكى «فەرھاد ۋە شىرىن») ھەققىدە زور ئابىدىلەرنىڭ ۋۇجۇدقا كېلىشىگە زېمىن تەييارلايدۇ. نىزامىي داستانى بىلەن ئۇ خەمسە- چىلىكنىڭ ئەنئەنىۋى ئەسىرىگە ئايلاندى، نەۋائىنىڭ «فەرھاد ۋە شىرىن»ى بولسا كۆپ

---

① مىھىنبانۇ كۆپلىگەن ئىلمىي ۋە ئىلمىي ـ ئاممىباب ئەسەرلەر ۋە ئايرىم دەرسلىكلەردە ئېيتىل- غاندەك، شىرىننىڭ ھاممىسى ئەمەس، بەلكى كىچىك ئاپىسىدۇر. نەۋائى مىھىنبانۇ تەرىپىنى سۆزلەپ كېلىپ شىرىنغا ئوتۇپ: «جاھاندىن خاتىرە ئازادەسى بار، كى بىر گۈلمىھرە خاھەرزادەسى بار.» — دېدى. («خەمسە»)

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

ئەسىرلىك ئەدەبىي تەجرىبە ۋە ئەنئەنىلەر تەكەممۇللىدا يېڭى، يېڭى ھادىسە بولدى.

* *

نەۋائى ئۆز كەسىپداشلىرىنىڭ ئىستېدادى ۋە ئىجادىي ئۇتۇقلىرىغا دائىم يۇكسەك باھا بېرىدۇ. لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىللە كەسىپداشلىرى تەرىپىدىن خۇسرەۋنىڭ ئىجابىي قەھرىمان سۈپىتىدە تەئرىپ ۋە تەۋسىپ قىلىنىشى نەۋائىنىڭ قاتتىق ئېتىرازىنى قوزغايدۇ. نەۋائى كەسىپداشلىرىنىڭ بۇ داستان سۈپىتىدە ۋۇجۇدقا كېلىدۇ. داستانىنىڭ باش تېمىسى سۆيگۈدۇر. بۇ سۆيگۈ ئىنسانىنىڭ ئىنسانغا بولغان سۆيگۈسىدۇر. ئۇ سەممىي ۋە ساپ سۆيگۈدۇر. ئۇ ئىنسانىنىڭ ئالىيجاناب سۈپەت ۋە پەزىلەتلىرىنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەشتۈرىدۇ، ئەمگەك ۋە ئىجادكارلىقتا، ۋەتەن - خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىشتا، ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە قەھرىمانلىقتا ۋايىغا يېتىدۇ. كۆرەش ۋە سىناقلاردا تاۋلىنىپ، چېنىقىپ بارىدۇ. ھېچقانداق توسالغۇ، مۇدھىش ياكى شۇم ھەيۋە بۇ سۆيگۈنى يېڭەلمەيدۇ، ئۇنى چېكىنىشكە مەجبۇر قىلالمايدۇ. مانا شۇنىڭغا لايىق بۇ سۆيگۈ كەڭ ئىجتىمائىي، سىياسىي ۋە پەلسەپىۋى ماھىيەتكە ئىگە بولغان، ئىنسانپەرۋەرلىك ۋە خەلقچىللىق، ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە قەھرىمانلىق، ئەمگەكچانلىق ۋە ئىجادكارلىق بىلەن چېتىك باغلانغان سۆيگۈدۇر. نەۋائى سۆيگۈ، ساداقەت، ئەمگەكچانلىق، ئىجادكارلىق، دوستلۇق، ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە قەھرىمانلىق قاتارلىق پىكىر - ئويلارىنى، ئارزۇ - ئۇمىدلەرنى، خۇسۇسەن، داستانىنىڭ باش قەھرىمانى فەرھاد ئوبرازىدا مۇجەسسەملەشتۈرىدۇ.

يازىب جان مۇسھەفىدىن ئىككى ئايەت،
دەبان فەرھادۇ شىرىندىن ھېكايەت.

دېگەن شائىر ئۆز داستانىغا «فەرھاد ۋە شىرىن» نامىنى بېرىدۇ.

* *

مەلۇمكى، ئەبۇلقاسىم فىردەۋسى «خۇسرەۋ ۋە شىرىن» داستانىنى رەسمىي يىلنامە ماتېرىياللىرى ۋە ئەپسانە ھەمدە رىۋايەتلەر ئاساسىدا يارىتىپ، ساسانىي خۇسرەۋ پەرۋىزنىڭ شان - شەۋكىتىنى ئۇلۇغلىغاندى. ئۇنىڭ داستانىدا كېيىنكى داستانلاردا مەۋجۇد بولغان

باشقا بىر قاتار گوبرازلار (مىھمنبانۇ، شاپۇر ۋە باشقىلار) دەك فەرھاد گوبرازىمۇ يوق گىدى. قارىغاندا، تېخى خەلق گېپىز گىجادىيىتىدە فەرھاد گوبرازى يارىتىلمىغان ياكى كەلگ تارقالمىغا- نىدى.① ۋاقىتنىلگ گۆتۈشى بىلەن «خۇسرەۋ ۋە شىرىن» خەلقىە، خەلقنىلگ گارزۇ- گىنتىلىش- لىرىگە يېقىنلىشىپ بارىدۇ. شۇ گاساستا فەرھاد گوبرازى شەكىللىنىشكە باشلايدۇ. ھەرقايسى خەلقلەردىكى فەرھاد نامى بىلەن باغلىق بولغان گەپسانە ۋە رىۋايەتلەر ھەمدە يازما گەدەبىيات نامايەندىلىرىنىلگ گەسەرلىرىدە فەرھاد نامىنىلگ بايان قىلىنىشى بۇ گوبرازنىلگ خېلى قەدىمىي گىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. شۇبھىسىز، نىزامى «خۇسرەۋ ۋە شىرىن» داستانىنى يېزىشقا كىرىشكەندە، مانا شۇنداق گەپسانە ۋە رىۋايەتلەردىنمۇ پايدىلىنىدۇ. گو بىرىنچى بولۇپ، يازما گەدەبىياتقا پەرھادنىلگ گېپىك گوبرازىنى گېلىپ كىرىدۇ. بۇ گوبراز داستانىنىلگ غايىۋى - بەدىئىي قىممىتىنى، ئۇنىلگ خەلقچىللىقىنى گاشۇرىدۇ. بىراق، نىزامى داستانىدا بۇ گوبراز باش قەھرىمان دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلمەيدۇ.

نەۋائى داستانىدا بولسا پۇتۇنلەي باشقىچە مەنزىرىنى كۆرىمىز. نەۋائى داستانى فەرھاد بىلەن (ئۇنىلگ تۇغۇلۇشى بىلەن) باشلىنىدۇ. فەرھاد بىلەن (ئۇنىلگ ۋاپاتى بىلەن) تاماملىنى- دۇ. نەۋائى فەرھادنىلگ پۇتۇن ھاياتى ۋە كۆرەش يوللىرىنى ھېكايە قىلىدۇ. ھەممە مەسىلىلەر فەرھادنىلگ ھاياتى ۋە پائالىيىتى گاساسىدا تۇغۇلىدۇ ياكى فەرھادقا كېلىپ باغلىنىدۇ. دېمەك، فەرھاد مۇكەممەل گېپىك گوبراز دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلىدۇ. بۇ ھالەت گەينى زاماندا گەسەرگە شېئىرىي رومان تۇسىنى بېرىدۇ.

فەرھاد بالىلىق چېغىدىلا گىجابىي خىسلەتلەرگە گىگە گىدى. ئۇ بەك گەقىللىق، زېرەك بالا بولۇپ ئۆسىدۇ:

گەجەبدۇر ئۇچ ياشىدا كۆزگە گەتفال،	مۇناسىب گاڭلادى گىلم گىلتىسابىن.
نېچۇككىم ئون ياشىدا ئۆزگە گەتفال.	كېتۈردىلەر ھەكىمى نۇكتەدانى،
قالىپ بۇ گىشدە گەل ھەيرانى گانىلگ،	بىلىك بىرلە جەھان گىچرە جەھانى ...
سىپىھرۇ مىھر سەرگەردانى گانىلگ.	قايۇ گىلمىكى يوق گاندىن نېھانراق،
گاتا بۇ نەۋائى كۆرگەچ گىش ھېسابىن،	گانىلگ قاشىدا يوق گاندىن گەيانراق.

فەرھاد زور ھەۋەس بىلەن ئوقۇدى، تەبىئەت، ماتېماتىكا، لوگىكا ۋە باشقا پەنلەرنى ئۆگەندى. كۆپ ئۆتمەي بىر قاتار بىلىملەرنى گىگىلەپ، ئۆز قابىلىيىتىنى ۋە تالانتىنى گاشۇردى.

ئەگەر بىر قاتلا كۆردى ھەرسەبەقنى، ئوقۇپ ئۆتمەك، ئوقۇپ ئۆتمەك شىئارى،
يەنە گاچماق يوق ئېردى ئول ۋەرەقنى. قالىپ يادىدا سەفھە - سەفھە بارى ...
نې سۆزنىكىم، ئوقۇپ كۆڭلىگە يازىپ، جەھاندا قالمادى ئول يەتمەگەن گىلىم،
دېمە كۆڭلىگە، جان لەۋھىغە قازىپ. بىلىم تەھقىقىنى كەسىب گەتمەگەن گىلىم.

---

① 10- ئەسىر تارىخچىسى بەلئەمي ئۆز ئەسىرىدە فەرھاد نامىنى بايان قىلغانىدى. بىراق، بۇ نام ئى. ئە. بېرتېلىس تەكىتلىگەندەك كىتابقا كېيىنرەك كىرىپ قالغان بولۇشى مۇمكىن.

فەرھاد ئەقلىي تەربىيە بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، ئۇ جىسمانىي ۋە ھەربىي مەشغۇلاتلار بىلەنمۇ شۇغۇللىنىپ، چېنىقىشقا باشلايدۇ. سۇ ئۈزۈش، چەۋەندازلىق، قىلىچۋازلىق ۋە باشقىلارمۇ ئۇنىڭ كۈندىلىك مەشغۇلاتى ئىدى. ئون يېشىدا ئۇنىڭدا يىگىرمە ياشلىق يىگىتلەر- نىڭ كۈچ - قۇۋۋىتى بار ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەقلىي ۋە جىسمانىي كۈچ - قۇۋۋىتى، ماھارىتى بىلەن كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرىدۇ، فەرھادنىڭ پەزىلەتلىرى ئىنسانىنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن كۈرەشتە راۋاجلىنىپ، مۇكەممەللىشىدۇ.

فەرھاد بەكمۇ كەمتەر. شاھزادىلىق، ئاتىسىنىڭ بايلىقى ئۈنى مەھلىيا قىلالمايدۇ. ئۇ ئۆزىنى ئاددىي كىشىلەرنىڭ بىرى دەپ ھېسابلايدۇ ۋە مەزلۇم خەلقنى چىن كۆڭلىدىن سۆيىدۇ.

ھەم ئول ئىلمى بەلەند، ئاۋازە بىرلە،
بۇ يەڭلىغ زورى بىئەندازە بىرلە.
ئۆزىن ئەبجەد ئوقۇر ئەلدىن تۈتۈپ كەم،
دېمە دانىشكى، زورى دەست ئىلە ھەم.

ئاڭا تەڭ پادىشالىق تا گەدالىك،
گەدالىككە تەڭ ئەتمەي پادىشالىك.
دېمەن ھەم كۆڭلى پاكۇ ھەم كۆزى پاك،
تىلى پاكۇ سۆزى پاكۇ ئۆزى پاك.

فەرھاد دەردمەنلەرنىڭ دەردىگە مەلھەم بولۇشقا ئىنتىلىدۇ، ئومۇمنىڭ مەنپەئىتىنى ئۆز مەنپەئىتىدىن يۇقىرى قويىدۇ.

بىراۋكىم زار يىغلاپ، يىغلاپ ئول زار،
تاپىپ كۆڭلى ئەل ئازارىدىن ئازار.
چىقارىب سوزلۇق سۆز باشىدىن دۇد،

ساۋۇغ ئاھ ئەيلەپ ئاھىن ئاتەش ئالۇد.
بولۇپ ئەل ئەندۇھىدىن كۆڭلى غەمناك،
ياقا چاكىن كۆرۈپ، كۆكسىن قىلىپ چاك.

شۇنىڭ ئۈچۈن خەلقمۇ فەرھادنى سۆيىدۇ، ئۇنىڭ دەرد - ئەلەملىرىدىن ئەلەم چېكىدۇ، شادلىقى بىلەن خۇش بولىدۇ.

فەرھاد ئۆسۈپ - يېتىلگەنسېرى ئۆز ئىشلىرىدىن قانائەتلەنمەي قالىدۇ. ئۇ قانداقتۇر ئۇلۇغ ئىشلارغا قول سېلىشقا، كىشىلەرنىڭ بەختى ئۈچۈن كۆپرەك خىزمەت قىلىشقا ئىنتىلىدۇ. خاقان فەرھادنى خۇش قىلىش ئۈچۈن يىلنىڭ تۆت پەسلىگە ماس قىلىپ، تۆت قەسىر سالدۇرۇشقا باشلايدۇ. فەرھاد بۇ قەسىرلەر ئۈزىگە قۇرۇلۇۋاتقانلىقى ئۈچۈن ئەمەس، قۇرۇشقا باشلايدۇ. فەرھاد بۇ قەسىرلەر ئۈزىگە قۇرۇلۇۋاتقانلىقى ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئۇستىلارنىڭ ھۈنىرى ۋە سەنئىتىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن قۇرۇلۇش ئىشىنى كۆزىتىدۇ ۋە بىناكارلىقنى ئۆگىنىش ۋەزىپىسىنى ئۆز ئالدىغا قويىدۇ. مېمار مانىي، نەققاش بانىي ۋە تاش يونغۇچى قارۇن بىلەن دوست بولىدۇ. ئۇ ئۇستىلارنىڭ ھۈنىرىنى ئىشتىياق بىلەن كۆزىتىدۇ ۋە ئۆگىنىدۇ:

ئانىڭدىك قىلدى خارە يۇنماغىن ۋىرد،
كى يۇز قارۇن قاشىدە بولغاي شاگىرد.
قىلىپ بىردەمدە ئانچە ئىش نىھانى،
كى قىلغاي ئۆزگىلەر بىر يىلدا ئانى.

قايۇ سۈرەتكى مانىي قىلدى تەمسال،
ئاڭا فەرھاد ئاچتى چېھرە فىلھال.
بۇ ئىشنى داغى ئاز فۇرسەتدە قىلدى،
ئانىڭدەككىم كىم كېرەكلىك ئېردى، بىلدى.

خاقان ئوغلىنى خۇش قىلىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا تاج - تەختىنى تەقدىم قىلدى. لېكىن

فەرھادنى تاج ـ تەخت قىزىقتۇرالمىدى. ئۇ شۇنداق كۆپ ئىلىم ۋە ھۈنەرگە ئىگە بولۇشىغا قارىماي، تېخى ئۆزىنى يېتەرلىك تەجرىبە ۋە ماھارەتكە ئىگە دەپ ھېسابلىمايتتى. دۆلەتنى ئىدارە قىلىش ئۈچۈن زور تەجرىبە ۋە تەدبىر لازىم دەپ بىلەتتى. بۇنىڭ بىلەن نەۋائى ئۆز دەۋرىدىكى شەخسىيەتچى، مەنسەپپەرەس شاھزادىلەرنى قاتتىق قارىلاپ، ئۇلارنى فەرھادتىن ئىبرەت ئېلىشقا ئۈندىدى. نەۋائىنىڭ فەرھادنى شاھزادە قىلىپ ئېلىشىدىن گەپسى مەقسىتىمۇ شۇ ئىدى[1].

شۇنداق قىلىپ، فەرھاد دەسلەپ بىلىملىك، ھۈنەرلىك، ئىجادكار ئادەم بولۇپ يېتىشىدۇ. ئۇ ئىلىم ۋە ھۈنەرنى ھايات بىلەن باغلايدۇ. كىشى ئۆز ئىلمى ۋە ھۈنىرىنى ئادەملەرنىڭ مەنپەئىتىگە خىزمەت قىلدۇرۇشى لازىم، دەپ ھېسابلايدۇ. بۇ خۇسۇسەن، فەرھادنىڭ ئەرمەنىستاندىكى پائالىيىتىدە روشەن كۆرىستىدۇ. فەرھاد شىرىننى ئىزدەپ ئەرمەنىيىگە[2] بارىدۇ. ئۇ تاغدا قانال قېزىش ئۈچۈن بەكمۇ قىينىلىپ ئىشلەۋاتقان مىڭلىغان كىشىلەرنى كۆرۈپ، ئۇلارغا ياردەم بېرىدۇ. ئۇلارغا باشلامچى بولۇپ ئىشلەيدۇ، مۆجىزىلەر كۆرسىتىدۇ.

چۇ كەيفىيەتنى مەئلۇم ئەتتى فەرھاد،
ئالار ھالىغە كۆڭلى بولدى ناشاد.
دېدى: بۇ نېچە مەزلۇمى سىتەمكەش،
فەلەك بىدادىدىن بولغان ئەلەمكەش.

كى ۋەيرانلىغلەردە يۈز خەلەدۇر،
ئەگەر قىلسام مەدەد ۋاقىئ مەمەلدۇر.
ھۈنەرنى ئاسرابان نېتكۈمدۇر، ئاخىر،
ئالىپ تۇفراققەمۇ كەتكۈمدۇر، ئاخىر؟!

بىلىم ۋە ھۈنەرنى ئىشقا سالغان فەرھاد، مىڭلىغان كىشىلەرنىڭ ئەمگىكى ۋە مۇشەققىتىنى يېنىكلەشتۈرىدۇ.

كى ئۇچ يىلدا نې ئىش پۈتمىش سەراسەر، ئانىڭ تىشەلەرنغە ھەر قەرا تاغ،
ئۆزى بىر كۈندە قىلمىشدۇر بەرابەر. پىچاق ئالىندە ئەنداقكىم، ساری ياغ.

فەرھادنىڭ ئەمگەك پائالىيىتى ۋە قابىلىيىتى بولۇپمۇ قانال قېزىش ۋە قانال ئېچىش ئىشلىرىدا كامال تاپىدۇ. سۇ مەسىلىسى داستاننىڭ مەركىزىي مەسىلىلىرىدىن بىرىگە ئايلىنىدۇ. مەلۇمكى، خەلقىمىز سۇ ئۈچۈن ئەسىرلەر بويى قاتتىق كۈرەش قىلىپ كەلگەن. خەلق كۈچى بىلەن بىر قاتار سۇغىرىش ئىنشائاتلىرى ۋۇجۇدقا كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن فېئودال ئىگىلىك سىستېمىسى يېزا ئىگىلىكىنى سۇ بىلەن يېتەرلىك تەمىنلەشكە ئىمكانىيەت بەرمەيتتى. ئۇرۇش ئاپەتلىرى، سۇغىرىش ئىنشائاتلىرىنى ۋەيران قىلىپ، سۇ قىسچىلىقىنى تېخىمۇ ئاشۇراتتى. سۇ قىسچىلىقى 15 ـ ئەسىردە نەۋائى ياشىغان دەۋردە بەكمۇ ئەۋجىگە چىققان. خەلقنىڭ سۇ ئۈچۈن قىينىلىۋاتقانلىقىنى، سۇ دەپ قان تۆكۈۋاتقانلىقىنى كۆرگەن نەۋائى ئۇلارنى سۇ بىلەن تەمىنلەشنى ئارزۇ قىلاتتى، لېكىن بۇ ئارزۇسىنى ئەملگە ئاشۇرالمايتتى. نەۋائى خەلق سۇ بىلەن تەمىنلىنىدىغان ۋاقىتنىڭ كېلىشىگە ئىشىنىدۇ. ئېرىق ـ ئۆستەڭگە

---

① نىزامى داستانىدا فەرھاد چىندا ئوقۇپ تەلىم ئالغان ئۇستا سۇپىتىدە بېرىلسە، خۇسرەۋ دىھلىۋى ئۇنى خاقانىڭ ئوغلى، دەپ تەسۋىرلەيدۇ. فەرھاد ئاتىسىنىڭ ھۈنەر ئۆگىنىشىنى چەكلىشىدىن نارازى بولۇپ، خىتا(چىن) چىقىپ كەتكەن بولىدۇ.

② نەۋائى ئەرمەنىستاننى «ئەرمەنىيە» شەكلىدە قوللانغان.

«نەھرۇل ـ ھەيات» («ھاياتلىق دەرياسى»)، كۆلگە «بەھرۇن ـ نەجات» («نىجاتلىق دېڭىزى») دەپ نام قويىدۇ:

ئەرىقە قويدىلەر «نەھرۇل ـ ھەيات» ئىسىم،
فەلەكۈەش ھەۋزغە «بەھرۇن ـ نەجات» ئىسىم.

بۇ ناملارمۇ نەۋائىنىڭ سۇ مەسىلىسىگە قانچىلىك زور ئەھمىيەت بەرگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ: سۇ ـــ ھايات، سۇ ـــ نىجاتتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۆستەڭ ۋە كۆلنىڭ تەييار بولۇشى خەلق بايرىمى، خەلق تەنتەنىسىگە ئايلانغانىدى.

ئارىق ناۋى چۇ بولدى سۇۋۇ مەقامى، ئۇلۇس ئىچرە ئەلالا تۇشتى ھەر يان.
تىگىرمان ناۋدېك بولدى خىرامى. مۇغەنىيلەر ئىكى ياندىن نەۋاساز،
خەلايىق ئىچرە غەۋغا تۇشتى ھەر يان، تۇزۇپ ئول رۇد لەھزە بىرلە ئاۋاز.

دېمەك، ئەمگەك ۋە ئىجادكارلىق «فەرھاد ۋە شىرىن» نىڭ مەركىزىي مەسىلىلىرىدىن بىرىدۇر. نەۋائى داستانىنى ئىككىنچى بىر نام بىلەن «مېھنەتنامە»، دەپمۇ ئاتىغانىدى:

زەرۇرەتكىم، سالىپ بىر ئۆزگىچە تەرھ،
بۇ «مېھنەتنامە» نى قىلغۇم دۇرۇر شەرھ.

فەرھادنى ئەمگەكچان ۋە ئىجادكار، كامىل ئىنسان سۈپىتىدە ياراتقان نەۋائى ئۆزى ئۈنىڭدىن ئىلھاملىنىپ، قەلەمنىڭ فەرھاد كەكسى كەبى ئۆتكۇر ۋە ھوسۇللۇق بولۇشىنى ئارزۇ قىلىدۇ:

بۇ كان قازماقنى ئولكىم قىلدى پىشە، ئېرۇر فەرھاد ھەمسۇھبەتلىغى خۇب.
كېرەك خارا فىگەن ئىلگىدە تىشە بۇ كان ئىشقىدە تىشەك خارە رىز ئەت،
ساڭا بۇ تىشەرۇەرلىك بولسە مەتلۇب، ئانى فەرھاد تاشى بىرلە تېز ئەت.

نەۋائى فەرھادنىڭ ئەمگەك ۋە ئىجادكارلىقتا ئېرىشكەن مۇۋەپپەقىيەتلىرىنىڭ ئاساسىي سەۋەبى ئۇنىڭ ئىلمى، ئەقلى ۋە ئىرادىسى دەپ ھېسابلايدۇ. فەرھادنىڭ ئەقىل ۋە تەپەككۇر كۈچىگە باھا بېرىپ:

دېدىكى: ھەر ئىشكى قىلمىش ئادەمىزاد، ئۇلۇم ئىچرە ماڭا تا بولدى مەدخەل،
تەفەككۇر بىرلە بىلمىش ئادەمىزاد. تاپىلماس مۇشكىلى مەن قىلماغان ھەل.

دېدى. بىراق، فەرھاد (دېمەك نەۋائى) خەلقنى سۇ بىلەن تەمىنلەش ۋە ئەمگەك مۇجىزىلىرى نى ۋۇجۇدقا چىقىرىش ئۈچۈن فېئودال جەمئىيەت تۈزۈمىنى يېمىرىپ تاشلاش لازىملىقىنى چۈشىنەلمىدى ۋە چۈشىنەلمەيتتى. خەلقنىڭ ئەسىرلەردىن بۇيانقى ئارزۇلىرى كېيىنكى يىللاردىلا ئەمەلگە ئېشىپ، چوڭ كانالار، زور ئىنشائاتلار ۋۇجۇدقا كەلدى. ئىنسان چۆل

- بايا‌ۋانلارنى چېكىنىشكە مەجبۇر قىلدى.

فەرھاد مىسلىسىز خەلقپەرۋەر ھەم ۋەتەنپەرۋەر ئىنساندۇر. ئۇ ھەمىشە يۇرتنىڭ ئا‌ۋاتلى- قى ۋە خەلقنىڭ پارا‌ۋانلىقى ئۈچۈن كۈرەش قىلىدۇ. ئۆزى بىناكارلىق قىلىدۇ، تاغ - تاشلارنى كېسىدۇ. ئىنسانىنىڭ ھەرقانداق دۇشمەنلىرىگە (فانتازىيىلىك يا‌ۋۇز كۈچلەرگىمۇ) قارشى تۇرالايدۇ. ئۇ شىرىننى سۆيۈش بىلەن بىللە شىرىننىڭ يۇرتىنى ۋە خەلقىنى سۆيىدۇ. ئەرمەنىستانىنى يا‌ۋۇز خۇسرەۋنىڭ ھۇجۇمىدىن مەردانىلارچە ھىمايە قىلىدۇ. فەرھادنى كۈچ بىلەن يېڭەلمىگەن خۇسرەۋ ئۇنى ھىيلە - مىكىر بىلەن ئەسىر ئالىدۇ. لېكىن بۇ فەرھادنى نابۇد قىلالمايدۇ، ئۇنىڭ ئىرادىسىنى سۇندۇرالمايدۇ، ئۇنى سۆيگۈ ۋە ھەققانىيەت ئۈچۈن كۈرەش يولىدىن چېكىندۈرەلمەيدۇ. فەرھاد ھامان دادىل ۋە مەغرۇر ئىدى. مانا خۇسرەۋ بىلەن ئۇنىڭ مۇنازىرىسى:

دېدى: نېدۇر ساڭا ئالەمدە پىشە؟ دېدى: جانىمنى ھەم ئەيلەي فىداسى.
دېدى: ئىشق ئىچرە مەجنۇنلۇق ھەمىشە. دېدى: بۇ ئىشقىدىن ئىنكار قىلغىل!
دېدىكىم: ئىشقىغە كۆڭلۈڭ ئورۇندۇر؟ دېدى: بۇ سۆزىدىن ئىستىغفار قىلغىل!
دېدى: كۆڭلۇمدە جاندەك ياشۇرۇندۇر. دېدىكىم: شەھغە بولما شىركەت ئەندىش،
دېدى: كۆڭلۈڭ فىدا قىلسە جەفاسى، دېدى: ئىشق ئىچرە تەڭدۇر شاھۇ دەرۋىش.

فەرھادنىڭ كەسكىن ۋە قەتئىي جاۋابلىرى تەكەببۇر ۋە شەخسىيەتچى خۇسرەۋنى روھىي جەھەتتىن بەسىپ چۈشتى.

فەرھاد ئۆز يۇرتىدىن يىراقتا — دۇشمەنىنىڭ ھىيلە - مىكىر توزىقىدا ھالاك بولىدۇ. لېكىن ئۇ ئاخىرقى پۇرسەتكىچە ئادالەتنىڭ تەنتەنە قىلىشىغا ئىشەنچ بىلەن قارايدۇ. دوستلە- رى بىلەن غايىبانە خوشلىشىپ، ئۇلارغا خۇسرەۋنى يېڭىپ، ئادالەت بەرپا قىلىشنى ۋەسىيەت قىلىدۇ. خۇسرەۋمۇ، ئۆلۈمىمۇ ئۇنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىنى يېڭەلمەيدۇ.

نەۋائى فەرھاد ئوبرازىنى رىئالىستىك ۋە رومانتىك دېتاللار بىلەن بېيىتىدۇ. تەكەممۇل- لاشتۇرىدۇ. ئۇ جەمئىيەتتە فەرھاد ۋە فەرھادتەك كىشىلەرنى كۆرۈشنى ئارزۇ قىلىدۇ، شۇنداقلا كىشىلەرنىڭ ئىز بېسىپ چىقىشىغا كامىل ئىشەنچ بىلەن قارايدۇ.

* *

شىرىن ئۆز خاراكتېرى ۋە پەزىلەتلىرى بىلەن فەرھاد قاتارىدىن ئورۇن ئالغان، ئۇنىڭغا ھەر جەھەتتىن مۇناسىپ بولغان ئالىيجاناب ئىنسان ئوبرازىدۇر. بۇ ئوبراز سىستېمىسىدىمۇ نەۋائى ئەڭ ئېزگۈ ئارزۇ - ئارمانلىرىنى مۇجەسسەملەشتۈرىدۇ.

شىرىن مەرىپەتپەرۋەر چوڭ ئاپىسى مەھىنبانۇ تەربىيىسىدە بىلىملىك، ئەقىللىق، ئېپ- چەتلىك بىر قىز بولۇپ يېتىشىدۇ. ئۇ مەملىكەتنىڭ ئاۋاتلىقى، سۇ بىلەن تەمىنلىشى ئۈچۈن كۈرەش قىلىدۇ. مەھىنبانۇ بىلەن بىللە قانال قېزىش، سۇ چىقىرىشتەك زور ئىشلاردا باشلامچى بولىدۇ. شىرىن فەرھاد سىماسىدا ئىنسانىنىڭ بەختى ئۈچۈن كۈرەش قىلغۇچى ئاجايىپ شەخسنى كۆرىدۇ. فەرھادنىڭ قەھرىمانلىقلىرى، ئىجادكارلىقى شىرىننى مەپتۇن قىلىدۇ. ئۇ تاغ - تاشلارنى كېسىپ ئۆستەڭ قازغان فەرھادنى سەمىمىي تەقدىرلەپ:

كى ، ئەي نادىر يىگىت، ئافاق ئىچىندە، نې قىلغان ئىشلىك ئوخشاپ ئەل ئىشىدە،
يەگانە چەرخى نىلى تاق ئىچىندە. بولۇپ ئىبرىدۇك خۇسۇلى بىرلە ئاجىز،
ئەيان ھالىدە كۆپ - كۆپ بۇ ئەجەبلىك، ھۇنەر ئىبرىمەس، قولۇلۇك كۆرگۈزدى مۇئجىز،
ئەجەبدىن ھەم ئەجەب رەنجۇ تەئەبلىك. ئەگەر يۇز قەرن ئۇزر ئايىن بولالى،
نې سەن ئوخشاپ جەھاندا بىر كىشىگە، نېتىپ بىر كۇنچەلىك ئۇزرلىك قىلالى ...

دېدى. شىرىن فېئودال سارىيىنىلىك ئەركە، ئارزۇلۇق ۋە ھەۋەسلەرگە بېرىلگەن قىزى ئەمەس. ئۇنى بايلىق ۋە زىبۇ زىننەت ئەمەس، بەلكى ئىنسانىنىلىك بەختى ئۇچۇن خىزمەت قىلىش ئارزۇسى قىزىقتۇرىدۇ. شىرىن چىن ئىنسان بولۇشنى ۋە چىن ئىنسانىي سۆيگۈنى بۇيۇك پەزىلەت، دەپ بىلىدۇ. ئۇنى شاھزادە فەرھاد ئەمەس، بەلكى ئىنسان فەرھاد مەپتۇن قىلىدۇ (ئۇ فەرھادنىلىك تېگى - تەكتىنىمۇ بىلمەيتتى) شىرىن زالىم خۇسرەۋنىلىك «ئاشىقانە» تەكلىپىنى:

ماڭا نې يارۇ نې ئاشىق ھەۋەسدۇر،
ئەگەر مەن ئادەم ئولسام ئۇشبۇ بەسدۇر.

دەپ رەد قىلىدۇ. شىرىن ساداقەتلىك يار. ئۇ ئەڭ دەھشەتلىك مىنۇتلاردىمۇ فەرھادقا ۋاپادار بولۇپ قالىدۇ، ئىرادىسى بوشاشمايدۇ. ئۇ فەرھادقا يازغان مەكتۇبلىرىنىلىك بىرىدە مۇشىقىلىق بىلەن مۇنداق دەيدۇ:

نېدۇر ئەھۋالىلىك، ئەي زارى غەربىم، قۇياش يەڭلىغ بولۇپ كۇندۇز قەرىنىلىك،
ۋىسالىم دەۋلەتىدىن بىنەسىبىم ... بولۇپ تۇن سايە يەڭلىغ ھەمنىشىنىلىك.
قاتىق غۇربەت ئارا ھالىلىك نې ئىبركىن؟ دېمەن مەندىن سېنىلىك دەردىلىك ئىبرۇر كەم،
ئاچىق فۇرقەتدە ئەھۋالىلىك نې ئىبركىن؟ سېنىلىك ھەم كۆپ تۇرۇر دەردىلىك، مېنىلىك ھەم.
نې بولغاي ئىبردى چەرخى زۇلم پىشە، ۋەلې يۇز مۇنچە دەردى تازە بىرلە،
مېنى سەندىن جۇدا قىلماي ھەمىشە. غەمۇ ئەندۇھى بىئەندەزە بىرلە.
خىرامىلىك چاغى يولداش بولسام ئىبردى، چۇ دەردۇ غۇربەتىڭنى ياد ئىبتەرمەن،
سۇكۇنۇلىك ۋاقتى قولداش بولسام ئىبردى. ھەزىن جانسىغە يۇز بىدار ئىبتەرمەن ...

شىرىن خۇسرەۋنىلىك ياۋۇز نىيىتىنى بىلەتتى. ئۇ مەملىكەتنىلىك خۇسرەۋ قولىغا ئۆتۈشى ۋە خەلقنىلىك تالىنىشىنى خالىمايتتى. شۇنىلىك ئۇچۇنمۇ شىرىن جان - جەھلى بىلەن خۇسرەۋغا قارشى تۇردى. لېكىن خۇسرەۋنىلىك قولى ئۇزۇن كەلدى. ھىيلە - مىكىر بىلەن فەرھادنى ئەسىر قىلىپ، مەملىكەتنى خەۋپ ئىچىدە قالدۇردى. شىرىن ئۇچۇن ئىككى يول قالدى، يا ھايات، يا مامات. شىرىن كېيىنكىسىنى تاللىدى. بۇ شىرىنىلىك مەنۇى غەلىبىسى ئىدى. چۇنكى زالىم ۋە مۇناپىق خۇسرەۋغا باش ئىبگىپ تىرىك ياشىغىچە، چىن ئىنسانلىققا ۋە فەرھادقا سادىق بولۇپ ئۆلگەن ئەلادۇر.

شىرىن ئوبرازى ئۇزۇن تەدرىجىي تەكەممۇللۇشش باسقۇچلىرىنى بېشىدىن ئۆتكۇزدى. فىردەۋسى يارانقان شىرىن ئوبرازى ئۇچۇن تارىخىي يىلنامىلەر ۋە دەسلەپكى ئەپسانە، رىۋايەتلەردىكى شىرىن پروئوبراز بولدى. فىردەۋسىنىلىك شىرىنى ساداقەتلىك يار، تەدبىرلىك ئايال

ۋە ئەل - يۇرتقا شەپقەت بەخش ئەتكۈچى ئىنسان كوبرازىدۇر. نىزامىغا كىلىپ شىرىن تامامەن يېگى ماھىيەتكە ئىگە بولدى. نىزامىي بۇ كوبرازنى يارىتىشتا رەسمىي يىلنامە مەلۇماتلار دائىرىسىنى يېرىپ كۆتتى. گۈ يېگى - يېگى ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەردىن پايدىلاندى. كەلگ بەدىئىي فانتازىيە ئاساسىدا يېگى شىرىن كوبرازىنى ياراتتى. نىزامىي داستانىدا شىرىن يېتەكچى باش قەھرىمان دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلىدۇ. شائىر كەلگ گۈزەل ئارزۇ - ئىنتىلىشلىرىنى شۇ كوبراز قىياپىتىدە مۇجەسسەملەشتۈرىدۇ. شىرىن ساداقەتلىك يار بولۇش بىلەن بىللە، تەدبىرلىك مۇرەببىيە، ئادىل ھەم دانىشمەن دۆلەت ئەربابىدۇر. نەۋائى ياراتقان شىرىن ئۆز پەزىلەتلىرى بىلەن نىزامىي شىرىنغا يېقىن تۇرىدۇ. بىراق، نەۋائى ئۆز داستانىنىگ يېگى پىلانى، ۋەزىپىلىرى ئاساسىدا بۇ كوبرازنىمۇ يېگىۋاشتىن ئىشلىگەن، يېگىدىن يارىتقان. نىزامىي داستانىدا شىرىنىنىگ خاراكتېرى بىلەن خۇسرەۋنىگ خاراكتېرى كوتتۇرىسىدا مەلۇم قارىمۇقار-شىلىق بار. بىراق، شىرىن خۇسرەۋنى سۆيىدۇ. خۇسرەۋ بۇ سۆيگۈگە مۇناسىپ كىشىگە ئايلىنىشى كېرەك. شىرىن بەرداشلىقلىقى ۋە ئىرادىسى بىلەن، ئەقىل - ئىدىرىكى بىلەن خۇسرەۋنى باشقىدىن تەربىيىلەيدۇ، زىددىيەت ئارىدىن كۆتۈرۈلىدۇ. نەۋائى داستانىدا بولسا سۆيگۈچىلەر: فەرھاد ۋە شىرىن ئوتتۇرىسىدا ھېچقانداق زىددىيەت يوق، ئۇلارنىگ مىجەز - خۇلقى، پائالىيىتى ۋە ئارزۇ - تىلەكلىرى بىر. شىرىن بىلەن خۇسرەۋ بولسا بىر - بىرىسىگە پۈتۈنلەي زىد، يات ئادەملەر. فەرھاد خۇسرەۋغا قانچىلىك دۇشمەن بولسا، شىرىنمۇ شۇنداق. فەرھاد بىلەن شىرىن باشقا دۇنيا. خۇسرەۋ بىلەن شىرۋىە يەنە باشقا دۇنيا. بۇ كۈرەشتە چېكىنىش يوق. يا ھايات، يا مامات. شىرىن ئوبرازىنىگ ماھىيىتى ۋە خاراكتېرىنى مانا بۇ كۈرەش بەلگىلەيدۇ. نەتىجىدە شىرىن ئوبرازى يەنمۇ ئاكتىپراق، يەنمۇ شىجائەتلىك-رەك بىر ئايال سۈپىتىدە گەۋدىلىنىدۇ.

ئاياللارنى قاتتىق زۇلۇم ئاستىدا تۇتقان، خورلىغان، ئىنسانلىق ھەق - ھوقۇقلىرىنى دەپسەندە قىلغان فېئودالىق تۈزۈمى شارائىتىدا نەۋائىنىگ شىرىندەك كامىل، ئەقىللىق ۋە پەزىلەتلىك قىز ئوبرازىنى يارىتىشى گۈمانىزمىنىگ ئوتتۇرا ئەسىردىكى قۇدرەتلىك ساداسى، فېئودالىق جاھالىتى ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرىگە قارشى شىددەتلىك خىرىسى ئىدى. شىرىن ئوبرازى ۋە بۇ ئوبراز ئارقىلىق نەۋائى ئىپادىلىگەن ئىدېئالىنىگ ئاساسىي قىممىتىمۇ شۇنىڭدا.

نەۋائىنىگ ئاياللارغا نىسبەتەن گۈمانىستىك قاراشلىرى مەھىنبانۇ ئوبرازى بىلەن يەنمۇ مۇكەممەللىشىدۇ. فېئودالىق تۈزۈم خوتۇن - قىزلارنى ھەر تەرەپلىمە كەمسىتىپ، قۇل-لۇق، جاھالەت ۋە نادانلىقتا ساقلاپ كەلگەن بىر زاماندا، نەۋائى ئاياللارنىگ بىلىملىك ۋە ھۈنەرلىك بولۇشنىلا ئەمەس، بەلكى يىرىك دۆلەت ئەربابى بولۇشنىمۇ ئارزۇ قىلاتتى. ئۇ شۇ ئارزۇ بىلەن ئىدېئال ھۆكۈمران مەھىنبانۇ ئوبرازىنى يارىتىدۇ. مەھىنبانۇ ئادىل ھۆكۈم-دار. ئۇ مەملىكەتنىگ ئاۋاتلىقى ۋە خەلقنىگ تىنچلىقى ئۈچۈن كۈرەش قىلىدۇ. ئۆستەگ، كۆل قېزىش ئىشىغا رەھبەرلىگ قىلىدۇ. جىيەنى شىرىنىنىگ تەربىيە ئىشىغا زور ئەھمىيەت بېرىدۇ. مەھىنبانۇ ئىلىم - مەرىپەت ھامىسىدۇر. ئۇ كىشىلەرنىگ بىلىملىك بولۇشىغا ھەر تەرەپلىمە ياردەم بېرىدۇ. ئالىملارنى قەدىرلەيدۇ، ھۆرمەت قىلىدۇ. ئۇنىگ ساراىيىدىكى ئون قىز ئىلىم ۋە ھۈنەردە ئاجايىپ كىشىلەر بولۇپ يېتىشىدۇ. مانا بۇ قىزلارنىگ تەرىپى ۋە تەۋسىپى:

بىرى ئەشئار بەھرى ئىچرە غەۋۋاس، بىرى مەنتىق رۇسۇمىدا رەقەمكەش،
بىرى ئەدۋار دەۋرى ئىچرە رەققاس. بىرى ھەيئەت زۇقۇمىغە قەلەمكەش.

بىرىنىڭ شۇەسى ئىلمي ھەقايىق،
بۇ فەنلەردە ئۇلار بىر - بىردىن ئەھسەن،
بەلاغەتتە بىرى ئايتىپ دەقايىق،
يۇز ئول فەنلىك ئارا ھەرقايسى يەكفەن.
بىرى تەئرىخدە سۆز ئەيلەپ فەسانە،
دىئارامۇ دىئارايۇ دىلئاسا،
بىرى ھىكمەت فەنى ئىچرە يەگانە.
گۈلئەندامۇ سۇمەنبۇيۇ سۇمەنسا.
ھىساب ئىچرە بىرىنىڭ زىھنى بارىپ،
پەرىچىھرە، پەرىزادۇ پەرىۋش،
مۇئەممادا بىرىسى ئات چىقارىپ.
پەرى پەيكەر، زىھى خۇب ئىسمى دىلكەش.

مەھمىنبانۇ كىشلەرنىڭ ياخشى مەقسىتى، ئارزۇ - ئۇمىدلىرىنى قوللايدۇ، ئۇلارغا مەدەت بېرىدۇ. فەرھاد سىماسىدا ئۇلۇغ بىر ئىنسان، ساداقەتلىك يار، ئەمگەكچان، ئىجادكار قەھرىمانىنى كۆرگەن مەھمىنبانۇ ئۇنى سەممىيەت بىلەن ھۆرمەت قىلىدۇ، ئانىلارچە مېھىر باغلايدۇ. ئۇ فەرھاد ۋە شىرىنىڭ ساپ مۇھەببىتىنى قىزغىن ھىمايە قىلىدۇ.

مەھمىنبانۇ مەملىكەتنى، خەلقنى فەرھاد ۋە شىرىنلارنىڭ ئارزۇسىنى رەزىل خۇسرەۋنىڭ دەھشەتلىك ھۇجۇمىدىن مۇداپىئە قىلىشتا جاسارەت ۋە تەدبىرلىك ئىش ئېلىپ بارىدۇ. نائىلاج قالغاندىن كېيىنلا خۇسرەۋ بىلەن سۇلھى قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ. بولمىسا خۇسرەۋ ئەل - يۇرتنىڭ بېشىغا يېڭى ئاپەتلەر ئېلىپ كېلەتتى. مەھمىنبانۇ بىلەن خۇسرەۋ بىر - بىرىگە پۇتۇنلەي قارىمۇقارشى كىشلەر. ئاياللاردىن چىققان ھۆكۈمدار مەھمىنبانۇ مەملىكەتنى ئاۋات ۋە خەلقنى پاراۋان قىلىش ئۈچۈن كۈرەشسە، ئەردىن چىققان ھۆكۈمدار خۇسرەۋ مەملىكەتنى خاراب قىلىدۇ، خەلقنى ئېزىپ تالايدۇ. بۇنىڭ بىلەن نەۋائى بىر تەرەپتىن ئادىل ۋە زالىم پادىشاھ ھەققىدىكى قاراشلىرىنى ئىپادىلىسە، ئىككىنچى تەرەپتىن ئاياللارغا تۆۋەن نەزەر بىلەن قاراش تېندېنسىيىسىگە زەربە بېرىپ، ئادەمنىڭ ياخشى ياكى يامان بولۇشى زادىلا ئۇنىڭ جىنسى بىلەن باغلىق ئەمەس، دەيدۇ. بۇ غايەت زور ئىلغار ئەھمىيەتكە ئىگە قاراش ئىدى.

يازما ئەدەبىياتتا، مەھمىنبانۇ ئوبرازىنى بىرىنچى بولۇپ نىزامى يارىتىدۇ. بۇ ئوبرازنى يارىتىشتا ئۇ كاۋكاز خەلقلىرىنىڭ ئەپسانە ۋە رىۋايەتلىرىدىن ئىجادىي پايدىلىنىدۇ. مەھمىنبانۇ ئوبرازى ئادالەتلىك پادىشاھ ۋە ھۆرىيەتپەرۋەر سۈپىتىدە تەسۋىرلىنىدۇ. بۇ ئوبراز، خۇددى شىرىن ئوبرازىدەك نىزامى داستانىنى 12 - ئەسىر مۇھىتىغا، كاۋكاز ھاياتىغا يەنمۇ يېقىنلاشتۇرىدۇ. نىزامىدىن كېيىن مەھمىنبانۇ ئوبرازى «خەمسە» لەرنىڭ (ياكى خۇسرەۋ ۋە شىرىن»، «فەرھاد ۋە شىرىن» نامى بىلەن يارىتىلغان ئالاھىدە داستانلارنىڭ) ئەنئەنىۋى ئوبرازىغا ئايلىنىدۇ. ئەلىشىر نەۋائىمۇ ئۆز داستانىنىڭ پىلانى ۋە ۋەزىپىلىرى ئاساسىدا بۇ ئوبرازنى باشقىدىن ئىشلەيدۇ. مۇكەممەللەشتۇرىدۇ. مەھمىنبانۇ ئوبرازىنىڭ يېڭىچە ماھىيىتى خۇسۇسەن، ئۇنىڭ فەرھادقا بولغان ئانىلارچە مېھرى ۋە خۇسرەۋغا قارشى كۈرىشى، نەپرىتى مۇھىتىدا ئايدىڭلىشىدۇ.

«فەرھاد ۋە شىرىن» نىڭ مۇھىم ئىجابىي ئوبرازلىرىدىن يەنە بىرى شاپۇردۇر. ئۇ كامىل بىر ئىنسان، ئىستېداتلىق سەنئەتكار، رەسسام، سايياھەتچى.

ھۇنەر بابىدا ئۇستادى زەمانە،
قەلەم ئەھلىگە ئانىڭ تەرھ دەستۇر،
زەمانە ئىچرە نەققاشى يەگانە.
جەھان ئەھلى دەبان ئاتىنى شاپۇر.

شاپۇر ساپدىل ۋە سەممىي ئادەم. ئۇ دوستلۇق ۋە ساداقەتنىڭ تېڭى يوق تىمسالى.

دوستلۇق ۋە ساداقەت داستانىدا فەرھاد ھەمراھلىرىنى دېگىزدا قاراقچىلاردىن قۇتقۇزىدۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ شاپۇر فەرھادنى دوست تۇتىدۇ. فەرھادنى مۇراد - مەقسىتىگە يەتكۈزۈش، بەختلىك قىلىش ئۈچۈن ھېچنېمىسىنى ئايمايدۇ. ئۇ فەرھادنى ئەرمەنىستانغا ئېلىپ بارىدۇ، ئۇنىڭ ھەممە ئىشلىرىغا يېقىندىن ياردەم بېرىدۇ. ئۇ فەرھادنىڭ سۆيۈملۈك شىرىنىغىمۇ سادىق بولۇپ قالىدۇ. شاپۇر فەرھادنىڭ تاش قېزىپ - تاغ كېسىشىدە قانداق جان پىدالىق قىلغان بولسا، ئەرمەنىستاننى خۇسرەۋنىڭ ھۇجۇمىدىن مۇداپىئە قىلىشىدىمۇ شۇنداق ھېس- داشلىق كۆرسىتىدۇ. فەرھاد پۈتۈن ھاياتى ۋە پائالىيىتىنى دوستلۇق ۋە ساداقەت يولىغا بېغىشلىغان شاپۇرغا ئۆلۈم ئالدىدا مىننەتدارلىق ئىزھار قىلىپ شۇنداق دەيدۇ:

نې قانكىم ياتمادىك ھەمدەملىغىمدىن، ماڭا ئول ۋەقتىدىنكىم ھەمدەم ئولدۇڭ،
نې غەمكى چەكمەدىك مەھرەملىغىمدىن، گىرىفتارى بەلاۋۇ ماتەم ئولدۇڭ ...

شاپۇر فەرھادنىڭ ۋەسىيىتىنى ئورۇنداپ، ئۇنىڭ سەپدىشى بەھرام بىلەن بىللە خۇسرەۋ- نىڭ ئوغلى شىرۇيەگە قارشى كۆرەش قىلىپ، ئۇنى يېڭىدۇ. ئەرمەنىستاندا ئادالەت ۋە تىنچلىق بەرپا قىلىدۇ.

نەۋائى خەلقلەر دوستلۇقى غايىسىنىڭ ئۇلۇغ كۈيچىسىدۇر. ئۇ بۇ غايىنى «فەرھاد ۋە شىرىن» داستانىدىمۇ مەركىزىي مەسىلىلەردىن بىرى قىلىپ قويىدۇ. داستاننىڭ ئۇچ ئىجابىي ئوبرازى، فەرھاد، شىرىن ۋە شاپۇر ئوبرازلىرىدا بۇ غايە ئۇچۇق ئىپادىلىنىدۇ. چىنلىق يېگىت فەرھاد ئەرمەن قىزى شىرىنىنى سۆيىدۇ. ئىرانلىق شاپۇر بۇ سۆيگۈگە ھامىيلىق قىلىدۇ. بۇلارنىڭ پائالىيىتى، دۇنيا قارىشى، ئارزۇ - ئىنتىلىشى بىر - بىرى بىلەن چەمبەرچەس باغلانغان. مەلۇمكى، ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى بىلەن كاۋكاز چىن خەلقلىرى ۋە باشقا خەلقلەر ئوتتۇرىسىدا قەدىم زامانلاردىن باشلاپ دوستانە مۇناسىۋەتلەر، ئىقتىسادىي - مەدەنىي ئالاقىلەر پەيدا بولغانىدى. نەۋائىدىكى خەلقلەر دوستلۇقى غايىسى مانا شۇ رېئال زامان ئاساسىدا تۇغۇلغان ۋە ئۇنى مۇستەھكەملەش ھەمدە كېڭەيتىشكە قارىتىلغانىدى. شۇنى تەكىت- لەش لازىمكى، فەرھاد، شىرىن ۋە شاپۇردەك ئوبرازلار داستاندا قايسى بىر يۇرت ياكى خەلقنىڭ پەرزەندى سۈپىتىدە تەسۋىرلەشتىن قەتئىينەزەر، ئۇلار ئىنسانىنىڭ ئەڭ ياخشى سۈپەت ۋە پەزىلەتلىرىنى مۇجەسسەم قىلغان كىشىلەردۇر، ھەممە خەلقە ياقىدۇ.

نىزامىدىن باشلاپ شاپۇر ئوبرازىمۇ خەمسىچىلىكنىڭ ئەنئەنىۋى بىر ئوبرازىغا ئايلانغان- دى. نەۋائى داستانىدا شاپۇرنىڭ پائالىيىتى فەرھاد بىلەن چېتىڭ باغلىنىدۇ (نىزامىدا بولسا، ئۇ خۇسرەۋنىڭ تەربىيىچىسى، دوستى ۋە ھامىيسى) بۇ ھالەت شاپۇر ئوبرازىغا يېڭى سۈپەت ۋە خىسلەتلەر بېغىشلاپ، ئۇنى فەرھاد قاتارىدىن ئورۇن تۇتقان، خەلق ئۇچۇن پىداكار، زۇلۇم ۋە زوراۋانلىققا قارشى تۇرغۇچى جەڭگىۋار بىر كىشىگە ئايلاندۇرىدۇ. شۇنداق قىلىپ، نەۋائى داستانىدا شاپۇر ئوبرازىمۇ تاكامۇللىشىدۇ، داستان ۋەقەلىرىنىڭ راۋاجى ۋە يېشىمىدە ئاكتىپ رول ئوينايدۇ.

شاپۇر ھاملىتىنىڭ سادىق دوستى گارەسودەك جاھان ئەدەبىياتى تارىخىدا دوستلۇق ۋە ساداقەتنىڭ بىر تىمسالى بولغان ئۆلمەس ئوبرازلاردىندۇر.

بىز تونۇشۇپ چىققان بۇ ئوبرازلاردىن تاشقىرى «فەرھاد ۋە شىرىن» دا يەنە بىرنەچچە ئىجابىي ئوبرازلار بار. بۇلاردىن ھەربىرسى داستان سۈژىتىنىڭ، ئۇنىڭدا قويىدىغان مەسىلە- لەرنىڭ راۋاجىدا مەلۇم ئورۇن تۇتىدۇ. داستاننىڭ بەدىئىي قىممىتىنى ئاشۇرىدۇ. خاقان،

ۋەزىر مۇلكئارا، بەھرام، ئالىم سۇھەيلا ۋە باشقىلار شۇنداق ئوبرازلاردۇر.

نىزامىي داستاندا خاقان ئوبرازى يوق. ئەمىر خۇسرەۋ دىھلىۋى بولسا فەرھادنى چىن خاقانىنىڭ ئوغلى قىلىپ ئالىدۇ، ئۇ خاقان ھەققىدە ئاساسەن فەرھادنىڭ شىرىنغا ئۆز سەرگۈزەشتىلىرىنى ھېكايە قىلىپ بېرىشى ئېپىزودىدا سۆزلەيدۇ. فەرھاد ھىناكارلىققا قىزىقىدۇ، خاقان شاھزادىگە بۇ كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىشنى مەنئى قىلىدۇ. فەرھاد نارازى بولۇپ، يۇرتىدىن چىقىپ كېتىدۇ ۋە ئاقىۋەت ئەرمەنستانغا كېلىپ قالىدۇ، نەۋائى داستاندا بولسا خاقان مۇھىم بىر ئوبرازدۇر. ئۇ ئەسەر ۋەقەلىرىنىڭ راۋاجلىنىشىدا سالماقلىق ئورۇن تۇتىدۇ. خاقان ئادىل ھۆكۈمران، مەرىپەتپەرۋەر ۋە شەپقەتلىك، مېھرىبان ئاتا سۈپىتىدە تەسۋىرلىنىدۇ. ئۇنىڭ بايلىقتا، شان ـ شۆھرەتتە كەم يېرى يوق. بىراق، پەرزەندسىز خاقان پەرزەند مۇرادىغىمۇ يېتىدۇ. ئەل ـ يۇرتقا توي ـ تاماشا بېرىپ، ئۇلارنى ئۇچ يىللىق باجدىن ئازاد قىلىدۇ:

ئالىپ كىشۋەر ئېلىنىڭ ئىھتىياجىن،
باغىشلاپ ئەلگە ئۇچ يىللىق خىراجىن.

ئۇ فەرھادنىڭ ھەر تەرەپلىمە تەربىيە ئېلىشىغا چوڭ ئەھمىيەت بەردى. ئوغلىنى خۇش قىلىش ئۈچۈن قەسىرلەر سالىدۇ، ھەتتا تاج ـ تەختنى ئوغلىغا بېرىشنى ئېيتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن كۆزىنىڭ يورۇقىدا مۇناسىپ ۋەلىئەھد تەييارلاپ، فەرھادنى دۆلەتنى باشقۇرۇش ئىشىغا تەييارلىماقچى بولىدۇ، ئۇنى خىيال ۋە غەمدىن يىراقلاشتۇرماقچى بولىدۇ. ئۆلۈم تەبىئىي، شۇنىڭا ئاتىنىڭ ئىشىنى فەرزەند داۋام قىلدۇرۇشى كېرەك:

ياشىم ئەللىك ھەۋاسىدىن توي ئەتمىش،
نې ئەللىك، ئالتىمىش ھەددىغە يەتمىش،
كىم ئۆلمەسدىن بۇرۇن ئاچىپ كۆزۈمنى،
سەرىر ئۈزرە يىگىت كۆرسەم ئۆزۈمنى.
كى يەئنى تاجۇ تەختۇ سەلتەنەت ھەم،
سىپاھى مۇلكۇ ھالۇ مەملەكەت ھەم.

بارى بولسە سېنىڭ بىرلە مۇزەييەن،
سېنى ئۆز ئورنۇمە قىلسام مۇئەييەن.
ساڭا تۇتسام مۇسەللەم پادىشالىق،
خەلايىق ئۇستىدە كىشۋەر خۇدالىق.
ماڭا شەھلىقدە قۇللۇق ھەم قىل ئەمدى،
ئاتالىق ھەم، ئوغۇللۇق ھەم قىل ئەمدى.

ئەينى چاغدا خاقان فەرھادنى ئادىللىققا ۋە خەلقنىڭ مەسلىھىتى بىلەن ئىش قىلىشقا ئۆگىتىدۇ.

نېكىم ئەلنىڭ سەلامىدۇ، ئانى قىل،
مېنىڭ بۇدۇر سەلامىم ئەمدى سەن بىل.

فەرھادنىڭ ئەدەپ بىلەن ئېيتقان ئاقىلانە سۆزلىرى خاقانغا ياقىدۇ. ئۇ ئوغلىنى تەختكە چىقىشقا ئانچە قىستىمايدۇ. خاقان فەرھادنى دانىشمەنلەر ئۆلكىسى يۇنانغا ئېلىپ بارىدۇ، ئوغلىنى ھەكىملەرنىڭ مەسلىھىتى بىلەن ئىش قىلىشقا ئۈندەيدۇ.

خاقان ئوبرازى بىلەن نەۋائى ئادالەتلىك ۋە مەرىپەتپەرۋەر پادىشاھ ئۈچۈن كۆرەش قىلىش غايىسىنى ئالغا سۈرىدۇ. ئۇ ئاقىبەت، ئىناق ئاتا ـ بالا ئوبرازى ئارقىلىق تاج ـ تەخت تالىشىپ نىزا ۋە خۇسۇمەت گىردابىدا كېتىۋاتقان ھۇسەيىن بايقارا ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرىغا

نەسىھەتمۇ قىلىدۇ. ۋەزىر مۇلكئارامۇ خاقاندەك ئادىل ۋە ئاقىل كىشى.
داستاندىكى بەھرام ئادالەت ئۇلگىسى سۈپىتىدە تەسۋىرلەنگەن. بەھرام مەرد، باتۇر ۋە ئادالەتپەرۋەر شەخس. ئۇ كىچىك چېغىدىكى دوستى فەرھادنى ئۇنتۇمايدۇ. ئۇنى ئىزدەپ ئادالەتپەرۋەر شەخس. ئۇ كىچىك چېغىدىكى دوستى فەرھادنى ئۇنتۇمايدۇ. ئۇنى ئىزدەپ ئەرمەنىستانغا كېلىدۇ. فەرھاد بىلەن شىرىننىڭ ئۆلۈمى ئۇنى قاتتىق قايغۇرتىدۇ. ئۇ شىرۇيەنى يېڭىدۇ، ئەرمەنىستاننىڭ خاراب قىلىنغان يەرلىرىنى قايتا قۇرىدۇ. مەملىكەتتە تىنچلىق ئورنىتىدۇ.

قىلىپ ئول ئەدل ئايىنىنى بۇنياد،
كى ئەدلىندىن بولۇپ ۋەيرانە ئاباد.

بەھرام ئوبرازى داستاننى ئوپتىمىستىك روھتا خاتىملەش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. نەۋائىنىڭ بۇ ئوبرازنى يارىتىشتىكى ئەسلى مەقسىتىمۇ شۇ ئىدى.
«فەرھاد ۋە شىرىن» نىڭ مۇھىم ئىجابىي ئوبرازلىرىدىن يەنە بىرى ئالىم سۈھەيلادۇر. سۈھەيلا 500 يىل ياشىغان، غارنى ماكان قىلغان، «زامانىسىنىڭ سوقراتىدۇر.» خەلق چۆچەكلىرىدىكى خىيالىي يوسۇندا تەسۋىرلەنگەن بۇ ئوبرازنىڭ ئاساسىدا رېئالىستىك ھەقىقەت، مەقسەت بار ئىدى. مەلۇمكى، نەۋائى ئىلىم - پەننى يۈكسەك قەدىرلەيتتى، ئۇنىڭ كۈچ - قۇدرىتىگە زور باھا بېرەتتى①. تۇرلۇك مۇشكۈلاتلارنى ئالىملارسىز ھەل قىلىش مۇمكىن ئەمەس. دۆلەت ئەربابلىرى ھەر بىر مەسىلىدە ئالىملار بىلەن كېڭىشىشلىرى، ئۇلارغا تايىنىشى كېرەك، سۈھەيلامۇ شۇنداق ئالىملاردىن بىرى. ئۇ مەسلىھەتكە كەلگەن خاقان ۋە فەرھادقا «كېلەچەكنىڭ ئاچقۇچى» نى تاپشۇرىدۇ. ئۇنىڭ كۆرسەتمىلىرى ئاساسىدا فەرھاد ئىسكەندەر تىلسىمىنى ئاچىدۇ، ئەجدىھانى ئۆلتۈرىدۇ. ئەھرەمەننى يېڭىدۇ ۋە چىنغا يېنىپ كېلىپ جاھانناما ئەينىكىدە شىرىننى، ئۆز كېلەچىكىنى كۆرىدۇ.
نەۋائى ئوتتۇرا ئاسىيا، ئىران، كاۋكاز، چىن، ھىندىستان ۋە يۇنان (گرېتسىيە) قاتارلىق قەدىمىي مەدەنىي يۇرتلارنىڭ تارىخى، مەدەنىي بايلىقلىرى بىلەن يېقىندىن تونۇشىدۇ. بۇ يۇرتلار ئۇلارنىڭ ئالىملىرى نەۋائى ئىجادىدىن كەلگەن ئورۇن ئالغان، «فەرھاد ۋە شىرىن» دىكى سۈھەيلانى سۇقرات (سوكرات) ئەرەستۇ (ئارىستوتېل) ۋە ئەفلاتون (پلاتون) قاتارلىق ئۇلۇغ مۇتەپەككۇرلارنى يېتىشتۇرگەن يۇنان ئالىمى سۈپىتىدە تەسۋىرلەيدۇ.

* *

«فەرھاد ۋە شىرىن» دا ياخشىلىق بىلەن يامانلىق، مەرىپەت بىلەن جاھالەت، قەھرىمانلىق بىلەن مۇناپىقلىق، ئادالەت بىلەن رەزىللىك ئوتتۇرىسىدا ئۇزلۇكسىز كۈرەش بولىدۇ. ياخشىلىق ۋە ياخشىلىق كۈچلىرىنى فەرھاد ۋە شىرىن، مېھىنبانۇ ۋە شاپۇر قاتارلىق ئوبرازلار ئۇلگىسىدە مۇجەسسەملەشتۇرگەن شائىر خۇسرەۋ، شىرۇيە، بۇزۇرك ئۇممىد ۋە باشقا سەلبىي ئوبرازلار ئارقىلىق ئىنسان ئۈچۈن ئاپەت كەلتۈرگۈچى ياۋۇز كۈچلەرنى تەسۋىرلەيدۇ. بۇلار ھەرقانداق ياخشىلىق ۋە چىن ئىنسانىي پەزىلەت ۋە ئۇلۇغ مەقسەتلەرنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى، ئۆز شەخسىي مەنپەئىتى يولىدا ھېچقانداق قاباھەت ۋە رەزالەتتىن قايتمايدىغان كىشىلەردۇر.

---

① نەۋائىنىڭ ئۇلۇغبەككە بەرگەن باھاسى ۋە تەرىپىنى ئەسلەڭ.

№1 www.uyghurkitap.com

ئۇلارنىڭ زۇلمى بىلەن ئاۋات جايلار ۋەيران بولىدۇ. تىنچلىق ئورنىنى ئۇرۇش ۋە جاڭجال ئىگىلەيدۇ، مەملىكەت بايلىقى تالىنىدۇ. گۈناھسىز كىشىلەرنىڭ بېشى كېسىلىدۇ. نەۋائى خۇسرەۋ، شىرۋىيە، بۇزۇرك ئۇممىد ۋە باشقا سەلبىي ئوبرازلاردا ئۆز دەۋرىدىكى فېئودال ئاقسۆڭەكلەرنىڭ رېئاكسىئون ئىش - ھەرىكەتلىرىنى، زولۇم - خورلۇقلىرىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ بولۇپمۇ، ئۆزئارا ئۇرۇشلارنى ۋە تېمۇرىيلار ئوتتۇرىسىدىكى تاج - تەخت تالاشلىرىنى قاتتىق قارىلايدۇ. تېمۇرى شاھ ۋە شاھزادىلەرنىڭ بۇزۇقلۇقى ۋە نادانلىقلىرىنى قاتتىق تەنقىد قىلىدۇ. دېمەك، بۇ ئوبرازلار رېئالىستىك ماھىيەتكە ئىگە بولۇپ، 15 - ئەسىر ھاياتى ئۇچۇن تىپىك ئوبرازلاردۇر.

خۇسرەۋ — شەخسىيەتچى، زالىم، نادان پادىشاھ. ئۇنىڭ پۈتۈن قىلمىشى خەلقنى تالاپ بايلىق توپلاشقا، كەيپى - ساپا قىلىشقا قارىتىلغان. ئۇ شىرىننىڭ گۈزەللىكىنى ئاڭلاپ «ئاشىق» بولىدۇ. ئۇنى خوتۇنلىرى قاتارىغا قوشۇۋېلىش بىلەن ئەرمەنىستاننى ئىگىلىۋالماقچى، خەلقنىڭ مال - مۈلكىنى تالان - تاراج قىلماقچى بولىدۇ. فەرھادنىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا، ئۇ «سۆيگۈ سۆزىنىمۇ باشقىلاردىن ئاڭلىۋالغان». بۇ «ئاشىق» پادىشاھ ئۆزىنىڭ ياۋۇز نىيەتلىرىنى قورال كۈچى بىلەن ئەملگە ئاشۇرماقچى بولىدۇ. قورال كارغا كەلمىگەچ، ھىيلە - نەيرەڭنى ئىشقا سالىدۇ. ئىراندا خەلقە قاتتىق جەۋر سالغان خۇسرەۋ ئەرمەنىستاندا يەنىمۇ قاتتىقراق زۇلۇم سېلىشقا باشلايدۇ. نۇرغۇن ئاۋات جايلارنى خاراب قىلىدۇ، كىشىلەرنى قىرىپ تاشلايدۇ، بىراق بۇ زالىم مەقسىتىگە يېتەلمەيدۇ. بۇ ياۋۇز ئىككىنچى بىر ياۋۇزنىڭ — ئۆز ئوغلى شىرۋىيەنىڭ قولىدا ھالاك بولىدۇ.

خۇسرەۋ ئۆزىنى ئاشىق دەپ داۋا قىلىدۇ. شىرىننىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا:

ئەگەر ئاشىق بۇدۇر مەئدۇم خۇشراق،
ۋىسال ئىقبالىدىن مەھرۇم خۇشراق.

بولۇشى كېرەك، خۇسرەۋ — پادىشاھ. بىراق، بۇنداق زالىم ۋە شەخسىيەتچى شاھ، فەرھاد ئېيتقاندەك، يوقىتىلىشى، تاج - تەختى كۈل قىلىنىشى كېرەك.

كېرەككىم جەم بولۇپ تارتىپ سىپەھلەر،
تۇشۇپ سوڭ ئۇيلەكىم ئۆلگەندە شەھلار.
بۇ كۇن خۇسرەۋگە چۇن ئەبرى بەھاران،
قىلىپ ئاھ ئوقلاردىن تىيرى باران.
قىغان ئوتىدىن ئۆرتەپ كىشۋەرىنى،
قۇل ئەيلەپ تاج - تەختۇ ئەفسەرىنى ...

شۇنداق قىلىپ، نىزامى ۋە خۇسرەۋ دەھلىۋى داستانلىرىدا ئىجابىي ئوبراز سۈپىتىدە تەرىپ ۋە تەۋسىپ قىلىنغان خۇسرەۋ، نەۋائى داستانلىرىدا سەلبىي ئوبراز قىلىپ بېرىلىدۇ. خۇسرەۋنى سەلبىي ئوبراز سۈپىتىدە تەسۋىرلەش ۋە ئۇنى پاش قىلىش داستانىنىڭ رېئالىستىك ئەھمىيىتىنى چوڭقۇرلاشتۇرىدۇ، رېئال ماھىيىتىنى ئاشۇرىدۇ. چۇنكى نەۋائى خۇسرەۋ ئوبرازى ئارقىلىق فېئودال ھۆكۈمرانلارنىڭ، جۇملىدىن تېمۇرىيلارنىڭ بىر قاتار سەلبىي تەرەپلىرىنى قاتتىق تەنقىد قىلىدۇ.

شىرۋىيە ئۆز نادانلىقى، ئىنسابسىزلىقى ۋە رەزىللىكى بىلەن ئاتىسى خۇسرەۋدىن قېلىشىمايدۇ. ئۇ شەخسىيەتچى، مەنسەپپەرەس ۋە بەدقىلىق. شىرۋىيە شىرىنغا ئاشىقلىق نىقابى ئاستىدا (ئۇنىڭدا ھەقىقىي سۆيگۈ يوق ئىدى) ئۆز ئاتىسىنى ئۆلتۈرىدۇ. ئەسلىدە ئۇنىڭ

مەقسىتى ئاتسىنىڭ تاج ـ تەختىنى ئىگىلەش ۋە ئەرمەنىستاننى قولغا كىرگۈزۈش ئىدى. ئەمما ئۇ مەقسىتىگە يېتەلمەيدۇ. بەھرامنىڭ ئادىل ھۆجۇمىغا چىداشلىق بېرەلمەي، يېڭىلىپ شەرمەندە بولىدۇ.

نەۋائىنىڭ خۇسرەۋ بىلەن شىرۋىيە ئوتتۇرىسىدىكى پاجىئەلىك نىزاغا زور ئېتىبار بېرىشى بىكار ئەمەس ئىدى. بۇنداق نىزالار تارىختا كۆپ بولغاندەك، نەۋائىنىڭ ياشىغان دەۋرى ئۆچۈنمۇ خاس ئىدى (مەسىلەن: ھۈسەيىن بايقارا ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ئوتتۇرىسىدىكى نىزالار) . نەۋائى شاھ ۋە شاھزادىلەر ئوتتۇرىسىدىكى نىزالارنى سۆكىدۇ. ئۇلارنى ياخشى سۈپەت ۋە خىسلەتلەرنى ئىگىلەشكە، ئىناق بولۇشقا چاقىرىدۇ.

خۇسرەۋ ئۆز ئەتراپىغا ھەييار، ھىيلىگەر ۋە خىيانەتچى كىشىلەرنى يىغىۋالغانىدى. ئۇنىڭ ۋەزىرى بۇزۇرك ئۇممىد، مەككار، يالماۋۇز كەمپىر ۋە باشقىلار شۇلار جۈملىسىدىندۇر[1].

بىر تىيىن ئۈچۈن ھەرقانداق خىيانەت ۋە جىنايەتتىن باش تارتمايدىغان مەككار قاتىللارۇر.

داستاندا فەرھاد ۋە شىرىن كەبى ئىجابىي قەھرىمانلار خۇسرەۋ باشلىق ياۋۇز كۈچلەرنىڭ زۇلۇم ـ زوراۋانلىقى، ھىيلە ـ نەيرەڭى بىلەن ھالاك بولىدۇ. لېكىن، قاچانلا بولمىسۇن ئادالەتنىڭ غەلىبە قىلىشىغا ئىشەنگەن نەۋائى داستاننى ئۈپتىمىستىك روھىدا، شىرۋىيەنىڭ مەغلۇب بولۇشى، ئەرمەنىستاندا ئادالەت ۋە تىنچلىق ئورنىتىلىشى بىلەن تاماملايدۇ.

* *

«فەرھاد ۋە شىرىن» ئىپىك داستاندۇر، باش قەھرىمان فەرھادنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى، ھايات ۋە كۈرەش يولى داستاننىڭ ئاساسىنى، ئۇنىڭدىكى ۋەقەلەرنىڭ مەنبەئى ۋە يۆنىلىش نۇقتىسىنى تەشكىل قىلىدۇ. داستان فەرھاد بىلەن باشلىنىدۇ، فەرھاد بىلەن تاماملىنىدۇ. ھەممە ۋەقەلەر، كۆرەش، توقۇنۇشلار، ئوبرازلار شۇ سەرگۈزەشتە ئاساسىدا پەيدا بولىدۇ ياكى ئۇنىڭغا كېلىپ باغلىنىدۇ. داستاننىڭ سۈژىتى ۋە كومپوزىتسىيىسى مۇرەككەپلىشىپ بارىدۇ.

كۈرەشتە داستان ئاددىي ھايات ۋەقەلىكى بىلەن باشلىنىدۇ. پەرزەندى يوق خاقان ئوغۇل كۆرىدۇ. بالىغا فەرھاد دەپ نام قويىدۇ. شائىر فەرھاد سۆزىنى مۇئەممە يولى بىلەن ئىزاھلاش ئارقىلىق قەھرىمانىنىڭ سۈپەتلىرى ۋە كۈرەش يوللىرىغا ئىشارە قىلىدۇ.

جەمالىدىن كۆرۈنگەچ فەررى شاھى، مۇرەككەپ ئەيلەگەچ فەرھاد تاپتى ...
بۇ فەردىن يارۇدى مەھ تا بە ماھى. بۇ جەۋھەرلەرغە چۈن ئىسناد تاپتى.
قويۇپ يۈز ھىممەتۇ ئىقبالۇ دەۋلەت، ئاڭا فەرزانە فەرھاد ئىسىم قويدى،
ھەم ئول فەر سايەسىدىن تاپتى زىينەت. ھۇرۇفى مەئخەزىن بەش قىسىم قويدى.

---

① نەۋائى داستاندا فەرھادقا گۇل پۇرتىپ، ئۇنى بىھوش قىلغان مەككار (ئەر) ۋە «شىرىن ئۆلدى» دېگەن يالغان گەپنى تارقىتىپ فەرھادنى ھالاك قىلغان كەمپىر ئوبرازلىرى بېرىلگەن. «فەرھاد ۋە شىرىن» سەھنە ئەسىرىدە بۇ ئىككى ئوبراز بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئۇنىڭغا ياسۇمەن، دەپ نام قويغان.

ئۇيغۇر كىتاب نۇر يىلكتى www.uyghurkitap.com

فىراقۇ رەشكۇ ھەجرۇ ئاھ ئىلە دەرد، بىرەر ھەرف ئىبتىدادىن ئەيلەبان فەرد[1].

فەرھادنىڭ گۆدەكلىكى ۋە بالىلىق چاغلىرى ھىلەن چۆچەكلەردىكىدەك پالۋانلىقى، كۈچ-قۇۋۋىتى، پەم - پاراسىتى ۋە ئەقىل - ئىدرىكى ھىلەن تونۇشۇپ، ئۇنىڭغا مېھرى چۈشكەن كىتابخان بۇ «فىراقۇ رەشكۇ ھەجرۇ ئاھ ئىلە دەرد» نىڭ مۇئەممالىرىغا بارغانسېرى قىزىقىدۇ. سۆيۈملۈك قەھرىمانىنىڭ تەقدىرىدىن بىئارام بولىدۇ. لېكىن شائىر كىتابخانىنى بىردىنلا بۇ مۇئەممالىلار ئالىمىگە ئېلىپ كىرمەيدۇ. فەرھاد ئوقۇدى، ھۈنەر ئۆگەندى. بىراق، ئۇ غەمكىن ئىدى. بۇ غەمكىنلىك كۈندىن - كۈنگە كۈچىيىپ بارىدۇ، ئاتا- ئانىسىنىڭ تەختىنى تەقدىم قىلىشىمۇ غەمنى تارقىتىۋېتەلمەيدۇ. فەرھاد نېمىگىدۇر ئىنتىلىدۇ، نېمىلەرنىدۇر ئارزۇ قىلىدۇ. لېكىن، بۇ نېمە؟ تېخى روشەن ئەمەس ئىدى. ئاقىۋەت فەرھاد ئاتىسىنىڭ خەزىنىسىدە سىرلىق ئەينەكتىكى يېزىقنى كۆرۈپ، يۇنانىستانغا قاراپ يولغا چىقىدۇ. ئەجدەرھارلارنى، ئەھرەمەننى يېڭىدۇ، ئىسكەندەر تىلىسمىنى ئاچىدۇ. يۇرتىغا قايتىپ ئۇ تىلىسم ئىچىلغان ئەينەكتە تاغ - تاش كېسىپ سۇ چىقىرىۋاتقان كىشىلەرنى، ئەمگەك ۋە ئىجاد مۇجىزىلىرىنى كۆرسىتىۋاتقان يىگىتنى (ئۆزىنى) ۋە گۈزەل قىزنى (شىرىنىنى) كۆرىدۇ. ئۇنىڭغا ئاشىق بولىدۇ. بۇ سۆيگۈ ئىنسانغا بولغان، ئۇنىڭ بەخت - سائادىتى ۋە پاراۋانلىقى ئۈچۈن بولغان سۆيگۈ ئىدى. بۇ ئۇرۇندا داستاننىڭ تۈگۈنى باشلىنىدۇ. فەرھادئوبرازىنىڭ رېئالىستىك ماھىيىتى راۋاجلىنىپ بارىدۇ. ئۇ ئەجدىھا، ئەھرەمەن قاتارلىق ئەپسانىۋى كۈچلەرگە قارشى كۈرەشكۈچى قەھرىماندىن تاغ - چۆلدە جەۋلان ئۇرۇپ سۇ ئاچقان، خۇسرەۋدەك زالىم ۋە نادان پادىشاھلارغا قارشى مەردانە كۈرەشكەن قەھرىمانغا ئايلىنىپ بارىدۇ. داستاندا يېڭى ۋەقەلەر ۋە كۈرەشلەر سەھنىسىگە يېڭى - يېڭى ئوبرازلار كىرىپ كېلىدۇ. بۇ ۋەقەلەر فەرھاد ۋە شاپۇر، فەرھاد ۋە شىرىن، فەرھاد ۋە مەھىنبانۇ، فەرھاد ۋە خۇسرەۋ، فەرھاد ۋە بەھرام؛ شىرىن ۋە مەھىنبانۇ، شىرىن ۋە فەرھاد، شىرىن ۋە خۇسرەۋ؛ مەھىنبانۇ ۋە شىرىن، مەھىنبانۇ ۋە فەرھاد، مەھىنبانۇ ۋە خۇسرەۋ؛ خۇسرەۋ ۋە شىرىن، خۇسرەۋ ۋە مەھىنبانۇ، خۇسرەۋ ۋە فەرھاد، خۇسرەۋ ۋە شىرۋىيە؛ شىرۋىيە ۋە خۇسرەۋ، شىرۋىيە ۋە شىرىن، شىرۋىيە ۋە بەھرام كومپوزىتسىيە سىزىقلىرىدا راۋاجلىنىدۇ. كومپوزىتسىيە سىزىقلىرىنىڭ ھەممىسى بىرلىشىپ، بىر - بىرسىگە ئۇلىنىپ داستاننىڭ يېگانە - مۇستەھكەم كومپوزىتسىيىسىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدۇ. داستاننىڭ ھەربىر بابى (جەمئىي 53 باب) شۇ كومپوزىتسىيىنىڭ مۇھىم بىر ھالقىسىنى تەشكىل قىلىدۇ.

فەرھاد باشلىق ئىجابىي ئوبرازلار ھىلەن خۇسرەۋ باشلىق سەلبىي ئوبرازلار، ئىنسانىنىڭ دوستلىرى ھىلەن ئۇنىڭ دۈشمەنلىرى ياخشىلىق ھىلەن يامانلىق ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش داستاننىڭ كۈنفلىكتىدۇر. بۇ كۈنفلىكتلارنىڭ ئەينى چاغدا داستان تۈگۈنىنىڭ كۈلمىناتسىيىسى فەرھاد ۋە خۇسرەۋ مۇنازىرىسىدۇر. فەرھاد ۋە شىرىن ھالاك بولىدۇ. لېكىن، داستان تۈگۈنى ئۇلارنىڭ مەنىۋى غەلىبىسى ھىلەن، بەھرام ۋە شىرىنلارنىڭ شىرۋىيەنى يېڭىپ، ئادالەت ۋە تىنچلىق قارار تېپىشى ھىلەن يېپىلىدۇ، ھەل بولىدۇ.

---

① بۇ پارچىدە فەرھاد مۇزىكا ئىزاھ بېرىلگەن: ئا) «فەرھاد» مۇزى «فەررى شاھى» («شاھلىق نۇرى») دىل «فەر» نى «ھىممەت» «ئىقبال» ۋە «دۆلەت» مۇزلىرىنىڭ 1 - ھەرپىنى ئېلىش ۋە بىر - بىرىگە قوشۇشتىن پەيدا بولغان. ب) «فەرھاد» مۇزى «فىراق»، «رەشك»، «ھەجر»، «ئاھ» ۋە «دەرد» مۇزلىرىنىڭ بىرىنچى ھەرپلىرىنىڭ قوشۇلۇشى ھىلەن تۈزۈلگەن.

«فەرھاد ۋە شىرىن» دە نۇرغۇن لىرىك پارچىلار بار. لىرىك مۇقەددىمە لىرىك چېكىنىش ۋە لىرىك خاتىمىلەرمۇ بار. بۇ لىرىك پارچىلار ۋەقەنىڭ مەزمۇنىغا غايىۋى خۇلاسە ياسايدۇ. شائىرنىڭ ئۆز قەھرىمانلىرىغا بولغان مۇناسىۋىتىنى، ئۇنىڭ ئىچكى روھى كەچۈرمىلىرىنى ۋە خاھىش، ئۈمىدلىرىنى ئىپادىلەيدۇ ھەمدە ئېپىزوتلارنى بىر - بىرسىگە باغلايدۇ.

مىسالىلار ئېلىپ كۆرەيلى، لىرىك مۇقەددىمە: داستاننىڭ 8 - بابىدا نەۋائى پايدىلانغان مەنبەلەر ھەققىدە سۆزلەشتىن ئاۋۋال ئۆز قىسمىتى ۋە بەدىئىي ماھارىتىنى لىرىك كەچۈرمىلەر تەرىقىسىدە تەسۋىرلەيدۇ.

ماڭا چۈن تالىئى فەرخۇندە كەۋكەب، مەلەك ئۇۋۇل پەرى بىرلە سۆپۈردى،
بۇ ئەۋج ئۇزرە بىسىات ئەتتى مۇرەتتەب. فەلەك ئەنجۇم سىرىشكىدىن سۇ ئۇردى.

لىرىك چېكىنىش: فەرھاد ئەجدىھانى ئۆلتۈرىدۇ. نەۋائى شۇ ئېپىزوت داۋامىدا ئېيتىدۇ:

نې خۇشدۇر، ئەجدەر ئۆلمەك رەنج بىرلە، قۇياش فەرھادى چۈن تارتىب سىنان تېز،
كىشى قىلماق تەنەئىئۇم گەنج بىرلە ... قارا تاغ ئەجدەرىغە بولدى خۇنرىز.

لىرىك خاتىمە: فەرھادنىڭ دېڭىز سايا‌ھىتى ۋە ئۇنىڭ دېڭىزدىكى تارتقان پالاكەتلىرى ھەققىدە ھېكايە قىلغاچ، شائىر ساقىغا مۇراجىئەت قىلىپ ئېيتىدۇ:

كېتۇر ساقى قەدەھكىم، ناتەۋانمەن، قەدەھ كىشتىسىغە جانىمنى خاس ئەت،
ھەلاكەت بەھرىدە ئازۇردە جانمەن. مېنى بۇ غۇسسە بەھرىدىن خەلاس ئەت.

نەۋائى ئوبرازلىرىنى تەييار ھالدا بەرمەيدۇ. «فەرھاد ۋە شىرىن» ئوبرازلىرى ۋەقەنىڭ ئۆزى بىلەن بىللە، كۆرەش ۋە توقۇنۇشلاردا، ئىزدىنىش ۋە سىناقلاردا ئۆسۈپ راۋاجلىنىپ بارىدۇ. بۇ بىرىنچى نۆۋەتتە داستاننىڭ باش قەھرىمانى فەرھاد ئوبرازىغا تەئەللۇقدۇر. ھەربىر ئوبراز ئىندىۋىدال تەرەپلىرى بىلەن دۇنيا قارىشى، مەقسىتى، كىشىلەرگە بولغان مۇناسىۋەتى، مىجەز خاراكتېرى ۋە تاشقى قىياپىتى بىلەن تەلتۆكۈس مۇجەسسەملىشىدۇ. فەرھاد غەيرىتى، ئىجادكارلىقى، سۆرئىتى، سەمىمىيلىكى، مۇستەھكەم ئىرادىسى ۋە شۇنىڭدەك، كېلىشكەن تاشقى قىياپىتى، كۈچلۈكلۈكى بىلەن، شىرىن گۈزەل خۇلقى، ساداقىتى، قەتئىيلىكى ۋە لاتاپىتى بىلەن، باشقا ئىجابىي ئوبرازلارمۇ ئۆز پەزىلەت ۋە ياخشى خىسلەتلىرى بىلەن گەۋدىلىنىپ، كىتابخانىلارنىڭ مۇھەببىتىنى قازىنىدۇ. سەلبىي ئوبرازلار بولسا زالىملىق، نادانلىق، شەخسىيەتچىلىك ۋە مەككارلىق كەبى يىرگىنچ تەرەپلىرى بىلەن كىتابخانىنىڭ نەپرىتى ۋە غەزىپىنى ئويغىتىدۇ.

خۇسرەۋنىڭ قوپال، سەت تاشقى قىياپىتى ئۇنىڭ زالىملىقىنى يەنمۇ تولۇقراق تەسۋىرلەشكە يارەم بېرىدۇ.

نەۋائى يارىتقان ئوبرازلار ئىچكى روھى دۇنياسى بىلەنمۇ كىتابخانىنىڭ كۆز ئالدىدا مۇكەممەل گەۋدىلىنىدۇ. بۇنىڭغا بولۇپمۇ ئەينەكتە شىرىننى كۆرگەن فەرھادنىڭ ھالىتى، شىرىننىڭ فەرھادقا يازغان مۇڭلۇق، ئەلەملىك مەكتۇبى ۋە باشقىلار ئوچۇق مىسال بولالايدۇ. كىچىك بىر ئېپىزوتنى ئېلىپ كۆرەيلى. مىھنىبانۇ ئەمگەك مۆجىزىلىرى كۆرسەتكەن فەرھادنىڭ بېشىدىن ئۇنچىلەر چاچىدۇ، بىراق شىرىن كۆرۈنمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇلار فەرھادقا

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

تېتىمايدۇ، بەلكى ئۇنچىلەر ئۇنىڭ بېشىغا ياغقان تاشتەك تۇيۇلىدۇ:

ئانىڭ ھەر تامىغە ئەيلەپ نىسارى، سىنۇق باشىغە بولماق لەئلۇ دۇر پاش،
ساچىپ باشىغە نەقدى بىشۇمارى. كۆرۈنۈپ ھەجر ئارا ياغقان كەبى تاش.

نەۋائى قەھرىمانلىرىنىڭ تىلىغىمۇ زور ئېتىبار بېرىدۇ. قەھرىمانلار تىلىدىكى ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيەتلەر ئۇلارنىڭ مەنىۋى قىياپىتىنى يورۇتۇشقا ياردەم بېرىدۇ. مەسىلەن، فەرھاد بىلەن خۇسرەۋنىڭ مۇنازىرىسىنى ئەسلەپ كۆرەيلى. فەرھادنىڭ ئىپادە ئۇسلۇبى، پىكرىنى ئوچۇق - يورۇق ۋە قەتئىي بايان قىلىشى، ئۇنىڭ مۇستەھكەم ئىرادىسى، مەردلىكى ۋە دانالىقىنى چۇشىنىۋېلىشقا ياردەم بەرسە، خۇسرەۋنىڭ ئىپادە ئۇسلۇبى، بولۇپمۇ بۇيرۇق-ۋازلارچە داغدۇغىلىق سۆزلىرى ئۇنىڭ پىكىر ئاجىزلىقى، نادانلىقى ۋە شەخسىيەتچىلىكىنى چۇشىنىۋېلىشقا ياردەم بېرىدۇ. شىرىننىڭ فەرھاقا يازغان مەكتۇبى ئۇنىڭ ياخشى نىيەت، شەپقەت، ھىممەت، سەمىمىيەت ۋە ساداقەت كەبى خىسلەتلىرىنى ئىپادىلەشكە لايىق تىل بىلەن يېزىلغان.

نەۋائى بەدىئىي تەسۋىر ماھىرىدۇر. ئۇ كىشى ئوبرازلىرىنىلا ئەمەس، بەلكى ھاياتنىڭ تۇرلۇك تەرەپلىرى ۋە تەبىئەت مەنزىرىلىرىنى زور ھۆرمەت بىلەن تەسۋىرلەيدۇ. مەسىلەن، قىش پەسلى تەسۋىرلەنگەن تۆۋەندىكى پارچىنى كۆرۈپ باقايلى:

ساۋۇردى چۇن شەھەر بەرگىنى سەرسەر، دەي ئۇستادى نېچۇككىم زەرگەرى چىن،
سۇۋنىڭ سىيمابىنى دەي قىلدى مەرمەر. زىلال ئەتىالى لەۋھىن قىلدى سىيمىن.
ھەۋا داغى بۇلۇتدىن كىيدى سەنجاب، بۇلۇتدىنكىم تامىپ ھەر قەترەئى سۇۋ،
بۇلۇت داغى ھەۋاغە ساچدى سىيماب. بۇرۇدەتدىن ياغىپ ئالەمگە ئىنجۇ ...

مەزمۇنى: قاتتىق شامال دەرەخ (لەر) يوپۇرمىقىنى ئۇچۇردى، قىش سۇ سىمابىنى (سىمابتەك بالقىپ تۇرغان سۇنى) مەرمەر قىلدى، مۇزلاتتى. ھاۋا بولۇتتىن سەنجاب (ئاغماخانغا ئوخشىغان بىر خىل ھايۋان ياكى ئۇنىڭ تېرىسىدىن قىلىنغان جۇۋا) كىيدى؛ بۇلۇت ھاۋاغا سىماب (قار) چاچتى. قىش ئۇستىسى، چىن زەرگىرى كۇمۇشتىن تەخت ياسىغاندەك، قىش ئۇستىسى سۇ (مۇز) دىن تەخت ياسىدى. بۇلۇتتىن تامغان ھەر تامچە سۇ سۇغۇقتىن ئونچە بولۇپ ئالەمگە ياغدى ...

شائىر تەسۋىرىي ئورۇنلاردا بەدىئىي فانتازىيىنى كەڭ ئىشقا سالىدۇ. خەلق ئاغزاكى ئىجادىيىتىدىكى تەسۋىرىي ئۇسلۇبلاردىن ئىلھام ئالىدۇ. مەسىلەن، فەرھادنىڭ ئەجدىھاغا قارشى كۈرەش قىلىشى، ئەھرەمەننى يېڭىشى، ئىسكەندەر تىلسىمىنى ئېچىشى، دېڭىزدا قاراقچىلارغا قارشى كۈرەش قىلىشى ۋە باشقا ئېپىزوتلار بەدىئىي تەسۋىر تەرىپىدىن خەلق چۆچەكلىرى ۋە ئەپسانىلىرىغا بەكمۇ ئوخشاپ كېتىدۇ. تەسۋىرلەرنىڭ تۇزۇلۇشى، تاغدا قانال ئېچىش، فەرھادنىڭ خۇسرەۋ بىلەن بولغان جېڭى ۋە باشقا ئېپىزوتلارمۇ تەسۋىرىي جەھەتتىن زوق بېرىدىغان بولۇپ، كىتابخانىنىڭ كۆز ئالدىدا جانلىق سۈرەتتەك گەۋدىلىنىدۇ.

نەۋائى تەزاد، مۇمتەنئ ۋە جانلاندۇرۇش كەبى بەدىئىي سەنئەت ئۇسۇللىرىنىڭ ئوخشىتىش، مۇبالىغە ۋە مەجاز كەبى بەدىئىي تىل ۋاستىلىرىنىڭ رەڭمۇرەڭ ۋە ئاجايىب يارقىن نەمۇنىلىرىنى يارىتىدۇ. كۆپىنچە بىرنەچچە بەدىئىي ئۇسۇل ۋە تىل ۋاستىلىرىنى بىر ئوبراز ياكى رېئال ۋەقەدە مۇجەسسەملەشتۈرىدۇ. پەلسەپىۋى پىكىر، رېئال ياكى رومانتىك ئارزۇلار

ئاجايىپ گۈزەل ۋە نەپىس بەدىئىي تون كىيىدۇ. بىرنەچچە مىسال كەلتۈرەيلى:

كۆزىدە سۇۋ ۋە لېكىن كۆڭلىدە ئوت،
بولۇپ ھەر ساڑى بولماقتىن كۆزى تۆرت.

(فەرھاد كانالغا سۇ باشلاشقا ماڭماقتا، كىشىلەر كۆپ، لېكىن شىرىن كۆرۈنمەيدۇ. سۇ ياقىلاشقا كېتىۋاتقان فەرھادنىڭ كۆزىدە سۇ كۆڭلىدە ئوت. بىر - بىرىگە زىد بولغان سۇ بىلەن ئوتنى بىللە بېرىش تەزاد ئۇسلۇبىدۇر. «كۆزى تۆرت» بولسا خەلق ئارىسىدا كەڭ تارقالغان تەبىردۇر. تەزادمۇ، بۇ تەبىرمۇ فەرھادنىڭ ھالىتىنى، ئۇنىڭ روھى كىچىرمىلىرىنى تەلتۆكۈس ئىپادىلەشكە خىزمەت قىلىدۇ)

ئانى چاپماققە ئەيلەپ تىشەنى تېز،
بولۇپ ئۇل قەترە سۇۋدىن ئاتەش ئەنگىز.

(بۇ بەيتتىمۇ تەزاد قوللىنىلغان. تىشەنى ئۆتكۈر قىلىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا سۇ بېرىلىدۇ، سۇ ئىككىنچى مەنىگە كۆچۈرۈلىدۇ ۋە تەئەججۈبى شۇكى، سۇدىن كەكىگە سۇ بېرىشىدۇ. ئوت چىقىدۇ)

ئاڭا راكىب ھەمىشە ئول پەرىۋەش،
بولۇپ ئول دىۋە پەيكەر ھەم پەرىكەش.

(شىرىننىڭ تەرىپىدە شائىر ئۇ ئاتنى دىۋىگە شىرىننى بولسا پەرىگە ئوخشىتىدۇ. دىۋە بىلەن پەرى لازىم ۋە مەزلۇمدۇر. دىۋە بولسا پەرىمۇ، پەرى بولسا دىۋىمۇ بولىشى كېرەك.)

ئارىقكىم مۇزدىغە يۇز گەنج بەردىم،
سۇۋى كەلمەي ئىلىك ئاندىن يۇپ ئەردىم.

(سۇيى كەلمىگەن ئۆستەڭدە قول يۇيۇش، يەنى مۇمكىن بولمىغان نەرسىنى مۇمكىن دەپ تەسۋىرلەش مۇمتەنئە ئۇسۇلى دېيىلىدۇ)

چۇ ئول مەھد ئىچرە كىردى سەرۋى گۈلرۇ، مېنىڭدەك ئۇيقۇنى كىم كۆردى جاۋىد،
كۆرەركىم ئېلتىمىش مېھماننى ئۇيقۇ. كى ئويغانماي يېتىپ، باشىغە خۇرشىد.

(فەرھاد ئۆلگەن، شىرىن كېلىدۇ. سەرۋى قامەت، گۈل يۈزلۈك شىرىن كۆردىكى، مېھماننى ئۇيقۇ بېسىپتۇ. فەرھاد ـــ مېھمان. چۈنكى ئۇ مۇساپىر. شۇنىڭ بىلەن بىللە، مۇسۇلمان ئېتىقادىغا ئاساسەن، ئىنسان بۇ دۇنياغا نىسبەتەن بىر مېھمانغا ئوخشاشدۇر. فەرھاد ئۆلگەن. ئۆلۈم گويا بىر ئۇيقۇدۇر. ئۇخلاپ ياتقان ئادەمنىڭ تۆپىسىگە كۈن نۇرى چۈشكەندە ئۇ ئويغىنىپ كېتىدۇ. شىرىن قۇياش. نېمىشقا شىرىندىن ئىبارەت بۇ قۇياش فەرھادنىڭ تۆپىسىدە پەيدا بولغاندا، ئۇ ئويغانمايدۇ؟ چۈنكى فەرھاد ئەبىدى ئۇيقۇدا ئىدى.

پۈتۈن مىسرادا قانچە پەلسەپۋى پىكىر، رېئال ۋەقە ۋە گۈزەل ئوبرازلار بار.

تۈن. قاتتىق يامغۇر ياغىدۇ. يامغۇردىن كېيىن:

ياساپ چۇن ئول سۇدىن ئەيلەپ تەۋەھھۇم،
ياكى ئاي كېمەسىن كىرمەككە ئەنجۇم.

(ھاۋا ئېچىلىدۇ. يۇلتۇزلار ۋە يېكى ئاي كۆرىنىدۇ. ئاسمان گويا بىر دېڭىز. شۇنچە كۆپ يېغىندىن كېيىن، سۇ دېڭىزىنىڭ پەيدا بولۇشى تەبىئىي ـ دە. يۇلتۇزلار بۇ سۇدا ئېقىپ ياكى چۆكۈپ كەتمەيلى دەپ ئايدىن كېمە ياساپ، ئۇنىڭغا چۇشۇۋالماقچى. يېكى ئاي كېمە شەكلىگە ئوخشايدۇ).

شەجەر گەر بولماسە تاۋۇسى باغى،
نېدىن تاۋۇسدەك ئولدى ئاياغى؟
مەگەر ئاڭلاپ ئۆزىگە ئۇيقۇ چاغىن،
پەرى ئىچرە ئوغۇرلاپ بىر ئاياغىن.

(دەرەخ ـــ باغ تاۋۇسى. ئۇ شاخ ۋە يوپۇرماقلىرى، كۆركەملىكى بىلەن تاۋۇس (تۇز) قا ئوخشايدۇ. ئەگەر شۇنداق بولمىسا، نېمىشقا ئۇنىڭ بەستى تاۋۇسنىڭ پۇتىغا ئوخشايدۇ؟ ئەمما تاۋۇسنىڭ پۇتى ئىككىلىغۇ، دەرەخنىڭ غولى بىر ـ ھە، تاۋۇس ئۇخلىغاندا بىر پۇتىنى پەيلىرىنىڭ ئارىسىغا تىقىۋالىدۇ. دەرەخنىڭ غولى شۇ ھالەتكە ئوخشايدۇ).

كېتۇردىلەر بۇ خىكى بادەپەيھاي،
رەۋان مىندى شەفەق گۈلگۈنىدە ئاي.

(شىرىنىڭ قىزغۇچ رەڭلىك ئاتقا مىنىشى شەفەق ئۇستىدە ئاي كۆرۈنگەنگە، ئات ـــ شەپەق، شىرىن ـــ ئايغا ئوخشىتىلىدۇ.)

كېسىپ ھەر تىشەسى قىلغاچ خەراشى،
فەلەك فىلى يۇكىدەك پارە تاشى.

(فەرھاد قازغان تاشنىڭ ھەر پارچىسى فەلەك پىلىگە ئارتىلغان يۈككە ئوخشايدۇ.)

ئانىڭدەك تىشەدىن سەكرەپ ئۇشاق تاش،
كى نازىر بىر ياغاچدىن قاچ ئۇرۇپ باش.

(فەرھاد كەكسىدىن چاچرىغان تاش پارچىلىرى شۇنداق يىراقتا چاچرايتتىكى، ئۇنىڭ ئىشى بىر ياغاچ (يەتتە كىلومېتىرغا يېقىن) يەردىن تۇرۇپ كۆزەتكەن ئادەم، بېشىغا تاش كېلىپ چۇشمىسۇن دەپ، ئۆزىنى دالدىغا ئالىدۇ.)

بۇنداق مىساللارنى كۆپلەپ كەلتۈرۈش مۇمكىن.

نىزامىي، خۇسرەۋ دېھلىۋى داستانىدەك نەۋائىنىڭ «فەرھاد ۋە شىرىن» داستانىمۇ ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇرب ۋەزنىدە (مەفائىلۇن مەفائىلۇن فەئۇلۇن) شەكلىدە يېزىلغان.

«سۆز سەنئىتىنىڭ گۈلتاجى» دېگەن كىتابتىن نەشرگە تەييارلىغۇچى: **ئابدۇۋۇھىلى خەلپەت**

كروران گۇزىلى ـ ئۇيغۇرلارنىڭ ئانىسى

پيېر دىليانۇئا (فرانسيه)

ئۇلار ئاق تەنلىكلەرمۇ ياكى ئوتتۇرا يەر دېڭىزى تېپىدىكىلەرگە تەۋەمۇ؟ ئۇلار ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ، جۇڭگونىڭ غەربىي قىسمى ــ شىنجاڭدا ياشايدۇ، ئۇيغۇر رايونىدا ھەددى ـ ھېسابسىز نېفىت زاپىسى يەر ئاستىغا كۆمۈلۈپ ياتىدۇ. ئۇ يەردە يەنە ئۇيغۇرلارنىڭ ھىندى ـ ياۋروپا ئېتنىكىسىدىن ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان مۇمىيالارمۇ بار. بۇ تارىخىي ئىز ـ دېرەكلەر سوئالىمىزغا جاۋاب بولالايدۇ.

جۇڭگونىڭ يىراق چېگرا رايونى شىنجاڭنىڭ مەركىزىي شەھىرى ئۈرۈمچى خۇددى بۇ يەردىكى مول نېفىت زاپىسى كەبى چالقىنىپ تۇرماقتا. 3800 يىللىق «ئاپئاق ئايىم» مۇشۇ چالقىنىشلارنىڭ بىر قىسمى. كاشتان رەڭلىك چېچى، دۇگلەك كۆزى، ئاپئاق تېرىسى، ئوتتۇرىدىن ياما ئايرىلغان چېچىغا قاراپ، يەرلىك ئاھالىلەر ئۇنى «ئۇيغۇرلارنىڭ ئانىسى» دەپ ئاتاشقا كۆنگەن. مۇنداقلا قارىماققا مەركىزىي ئاسىيانىڭ كىندىكى شىنجاڭ ئۇنىڭ ئۆز يۇرتى ئەمەستەك كۆرۈنىدۇ. چۈنكى، «كروران گۇزىلى» نىڭ ھاياتى بۇيۇك يىپەك يولىدىكى خاراب بولغان شەھەر كروران بىلەن بىللە تۈگىگەن. 1980 ـ يىلى قۇم ئاستىدىن قوي خرۇمى ۋە يۇڭ توقۇلما كىيىملىرى بىلەن قېزىپ چىقىرىلدى. يېشى 45، بويى 1.65 مېتىر بولۇپ، ھەقىقىي دەۋرى ئۈرۈمچىدىكى مۇزېيدا نامايىش قىلىنىدى.

لېكىن «ئاپئاق ئايىم» تۇرغان شەھەرده ئادەملەر بىلەن لىق تولغان كوچا ـ سوقاقلاردا، كىچىك ئاپتوموبىللار ۋە چوڭ قوش چاقلىق ھارۋىلاردا، نېپىز ئەينەكلىك ماگىزىنلارنىڭ ئالدىدا «بازار ئىگىلىكى سوتسىيالىزمى» نىڭ پولات ـ بېتون بىلەن قوپۇرۇلغان بىنالىرىنىڭ تۇۋىدە، قوۋناق كىشىلەر توپى، قوزىلارنى يېتىلىگەن كىشىلەر ئارىسىدا، ھەرى كۆنىكىدەك تېلېفونلار يېنىدا، پرولېتارىياتنىڭ شەپكىسى ۋە كالتەك توپ تەنھەرىكەتچىلىرىنىڭ شەپكىسىنىڭ ئاستىدا پەقەتلا قىيىسىق كۆزلەر يە بولمىسا بۇغداي ئۆڭ، قارامتۇل چىرايلا كۆزگە چېلىقىدۇ. ئېنىق ياۋروپا تىپىغا مەنسۇپ بۇ ئاق تەنلىك ئايالنىڭ قۇملۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بۇ زېمىن بىلەن قانداق باغلىنىشى بار؟ ئۇ قانداق بولۇپ «سرېدىنىيە ئىمپېرىيىسى» تېررىتورىيىسىده پەيدا بولۇپ قالدى.

بازارلاردا قىزغۇچ چاچلىق، كۆك كۆزلۈك كىشىلەرنى ئۇچرىتقان ئادەم ھەيران قالىدۇ. بۇ كىشىلەر ياۋروپا دېڭىز قاراقچىلىرىغا ئوخشايدۇ. ئۇلار ئارغۇنلار ئەمەس، دەل ئۇيغۇرلار. دۇر. ئەڭ تۆۋەن چەك بىلەن ستاتىستىكا قىلغاندا، ئۇيغۇرلاردا ياۋروپا ئىرقىدىكىلەر 30% نى ئىگىلەيدۇ. ئۇلاردىكى ياۋورپاچە تەق ـ تۇرق، ئۇزاق تارىخىي مەنبە بىلەن مۇناسىۋەتلىك

7 ـ ئەسىرده ئۇلاردىن بىر قىسمى موڭغۇلىيەدىن بۇ يەرگە كەلگەنده، رىۋايەتلەردىكى خەلق ـ توخارلار بىلەن ئۇچراشتى ۋە ئۇلار بىلەن بىرىكىشىپ كەتتى. ئۇيغۇرلارنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرىنى ھندى ـ ياۋروپا ئىرقىدىكىلەرنىڭ بىر تارمىقى دېيىشكە بولىدۇ. خېلى كۆپ كىشىلەر ئۇيغۇرلارنى ئۇيسۇنلارنىڭ ئەۋلادلىرى دەيدۇ. بەزىلەر ئۇيغۇرلارنى يىلقىنى تۇنجى بولۇپ كۆندۇرگەن سكىفلار (ساكلار) نىڭ ئەۋلادلىرى دەپ ھېسابلايدۇ. سكىفلار قارا دېڭىزنىڭ شىمالىدا ياشايدىغان بولۇپ، ئۇلار تارىخچى ھىرودوتقىمۇ مەلۇم ئىدى. 2 ـ ئەسىردىكى ماكودونىيەلىك داڭلىق جۇغراپىيەچى پتولومي ئۆزىنىڭ «جۇغراپىيە» ناملىق كىتابىدا تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ جەنۇبىي قىسمىدا، قارا قۇرۇم تاغ قايراقلىرىنىڭ جىلغىلىرىدا خائۇران سكىفلىرىنىڭ ياشايدىغانلىقىنى قەيت قىلغان. (تەكلىماكانىنىڭ جەنۇبىدىكى، جەنۇبىي يېپەك يولىدىكى قەدىمكى شەھەر خائۇران ـــ كروران؟) پتولومي باشقا سكىفلارنى تەكلىماكانىنىڭ شىمالىغا ۋە تەڭرىتاغنىڭ شىمال ۋە جەنۇب ئېتىكىگە جايلاشقانلىقىنى يازغان. بۇنىڭ ئىچىدە گۇتشېن چۆلىمۇ، ئۇنىڭغا ئۇلىنىپ ئىسسىدون شەھىرىمۇ ۋە بەشبالىق، ھەمدە شىمالىي يېپەك يولىدىكى كارۋانسارايلىرىنىڭ بىرى ـــ ھازىرقى زامانىۋى شەھەر ئۇرۇمچىمۇ بار بولغانىكەن (پتولومىينىڭ ئىلمىي ئەمگەكلىرى فرانسۇز ئالىمى بېرتولو تەرىپىدىن قايتا رەتلەندى)، خەن سۇلالىسىنىڭ بىئوگرافىك ئەسەرلىرىدە (مىلادىيە دىن بۇرۇنقى 2 ـ ئەسىردىن مىلادىيەدىن كېيىنكى 2 ـ ئەسىرگىچە) دۆلەتنىڭ غەربىي بۆلىكىدىكى يېشىل كۆزلۈك، قىزغۇچ چاچلىق «ياۋايىلار» ھەققىدە كىشىنى قانائەتلەندۈرگۈدەك دېرەكلەر ئاز.

ۋەھالەنكى 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا غەربنىڭ ئارخېئولوگلىرى توخارلارنىڭ ھندى ـ ياۋروپا تىلىدا يېزىلغان، قەدىمكى غەربىي ياۋروپادا ياشىغان كېلتىسلارنىڭ تىلىغا يېقىن كېلىدىغان توخارچە بۇددا دىنى ۋەسىقىلىرىنى يېشىپ، تىل ـ يېزىقنىڭ مەنبەيىنى بېكىتىپ ھېچبولمىغاندا، مىلادىيەدىن كېيىنكى 7 ـ ئەسىردىكى توخار ـ ئۇيغۇرلار تىل ـ يېزىقنىڭ، توخار ـ ئۇيغۇرلار مەدەنىيىتىنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلگەن دەۋرىنىڭ مەھسۇلى دەپ قارىدى. ئۇ دەۋردە كرۇراندىكى ئاقسۆڭەكلەر ئائىلىلىرىدىكى رەسىم ـ قائىدىلەرنى بۇددىستلارنىڭ ۋە گرېكلەرنىڭ دەپ ئايرىدى. ئۇ يەردىكى سودىگەرلەرنىڭ كارۋانسارايلىرىغا رىم ۋە جۇڭگوغا جابدۇنۇپ ماڭغان كارۋانچىلار چۈشۈپ ئۆتۈپ، بىزگە لازىملىق ئىسپاتلارنى ئەرەمەي مەنبەلىك ھندى ـ خاروچ يېزىقىدا يېزىپ قالدۇردى. ئەپسۇسكى، بۇ گرېك ـ بۇددىزم مەدەنىيىتى بىزگە يېقىنراق بولغان ئېرامىزنىڭ 4 ـ ئەسىردە توساتتىن غايىب بولدى.

70 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا تەكلىماكان قۇملۇقىدىن يۇز ئەتراپىدا مۇمىيا قېزىۋېلىندى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا «ئۇيغۇرلارنىڭ ئانىسى» مۇ بار بولۇپ، ئۇنىڭ پورترېتى يەرلىك سەنئەتكارلار تەرىپىدىن قايتا يارىتىلدى. ھازىر ئۇرۇمچىنىڭ كوچا ـ سوقاقلىرىدىن، ماگىزىنلارنىڭ ئەينەكلىرىدىن كرۇران گۈزەللىنىڭ سۈرىتىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

قۇم ئارىسىدا ئوبدان ساقلانغان بۇ مۇمىيانىڭ يېلى 20 يىللىق تەتقىقاتتىن كېيىن، 2000 يىلدىن 6000 يىلغىچە (كاربون 14 گە تايىنىپ چېقىرىلغان سان ـ سىفىرلارغا ئاساسلىنىپ) دەپ چېقىرىلدى.

جوڭگولۇق ۋە چەت ئەللىك تەتقىقاتچىلار بۇ مۇمىيا ھەققىدە پۈتۈنلەي ئوخشىمىغان پىكىرده بولۇشتى. چۈنكى مۇمىيالار نېپىز ئەرنلىك (لەۋلىك)، قاڭشارلىق، ئورا كۆزلۈك بولۇپ، شەرتسىزلا ھازىرقى بىر بۆلۈك ئۇيغۇرلارغا ۋە قەدىمكى توخارلارغا ئوخشاش ھندى ـ ياۋروپا ئىرقىدىكىسىدىن ئىدى. بۇ ھەقتە يېقىندا فىلادېلفىيىس ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى، خەنزۇ مەدەنىيەت تارىخىنىڭ مۇتەخەسسىسى ۋېكتور مايېر «بۇ مۇنازىرىسىز گېپىنىيەلىك پاكىت» دېدى.

بىر ئامېرىكان ئالىم تەكلىماكاننىڭ ئارىخولوگىيىلىك نۇقتىلىرىدىن كۆلالچىنىڭ بارماق

ئىزى قالغان دۇلۇك (كاھىش پارچىسى)نى تېپىۋېلىپ ئۆزىنىى ئۆزىتىپ چىققان خەنزۇ ئالىمىدىن ئەۋزەلىي تارىخىنىڭ بۇ كىچىك ئوبرازىنى ئامبىرىكىغا ئېلىپ كېتىپ، تەتقىق قىلىشنى ئۆتۈنگەن. ئامبىرىكان ئالىم ئىختىيارسىز بايقالغان بۇ «ئىمزا» نىڭ ناھايىتى زور ئۇچۇرلارنىڭ قايناري بولىدىغانلىقىغا ئىشەنگەن. بېيجىڭدىكى كەسپىي رەھبەر بولسا، «ئويلاپ كۆرۈڭ، بۇنى ئاق تەنلىكلەر ياسىغان دەپ بېكىتىشكە بولامدۇ؟» دەپ سوراپ قويۇپلا، بۇ قىممەتلىك تېپىلمىنى يانچۇقىغا سالغان.

ياۋروپا ئىرقىغا تەۋە بۇ مۇمىيانىڭ تەكشۈرۈلۈشى ياۋرو ـ ئاسىيا قۇرۇقلۇقىدىكى ئاھالىلەر كۆچۈشى توغرىسىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان قاراشلارنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى. مۇمىيا بىلەن بىللە كۆمۈلگەن ھەر خىل نەرسىلەر ئارىسىدا توقۇلما رەختلەرنىمۇ ئۇچرىتىشقا بولىدۇ. بۇ رەختلەرنىڭ سۈرەت ـ نەقىشلىرىدىكى ئاممىلار گېرمان قەبىلىلىرىنىڭ دەۋرىدە (مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 1 ـ، 2 ـ ئەسىردە) تارىم ۋادىسىغا ئىككى قېتىم يۆتكەلگەنلىكىدىن قالغان نەرسىلەرنىڭكىگە ئوخشايدىغانلىغا تېخنولوگىيىلىك بويىاق ـ سىرلاردىن ھۆكۈم قىلىشقا بولىدۇ. ئۇلارنىڭ كۆچۈشى بىرىنچى قېتىم مىلادىدىن ئىلگىرىكى 2000 ـ يىلىنىڭ دەسلىپىدە، ئىككىنچى قېتىم غەربتىن بىرىنچى قېتىم كۆچكەن دەۋردىن بىرنەچچە ئەسىر كېيىنكى ۋاقىتتا يۈز بەرگەن. بۇ رايونلاردا بېقىلغان يىلقىلارنىڭ دىنىي قائىدىلەر بىلەن كۆمۈلۈشى قارا دېڭىزنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى يىلقىلارنىڭ كۆمۈلۈشىگە ئوخشايدىغانلىقى كىشىلەرنى قىزىقتۇرىدۇ. جەنۇبىي روسىيە ۋە غەربىي قازاقىستان يايلاقلىرىدىكى يېڭى تاش قورال دەۋرى ۋە كېيىنكى يېڭى تاش قورال دەۋرىگە ئائىت ئارخېلوگىيىلىك نۇقتىلاردىكى پالئونتوپولوگىيىلىك تەتقىقاتلاردىن ئىنسانلارنىڭ مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 5 ـ ئەسىردە يىلقىنى كۆندۇرگەنلىكى مەلۇم. كۆرۈڭالايمىزكى شىنجاڭ رايونىدا 3000 يىل ئىلگىرىلا يىلقا ھارۋىلىرى ئىجاد قىلىنغان ۋە كەڭ ياۋرو ـ ئاسىيا يايلاقلىرىدىكى كۆچمەن خەلقلەر تۇرمۇشىدا ئىشلىتىلگەن. ئۇرۇمچىدىكى مۇزېيدا كۆرگەزمە قىلىنغان «زاغۇنلۇق ئادىمى» دىن تېخىمۇ روشەن پاكىتنى كۆرۈڭالايمىز. زاغۇنلۇقتىن چىققان بۇ ئەر جەسەت مىلادىدىن ئىلگىرىكى 1000 يىلدىن ئۇزاق ۋاقىتقا تەۋە بولۇپ، ئۇنىڭ ناھايىتى ياخشى ساقلانغان چىراي شەكلى ئۇ ئەرنىڭ غەرب، ھىندى ـ ياۋروپا ئىرقىنىڭ ئىكەنلىكىنى مۇنازىرىسىز كۆرسىتىپ تۇرىدۇ. تېخىمۇ ھەيران قالارلىقى ئۇنىڭ كىيگەن ئۆتۈكى ھازىرقى ئۇيغۇر يىلقىچىلىرىنىڭ ئۆتۈكىگە بەكمۇ ئوخشايدۇ.

يۇقىرىقىلارنىڭ ھەممىسى ياۋرو ئاسىيا مەدەنىيىتىنىڭ بۆشۈكى مىلادىدىن 3 ـ 5 مىڭ يىل ئىلگىرىلا ياۋرو ـ ئاسىيانىڭ غەربىي يايلاقلىرى ئىكەنلىكىنى، مىلادىدىن تۆت مىڭ يىل ئىلگىرىلا شۇ يەرلەردىكى ئىتتىنىك تەركىبلەرنىڭ قىسمەن قەبىلىلىرىنىڭ مىس، برونزا بىلەن كېيىن تۆمۈر بىلەن قوراللانغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ دېڭىز دولقۇنلىرىدەك بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئۆز ئۇرۇش ھارۋىلىرى بىلەن غەرب، جەنۇب، ۋە شەرق ئوچ يۆنىلىش بويىچە كۆچكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. بۇ خىل شەكىلدە كۆچكەن ھىندى ـ ياۋروپا قەبىلىلىرى ئۆزلىرىنىڭ دەسلەپكى يۇرتلىرىدىن خېلى يىراقلاپ كەتكەن. ياۋرو ـ ئاسىيا يايلاقلىرىنى بويلاپ شەرققە كۆچكەن خەلق تەكلىماكان قۇملۇقىغا بېرىپ توختىغان. ئۇلار دەل توخارلار. دۇر ئۇيغۇرلاردىن بىر قىسمى تارىم ۋادىسىغا مىلادى 7 ـ ئەسىردە كۆچۈپ كېلىپ توخار ئاھالىلىرى بىلەن بىرىكىشىپ كەتكەن. بۇ مەزمۇنلار نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىي جەريانىدا، ياۋرو ـ ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىنىڭ ئىككى چېتىدىن كەلگەن خەلقلەرنىڭ ئۆزئارا باردى-كەلدىنى ئۇزۇپ قويمىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

مەزكۇر ماقالىنى قازاقىستان ئىنفورماتسىيە ـ ئىجتىمائىي پەن مىنىستىرلىقى چىقىرىدىغان «простор» ژۇرنىلىنىڭ 1998 ـ يىللىق 5 ـ سانىدىكى رۇسچە تەرجىمە نۇسخىسىدىن يۈسۈف ئىگەم تەرجىمە قىلدى.

«گۈلزارى بىنىش» ئىجادىي ئەسەرمۇ ياكى تەرجىمىمۇ

پەخرىددىن ئىمىن

مۇشۇ كۈنگىچە ناقىس (مول سابىر بىننى موللا ئابدۇلقادىر) ۋە ئۇنىڭ ئىجادىي ئەمگەكلىرى تونۇشتۇرۇلغان بىرمۇنچە ماتېرىياللاردا ناقىسنىڭ «گۈلزارى بىنىش» ناملىق چوڭ ھەجىملىك شېئىرىي داستانى توغرىلىق «پارس تىلىدىن ئۇيغۇر تىلىغا ئىجادىي ئۆزلەشتۈرۈلۈپ تەرجىمە قىلىنغان . . . » دەيدىغان قاراش ئاساسىي ئورۇندا تۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ. لېكىن، داستاننىڭ ئۆزىنى چوڭقۇرراق تەھلىل قىلىپ قارىغاندا، يۇقىرىدىكى قاراشنىڭ مۇڭاپىق ئەمەس ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغىلى بولىدۇ. ئىجادىي ئەسەر، دېگەن ئۇقۇم بىلەن ئىجادىي تەرجىمە ئەسەر، دېگەن ئۇقۇم ئوتتۇرىسىدىكى پەرق ھەممە ئادەمگە ئايان. ھالبۇكى، بۇ پەرقنى ئېنىق ئايرىش يالغۇز ئۇقۇم مەسىلىسىگە مۇناسىۋەتلىك بولۇپلا قالماي، بەلكى يەنە ئاپتور ۋە ئۇنىڭ نام - شۆھرىتى مەسىلىسىگە مۇناسىۋەتلىكتۇر. جىددىيرەك قىلىپ ئېيتقاندا، بۇ ئاخىر تارىخىي مىراسلارنىڭ تەۋەلىكىدىن ئىبارەت چوڭ مەسىلىگە بېرىپ تاقىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن «گۈلزارى بىنىش» نىڭ ئىجادىي ئەسەر ياكى ئىجادىي تەرجىمە ئىكەنلىكى ھەققىدە ئېنىق ۋە كەسكىن بىر تەبىرنى ئوتتۇرىغا قويۇش سەل قاراشقا بولمايدىغان ئىش.

ناقىس ۋە ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ھەققىدە مەلۇمات بېرىلگەن ماتېرىياللار خېلى كۆپ بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار مەخسۇس تېمىدىكى تەتقىقات ماتېرىياللىرى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، چوڭقۇر ۋە ئومۇمىيۈزلۈك بولۇش دەرىجىسىدىن خېلىلا يىراق بولۇپ، پەقەتلا يۈزەكى ھادىسىلەر ئاساسىدىكى تونۇشتۇرۇش ماتېرىياللىرىدىنلا ئىبارەت. ھادىسىدىن ئۆتۈپ، ماھىيەتكە چوڭقۇر نەزەر سالغاندىلا ئاندىن يۇقىرىدىكى مەسىلىگە قارىتا ئېنىق ۋە توغرا جاۋاب تاپقىلى بولىدۇ.

يۈزەكى قارىغاندا، «گۈلزارى بىنىش» «بەھارى دانىش» نىڭ ئىجادىي تەرجىمىسى، دەيدىغان قاراشقا داستاننىڭ ئۆزىدىكى بەزى مەزمۇنلار ئاساس قىلىنغان بولۇشى مۇمكىن. ھەقىقەتەن، داستاننىڭ مۇناسىۋەتلىك بىرقانچە جايلىرىدا «گۈلزارى بىنىش» نىڭ پارس تىلىدىكى «بەھارى دانىش» بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكى توغرىسىدا تۆۋەندىكىدەك مىسرالار بار:

«ئۆتۈپ مۇنداغ نەچە يىللار، نەچە ئاي،
كېلىپ دېدى ماڭا بىر ئاشنا باي:
«ئالىپ ئېردىم بىرەۋدىن بىر كىتابى
ئىشىتمەي سۆزلەرىن بولدۇم كەبابى.
ئۆزى فارسى ‹بەھارى دانىش› ئاتى،
ئىمىش ھىندۇستاندىن ئەسلى زاتى.»
«ئەگەر بۇ خەستەگە ئەيلەپ تەرەھھۇم
بۇ فارسى تۈركىيغە بولسە تەرەججۇم.»
ئانىڭ چۈن نەسرى ئېردى مۇددەئاسى
ماڭا تۇشمەي قەبۇلىنىڭ ھەۋاسى.
نەچە كۈنلەر ئۆتۈپ كەتتى ئارادىن،
يەنە بىر كۈن كىرىپ كەلدى تالادىن.
داغى قىلدى ئۆزى ھالىنى ئىزھار،
دېدىم ئاخىر ئاڭا: «مەندە نەھەد بار،
كى مۇنداغ ئىش مېنىڭ كەلگەي قولۇمدىن؟
ئازىپ تۇرسام ھەمىشە ئۆز يولۇمدىن.»
بولۇپ ياندى بۇ سۆزدىن ئەسرۇ مەئيۇس
كى يارىلغان كەبى كۆڭلى ئارا كۇس.
تۇرۇپ بىر كۈن خەيال ئەتتىمكى مۇنداغ:
«نې دەپ قۇيدۇم ئۇ بايىنىڭ كۆڭلىگە داغ»
ئىدى ئول بايىنىڭ ئاتى داۋۇد ئاخۇن،
ئېزىلگەندۇر ئانىڭ كۆڭلىدە ئەفيۇن.
دېمەي ئەمدى ئاڭا بىر جەھد ئەيلەي،
رېزىكمەسلىككە ئۆزۈل ئەھد ئەيلەي.»

«بۇ قانتىغ يولغه ئېرسه بولدۇم ئازىم
يېتەرگە فىكرەتىم ھەم بولدى جازىم.»
بۇ يەڭلىغكىم كۆنى قىلدىم تەخەييۇل،
«بەھارى دانىش» نى ھەم تەگەمىۋل.
ئوقۇپ كۆردۇم ئانىلق باشدىن - ئەياغى،
ئىبارەت گۈللاردىن تۈرفە باغى.
دېدىم كۆڭلۈمدەكىم، بولسە بەھاران،
ئاچىلۇر لالەۋۇ گۈللار نەمايان.
قىلىنسە خەتلەرى گەر تۈركي تەھرىر،
ئاچىلسە تۈركي بىرلە فارسى زەنجىر.
گۈلۈر گۈيا بەھار بولغاندا گۈللار،
سەبا بىرلە يۈزىن قىلمىش نەمۈدار.
نەمۈدارۇ نەمايان بولسەگەر زەم
بولۇر بىنىش كۆرۈنگەچ مەئفى مۈبھەم.
مۈنى زەم ئەيلەسە گۈلزارغە ھەس،
بولۇر گۈلزارى بىنىش، ئۇشبۇ سۆز بەس.
سەبەب بۇكىم ئىشتكىل خاس ئىلە ئام،
مۇڭا «گۈلزارى بىنىش» ئەيلەدىم نام.»

لېكىن، بۇ شېئىرلىرى بايانلار «گۈلزارى بىنىش» «باھارى دانىش» نىڭ ئىجادىي تەرجىمىسى ئىكەنلىكىنىڭ ئاساسى بولالمايدۇ. يۇقىرىدىكى مىسرالاردا «گۈلزارى بىنىش» نىڭ ئىجاد قىلىنىشىغا تۈرتكە بولغان ئاساسلىق سەۋەب ۋە شۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك تەپسىلاتلار بايان قىلىنغان: ناقىسنىڭ يېقىن بۇرادەرلىرىدىن داۋۇت ئاخۇنباي ئىسىملىك بىرى، كۆنلەرنىڭ بىرىدە، «باھارى دانىش» ناملىق پارس تىلىدىكى كىتابنى كۆتۈرۈپ كىرىپ، ناقىستىن بۇ كىتابنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ ئىشلەپ چىقىش توغرىلىق ئىلتىماس قىلىدۇ. ناقىس بۇ ئىلتىماسنى قوبۇل قىلمايدۇ. داۋۇت ئاخۇنباي ئىككىنچى قېتىم يەنە شۇ توغرىلىق ئىلتىماس قىلغاندا، ناقىس سىلىق - سىپايىلىق بىلەن بەزى سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ، ئۇنىڭ ئىلتىماسىنى يەنە رەد قىلىدۇ. نەتىجىدە داۋۇت ئاخۇنباي قاتتىق مەيۈسلىنىدۇ. بۇرادىرىنىڭ رەنجىگەنلىكىنى كۆرگەن ناقىسمۇ ئىنتايىن خاتىرجەمسىزلىنىدۇ ۋە ئۆز ئىشىدىن پۇشايمان قىلىپ، بۇرادىرىنىڭ ئىلتىماسىنى ئەملگە ئاشۇرۇشقا بەل باغلايدۇ. شۇنداق قىلىپ، ناقىس «بەھارى دانىش» نى قولىغا ئېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن باشتىن - ئاخىر تونۇشۇپ چىققاندىن كېيىن، ئۇنى تەرجىمە قىلىپ ئەمەس، بەلكى تۈركي (ئۇيغۇر) تىلىدىكى باشقىچە بىر كىتاب قىلىپ يېزىپ چىقماقچى بولىدۇ. يەنى، پارس تىلى باھارىدىكى باغدا ئىچىلغان گۈللەرنى خەس تىكەنلىرىدىن ئايرىپ، ئۇيغۇر تىلى كۆكلىمىدىكى گۈلزارلىققا كۆچۈرۈپ كېلىپ، تىكەنسىز گۈللەرگە ئايلاندۇرۇش نىيىتىگە كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ناقىس، «بەھارى دانىش» نىڭ ئاساسىي مەزمۇنىنى مەنبە قىلىپ يېڭى بىر ئەسەرنى ۋۇجۇدقا چىقىرىدۇ. بۇ نۇقتىنى ئۇنىڭ يۇقىرىدىكى «قىلىنسە خەتلەرى گەر تۈركي تەھرىر، ئاچىلسە تۈركي بىرلە فارسى زەنجىر» دېگەن مىسرالىرىمۇ تولۇق ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. چۈنكى ناقىسنىڭ تەھرىر بىلەن تەرجىمىنى پەرقلەندۈرمەسلىكى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.① ئاخىرىدا ناقىس يەنە، بۇ يېڭى ئەسەرگە «گۈلزارى بىنىش» دەپ نام بەرگەنلىكىنى ئالاھىدە تەكىتلەش ئارقىلىق، داستاننىڭ پارس يازغۇچىسىنىڭ «باھار دانىش» نى ئەمەس بەلكى ئۆزىنىڭ «گۈلزارى بىنىش» ى ئىكەنلىكىنى ۋاستىلىك ھالدا، لېكىن ئېنىق ئۇقتۇرىدۇ. دېمەك، ئاپتور يۇقىرىقىدەك سەۋەبلەرگە بىنائەن داستاندا «گۈلزارى بىنىش» بىلەن «بەھارى دانىش» نىڭ مۇناسىۋىتى ئۇستىدە توختالغان.

يۇقىرىدىكى مەزمۇنلاردىن مۇنداق ئىككى نۇقتىنى پەرەز قىلىشقا بولىدۇ:

بىرىنچىدىن، ناقىس داستاندا «بەھارى دانىش» نى تىلغا ئېلىش ئارقىلىق، بۇرادىرىنىڭ ئىلتىماسىنى قوبۇل قىلغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، ئۇنى خاتىرجەم قىلماقچى ۋە بۇدادىرىنىڭ ئىلتىماسىنىڭ تۈرتكىسى بىلەن ئۆزىنىڭ يېڭى بىر ئەسەرنى ئىجاد قىلغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭغا مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرمەكچى بولغان. بۇنىڭدىن ناقىسنىڭ دوست - بۇرادەرلىك بابىدىكى

① ئەرەبچە «تەھرىر» دېگەن سۆز يازماق، كىتاب يازماق دېگەن مەنىگە ئىگە.

چەكسىز ساداقەتمەن پەزىلىتىنى، بۇنداق ئۇلۇغ پەزىلەتنىڭ كۈتۈلمىگەن ئۇلۇغ نەتىجىلەرگە سەۋەبچى بولىدىغانلىقىنى چۈشىنىۋالغىلى بولىدۇ.

ئىككىنچىدىن، داستان بۇرادىرنىڭ مۇددىئاسى بويىچە نەسرىي شەكىلدە ئەمەس، نەزمى شەكىلدە ئىشلەنگەنلىكى، ئەسەرگە «گۈلزارى بىنىش» دەپ نام بېرىلگەنلىكى توغرىسىدا ئالاھىدە چۈشەنچە بېرىش ئارقىلىق ئۇنىڭ ئۆزگىچە تەمىلىك ئىجادىي ئەسەر ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇرۇش بىلەن، باشقىلارنىڭ بۇ ئەسەرگە «بەھارى دانىش» قا قارىغان كۆز بىلەن ئەمەس، بەلكى «گۈلزارى بىنىش» تىن ئىبارەت يېڭى ئەسەر نۇقتىسىدىن قارىشىنى ئۇمىد قىلغان.

دېمەك، داستاندىكى «گۈلزارى بىنىش» بىلەن «باھار دانىش» نىڭ مۇناسىۋىتى توغرىسىدىكى مەزمۇنلاردىن مۇشۇنداق خۇلاسىنى چىقىرىشقىلا بولىدۇكى، ھەرگىزمۇ «گۈلزارى بىنىش» «بەھارى دانىش» نىڭ ئىجادىي تەرجىمىسى، دېگەن خۇلاسىنى چىقىرىشقا بولمايدۇ.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا، داستاننى ئومۇمىيۈزلۈك تەھلىل قىلىش ئارقىلىق ئۇنىڭ «ئىجادىي ئەسەر» ئىكەنلىكىنى دەللىلەپ چىقىشقا بولىدۇ.

1) داستاننىڭ قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا، داستان تەبىئىي ھالدا ئىككى بۆلۈمدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، پۈتۈن داستاننىڭ ئۇلى بىرىنچى بۆلۈم ئاساسىغا قۇرۇلغان. بىرىنچى بۆلۈم تولۇق ئىشلەنگەن مۇكەممەل ئەسەر بولغان. ئىككىنچى بۆلۈم ئاياغلاشتۇرۇلماي تاشلاپ قويۇلغان، شۇڭا ئىككىنچى بۆلۈم بولمىغان ھالەتتىمۇ، بىرىنچى بۆلۈمنى بىر پۈتۈن ئەسەر دەپ قاراشقا بولىدۇ.

2) ئۇسلۇب جەھەتتىن قارىغاندا، پۈتۈن داستان ناقىسنىڭ خاس ئىجادىيەت ئۇسلۇبىنى گەۋدىلەندۇرۇپ، باشقىلارنىڭ ئۇسلۇبىدىن ئۆزگىچە بولغان ئالاھىدىلىكنى نامايان قىلىپ تۇرىدۇ. ئىككىنچى بۆلۈمدە ناقىسنىڭ ئالاھىدە ئۇسلۇبى ئۆز ئىپادىسىنى تېپىپلا قالماي، ئۇ «بەھار دانىش» ھېكايىلىرىنىڭ ئۆزگىچە ۋە يېڭى ۋارىيانتى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىققان. ئەگەر ئىككىنچى بۆلۈمدىكى ھېكايىلەرنى ناقىسنىڭ ئۇسلۇبى بويىچە قايتىدىن نەسرىيلەشتۈرۈشكە توغرا كەلسە، ئۇ ھالدا، شەيخ ئىنايىتۇللانىڭ «بەھارى دانىش»نىڭ ئوخشىمايدىغان باشقا بىر ئەسەرنىڭ كېلىپ چىقىشقا بولىدۇ.

3) مەزمۇن جەھەتتىن قارىغاندا، بىرىنچى بۆلۈمنىڭ مەزمۇنى پۈتۈنلەي ناقىسنىڭ دۇنيا قارىشى، كىشىلىك قارىشى، ئارزۇ - ئىستەكلىرى ۋە ئىجادىيەت خاھىشىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. يەنى، ئۇنىڭ مەزمۇن دائىرىسى ئىنتايىن كەڭ بولۇپ، دىن، پەلسەپە، ئىجتىمائىي ئەخلاق ۋە ئىلمىي - نەزەرىيىۋى مەسىلىلەردىن ئىبارەت زور تېمىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بىرىنچى بۆلۈمدە بەزىدە ئىجتىمائىي ئەخلاق مەزمۇنىدىكى بىرقانچە مىسرا بىلەنلا پۈتۈن ئىككىنچى بۆلۈمنىڭ مەزمۇنى ئىپادىلەپ بېرىلگەن. ئىككىنچى بۆلۈمنى بولسا ناقىسنىڭ تەنقىدىي رېئالىزملىق ئىجادىيەت خاھىشىنىڭ مەھسۇلى بولغان ئاشۇ مىسرالارنىڭ، مىسال ئۈچۈن كەلتۈرۈلگەن قوشۇمچىسىدىن ئىبارەت، دېيىشكە بولىدۇ. بۇنىڭدىن بۆلەك، داستانىنىڭ بىرىنچى بۆلۈمى بىلەن «بەھارى دانىش» ھېكايىلىرىنىڭ ھېچقانداق ئالاقىسى يوق.

4) داستانغا سەرپ قىلىنغان ئەمگەكنىڭ سالمىقىدىن قارىغاندا، بىرىنچى بۆلۈمگە سىڭدۈرۈلگەن ئەمگەك ناقىسنىڭ خاس ئىجادىي ئەمگىكى بولسا، ئىككىنچى بۆلۈمگە سىڭدۈرۈلگەن ئەمگەك خۇددى بىرەر تەييار مەھسۇلاتنى چۈۋۈپ، بەزى جايلىرىنى ئۆزگەرتكەندىن كېيىن، قايتىدىن قۇراشتۇرۇپ چىققانغا ئوخشايدىغان، بەلكى شۇ مەھسۇلاتنىڭ ماتېرىيالىدەك ماتېرىيال بىلەن يېڭى بىر مەھسۇلاتنى ئىشلەپچىقارغانغا ئوخشاش ئىجادىي ئەمگەكتۇر. دېمەك، ئالدىنقى ئەمگەك بىلەن كېيىنكىسى ئوخشاشلا ئىجادىيەتتۇر. يەنى داستانىنىڭ بىرىنچى بۆلۈمىمۇ، ئىككىنچى بۆلۈمىمۇ ناقىسنىڭ ئىجادىي ئەمگىكىگە مەنسۇپ.

5) داستانىنىڭ ئىككىنچى بۆلۈمىنىڭ، يەنى «بەھارى دانىش» ھېكايىلىرىنىڭ قانداق

سەۋەبلەر بىلەندۇر، داۋاملاشتۇرۇلماي قالغانلىقى نا مەلۇم، لېكىن، داستاننى بارلىق ئالاھە-
دىلىكلىرى بىلەن ئىجادىي ئەسەر سۈپىتىدە مۇقىملاشتۇرۇشقا بولىدۇ.

قىسقىسى، «گۈلزارى بىنىش» نى «گۈلزارى بىنىش» قىلىپ مۇئەييەنلەشتۇرۇپ تۇر-
غىنى ئۇنىڭ بىرىنچى بۆلۈمىدۇر.

كلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىدىكى تەرجىمە ساھەسىدە بىرەر ئەسەرنى ئۇنىڭ مەزمۇنىغا
ئاساسەن ئىجادىي راۋاجلاندۇرۇش - تولۇقلاش، قىسقارتىش ۋە تۈزىتىش - ئىستىدات ۋە
تالانتنىڭ نامايەندىسى، تارىختا بۇنداق مىساللار ناھايىتى كۆپ. ئەمما، بىرەر ئەسەرنىڭ
مەزمۇنىنى ئاساسىي مەنبە قىلىپ، شۇ ئەسەردىكى مەزمۇن بويىچە قايتىدىن ئەسەر ئىشلەش
بولسا ياشقا بىر گەپ، مەسىلەن: مەشھۇر تارىخىي ئەسەر «قىسسەسۇل ئەنبىيا» قۇرئاندىكى
قىسسىلەر ۋە ئەرەبچە تارىخىي مەنبەلەر ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن بولۇپ، بۇنىڭ بىلەن ئۇنى
تەرجىمە ئەسەر دېگىلى بولمايدۇ، سۆزسىزكى، ئۇ رەبغۇزنىڭ ئىجادىي ئەسىرى. مۇستەقىل
پىكىر ۋە خاس ئىجادىيەت ئۇسلۇبىغا ئىگە تالانتلىق شائىر ناقىسنىڭ «بەھارى دانىش» قا
نىسبەتەن ئىجادىي پوزىتسىيىدە بولغانلىقىغا گەپ كەتمەيدۇ. ئەمما، ئۇ ئەزەلدىن مۇستەقىل
ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتقان شائىر بولۇپ، ئۇنىڭ ئەنئەنىۋى تېمىلاردا يازغان
ئەسەرلىرىدە ئىلگىرىكىلەرنىڭ ئەسەرلىرى شائىر ئۈچۈن خام ماتېرىيال سۈپىتىدە خىزمەت
قىلغان. ناقىس بۇ ماتېرىياللارنى بېكىۋاشتىن پىششىقلاپ ئىشلەپ، ئۆز ئۇسلۇبى بويىچە،
ئۆز دىتىغا لايىق يېڭى ئىجادىي ئەسەرلەرنى بارلىققا كەلتۈرگەن. «گۈلزارى بىنىش» نىڭ
بىرىنچى بۆلۈم بەشىنچى ماۋزۇسى مەشھۇر «ئىسرا ۋە مىراج» ھېكايىسى بولۇپ «ئىسلام
مەدەنىيىتى خەزىنىسىدىكى بىر گۈل ھېسابلىنىدىغان» بۇ رىۋايەتنى ھەممىدىن ئاۋۋال ئىبنى
ئىسھاق دېگەن ئادەم ھېكايە شەكلىدە بايان قىلغان ۋە بۇ ھەقتە ناقىستىن بۇرۇن ئىلگىرى-
كىيىن بولۇپ قىرىقتىن ئارتۇق ھەر خىل ئەسەرلەر نەشر قىلىنغان. ناقىسنىڭ «ئىسرا ۋە
مىئراج» ھەققىدىكى ھېكايىسى ئەنە شۇلارنىڭ بىرى ۋە نادىرلىرىدىن بولۇش سۈپىتى بىلەن،
ئۇنىڭ خاس ئىجادىيىتى بولۇپ، ھەرگىزمۇ ئىبنى ئىسھاق ياكى ئىلگىرىكى باشقا بىرەر
ئاپتورنىڭ شۇ مەزمۇندىكى ئەسىرىنىڭ ئۆزلەشتۇرۇلگەن تەرجىمىسى ئەمەس.

ئاخىرقى يەكۈن شۇكى، خۇددى ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «فەرھاد ۋە شىرىن» داستانىنى
نىزامى گەنجىۋى ياكى خۇسرەۋ دېھلىۋىنىڭ «خۇسرەۋ ۋە شىرىن» ناملىق داستانلىرىنىڭ
ئىجادىي تەرجىمىسى، دېيىش توغرا بولمىغاندەك، ناقىسنىڭ «گۈلزارى بىنىش» داستانىنى
پارس يازغۇچىسى شەيخ ئىنايىتۇللانىڭ «باھارى دانىش» ھېكايىلىرىنىڭ ئىجادىي تەرجىمە-
سى، دېيىش توغرا ئەمەس. ئۇنى ئېنىق قىلىپ ناقىسنىڭ ئىلمىي، نەزەرىيىۋى مەسىلىلەر
بايان قىلىنغان ئىجادىي ئەسىرى، دەپ مۇقىملاشتۇرۇش كېرەك.

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

1. «گۈلزارى بىنىش»، «بۇلاق» ژۇرنىلى 1989 - يىلى 4 - سان، شىنجاڭ خەلق
نەشرىياتى نەشرى.
2. «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدىن نامايەندىلەر» ئىمىنجان ئەخمىدى. شىنجاڭ خەلق
نەشرىياتى 1996 - يىلى نەشرى.
3. «ئىسلام مەدەنىيىتىگە دائىر بىلىملەر»، مىللەتلەر نەشرىياتى 1995 - يىل نەشرى.

www.uyghurkitap.com

مەڭگۈ تاشلاردىكى قەھرىمانلىق روھى

خەيرۇللا كامىل

ئۇيغۇر يازما ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى نەمۇنىسى بولغان مەڭگۈ تاشلار ئۆزىنىڭ قەدىمىيلىكى، ئەدەبىي ۋە تارىخي قىممىتىنىڭ يۇقىرىلىقى، ئاجايىپ ئىسىل بەدىئىي ئۇسلۇبى، ئۆزگىچە ئەدەبىي شەكلى، مەزمۇندا پارلاپ تۇرغان ۋەتەنپەرۋەرلىك، خەلقپەرۋەرلىك ۋە ئاجايىپ قەھرىمانلىق روھى بىلەن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى خەزىنىسىدە ئۆچمەس يۇلتۇزدەك جۇلالىنىپ تۇرىدۇ.

مەڭگۈ تاشلارنىڭ كۆپچىلىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەجدادلىرى تەرىپىدىن تۇرك قاغانلىقى ۋە ئۇرخۇن - ئۇيغۇر قاغانلىقى دەۋرىدە تاشلارغا ئويۇلغان ئۆز دەۋرىنىڭ تارىخي رېئاللىقىدىن گۈزەللىك بەرگۈچى مۇھىم هۆججەت، شۇنداقلا شۇ دەۋرلەردىكى تىل - ئەدەبىياتنىڭ يېگانە ماتېرىيالى هېسابلىنىدۇ. مەڭگۈ تاشلار سان جەهەتتىن خېلى كۆپ. لېكىن بىرقەدەر تولۇق ساقلىنىپ قالغان، مۇكەممەل، شۇنداقلا ئەدەبىيات تارىخىدا كۆپرەك تىلغا ئېلىنىدىغانلىرى: «تونيۇقۇق مەڭگۈ تېشى» (712 - 716 - يىللار)، «كۆل تېگىن مەڭگۈ تېشى» (732 - يىللار)، «بىلگە قاغان مەڭگۈ تېشى» (735 - يىللار)، «مويۇنچۇر مەڭگۈ تېشى» (759 - يىللىرى) قاتارلىقلار بولۇپ، مەن بۇ ماقالەمدە مۇشۇلارنى ئاساس قىلىپ كۆزقارىشىمنى ئىسپاتلىماقچىمەن.

18 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن تارتىپ باشلانغان مەڭگۈ تاشلار هەققىدىكى ئىلمىي تەتقىقاتنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، بۇ يادىكارلىقلارنىڭ تىل ۋە تارىخي جەهەتتىكى ئەهمىيىتى ئىسپاتلىنىپ كۆرۈنەرلىك زور نەتىجىلەر بارلىققا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن قەدىمكى تۈرك (ئۇرخۇن) يېزىقىدىكى بۇ تاش پۈتۈكلەر تۈركي تىلدا سۆزلىشىدىغان خەلقلەرنىڭ، جۈملىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخ، مەدەنىيەت ۋە تىل - يېزىق تەتقىقاتىنىڭ مۇھىم ماتېرىيالى ۋە نادىر ئۇلگىسى سۈپىتىدە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى خەزىنىسىدىكى قىممەتلىك بايلىق بولۇپ هېسابلاندى.

بۇ يازما يادىكارلىقلار شەكلىنىڭ پۈختىلىقى، تىلىنىڭ ساغلاملىقى، قوللىنىلغان ئاتالغۇلىرىنىڭ مۇقىملىقى ۋە ئېنىقلىقى، تۈزۈلۈشىنىڭ ئىخچاملىقى قاتارلىق جەهەتلىرىدە دىققەتكە سازاۋەر.

مەڭگۈ تاشلارنىڭ مەزمۇنىغا قارايدىغان بولساق، ئۇنىڭدا كۆك تۈرك قاغانلىقىنىڭ گۈللىنىشى ۋە هالاكىتى بايان قىلىنغان بولۇپ، كۆل تېگىن، تونيۇقۇق، بىلگەقاغان، قۇتلۇق بىلگە قاغانلارنىڭ پارچىلىنىپ كەتكەن ئۇششاق قەبىلىلەرنى قۇدرەتلىك هەربىي كۈچ ئاستىغا ئۇيۇشتۇرۇپ، كەڭ دائىرىدە بىرلىككە كەلگەن، كۈچلۈك فېئوداللىق دۆلەت قۇرۇش جەريانىدا ئېلىپ بارغان هەربىي يۈرۈشلىرى، جەمئىيەتنى گۈللەندۈرۈشتىكى ئوينىغان رولى ۋە تۆھپىلىرى تەسۋىرلەنگەن.

مەڭگۈ تاشلار ئۇستىدە ئېلىپ بېرىلغان تارىخ نۇقتىسى ۋە تىل نۇقتىسىدىكى تەتقىقاتلاردىن باشقا يەنە تېخىمۇ ئىنچىكىلىك بىلەن ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقاتلاردىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، بۇ تاش پۈتۈكلەر خاقانلارنىڭ نەسەبنامىسى ۋە تىل ماتېرىيالى بولۇش بىلەن بىرگە، يەنە ئۆز دەۋرىنىڭ بىرىنچى تۈركۈم ئەدەبىي ئەسەرلىرى هېسابلىنىدۇ. مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا ئۇ هەيۋەتلىك قەھرىمانلىق ئىپوسىدىن ئىبارەت. مەڭگۈ تاشلارنىڭ كۆپى

دېگۈدەك ئۆز دەۋرىنىڭ مەشھۇر تارىخىي شەخسلىرى ئۇچۇن ئورنىتىلغان بولغاچقا، مەڭگۈ تاشلار شۇ شەخسنىڭ نامى بىلەن باغلانغان. ئۇلاردا شۇ شەخسلەرنىڭ هايات پائالىيىتى بايان قىلىنىش ئارقىلىق رېئال شەخس ۋە تارىخىي قەھرىمانلارنىڭ ئوبرازى يارىتىلغان. ئۇنىڭدا پارلاپ تۇرغان مەشھۇر شەخسلەرنىڭ ئوبرازىدىن ئاجايىپ قەھرىمانلىق روهى ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ.

تارىخنىڭ تەرەققىياتى ۋە دەۋرنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ، مەلۇم تارىخىي باسقۇچتا شۇ دەۋرنىڭ مەشھۇر شەخسلىرى ۋە قەھرىمانلىرى مەيدانغا كېلىدۇ. مەڭگۈ تاشلاردا بايان قىلىنغان بۇمىن، ئىستەمى، ئېلتەرىش، تونيۇقۇق، كۆل تېگىن، مويۇنچۇرلار دەل ئۆز دەۋرىنىڭ مەشھۇر شەخسلىرى ۋە قەھرىمانلىرىدۇر. ئۇلارنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە ئوتتۇرىغا چىقىشى ئېنگىلس ئېيتقاندەك، تارىخ تەرەققىياتىنىڭ مۇقەررەر مەھسۇلى. مەشھۇر شەخس (ئەرباب) ۋە قەھرىمانلارنىڭ بارلىققا كېلىشى، تارىخىي تەرەققىياتنىڭ مۇقەررەر مەھسۇلى بولۇپلا قالماي، يەنە ئۆز نۆۋىتىدە تارىخنىڭ تەرەققىياتىدا تۇرتكىلىك رول ئوينايدىغان مۇھىم ئامىللاردۇر.

مەڭگۈ تاشلاردىكى مەشھۇر شەخس (خاقان، ۋەزىر) لەرنىڭ ئۆز دەۋرىنىڭ قەھرىمانلىرى ئىكەنلىكىنى ۋە ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدىكى قەھرىمانلىق روهنى مۇئەييەنلەشتۇرۇش ئۇچۇن، ئالدى بىلەن شۇ دەۋرلەردىكى قەھرىمانلىق ئەنئەنىسى ۋە قەھرىمانلىق چۇشەنچىسى ھەققىدە توختىلىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ.

قەدىمكى تۇركىي تىل شېۋىلىرىدە قەھرىمان، جەسۇر، يىگىت ۋە كۇچلۇك دېگەن مەنىدىكى «ئالىپ» سۆزى يەنە بىر خىل ئۇنۇقان ۋە قەبىلە تەشكىلاتى ئىچىدە بىر ئەسكىرىي قاتلامنىڭ نامى سۈپىتىدىمۇ قوللىنىلغان.

ياۋروپا ـ ئاسىيا زېمىنلىرىدا قاتتىق ۋە دائىمىي بىر ئۇرۇش هاياتىنى كەچۈرگەن تۇركىي قوۋملىرى ۋە باشقا ئالتاي قوۋملىرى ئارىسىدا مۇشۇ خىل ئۇقۇمنى ئىپادىلەيدىغان باشقا ئاتالغۇلارمۇ بار. مەسىلەن: ئەسلىدە موڭغۇل تىلىغا مەنسۇپ بولۇپ، كېيىن تۇركىي تىلىغا ئۆزلەشكەن «باغاتۇر» (باتۇر) سۆزى باشقا ئالتاي تىللىرىدا «ئالىپ» نىڭ تەڭدىشى ئورنىدا كەلگەن. تۇركىي تىلىدا، بولۇپمۇ ئوغۇز شېۋىسىدە يەنە مۇشۇ مەنىدىكى «سۆكمەن» سۆزى مەۋجۇت بولۇپ، بۇ سۆز «دۇشمەننىڭ هەربىي سېپىنى بۆسۈپ ئۆتۈش» دېگەن مەنىدە كەلگەن. يەنە بۇ مەنىدە «چاپار» سۆزىمۇ قوللىنىلغان. «ئالىپ» سۆزىنىڭ قەدىمكى ۋە بۈگۈنكى تۇركىي تىل شېۋىلىرىنىڭ هەممىسىدە مەۋجۇد ئىكەنلىكى مەلۇم. ئۇرخۇن ـ يەنسەي يېزىقى ۋە قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى بىلەن يېزىلغان نۇرغۇن ۋەسىقىلەردە بۇ سۆز خاس ئىسىم، سۈپەت ۋە ئۇنۋان سۈپىتىدە ئۇچرايدۇ. شاهزادە كۆل تېگىننىڭ مىنگەن بىر ئېتىنىڭ نامى «ئالىپ ـ شالچى» ئىكەنلىكىمۇ «كۆل تېگىن مەڭگۈ تېشى» دا خاتىرىلەنگەن. قەھرىمان مىنگەن ئاتلارغا بۇنداق نامىلارنىڭ قويۇلۇشى دەۋرداش هەربىي قوۋملارغا ئوخشاش تۇركىي خەلقلەردىمۇ قەدىمىي بىر ئادەت.

«قۇتادغۇبىلىك»، «تۇركىي تىللار دىۋانى» دا ۋە 13 ـ، 14 ـ ئەسىرلەردە تۇزۇلگەن لۇغەتلەردە كۆپ ئۇچرايدىغان بۇ سۆزنى ئوغۇزلارنىڭ كەڭ ئىشلەتكەنلىكى كېيىنكى هۆججەتلەردىن مەلۇم. بۇ قەدىمكى تۇرۇكچە «ئالىپ» (ALip) شەكلىدە ۋە ئاشۇ مەنىدە ئالتاي، ئاباقان، قازاق، قىرغىز شېۋىلىرىدىمۇ هېلىمۇ مەۋجۇت بولۇپ، خاس ئىسىم سۈپىتىدە قەھرىمانلىق هېكايىلىرىدە دائىم ئۇچرايدۇ. مەسىلەن، ئالىپ سالاي، قۇزغۇن ئالىپ، قانتاي ئالىپ، ئالىپ سويان، ئالپامىش دېگەنگە ئوخشاش.

بىز تىلىغا ئالغان تۇركىي قەبىلىلىرى موڭغۇل ئىستېلاسىدىن كېيىنكى چاغلاردا قەھرىمان سۈپىتىدە موڭغۇلچىدىكى «باغاتۇر» سۆزىنى «باتىر» «ماتىر» شەكىللىرىدە قوبۇل

قىلىش بىلەن بىرگە، تېخىمۇ قەدىمكى دەۋرگە تاقىلىدىغان «ئالىپ» (ALP ياكى ALip) سۆزىنىمۇ ساقلاپ كەلدى.

قەدىمكى تۈرك ئەسەرلىرىدە ۋە ئەنئەنىلىرىنى ساقلاپ كەلگەن قەھرىمانلىق ھېكايىلىرىدە بۇ «ئالىپ» ئۇنۋانى قەدىمدىن تارتىپ ئۇچراپ تۇرىدۇ. مەھمۇت قەشقىرى ئىرانلىقلار تەرىپىدىن ئافراسىياپ نامى بىلەن ئاتالغان مەنكىبەۋى (ئەپسانىۋى) قەھرىمان — تۈركلەر-نىڭ بۇيۇك ھۆكۈمدارىنى تۈركلەرنىڭ «توڭا ئالىپ» دەپ ئاتايدىغانلىقىنى يازغان. «قۇتادغۇ-بىلىك» داستانىدىمۇ مەشھۇر تۈرك بەگلىرى ئارىسىدا ئالىپ ئەرتوڭانىڭ تىلغا ئېلىنىدىغانلى-قى، تاجىكلارنىڭ بۇ بەگنى ئافراسىياپ دەپ ئاتايدىغانلىقى بايان قىلىنىدۇ. بىرقانچە تۈرك خانلىقلىرى ئۆزىگە مەنسۇپ، دەپ قارايدىغان بۇ قەھرىمانغا ئالىپ ئۇنۋانىنىڭ بېرىلىشى قاراخانىيلار دەۋرىدىمۇ مەۋجۇد. بىز تۈرك ئەنئەنىسىگە تايىنىش نوقتىسىدىن بۇنىڭ قەدىمىي-لىكىنى ئىسپاتلىيالايمىز. تۈرپاندىكى ئالىپ ئاتا مازىرىمۇ بۇ ئۇنۋانىنىڭ تۈركلەردە، جۈملە-دىن ئۇيغۇرلاردىمۇ قەدىمدىن تارتىپ قوللىنىلغانلىقىنىڭ بىر دەلىلىدۇر.

قولىمىزدىكى بارلىق تارىخىي ۋەسىقىلەر ئىسلامىيەتتىن بۇرۇن تۈركىي مىللەتلەر ئارا-سىدا ھەم خاس ئىسىم، ھەم شەرەپ ئۇنۋانى سۈپىتىدە كەڭ قوللىنىلغان «ئالىپ» سۆزىنىڭ ئىسلامىيەتتىن كېيىنمۇ يەنىلا ساقلىنىپ كەلگەنلىكىنى كۆرسەتمەكتە. يەنە بۇ سۆز بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ئالپاغۇ (يىلپاغۇت، ئالپانۇت، ئالپاۋۇت) سۆزىمۇ بار بولۇپ، بۇ كىشى ئىسمى سۈپىتىدە «ئۇرخۇن - يەنسەي مەڭگۈ تېشى» دا كۆرۈلگىنىگە ئوخشاش، يەنە ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ھۆججەتلەردىمۇ ئۇچرايدۇ. بۇ تىپىك «ئالىپ» سۆزىگە ئوخشاش ھەم خاس ئىسىم، ھەم سۈپەت ھەمدە بىر خىل ئۇنۋان نامىدۇر.

قەھرىمان (ئالىپ) ۋە قەھرىمانلىق چۈشەنچىسى تۈركىي خەلقلەر ۋە تۈركىي ھاكىمىيەت-لەردە مۇھىم ئورۇن ئىگىلىگەن. ئارمىيە ۋە ھەربىي مەجبۇرىيەت بۇ ئېتىقاد ۋە چۈشەنچە ئۈستىگە قۇرۇلغان. دۆلەتنىڭ قۇرۇلۇشى، مەۋجۇدلۇقى، يۇكسىلىشىمۇ يەنە بۇ چۈشەنچىگە تايىنىدۇ. تۈركىي خانلىقلىرىنىڭ تايىنىدىغان بىردىنبىر كۈچى ئارمىيە، قەھرىمانلىق ۋە شجائەتتۇر. ئۇنىڭدىن باشقا تۈركلەردە جەڭگە قاتنىشىشنىڭ ئۆزى بىر ئۇلۇغ يېگىتلىك ھېسابلانغان. لېكىن، ھونلار بىلەن كۆك تۈرك ئىمپېرىيىسىدىن بېرى ئالىپلىقتا (قەھرىمانلىقتا) بىر خىل بىلگىلىك ئالاھىدىلىكى ۋە خاراكتېرى قوشۇلغان. يالغۇز تۈرك خانلىقلىرىدىلا ئەمەس، دۇنيا تارىخىدىن ئورۇن ئالغان بارلىق دۆلەتلەردىمۇ ھۆكۈمدارنىڭ شجائەت ۋە جەڭگىۋارلىق مەسىلىسى ئەڭ ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇلاتتى.

«ئالىپ» سۆزى كۆپىنچە «زور ۋە كۈچ» مەنىسىدە قوللىنىلغان. تۈركىي خەلقلەرنىڭ كەڭ ئاسىيا زېمىنىدا قەدىمكى زامانلاردىن بېرى باشتىن كەچۈرۈپ كەلگەن كۈرەشكە تولغان ھايات مۇھىتى، قەھرىمانلىق ۋە جەڭگىۋارلىق ئەنئەنىلىرىنىڭ تۈركىي مىللەتلەرنىڭ ھاياتىدا ئاساسىي ئورۇندا تۇرۇشىغا سەۋەب بولغان. مەسىلەن، «كۆل تېگىن مەڭگۈ تېشى» دىكى تۆۋەندىكى بايانلارغا قاراپ ئۆتەيلى: «ئىنسان بالىسى ئۈستىدە ئاتام - بوۋام بۇمىن خاقان، ئىستەمى خاقان ئولتۇرۇپتۇ. ئۇلار تەختتە ئولتۇرۇپ، تۈرك خەلقىنىڭ ئېلىنى قۇرۇپتۇ ۋە ئۇنىڭ قانۇن تۈزۈمىنى تۈزۈپ بېرىپتۇ. (بۇ چاغدا) تۆت ئەتراپتىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇلارنىڭ دۈشمىنى ئىكەن. قوشۇن چىقىرىپ، تۆت ئەتراپتىكى خەلقنىڭ ھەممىسىنى قولغا كەلتۈرۈپتۇ. ئۆزىگە بويسۇندۇرۇپتۇ. بېشى بارلارنى باش ئۇردۇرۇپتۇ. تىزى بارلارنى تىزلاندۇرۇپتۇ»، «ئۇلار دانا خاقان ئىكەن. باتۇر خاقان (ئالىپ ئەرمىس ئەرىنچ) ئىكەن. بۇيرۇقلىرىمۇ ئېھتىمال دانا بولسا كېرەك، باتۇر بولسا كېرەك. بەگلىرى ۋە خەلقىمۇ سادىق ئىكەن. شۇڭا ئۇلار دۆلەتكە ئەنە شۇنداق ھۆكۈمرانلىق قىلىپتۇ.» مانا بۇلاردىن ئاشۇ خاقانلارنىڭ كۈرەشكە تولغان ھايات مۇھىتىدىكى قەھرىمانلىقىنى ۋە جەڭگىۋارلىقىنى كۆرۈ-

ۋالغىلى بولىدۇ. يوقىرىدا دېگىنىمىزدەك تۈركىي خەلقلەر ۋە ئۇلارنىڭ بىر تەركىبى بولغان كۆك تۈرك خاقانلىرى، جۈملىدىن مەڭگۈ تاشلاردا يېزىلغان خاقانلار ئۇزۇن ئەسىرلەر ئەسناسىدا نۇرغۇن كۆچمەن خانلىقلارنى قۇرغان. ئولتۇراق هاياتتىكى نۇرغۇن مىللەتلەرنى ھاكىمىيەت ئاستىغا ئالغان. بۇ ئاتلىق كۆچمەنلەر ھەممىدىن بۇرۇن ئەسكىرىي تەشكىلاتقا ۋە قەھرىمانلىق خاراكتېرىگە ئەھمىيەت بەرگەن. قەبىلىلەر ۋە قەبىلىلەر كونفىدىراسىيونى (ئىتتىپاقى) ئارىسىدىكى كۈچكى كۈرەشلەر، يات قوۋملەر بىلەن ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇشلار، ھۈجۈملار، ئىستېلا ئۇرۇشلىرى تۈركىي مىللەتلىرى جەمئىيىتىدە ئەڭ يۈكسەك شەرەپ ئورنىنىڭ قەھرىمانلارغا ئاتىلىشىغا شارائىت ھازىرلىغان. كۆچمەن چارۋىچىلىقتىن قول ئۈزۈپ، ئولتۇراق ھاياتقا ئۆتكەن، يەنى شەھەر مەدەنىيىتىگە ئۆتكەن تۈركىي مىللەتلەر (ئۇيغۇرلار) مۇ نەچچە ئەسىرلەپ مۇشۇ قەھرىمانلىق ئەنئەنىلىرىنى ساقلاپ كەلدى. تۈركىي مىللەتلىرى قۇرغان ھەر خىل سىياسىي كۈچلەرنىڭ داۋىمىي ئەسكىرى بىر دۆلەت خاراكتېرىدىكى ساقلاپ كېلىشى قەھرىمانلىق ئەنئەنىلىرىنى ئەسىرلەر بويى جانلىق شەكىلدە داۋاملاشتۇرىدى. ھەرقايسى تۈركىي قوۋملارنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدا، جۈملىدىن ئۇلارنىڭ ھېكايە، چۆچەك، داستان، ماقال ـ تەمسىللىرىدە، قىسقىسى ئەخلاقىي چۈشەنچىلەرنى ئەكس ئەتتۈرگەن بارلىق مەھسۇلاتلىرىدا بۇنى ئۇچرىتىشلى بولىدۇ.

قەھرىمانلارنىڭ ئەڭ قەدىمكى تۈرك قەبىلە تەشكىلاتلىرىدا قەبىلە رەئىسىنىڭ ئەتراپىدا، بولۇپمۇ ئۇرۇشلاردا شىجائەت ۋە يارانقان تۆھپىسى بىلەن ئىمتىيازلىق بىر سىنىپنى تەشكىل قىلغانلىقىنى پەرەز قىلىشقا بولىدۇ. ھەتتا كىچىكىدىن باشلاپ ئوۋلاردا، ئۇرۇشلاردا، تۈرلۈك مۇسابىقىلەردە قەھرىمانلىق كۆرسىتەلمىگەنلەر بۇ سىنىپقا كىرەلمەيتتى. بىر قەھرىمانچىلىك چوڭ ۋە تەسىرى زور ئىشلارنى ئورۇندىغاندا چىقالىسا، قانچىلىك كۆپ دۇشمەن قانچىلىك چوڭ ئىكەنلىكىنى ئالسا، ئۇنىڭ قەبىلە ئىچىدىكى ئورنى شۇنچىلىك يۇقىرى بولاتتى. تۈركىي خەلقلىرى ئىسته ھېسابلىناتتى. بۇنى ئېلىپ بارالمىغان رەئىس (خان) ئۆزىنىڭ قەھرىمانلىرىغا بولغان كونترولللۇقىنى يوقاتقان ھېسابلىناتتى.

يالغۇز تۈركىي مىللەت قەھرىمانلىرى ئۇچۇنلا ئەمەس، دۇشمەنلەرنىڭ قەھرىمانلىرى ئۇچۇنمۇ تۈركىي خەلقلەر ئالاھىدە سۆز ئىشلەتكەن. مەسىلەن: «تونيۇقۇق مەڭگۈ تېشى» دا دۇشمەننىڭ كەلگەنلىكىدىن سۆز ئېچىلغاندا، «كەلگىنى ئالىپ (قەھرىمان) ئىدى» دېيىلىدۇ.

قىسقىسى، مەڭگۈ تاشلار يېزىلغان دەۋرلەردە بولسۇن ياكى تىجارەت، ئىلىم ـ پەن ۋە ئەدەبىيات ئىشلىرىغا بەكرەك ئۆزىنى ئاتىغان ئىسلامىيەتتىن كېيىنكى دەۋرلەردىكى ئۇيغۇرلاردا بولسۇن، قەھرىمانلىق ۋە شىجائەت مۇھىم ئورۇنغا قويۇلغان. شۇنداقتىمۇ ئۇيغۇرچە

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ بىرىكى تورىسى

بەزى ھۆججەتلەردە يالغۇز ئىنسانلارنىڭلا ئەمەس يەنە تەڭرىلەرنىڭمۇ باتۇرلۇقىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلگەن.

دېمەك، يۇقىرىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئەينى دەۋردىكى قەھرىمانلىق ئەنئەنىسى ۋە قەھرىمانلىق چۈشەنچىسى ئاساسىدا مەڭگۈ تاشلاردىكى شەخسلەرنىڭ ۋۇجۇدىدىكى تولۇپ تاشقان جاسارەت، شىجائەت ۋە قەھرىمانلىق روھىنى كۆرۈۋالالايمىز. ئەمدى بۇلارنى مەڭگۈ تاش تېكىستلىرىدىكى مەزمۇنلار بىلەن بىرقۇر تەتبىقلاپ ئۆتەيلى.

ھەرقانداق بىر خاقان (شاھ) لارغا نىسبەتەن تۆۋەندىكى تەلەپلەر ئىنتايىن مۇھىم، يەنى ئۇلارنىڭ ئىدىيىسى ئۆزى رەھبەرلىك قىلىدىغان گۇرۇھنىڭ ئىدىيىسى بىلەن ئوخشاش بولۇشى، ھەرىكىتى تارىخىي تەرەققىياتنىڭ قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن بولۇشى ۋە ماس كېلىشى، ئۆز خەلقىنىڭ ئارزۇ - تەلەپلىرىنى ئورۇندىاپ بېرەلىشى كېرەك. مۇشۇ تەلەپلەر بويىچە ئىش كۆرگەندىلا ئاندىن خەلق ئاممىسىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ مەنپەئىتىگە ۋەكىللىك قىلغان ئاساستا ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملىيەلەيدۇ ۋە ئۆز خەلقىنىڭ باشلامچىسىغا ئايلىنالايدۇ. مەسىلەن: «كۆل تېگىن مەڭگۈ تېشى» دا بۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بايانلار ئۇچرايدۇ. «ئاتام، تاغام قولغا كەلتۈرگەن خەلقلەرنىڭ نام - ئابرۇيىنىڭ يوقاپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن، تۈرك خەلقى ئۈچۈن، تۈنلىرى (خاتىرجەم) ئۇخلىمىدىم. كۈندۈزلىرى (خاتىرجەم) ئولتۈرمىدىم. ئىنىم كۆل تېگىن بىلەن بىللە، ئىككى شاد بىلەن بىللە، ئۆلە تىرىلىشىمگە باقماي تىرىشتىم؛ ئاشۇنداق تىرىشىپ يۈرۈپ خەلقنى ئوت - سۇ قىلمىدىم. ئىناق قىلدىم. ھەر تەرەپكە پىتىراپ كەتكەن خەلق ئۆلە - تىرىلىشىگە قارىماي پىيادە، يېلىك - يالىڭاچ ھالدا قايتىپ كەلدى. خەلقنى باقاي دەپ، شىمالدا ئوغۇزلار، شەرقتە قىتان، تاتابى خەلقى تەرەپكە ... جەنۇبتا تابغاچقا زور قوشۇننى باشلاپ ئون ئىككى قېتىم يۈرۈش قىلدىم. كېيىن تەڭرى مەدەت قىلغانلىقى ئۈچۈن، بەختىم بولغانلىقى ئۈچۈن، تەلىيىم بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۆلۈمگە يۈز تۇتقان خەلقە جان كىرگۈزدۈم. يالىڭاچ خەلقنى تونلۇق، يوقسۇل خەلقنى باي قىلدىم. ئاز خەلقنى كۆپ قىلدىم، (ئۇلارنى كۈچلۈك دۆلىتى بار، كۈچلۈك خاقانى بار خەلقلەردىنمۇ) ياخشىراق ياشايدىغان قىلدىم.» ئۇنىڭدىن باشقا «تونيۇقۇق مەڭگۈ تېشى» دىكى تۆۋەندىكى بايانلارغا قارايلى: «شۇ چاغدىمۇ ئەقىلدارى يەنىلا مەن ئىدىم. ياغىچىسى (تەشكىللىگۈچىسى) يەنىلا مەن ئىدىم. ئېلتەرىش خاقانغا، تۈرك بىلگە خاقانغا، تۈرك بۆگۈ خاقانغا ... قاپاغان خاقان يىگىرمە يەتتە ياش ۋاقتىدا، مەن قاپاغان خاقانغا ياردەملىشىپ، ئۇنى تەختكە ئولتۈرغۇزدۇم. تۈنلىرى خاتىرجەم ئۇخلىيالمىدىم، كۈندۈزى خاتىرجەم ئولتۈرالمىدىم. قىزىل قانلىرىمنى تۆكتۈم. قارا تەرلىرىمنى ئاقتۇردۇم. مەن (دۆلەت) ئىشلىرى ئۈچۈن كۈچۈمنى قوشتۇم. مەن ئۆزۈم يەنە ئاتلىق قوشۇن چىقاردىم. مەن ئوردا قاراۋۇللىرىنى كېچەيتتىم. يېنىپ - يېنىپ تۈرغان دۈشمەنلەرنى بويسۇندۇردۇم. خاقانىم بىلەن بىرگە (كۆپ قېتىم) جەڭگە قاتناشتىم. ئېلتەرىش خاقان تىرىشمىغان بولسا، ئۇنىڭغا ئەگىشىپ مەن تىرىشمىغان بولسام، دۆلەت ۋە خەلق يوق بولغان بولاتتى. ئۇ تىرىشقانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭغا ئەگىشىپ مەن تىرىشقانلىقىم ئۈچۈن، دۆلەت يەنىلا دۆلەت بولدى، خەلق يەنىلا خەلق بولدى.»

مەڭگۈ تاشلارنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك يۇقىرىقىغا ئوخشاش بايانلار كۆپ ئۇچرايدۇ. مەڭگۈ تاشلارنىڭ تىل ئالاھىدىلىكى بويىچە قارىغاندا، بىرىنچى شەخس تىلى بىلەن بايان قىلىنغان بۇ ئابزاسلاردا ۋە ئاشۇ خاقان، ۋەزىرلەرنىڭ ئوبرازىدا مەلۇم دەرىجىدە شەخسىيەتچىلىك ئىدىيىسى كۆرۈلسىمۇ، لېكىن ئۇلارنى ماھىيەت جەھەتتىن پۈتۈنلەي شۇنداق دەپ مۇتلەقلەشتۇرۇۋېتىشكە بولمايدۇ. چۈنكى، ئەينى چاغدىكى يوقىلىش گىرداۋىغا بېرىپ يەتكەن تۈرك ۋە ئۇيغۇر خانلىقىنى قۇرۇش، ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، قەبىلە، قوۋم ئەزالىرىنى، كەڭ خەلقنى سەپەرۋەر قىلىش، قەبىلە ئەزالىرىنىڭ كۈچىنى بىرلەشتۈرۈش

ئارقىلىق دۆلەتنى قۇدرەت تاپقۇزۇش ئۈز نۆۋىتىدە رەھبەرلىك گورنىدىكى ئاشۇ خاقان، ۋەزىر ۋە باشلامچىلاردىن ئىبارەت شەخسلەرنىڭ زىممىسىدىكى مۇشكۈل ۋەزىپە ۋە شەرەپلىك مەجبۇ-رىيەت ھېسابلىناتتى. سەركىسىدىن ئايرىلغان پادىلارنىڭ تەقدىرىنىڭ ياخشى بولمىغىنىغا ئوخشاش، تارىختىن بۇيان ھەرقانداق مىللەت ۋە خەلق ئۈزلىرىنىڭ ھايات ۋە كۈرەشلىرى جەريانىدا قابىلىيەتلىك بىر رەھبىرنىڭ ۋە باشلامچىسىنىڭ بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ ۋە شۇ باشلامچىنىڭ ئەتراپىغا ئۈيۇشۇپ، ئۈزلىرىنىڭ مەنپەئىتىگە ئۇيغۇن بولغان كۈرسەتمىسى ۋە باشلامچىلىقىنى قوبۇل قىلىپ، ئۈيۇشقان قۇدرەتلىك كۈچىنى كۈرسىتىدۇ. ئەگەر ئۇ رەھبەر (خاقان) خەلق ئاممىسىنىڭ ئىرادىسىنى ئەكس ئەتتۇرۇپ بېرەلمىسە، خەلقنىڭ ئارزۇ-تەلەپلىرىنى قاندۇرالمىسا، مۇقەررەر ھالدا خەلق تەرىپىدىن ئاغدۇرۇۋېتىلىدۇ ۋە ئۇنىڭ ئورنىنى ئۇنىڭدىن ئىقتىدارلىق بىرى ئىگىلەيدۇ. بۇ تارىخ تەرەققىياتىنىڭ مۇقەرەر قانۇنىيە-تى. مەڭگۈ تاشلاردىكى بۇمىن، ئىستەمى، ئېلتەرىش، تونيۇقۇق، كۈل تېگىن، مويۇنچۇر قاتارلىق شەخسلەر ئۈز دەۋرىنىڭ ئەقىللىق، باتۇر كىشىلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ قەھرىمانلار يۇقىرىقىدەك شەرت - شارائىتلارنى ھازىرلىغان ئاساستا ئۈز ۋەتىنى، خەلقى ئۈچۈن جان پىدا قىلغان باتۇر قەھرىمان ۋە قابىلىيەتلىك باشلامچىلاردۇر. ئۇلار ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇش، دۆلەتنىڭ قۇرۇلۇشى، مەۋجۇدلۇقى ۋە يۇكسىلىشىدە، شۇنداقلا خەلقنى باياشاتلىققا ئېرىشتۇرۇش يولىدا ئۇلۇغ تۆھپىلەرنى قوشقان مەشھۇر شەخسلەردۇر.

يېغىنچاقلىغاندا، مەڭگۈ تاشلار كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئېسىل ئۈرنىكى، شۇنداقلا مەشھۇر تارىخىي شەخسلەر تەسۋىرلەنگەن، تۇركىلەرنىڭ ئەڭ قەدىمكى قەھرىمانلىقى ئېپوسلىرىنىڭ ئەنئەنىسى بويىچە يېزىلغان قەھرىمانلىق داستانلىرى بولۇپ، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخىدا يۇكسەك قىممەتكە ئىگە.

پايدىلانغان ماتېرىياللار

1) «ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيىسى» 1 - توم.
2) مەخمۇت قەشقىرى: «تۇركىي تىللار دىۋانى» 1 - توم.
3) ب. ئۆگەل: «تۇركلەردە دۆلەت چۈشەنچىسى»، تۇركىيە 1982 - يىلى نەشرى.
4) ئەخمەت جەفەر ئوغلى: «ئۇيغۇرچە سۆزلۈك»، ئىستانبۇل 1934 - يىل نەشرى.
5) م. ف. كوپرولو: «تۇرك ئەدەبىياتىدا دەسلەپكى سوفىزملىق»، ئىستانبۇل 1918-يىلى نەشرى.
6) كالېر: «قەھرىمان ۋە قەھرىمانغا چوقۇنۇش»، شاڭخەي سەنلىەن نەشرىياتى 1996-يىلى ئىككىنچى نەشرى.
7) لى گوشياڭ: «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى»، غەربىي شىمال مىللەتلەر ئىنستىتۇتى نەشرىياتى 1992 - يىلى نەشرى.
8) ئابدۇقەييۇم خوجا، تۇرسۇن ئايۇپ، ئىسراپىل يۇسۇپ: «قەدىمكى ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرىدىن تاللانما»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1983 - يىلى نەشرى.
9) ۋاھىتجان غوپۇر، ئەسقەر ھۇسەين: «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تېزىسلىرى»، مىللەتلەر نەشرىياتى 1987 - يىل نەشرى.
10) غەيرەتجان ئوسمان: «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى قىسقىچە تارىخى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1992 - يىل نەشرى.

خاراكتېرنىڭ قۇرۇلمىسى ۋە تىپلىرى

ئەخمەت ھەمەر

خاراكتېر ــ كىشىلەرنىڭ رېئاللىققا تۇتقان پوزىتسىيىسى ۋە ھەرىكەت شەكلىدە ئىپادە-لىنىدىغان بىرقەدەر تۇراقلىق، شۇنداقلا يادرولۇق ئەھمىيەتكە ئىگە ئىندىۋىدۇئال پسىخىك ئالاھىدىلىكتىن ئىبارەت.

خاراكتېرنىڭ شەكىللىنىشى ــ شەخسنىڭ تۇرمۇشى ۋە ئىجتىمائىي مۇھىتنىڭ تەسىرى-دە تۇراقسىزلىقتىن قېلىپلىشىشقا ئۆتۈشتەك جەريانىنى بېسىپ ئۆتىدۇ. دۇنيا قاراش، ئېتە-قاد، غايە ۋە ئىدىيىۋى نۇقتىئىنەزەرلەر خاراكتېرنىڭ شەكىللىنىشى، تەرەققىي قىلىشى ۋە ئۆزگىرىشى بىلەن زىچ باغلىنىشلىق بولىدۇ، بۇ جەريانداا مۇھىم روللارنى ئويناىدۇ.

يازغۇچىلار ھەر ۋاقىت بىرەر ئادەمنىڭ ئەڭ ماھىيەتلىك، ئەڭ يادرولۇق، ئەڭ ۋەكىل-لىك بولغان خاراكتېر ئالاھىدىلىكىنى تېپىكلىك دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ تەسۋىرلەيدۇ ــ دە، بۇنىڭ بىلەن ئۇ شەخس (پېرسوناژ) نىڭ ئوبرازى ئۇقۇرمەنلەرنىڭ كۆز ئالدىدا شۇنداق جانلىق، روشەن، ھەقىقىي نامايان بولۇپ، ئۇلارنى چوڭقۇر تەسىرلەندۈرىدۇ. مەسىلەن، لۇتفى قەلەمى ئاستىدىكى گۈل، نەۋرۇز قاتارلىقلار؛ سالاھى قەلەمى ئاستىدىكى سابا، بۇلبۇل قاتارلىقلار، نەۋائى قەلەمى ئاستىدىكى پەرھات، خۇسرەۋ، شىرىن، بەھرام، دىلئارام قاتار-لىقلار؛ نىزارى قەلەمى ئاستىدىكى رابىيە، سەئدىن، لەيلى، مەجنۇن قاتارلىقلار؛ زۇنۇن قادىر قەلەمى ئاستىدىكى ئۆمەر شاخىيو، مەتنىياز، سىيىت ماخقا قاتارلىقلار؛ شىكسپىرنىڭ قەلەمى ئاستىدىكى ھاملىت، ساۋ شۆچىننىڭ قەلەمى ئاستىدىكى جيا باۋيۇ، لۇ شۈننىڭ قەلەمى ئاستىدىكى ئاQ قاتارلىقلارنىڭ شۇنداق جانلىق سۈرەتلىنىشى يۇقىرىقى ئاپتۇرلارنىڭ پېرسو-ناژلارنىڭ خاراكتېر ئالاھىدىلىكىنى چىڭ تۇتۇپ، ئۇنىڭغا قارىتا يەنە ئوبرازلاشتۇرۇش ئېلىپ بېرىش ئاساسىدا يارىتىپ چىقىلغان تىپىك ئوبراز بولغانلىقىدا.

پاۋلوپ تەلىماتى شۇنداق قارايدۇكى، ئادەمنىڭ ئالىي نېرۋا پائالىيىتى يالغۇز مىجەزنىڭ بىۋاستە ئاساسى بولۇپلا قالماي، بەلكى يەنە خاراكتېرگە نىسبەتەنمۇ مۇھىم تەسىرلەرنى كۆرسىتىدۇ.

مىجەز بىلەن خاراكتېر بىر ــ بىرىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ ۋە بىر ــ بىرىنى شەرت قىلىدۇ. بەزى خاراكتېر ئالاھىدىلىكلىرى ھەرخىل تېمپېرامېنت تىپىدىكى كىشىلەردە شە-كىللىنىپ قېلىشى، تېمپېرامېنت بۇ ئالاھىدىكىلەرگە پەقەت مەلۇم «تۇس» لا بېرىشى مۇم-كىن. مەسىلەن، ئەمگەكچان خاراكتېرگە ئىگە كىشىلەر ئىچىدىكى كۆپ قانلىقلار روھلۇق چىقىدۇ ۋە زېھنى ئۇرغۇپ تۇرىدۇ، بەلغەم مىجەزدىكىلەر مەشغۇلاتتا ئىنچىكە، پۇختا، ئىشلەم-چان كېلىدۇ.

خاراكتېر ئىنتايىن مۇرەككەپ قۇرۇلمىغا ئىگە بولۇپ، ئىنتايىن مۇرەككەپ ئالاھىدىكە-لەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بەزى پسىخولوگلار خاراكتېرنىڭ ئالاھىدىكىلىرىدىن نەچچە يۈزنى تىزىپ كۆرسىتىدۇ. خاراكتېر قۇرۇلمىسىنى تەھلىل قىلىش دېگىنىمىز، ئۇنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىكىنى ئايرىپ چىقىپ، ئۇلارنىڭ خاراكتېر قورۇلمىسىدىكى ئورنىنى بەلگىلەش، ئۇلار ئارىسىدىكى ئۆزئارا مۇناسىۋەتلەرنى تېپىپ چىقىش، شۇنداقلا بۇ ئارقىلىق خاراكتېرنىڭ ماھىيىتىنى چوڭقۇر ئىگىلەشنى كۆرسىتىدۇ.

مەملىكىتىمىزنىڭ پەنخولوگىيە ساھەسىدىكىلەر خاراكتېر ئاساسەن تۆۋەندىكىدەك تۆت تەرەپ-تىكى ئالاھىدىلىكتىن تەركىب تاپقان دەپ قارايدۇ.

1. رېئالىققا تۇتقان پوزىتسىيە جەھەتتىكى خاراكتېر ئالاھىدىلىكلىرى. كىشىلەرنىڭ رېئالىققا تۇتقان پوزىتسىيە سىستېمىسىدىكى ئايرىم ئالاھىدىلىكلەر بولسا خاراكتېرنىڭ مۇھىم تەشكىلىي قىسمىدۇر. مۇشۇ خىل خاراكتېر ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولغانلار ئاساسەن تۇرلۇك ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنى بىر تەرەپ قىلالايدىغان خاراكتېر ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولغانلار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مەسىلەن، جەمئىيەتكە، كوللېكتىپقا تۇتقان پوزىتسىيە، ئەمگەككە خىزمەتكە بولغان پوزىتسىيە؛ باشقىلارغا ۋە ئۆزىگە تۇتقان پوزىتسىيە قاتارلىقلار. جەمئىيەتكە، كوللېكتىپقا، باشقىلارغا تۇتقان پوزىتسىيە جەھەتتە ئاساسلىقى ئالاقىگە ماھىر بولۇش، ھېسداشلىقى كۈچلۈك بولۇش، باشقىلارغا سەمىمىي، سادىق بولۇش قاتارلىقلار ئىپادىلىنىدۇ.

ئەمگەككە، خىزمەتكە، ئۆگىنىشكە تۇتقان پوزىتسىيىدە ئاساسلىقى ئەمگەكچانلىق ياكى ھۇرۇنلۇق، مەسئۇلىيەتچانلىق ياكى بىخۇدلۇق، ئەستايىدىللىق ياكى بىپەرۋالىق، ئىجادچانلىق ياكى قاتمالللىق، ئىقتىسادچىللىق ياكى ئىسراپخورلۇق قاتارلىقلار ئىپادىلىنىدۇ. ئۆزىگە بولغان پوزىتسىيە جەھەتتە، كەمتەرلىك ياكى مەنمەنلىك، ئۆزىگە ئىشىنىش ياكى ئۆزىنى تۆۋەن چاغلاش قاتارلىقلار ئىپادىلىنىدۇ.

2. خاراكتېردىكى ئىرادە ئالاھىدىلىكى. ئادەمنىڭ ئۆز ھەرىكىتىنى ئاڭلىق تەڭشەش ئۇسۇلى ۋە سەۋىيىسى تەرەپتە ئىپادىلىنىدىغان ئالاھىدىلىكتۇر. ھەرىكەتنى تەڭشەشنىڭ ئاساسى سەۋىيىسىگە، ئوبيېكتىپ ئىپادىلىنىشىگە ئاساسەن، خاراكتېرنىڭ ئىرادە ئالاھىدىلىكىنى پەيدا بولىدۇ: بىرىنچى، ھەرىكەتتىكى نىشاندا ئېنىقلىق بولۇش - بولماسلىقى بىلەن ھەرىكەتنىڭ ئىجتىمائىي قائىدىلەرنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچراش - ئۇچرىماسلىقى جەھەتتىكى ئىپادىلىنىدىغان ئىرادە ئالاھىدىلىكى، مەسىلەن، مۇستەقىللىق، مەقسەتچانلىق، تەشكىلچانلىق، ئىنتىزامچانلىق، چېچىلاڭغۇلۇق، بوشاڭلىق قاتارلىقلار. ئىككىنچى، ھەرىكەتنى ئاڭلىق كونترول قىلىش سەۋىيىسى جەھەتتە ئىپادىلىنىدىغان ئىرادە ئالاھىدىلىكى، مەسىلەن، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش قاتارلىقلار. ئۈچىنچى، جىددىي ۋە قىيىن ئەھۋالغا دۇچ كەلگەندە ئىپادىلىنىدىغان ئىرادە ئالاھىدىلىكى مەسىلەن، سالماقلىق، كەسكىنلىك، باتۇرلۇق، قەيسەرلىك قاتارلىقلار. تۆتىنچى، ئۆزۈن مۇددەتلىك ئۆگىنىش ياكى خىزمەت قىلىش جەريانىدا ئىپادىلىنىدىغان ئىرادە ئالاھىدىلىكى، مەسىلەن، قەتئىي ئىرادىلىك، ئېگىلمەس - سۇنماسلىق قاتارلىقلار.

3. خاراكتېرنىڭ كەيپىيات ئالاھىدىلىكى. ئادەمنىڭ كەيپىيات ھالىتى ئۇنىڭ پۈتكۈل پائالىيىتىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. كەيپىيات ئادەمنىڭ پائالىيىتىگە تەسىر كۆرسەتكەندە ياكى ئادەم كەيپىياتىنى كونترول قىلغاندا، مەلۇم خىلدىكى مۇقىم، دائىم ئىپادىلىنىدىغان ئالاھىدىلىك پەيدا بولىدۇ. بۇنداق ئالاھىدىلىك خاراكتېرنىڭ كەيپىيات ھالىتىنى شەكىللەندۈرىدۇ. خاراكتېرنىڭ كەيپىيات ئالاھىدىلىكى — كەيپىيات پائالىيىتىنىڭ كۈچلۈكلۈكى، مۇقىملىقى، ئۇزاقچە داۋام قىلىشى ۋە يېتەكچى كەيپىيات قاتارلىق تۆت تەرەپتە ئىپادىلىنىدۇ.

4 - خاراكتېرنىڭ ئاقىلانىلىك ئالاھىدىلىكى. كىشىلەرنىڭ سەزگۈ، ئىدراك، خاتىرە، تەپەككۇر ۋە خىيال قاتار بىلىش تەرەپلىرىدە ئىپادىلەنگەن يەككىلىك پەرقىنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، سەزگۈ، ئىدراك تەرەپلەردىن كۆزىتىشنى ئېلىپ ئېيتساق پائالىيەتچان

ئادەمنىڭ خاراكتېرى ئوخشاش بولمىغان تېپلارغا ئىگە. بىر تۈردىكى كىشىلەردە ئورتاق بار بولغان مەلۇم خاراكتېر بەلگىلىرىنىڭ ئالاھىدە بىرىكمىسى خاراكتېر تىپى دەپ ئاتىلىدۇ.

خاراكتېرنى مۇئەييەن پرىنسىپ ۋە ئۆلچەملەرگە ئاساسەن، تېپلارغا ئايرىش بىر كىشى-نىڭ خاراكتېرىدىكى ئاساسلىق ئالاھىدىلىكلەرنى چۈشىنىش ۋە خاراكتېرنىڭ ماھىيىتىنى ئېچىپ بېرىشكە پايدىلىق. ئەگەر مەلۇم بىر كىشى ئەقىل، ھېسسىيات ۋە ئىرادە قاتارلىقلار توغرىسىدا مەخسۇس تۈزۈلگەن پىسخىك فۇنكسىيە سىنىقىدىن ئۆتكەن بولۇپ، سىناق نەتىجە-سى، بۇ كىشىنىڭ مەلۇم بىر خىل فۇنكسىيىسىنىڭ باشقا فۇنكسىيىسىدىن ئېشىپ چۈشكەن-لىكىنى كۆرسەتسە، بۇ كىشى شۇ جەھەتتىكى خاراكتېر تېپىغا مەنسۇپ، دەپ بېكىتىلىدۇ. كەيپىيات تېپلىق خاراكتېردىكى كىشىدە كەيپىيات ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەيدۇ. ئىش ھەرىكىتى ئاسانلا كەيپىياتنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايدۇ. ئىرادە تېپلىق خاراكتېردىكى كىشىدە ئىرادە ئۈس-تۈنلۈكنى ئىگىلەيدۇ، ئۆزىنىڭ ھەرىكىتى تەشەببۇسكار، نىشانى روشەن بولىدۇ. ئەقىل (ئاقىلانىلىك) تېپلىق خاراكتېردىكى كىشىدە ئەقىل ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەيدۇ، ئۆزىنىڭ ھەرىكىتىنى ئەقىل ئارقىلىق ئۆلچەيدۇ ۋە تىزگىنلەيدۇ. بۇ ئۇچ خىل تىپ كۈندىلىك تۇرمۇشتىكى ئەڭ تىپىك خاراكتېر تېپلىرى. ئەمەلىيەتتە كۆپلىگەن كىشىلەر ئارىلىق تېپقا كىرىدۇ.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا يەنە خاراكتېر تېپىنى ئۇنىڭ مايىللىقىغا قاراپ تېپقا ئايرىيدىغان، مۇستەقىللىقى ۋە بويسۇنۇشچانلىقىغا قاراپ تېپقا ئايرىشلارمۇ مەۋجۇد.

سىرتقا مايىل كىشىنىڭ ھېسسىيات ئىپادىسى روشەن بولىدۇ. بۇنداق كىشى ئەركىن، ئۇچۇق - يورۇق، دەرھال بىر قارارغا كېلەلەيدۇ. ئۇششاق - چۈششەك ئىشلارغا كۆز قىرىنى سالمايدۇ. مۇستەقىللىقى كۈچلۈك، ئالاقىگە ماھىر، پائالىيەت قابىلىيىتى يۇقىرى كېلىدۇ، بىراق يەڭگىللىك تەرەپلىرىمۇ ئانچە - مۇنچە كۆرۈنۈپ قالىدۇ. ئىچكە مايىل كىشى ھەممە ئىشتا ئېھتىياتچان كېلىدۇ، ئەتراپلىق، چوڭقۇر پىكىر يۈرگۈزىدۇ. ئەندىشىسى كۆپ، ئەمەلىي ھەرىكىتى كەمچىل، ئالاقىلىشىش دائىرىسى تار، مۇھىتقا ماسلىشىشى قىيىنراق بولىدۇ.

مۇستەقىل تېپقا مەنسۇپ بولغان كىشىلەر تاشقى شەيئىلەرنىڭ تەسىرىگە ئاسان ئۇچرىمايدۇ، ئۇلار قەتئىي ئىشەنچىگە ئىگە بولۇپ، شەيئىلەرگە مۇستەقىل ھۆكۈم قىلالايدۇ، مەسىلە-لەرنى بايقىيالايدۇ ۋە ھەل قىلالايدۇ، ئۆزىنىڭ كۈچ - قۇۋۋىتىنى ئاسان جارى قىلدۇرالايدۇ؟

بويسۇنغۇچى (ئىتائەتمەن)، تېپتىكىلەرنىڭ مۇستەقىل ھەرىكىتى ۋە قارىشى كەمچىل بولىدۇ، بويسۇنۇش ئىدىيىسى كۈچلۈك، باشقىلارنىڭ پىكرىنى شۇبھىسىز قوبۇل قىلىدۇ، جىددىيلىككە تاقابىل تۇرۇش قابىلىيىتى تۆۋەن بولىدۇ.

بۇلاردىن باشقا خاراكتېرنى يەنە دىنىي تېپ، گۈزەللىك تېپى، ئىقتىسادىي تېپ، نەزەرىيە تېپى، قەھرىمان تېپ، فۇنكسىيە تېپى، خىيالچان تېپ قاتارلىقلارغا بۆلۈشمۇ بار. ئەمما بۇ خىل بۆلۈشنىڭ رېئالىقتا گەرچە بەلگىلىك ئاساسلىرى بولسىمۇ، لېكىن بۇ تەتقىقات ئۇستىدە بولۇپ، تېخى كېڭىيىپ ھەم ئۇمۇملىشىپ كېتەلمىدى.

دېمەك، خاراكتېر ھەققىدىكى تەتقىقاتنى ئېلىپ بارغاندا، بولۇپمۇ خاراكتېرنىڭ قۇرۇل-مىسى ۋە ئۇنىڭ تېپلىرى ھەققىدە بەلگىلىك نەزەرىيىۋى چۈشەنچىگە ئىگە بولۇپ، ئۇنى رېئاللىق بىلەن بىرلەشتۈرگەندە، مەسىلەن، تەلىم - تەربىيە جەريانىغا بىرلەشتۈرگەندە ۋە ئەتراپىمىزدىكى كىشىلەر بىلەن ئۇچراشقاندا، ئۆزىمىزنىڭ مۇشۇ ساھەدىكى بىلىمىمىزنى رېئاللىقنىڭ سىنىقىدىن ئۆتكۈزىدىغان بولساق، شۇبھىسىزكى تەلىم - تەربىيىنىڭ ئۇنۇمىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش بىلەن بىرگە، باشقىلار بىلەن بولغان ئىجتىمائىي ئالاقىدىمۇ ئوخشاشلا ياخشى ئۇنۇمگە ئېرىشەلەيمىز. ئەگەر ئۇنى ئەدەبىي ئىجادىيەت ۋە ئەدەبىيات نەزەرىيىسى بىلەن بىرلەشتۈرگەندە، پېرسوناژلار ئوبرازى ۋە ئۇلارنىڭ خاراكتېرىنى يارىتىش، ئۇنى تەھلىل قىلىش، چۈشىنىش جەھەتلەردە ياخشى بولغان ئىقتىدار ۋە ئۇنۇمگە ئېرىشكىلى بولىدۇ.

چۈچە كلەر

شاهى مارانىڭ ئۇزۇكى

بار ئىكەن، يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەن، توق ئىكەن، قەدىمكى زاماندا بىر شەھەردە دۆلەتمەن بىر كىشى بار ئىكەن. ئۇ ئوزۇن يىللارغىچە پەرزەنت كۆرمەي، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا بىر پەرزەنت كۆرۈپتۇ. ئۇنىڭغا ساۋۇت دەپ ئات قويۇپتۇ. ساۋۇت بەك ئەركە ئۆسۈپ، ئوقۇماي، ھۈنەرمۇ ئۆگەنمەي يۈرۈۋېرىپتۇ. بىر كۈنى ئاتا ـ ئانىسى: «ئوغلىمىزنى يا ھۈنەر ئۆگىنىشكە بەرمىدۇق، يا مەكتەپكە بەرمىدۇق، ئۆزىمىز قېرىپ قالدۇق، ئەمدى قانداق قىلساق بولار،» دەپ مەسلىھەتلىشىپتۇ. ئاتىسى:

— ئىككى دوستۇم بار، ئۇلار يۇرت ئاتلاپ سودىگەرچىلىك قىلىدۇ. شۇلارغا قوشۇپ قويايلى، سودىگەرچىلىكنى ئۆگەنسە، سودا قىلغاچ ئۆيىمىزدىكى بىساتىمىزنى ئىشلىتىپ كۈننىنى ئۆتكۈزەر، — دەپتۇ.

ئەتىسى ھېلىقى كىشى سودىگەرلەرنى مېھمانغا چاقىرىپ:

— مېنىڭ بىر ئوغلۇم بار. ئىش كۆرمىگەن، ئەركە ئۆسۈپ قالغان. شۇنى سىلەرگە قوشۇپ، قولىغا پۇل بېرەي، پايدىسى سىلەرنىڭ بولسۇن، ماڭا پەقەت ئوغلۇم ئىش ئۆگەنسىلا بولدى، — دەپتۇ. سودىگەرلەر بۇنىڭغا ماقۇل بوپتۇ. ئۇلار كەتكەندىن باي ساۋۇتقا مىڭ تەڭگە بېرىپ:

— بۇگۈن بازار كۈنى، مانا بۇ پۇلنى ئېلىپ چىقىپ، نېمىنى خالىساڭ، شۇنى ئېلىپ كەل، ئەتە سېنى روم شەھىرىگە سودىگەرچىلىككە ئەۋەتىمەن، — دەپ بازارغا ئەۋەتىپتۇ. ساۋۇت تەڭگىنى يانچۇقىغا سېلىپ، بازارغا كېتىۋاتقاندا بىر ئادەم ئۇچراپ قاپتۇ. ئۇ كىشى بىر ئىت يېتىلىۋالغان بولۇپ، ئىت قىينىلىپ تۇرغان ئىمىش، ساۋۇت ئىتنىڭ ئەھۋالىنى كۆرۈپ، ئىچ ئاغرىتىپ ئىتنى ئۆزىگە بېرىشنى ئىلتىماس قىپتۇ. ئۇ كىشى:

— مەن بىلەن كارىڭ بولمىسۇن، بۇ ئىتنى ئۆلتۈرۈۋېتىمەن، — دەپ ئىتنى كالتەك بىلەن ئۇرۇشقا باشلاپتۇ.

ساۋۇت ئۇنىڭغا چىدىماي:

— نېمە بەرسەم، ئىتنى بېرىسەن؟ — دەپتۇ.

— مىڭ تەڭگە بەرسەڭ، بېرىمەن، — دەپتۇ ئۇ كىشى.

ئاخىر ساۋۇت مىڭ تەڭگىنى ئۇنىڭغا بېرىپ، ئىتنى ئېلىپ ئۆيگە كەپتۇ. ئاتا ـ ئانىسى بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ، ئۇغلىغا قاراپ:

— قېنى بازاردىن نېمە ئېلىپ كەلدىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ. ساۋۇت بازاردا يۈز بەرگەن ئىشلارنى بىر ـ بىرلەپ سۆزلەپ، پۇلغا ئىتنى ئېلىپ كەلگەنلىكىنى ئېيتىپتۇ. ئاتىسى غەزەپلىنىپ ساۋۇتنى ئۇرماقچى بوپتۇ. لېكىن ئانىسى ئوتتۇرىغا چۈشۈپ، ئاتىسىغا تەسەللى

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

بېرىپتۇ. يەنە بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، ئاتىسى ساۋۇتنى چاقىرىپ، ئالدىغا ئولتۇرغۇزۇپ، تەربىيە بېرىپ:

— بۇگۈن ئەمدى ئاۋۇالقىدەك پۇلنى بىكارغا سەرپ قىلما، — دەپ، يەنە مىڭ تەڭگە بېرىپ، بازارغا ئەۋەتىپتۇ. ساۋۇت يولدا بىر كىشىنىڭ مۇشۇكنى مىياڭلىتىپ ئورۇپ، سۆرەپ يۈرگەنلىكىنى كۆرۈپتۇ. مۇشۇك ئۆلەر ھالەتكە كېلىپ قالغانكەن. ساۋۇت بۇ كىشىگىمۇ:

— مۇشۇكنى ماڭا بېرىڭ! — دەپتۇ. مۇشۇكنىڭ ئىگىسى ساۋۇتقا قاراپ:

— يولۇڭغا ماڭ! — دەپ پوپوزا قىپتۇ. ساۋۇت:

— قانچە پۇل بەرسەم، مۇشۇكنى بېرىسىز؟ — دەپتۇ. ئۇ ئادەم:

— مىڭ تەڭگە بەرسەڭ بېرىمەن، — دەپتۇ. ساۋۇت بۇنىڭغىمۇ قولىدىكى مىڭ تەڭگىسىنى بېرىپ، مۇشۇكنى قوتۇلدۇرۇپ ئۆيگە ئېلىپ كەپتۇ. ئاتا ـ ئانىسى قارىسا، ئوغلى بۇ قېتىم ھەممە يېرى قانغا بويالغان بىر مۇشۇكنى كۆتۈرۈپ، دەرۋازىدىن كىرىپ كېلىۋاتقۇدەك. باينىڭ ئاچچىقى كېلىپ، قامچىسىنى ئېلىپ، ساۋۇتنى ئۇرۇپ كېتىپتۇ. ئانىسى چىداپ تۇرالماي بالىنىڭ ئۈستىگە ئۆزىنى ئېتىپتۇ. قولۇم ـ قوشنىلىرى كېلىپ ساۋۇتنى تاياقتىن قوتۇلدۇرۇۋاپتۇ. باي ئىچ ـ ئىچىدىن قايناپ، دەرد ـ ئەلەمگە چىدىماي:

— ئەمدى بۇ بالىدىن ئۈمىد قالمىدى، — دەپ، ساۋۇت بىلەن كارى بولماپتۇ. ھېلىقى ئىت ھاۋشىپ، كېچىسى ئۇخلاتماپتۇ. باي بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ، تېخىمۇ ئاچچىقى كەپتۇ. شۇنداقتىمۇ ئاچچىقىنى ئىچىگە يۇتۇپ يۈرىۋېرىپتۇ، بىر كۈنى ئۆزىچە: «يەنە مىڭ تەڭگە بېرىپ باقاي، بۇ قېتىم نېمە ئېلىپ كېلەركىن» دەپ ئويلاپ، ساۋۇتنى چاقىرىپ:

— بۇ مىڭ تەڭگىنى ئېلىپ بېرىپ سودا قىلىپ كەلگىن، ئاۋۇالقىدەك ئىت ـ مۇشۇك ئېلىپ كەلمىگىن، — دەپ نەسىھەت قىلىپ بازارغا ئەۋەتىپتۇ.

ساۋۇت بازارغا كېتىۋېتىپ بىر كىشىنىڭ بىر يىلاننى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈشكە ئاز قالغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇ كىشىدىن يىلاننى قويۇپ بېرىشنى ئىلتىماس قىپتۇ. بۇ ئادەمنىڭ ئاۋۇالقىلاردەك:

— پۇل بەرسەڭ قويۇپ بېرىمەن، — دەپتۇ. بالىنىڭ رەھىمدىللىكىدىن ئاتىسىنىڭ قىلغان نەسىھىتى ئېسىدىن چىقىپ كېتىپ، تالىشىپ ئولتۇرمايلا، مىڭ تەڭگىگە يىلاننى سېتىۋېلىپ، ئۆيگە قايتىپ كەپتۇ. ئاتىسىمۇ بالىسىنى ساقلاپ تۇرغانىكەن. باي ئوغلىنىڭ بۇ قېتىم بىر يىلاننى كۆتۈرۈپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، غەزەپلەنگەن ھالدا خوتۇنىنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— ئەمدى بالاڭنىڭ ئىت ـ مۇشۇكلىرىنى قولىغا تونقۇزۇپ، ھەيدەپ تاشقا ئىلاجىم قالمىدى. بالىلىق بولۇپ ھەر كۈنى دەرد تارتىپ يۈرگۈچە، بالىسىز ئۆتكۈنىمىز ياخشىكەن، — دەپ ئېىت، مۇشۇك ۋە يىلاننى ساۋۇتنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپتۇ ۋە بىر مۇنچە ئوزۇق ـ تۈلۈك تەييارلاپ بېرىپ:

— ئەمدى ساڭا رۇخسەت، قەيەرگە بارساڭ بارغىن. بىزنىڭ سېنىڭدەك بالىمىز يوق، — دەپ ئۆيدىن ھەيدەپ چىقىرىپتۇ. ساۋۇتمۇ تەقدىرگە تەن بېرىپ، بېشى قايغان، پۇتى تايغان تەرەپكە مېڭىپتۇ. ئۇ قەيەرگە بېرىپ قونسا، ئېت ئاياغ تەرىپىدە، مۇشۇك باش تەرىپىدە، يىلان بولسا قوينىغا كىرىپ ياتىدىكەن. بىرنەچچە كۈندىن كېيىن بۇلارنىڭ ئوزۇق ـ تۈلۈكىمۇ تۈگەپ، بىر تاغقا يېقىنلىشىپ قاپتۇ. بۇ تاغقا يېقىن يەردە بىر بۇلاق بار ئىكەن. ئۇلار بۇلاقنىڭ بويىغا كېلىپ دەم ئېلىشقا ئولتۇرغانىكەن، يىلان ساۋۇتقا:

— ئەي يىگىت، كۆپ غەم قىلما، ماۋۇ كۆرۈنۈپ تۇرغان تاغنىڭ ئۈستىدە ئاتا ـ ئانامنىڭ ماكانى بار. شۇ جايغا مېنى يېگۈنىڭ ئىچىگە سېلىۋېلىپ بارغىن. تاغ ئۈستىدە

چولاق ـ كىچىك يىلانلار چىقىپ، ساڭا خىرىس قىلىدۇ. لېكىن مېنى كۆرۈپ، ئەدەپ ـ ھۆرمەت بىلەن سالام قىلىپ، كەينىگە قاراپ كېتىۋېرىدۇ. ئاخىر سېنى بىر جايدا ساقلىتىپ قويۇپ، ئاتا ـ ئانامنىڭ قېشىغا ئۆزۈم بارىمەن. ئاتام مېنىڭ ئەھۋالىمنى كۆرۈپ يىغلايدۇ. مەن ئاتامغا: «ئەي ئاتا، يىغلىمالك، خۇشال بولۇڭ، مەن ئۆلگەن ئادەم ئىدىم، لېكىن مېنى بىر يىگىت قوتۇلدۇرۇپ قالدى. مېنى مىڭ تەڭگىگە سېتىپ ئېلىپ، قۇتۇلدۇرغان شۇ يىگىتنىڭ ئاتىسى، ئۇنى ئۆيىدىن ھەيدەپ چىقاردى» دەيمەن. شۇ چاغدا ئاتام: «ئەي ئوغلۇم، شۇ بالىنى تېپىپ كەل!» دېسە، ئاندىن كېيىن سېنى ئەگەشتۈرۈپ بارىمەن. سەن ئۇنىڭ ئالدىغا بارغاندىن كېيىن، تەزىم قىلىپ سالام بەر. ئاندىن كېيىن ئاتام ساڭا شەپقەت قىلىپ: «ئەي ئوغلۇم، قانداق تىلىكىڭ بولسا تىلە!» دەيدۇ. شۇ چاغدا سەن: «ئەي يىلان پادىشاھى، ماڭا نېمە كېرەك بولاتتى؟! ئۆزۈم چۆللەردە يۈرسەم، ماڭا بايلىق كېرەك ئەمەس، قولىڭىز-دىكى ئۈزۈكىڭىزنى بەرسىڭىز كۇپايە» دەيسەن. ئۇ يەنە مۇنداق دەيدۇ: «ئەي ئوغلۇم، بۇ ئۈزۈكنى نېمە قىلىسەن؟ تىلىسەڭ دۇنيا تىلىگىن» دەيدۇ. شۇ چاغدا سەن: «ماڭا دۇنيانىڭ لازىمى يوق، مۇشۇ ئۈزۈكىڭىزگە ئىشقىم چۈشتى. شۇنىڭدىن باشقىنى تىلىمەيمەن. بەرمىسە-ڭىز يەنە كېتىۋېرىمەن» دېسەك، ئامالاج شۇ ئۈزۈكنى بېرىدۇ. ئۈزۈكنى ئاتامدىن ئېلىپ قولۇڭغا سالغاندىن كېيىن، كۆڭلۈڭدە قانداق مۇددىئايىڭ بولسا، ئۈزۈككە ئەمىر قىلساڭ، شۇ نەرسە ھاسىل بولىدۇ، ـــ دەپتۇ.

ساۋۇت ئىت بىلەن مۇشۇكنى بۇلاقنىڭ بويىدا قالدۇرۇپ قويۇپ، يىلاننى يېڭىنىڭ ئىچىگە تىقىپ، يېڭىدىن بېشىنى چىقىرىپ قويۇپ، تاغقا چىقىپتۇ. ئەتراپىغا قارىسا، يىلان دېگەندەك، يوغان ـ يوغان يىلانلار زەھىرىنى چېچىپ تۇرغانكەن. بىراق ئۇلار ساۋۇتنىڭ يېڭىدىكى يىلاننى كۆرۈپ، بىردىنلا تەزىم قىلىشىپ، ئارقىسىغا قايتىپ كېتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ بۇلار نۇرغۇن يىلانلارنى ئارىلاپ ئۆتۈپ، بىر ھەيۋەتلىك ئىمارەتنىڭ ئالدىغا كەپتۇ ھېلىقى يىلان يىگىتنى بىر جايغا يوشۇرۇپ قويۇپ، ئۆزى ئىچكىرىسىگە كىرىپ كېتىپتۇ. ئاتىسى ئوغلىنىڭ پۇتۇن بەدىنى قانغا بويۇلۇپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ يىغلاپ، ئوغلىنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ:

ـــ كىم سېنى بۇ ھالغا چۈشۈرۈپ قويدى؟ ـــ دەپتۇ. يىلان ئاتىسىغا:

ـــ ئەي ئاتا، نېمىسىنى سورايسىز. مەن بۇ چاغقىچە ئۆلۈپ كەتكەن بولاتتىم، بىر بىچارە مېنى قۇتۇلدۇرۇپ قالدى. لېكىن ئاتا ـ ئانىسى ئۇنى مېنى مىڭ تەڭگىگە سېتىۋېلىپ، ئۆلۈم گىردابىدىن قۇتۇلدۇرۇۋالغانلىقى ئۈچۈن تىللاپ ـ قاغاپ ئۆيىدىن قوغلاپ چىقاردى. مەن شۇ يىگىتنىڭ ياردىمى بىلەن مۇشۇ يەرگە يېتىپ كېلەلىدىم، ـــ دەپتۇ.

ـــ ئەي ئوغلۇم، شۇ بالىنى تېپىپ كەل! ـــ دەپتۇ يىلان شاھ. يىلان تالاغا چىقىپلا ساۋۇتنى باشلاپ كىرىپتۇ. ساۋۇت تەزىم قىلىپ، سالام بېرىپتۇ.

ـــ ئەي ئوغلۇم، قانداق تىلىكىڭ بولسا، تىلە! ـــ دەپتۇ يىلان شاھ. ساۋۇت:

ـــ مەن باياۋانلاردا سەرگەردان بولۇپ يۈرگەن تۇرسام، قانداق قىلىپ بىرنەرسە تىلەيمەن. ئەگەر تىلەشكە مۇمكىن بولسا، قولىڭىزدىكى مۇشۇ ئۈزۈكنى بەرسىڭىز، ماڭا شۇ كۇپايە، ـــ دەپتۇ. پادىشاھ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىپ:

ـــ ئەي ئوغلۇم، سېنىڭ ھېچ نەرسىدىن خەۋىرىڭ يوق ئىكەن. بۇ ئۈزۈكىڭ مېنىڭ ئەڭ ئەتىۋارلىق نەرسەم، ئەگەر سەندىن باشقا كىشى بولسا ئىدى، جېنىنى ئالاتتىم. خەير ئوغلۇمنىڭ جېنىنى قوتۇلدۇرۇپ قاپسەن، باشقا نەرسە تىلىگىن، ـــ دەپتۇ. ساۋۇت گېپىدە چىڭ تۇرۇپ:

ـــ ئەي يىلانلارنىڭ ئۇلۇغ باش ـ پاناھى، ماڭا دۇنيا ـ مۇلۇكنىڭ زادى لازىمى يوق. ئەگەر دۇنيا لازىم بولسا ئىدى، ئىت، مۇشۇك ۋە يىلاننىڭ ھەربىرسىگە مىڭ تەڭگىدىن

خەجلەپ، ئۆلۈمدىن قوتۇلدۇرۇۋالمىغان بولاتتىم. ئەگەر بەرسىڭىز، شۇنى بەرگەيسىز، بەرمىسىڭىزمۇ مەيلى، باشقا ھېچقانداق تەلىپىم يوق، — دەپ ئورنىدىن تۇرۇپتۇ.

يىلان پادىشاھىمۇ نائىلاج، جېنىنى بەرگەندەك بولۇپ، ئۇزۇكنى قولىدىن چىقىرىپ، بالىغا توتقۇزۇپتۇ ۋە نۇرغۇن نەسىھەت قىلىپ:

— بۇ ئۇزۇكنىڭ چىلك ساقلا. ئۇزۇكنىڭ خاسىيىتىنى دۇشمەنلىرىڭگە ۋە خوتۇنۇڭغا ھەرگىز دېمىگىن. ئەگەر بۇ سىرنى دۇشمەنلىرىڭگە، خوتۇنىڭغا بىلدۇرۇپ قويساڭ، ئۆمۈر بويى ئازاب - كۈلپەتتىن قۇتۇلالمايسەن، — دەپ جېكىلەپ، ساۋۇتنى يىلانلار ئارىسىدىن چىقىرىپ، بۇلاقنىڭ بويىغا يەتكۈزۈپ قويۇپتۇ. ساۋۇت بۇلاق بويىغا كېلىپ، ئىت ۋە مۇشۇك بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇزۇكنى قولىغا ئېلىپ:

— ئەي شاھى ماراننىڭ ئۇزۇكى، ئاق يىلاننىڭ ئەمرى بىلەن بۇ يەرگە داستىخان بىلەن بىر لېگەن پولۇ ھازىر بولسۇن، — دېيىشىگىلا بىر داستىخان بىلەن بىر لېگەن پولۇ ھازىر بوپتۇ. ئۇلار قورساقلىرىنى تويغۇزغاندىن كېيىن يولىغا راۋان بوپتۇ. نۇرغۇن مەنزىللەرنى بېسىپ بىر شەھەرگە كەپتۇ. بۇ چاغدا ئەتراپنى تۇن پەردىسى ياپقان ئىكەن. ئۇلار كېتىۋېتىپ ئىشىك ئالدىدا ئولتۇرغان بىر مومايغا كۆزى چۈشۈپتۇ. ساۋۇت مومايغا سالام بېرىپ:

— ئەي جان ئانا، بىزگە بىر كېچە قونىدىغان جاي بەرسىڭىز، — دەپتۇ. موماي ئۇنىماپتۇ. ئاخىر ئۇلار مومانىڭ قوشنىسىنىڭكىدە قونماقچى بولۇپتۇ. ساۋۇت ئۇخلاشتىن بۇرۇن شاھى ماراننىڭ ئۇزۇكىگە: «ئەي شاھى ماراننىڭ ئۇزۇكى، ئاق يىلاننىڭ ئەمرى بىلەن مېنىڭ ئالدىمغا تۇرلۇك تائاملار تەييار بولسۇن» دەپ ئېسىل نازۇنېمەتلەرنى ھازىرلاپ، مومانىنى غىزاغا تەكلىپ قىپتۇ. موماي بۇ نازۇ نېمەتلەرنى كۆرۈپ ھەيران بولغان ھالدا:

— ئەي بالام، بۇ تائاملارنى قەيەردىن تاپتىڭ؟! — دەپ سوراپتۇ، ساۋۇت راستىنى دېمەستىن:

— خۇرجۇنۇمدا بار ئىدى، — دەپتۇ. ئۇلار تاماقلىرىنى يەپ بولغاندىن كېيىن، موماي ساۋۇتنى ئۆيىگە باشلاپ كىرىپ، ئىززەت - ھۆرمەتنى قىپتۇ. ئىككىسى ئوزۇن سۆھبەتلىشىپ ئولتۇرۇپ، ساۋۇت مومايغا بالا بوپتۇ، ئۇخلايدىغان چاغدا موماي ساۋۇنتا:

— كېچىسى تالا چىقما، — دەپ تاپىلاپتۇ. كېچىسى بىر چاغدا ساۋۇنتىڭ تەرىتى قىستاپ، ئامالسىز تالاغا چىقىپتۇ. ئۇ تەرەت قىلىپ بولۇپ ئاسمانغا قارىغانكەن، ئاي ۋە ئايغا قارشى بىر شولا كۆرۈنۈپتۇ. ئەتىسى ئەتىگەن ئۇلار ناشتىلىققا ئولتۇرغان چاغدا ساۋۇت:

— مەن ئاخشام ئاي ۋە ئاينىڭ قارىشىدا تۇرغان بىر شولىنى كۆردۈم. ئاي قارشىدىكى بۇ شولا نېمىدۇر؟ — دەپ سوراپتۇ، موماي:

— ئەي بالام، بۇ گەپلەرنى قىلمىغىن! سەن بىلەن بىزگە مۇنداق گەپنىڭ ھاجىتى يوق — دەپتۇ. ئەمما، ساۋۇت بىرنەچچە كۈنگىچە ھېلىقى شولىنىڭ زادى نېمە ئىكەنلىكىنى كوچىلاپ سوراۋېرىپتۇ. موماي ئىلاجسىز:

— ئاي ئاسمانىدىكى ئاي شۇ، ھېلىقى شولا پادىشاھنىڭ قىزىنىڭ ھۆسن - جامالىدۇر، — دەپتۇ. بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ساۋۇت مومايغا:

— ھەي جان ئانا، شۇ پادىشاھنىڭ قىزىغا مەن ئۈچۈن ئەلچىلىككە بارسىڭىز، — دەپتۇ. مومانىڭ ئاچچىقى كېلىپ:

— سەن كىم، ئۇ كىم. پادىشاھنىڭ قىزىغا ئەلچىلىككە قانداق بارىمەن؟! ھالىڭنى بىلگەن ھارماس. قىز تېپىلمىغاندەك پادىشاھنىڭ قىزىغا ئەلچىلىككە بار دېگىنىڭ نېمىسى؟! مەن ئۇ يەرگە بارسام مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ، — دەپ ئۇنىماپتۇ. لېكىن، ساۋۇت بىرنەچچە كۈنگىچە توختىماي مومانىنى ئەلچىلىككە بېرىشقا قىستاپتۇ. موماي ئامالسىز ئوردىغا بېرىپ، پادىشاھقا ئۆزىنىڭ مەلىكىگە ئەلچىلىككە كەلگەنلىكىنى ئېيتىپتۇ.

پادىشاھ ئۇستۈېشى جۇل - جۇل موماينىڭ قىزغا ئەلچىلىككە كەلگەنلىكىدىن غەزەپلەنمەپ، موماينى دارغا ئاسقۇزۇپ جېنىنى تېنىدىن جۇدا قىپتۇ. ساۋۇت موماينى ساقلا - ساقلا كەچ بوپتۇ. ساۋۇت ئاخىر شاھى مارانىڭ ئۇزۇكىنىڭ كارامىتىنى ئىشقا سېلىپ، موماينى تىرىلدۇرۇپ كەپتۇ. ساۋۇت ئەتىسى يەنە موماينى ئەلچىلىككە ئەۋەتىپتۇ. بۇ قېتىم پادىشاھ موماينى كۆيدۈرۈپ كۇل قىلىۋېتىشنى بۇيرۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئوردا ياساۋۇللىرى موماينى شەھەر سىرتىغا ئاچىقىپ كۆيدۈرۈۋېتىپتۇ. ساۋۇت بۇ قېتىم يەنە شاھى مارانىڭ ئۇزۇكىنىڭ خاسىيىتى بىلەن موماينى تىرىلدۇرۇپ، يەنە ئەلچىلىككە ئەۋەتىپتۇ. پادىشاھ:
— سەن ئادەمزاتمۇ ياكى جىنمۇ؟ ئۆلتۈرۈۋەتسەكمۇ، يەنە پەيدا بولىسەن، بۇ زادى نېمە ئىش، — دەپ سوراپتۇ ۋە ۋەزىرلىرىگە مەسلىھەت سېلىپ:
— قانداق قىلساق بۇ مومايدىن قۇتۇلىمىز؟ — دەپتۇ. ئوك قول ۋەزىر:
— ئەي پادىشاھىم، بۇنىڭ ئىلاجى ئاساندۇر. «بەرمەس قىزنىڭ تويلۇقى ئېغىر» دېگەن گەپ بار. بۇنى ماڭا قويسىلا، يوق نەرسىلەرنى ئېيتىپ، قايتۇرسام ئۆزى بىلەن ئوزى ئاۋارە بولۇپ بېشى قېتىپ، نېيتىدىن يانىدۇ، — دەپتۇ - دە، موماينى ئالدىغا چاقىرىپ:
— ئەي كەمپىر، سەن پادىشاھنىڭ قىزىغا ئەلچىلىككە كەلگەن بولساڭ، مەن دېگەن نەرسىلەرنى تەل قىل. ئاندىن پادىشاھنىڭ قىزى سېنىڭ بولسۇن. سەن خان ساراىيىنىڭ ئۇدۇلىغا بىر قەلئە بىنا قىلىسەن، قەلئەنىڭ تاملىرى مىستىن بولسۇن، نۇر چېچىپ تۇرسۇن، ئىچىدە باغچا بولسۇن، ئۆزۈك تۇرغان جايدىن تۆگىلەرگە ئالتۇن - كۈمۈش ئارتىپ، پادىشاھ رازى بولغۇچە ئېلىپ كېلىسەن. قوي - ئۆچكىلەرنىمۇ ئەكېلىسەن، — دەپ شەرت قويۇپ، موماينى ئوردىدىن قوغلاپ چىقىرىپتۇ. موماي قايتىپ كېلىپ ساۋۇتقا:
— ئوغلۇم، پادىشاھنىڭ قىزىنى خوتۇنلۇققا ئېلىشنى كىم قويدى ساڭا؟ ئۇلار دۇنيادا تېپىلمايدىغان نەرسىلەرنى دەۋاتىدۇ. ھېلى بولسىمۇ نېيتىگىدىن يېنىپ، بۇ ئىشنى قوي، — دەپتۇ. ساۋۇت:
— ئەي جان ئانا، قېنى سوزلەڭ، پادىشاھ نېمە دېدى. مەن ئاڭلاپ باقايچۇ، — دەپتۇ. موماي ۋەزىرنىڭ دېگەنلىرىنى بىرىنى قويماي ساۋۇتقا ئېيتىپ بېرىپتۇ. ساۋۇت:
— ئانا، بۇ ئىشلار ئاسان. ئەتە ئەتىگەن كۆرىسىز، — دەپتۇ. شۇ كېچىسى خان ساراىيىنىڭ كۇن پېتىش تەرىپىگە قاراپ، بىر چاقىرىم چامىسىدا يول يۇرۇپ، بىر دەريانىڭ بويىغا بېرىپ ئۇزۇكنى قولىغا ئېلىپ، «ئەي شاھى مارانىڭ ئۇزۇكى، ئاق يىلاننىڭ ئەمرى بىلەن مۇشۇ جايدا تاملىرى مىستىن قوپۇرۇلغان بىر قەلئە بىنا بولسۇن. تامنىڭ ئېگىزلىكى كىشىلەر ھەيران قالغۇدەك ئېگىز بولسۇن، كۇن چىقسا، شۇ قەلئەنىڭ شولىسى شەھەرنى يورۇتۇپ تۇرسۇن. قەلئەنىڭ تۆت تەرىپىدە دەرۋازىسى بولسۇن، ئىچىدە باغچا بولسۇن، بۇلاقلاردىن سۇلار شارقىراپ ئېقىپ تۇرىدىغان بولسۇن، رەڭگارەڭ گۈللەر ئېچىلىپ تۇرسۇن. بۇلبۇللار خۇش ئاۋاز بىلەن سايراپ تۇرسۇن. بۇ قەلئەنىڭ ئىچىدە ئىككى ساراي بولسۇنكى، بىرى قىشلىق ساراي، بىرسى يازلىق ساراي بولسۇن، بۇ سارايلارمۇ ھەر تەرەپكە نۇر چېچىپ تۇرىدىغان بولسۇن، پادىشاھنىڭ دېگىنىدىنمۇ زىيادەرەك بولسۇن. تۆگىلەرگە زەر - زىۋەرلەر يۈكلىنىپ، سېمىز قوي ۋە ئۆچكىلەر پادىشاھ ساراىيىغا قاراپ ھەيدەلسۇن. پادىشاھ «بولدى يېتىدۇ، دېگەنگە قەدەر ھەممە نەرسە بېرىپ تۇرۇلسۇن» دەپ ھەممە نەرسىنى تەق قىلىپ قويۇپ، قايتىپ كەپتۇ. ئەتىسى ئەتىگەن:
— ئەي جان ئانا، ئەمدى چىقىپ قاراپ بېقىڭ. پادىشاھنىڭ دېگىنىدىنمۇ نەچچە ھەسسە ئارتۇق نەرسىلەر تەييار بولدى، — دەپ، موماينى ئۆيدىن باشلاپ چىقىپتۇ. موماي قارىسا، يىراق بىر يەردە بىر قەلئە نۇر چېچىپ تۇرغانمىش. تۆگە قوڭغۇراقلىرىنىڭ ئاۋازى، قوي-ئۆچكىلەرنىڭ مەرەشلىرى جاھاننى بىر ئالغانمىش. موماي بۇ ئىشتىن ناھايىتى ھەيران

بولۇپتۇ. ساۋۇت:
— جان ئانا، ئەمدى ئوردىغا بېرىپ، ھەممە شەرتنىڭ ھازىر بولغانلىقىنى ئېيتىڭ، — دەپتۇ.
موماي پادىشاھ ئوردىسى ئالدىغا كېلىپ دەرۋازىسىنى قېقىپ، خەۋەرچىلىرىگە:
— پادىشاھنىڭ تۇنۇگۈنكى دېگىنى بويىچە بارلىق تويلۇقلارنى ئېلىپ كەلدىم! — دەپتۇ. خەۋەرچىلەر بېرىپ پادىشاھقا خەۋەر قىپتۇ. پادىشاھ ۋەزىرى بىلەن ئالدىراپ - تېنەپ چىقىپ قارىسا كوچىلار قىممەت باھالىق رەختلەر ۋە ئالتۇن - كۈمۈش ئارتىلغان تۆگىلەرگە توشۇپ كەتكەن، نۇرغۇن سېمىز قوي - ئۆچكىلەر پۈتۈن شەھەرنى بىر ئالغان. پادىشاھ بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ۋەزىرىگە:
— ئەي ۋەزىر، بۇ نېمە ئىش بولۇپ كەتتى، ئۆمرۈمدە كۆرمىگەن ۋە ئاڭلاپ باقمىغان ئىشلار بولۇۋاتىدىغۇ؟ بىر كېچىنىڭ ئىچىدىلا شۇنچىلىك مال - دۇنيا، قوي ۋە ئۆچكىلەرنى قەيەردىن تېپىپ كەلدى؟ ئەمدى ياسىغان قەلئەسىنىمۇ كۆرۈپ باق. دېگىنىمدەك بولدىمۇ، يوق، — دەپتۇ. ۋەزىرلەر بېرىپ قارىسا پادىشاھنىڭ قەلئەسى ئۇنىڭ يېرىمىغۇ تەك كەلمەيدىكەن. بۇ قەسىرنىڭ تاملىرى نۇر چېچىپ ئادەمنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرىدىكەن. بۇ ئىشقا ۋەزىر ھەيران قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ۋەزىر پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىپ:
— ئەي پادىشاھىم، قىز بالىنى قاچان بولمىسۇن، ئەرگە بېرىدىغان گەپ. قاچانغىچە ئۆيدە ساقلايلا، قانداق بولمىسۇن ۋەدە قىلغاندىن كېيىن، ۋەدىگە ۋاپا قىلىشلىرى كېرەك، — دەپ، ئوردىنىڭ دەرۋازىلىرىنى ئېچىپ، ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى ۋە قىممەت باھالىق كىيىم-كېچەكلەرنى، رەختلەرنى خەزىنىگە ئېلىپ كەپتۇ. ئۆچكە، قويلارنى قوتانلارغا سولاپتۇ ۋە توي كۈنىنى بېكىتىپ، تەرەپ - تەرەپكە ئادەم ئەۋەتىپ توي خەۋىرىنى يەتكۈزۈشكە باشلاپتۇ.
موماي خۇشال ھالدا ئۆيىگە كېلىپ، ساۋۇتقا بولغان ۋەقەلەرنى، تويىنىڭ قايسى كۈنى بولىدىغانلىقىنى ئېيتىپ بېرىپتۇ. پادىشاھ توي تەييارلىقىنى تۈگەتكەندىن كېيىن قىرىق كېچە- كۈندۈز توي قىلىپ، قىزىنى ساۋۇتقا نىكاھلاپ بېرىپتۇ. ئۇلارنىڭ تويىدىن نۇرغۇن كەمبەغەللەرمۇ بەھرىمەن بولۇپ قايتىپتۇ.
پادىشاھنىڭ قىزىغا ئەسلىدە باشقا بىر پادىشاھ ئاشىق بولۇپ، ئەلچى ئەۋەتىپ رەت قىلىنغانىكەن. توي ئۆتكەندىن كېيىن ھېلىقى پادىشاھ «پادىشاھ قىزىنى بىر مومايىنىڭ ئوغلىغا بېرىپتۇ» دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپ، «پادىشاھنىڭ قىزى مەندەك پادىشاھقا لايىق ئىدى، نېمە ئۈچۈن بىر مومايىنىڭ ئوغلىغا بېرىپ مېنىڭ شەنىمگە داغ تەگكۈزدى» دەپ مۇنداق بىر نامە يېزىپ، ئەۋەتىپتۇ. «ئەي پادىشاھى ئالەم، بىلىپ قويۇڭ ۋە ئاگاھ بولۇڭكى، مەن دەسلەپتە سىزنىڭ قىزىڭىزغا ئاشىق بولۇپ، بىرقانچە يىللاردىن بۇيان ئۈمىدلىنىپ كەلگەندىدىم. سىز «قىزىم كىچىك، كېينرەك» دەپ مېنى ئالداپ، قەيەردىكى بولمىغۇر بىر مومايىنىڭ ئوغلىغا بېرىپسىز. پادىشاھ دېگەن نامنى بۇلغاپ، نومۇس قىلمىدىڭىزمۇ؟ قىزىڭىزنى دەپ بىرقانچە خوتۇنلىرىمنى ھەيدىۋەتكەنىدىم. ھېلىمۇ بولسا ياخشىلىقچە قىزىڭىزنى قايتۇرۇپ ئېلىپ، ماڭا بېرىڭ. ئەگەر خالىمىسىڭىز سوقۇشۇپ، شەھىرىڭىزنى ۋەيران، ئۆزۈڭىزنى شەرمەندە قىلىپ، قىزىڭىزنى ئېلىپ كېتىمەن.»
ساۋۇتنىڭ قېينىتىسى نامىنى ئوقۇپ سارايسىمىگە چۈشۈپتۇ. ئۇ پادىشاھنىڭ لەشكەرلىرى كۆپ، بەك زالىم ئىكەن. پادىشاھ ۋەزىرلىرىنى چاقىرتىپ، قانداق قىلىش توغرۇلۇق مەسلىھەتلىشىپتۇ. ۋەزىرلەر پادىشاھقا: «نامە ھەقىقەتەن توغرا يېزىلغان. قىزلىرىنى نەدىكى ئىت - مۇشۇك باقىدىغان بىرنېمىگە بەردىلە،» دېيىشىپتۇ. ئۇلار پادىشاھنىڭ قىزىنى شۇ يىگىتكە بەرگەنلىكىگە ئىچى تارلىق قىلىپ يۇرگەنىكەن. ئۇلار پادىشاھنى ئاگاھلاندۇرۇپ:
— كەلگەن نامىگە «مەن ھەقىقەتەن بىر كەمبەغەلگە قىزىمنى بەردىم، ئەمدى شۇ

كۆيۈمۈل بىلەن قانداق ھېسابلاشسىڭىز، ئۆزىڭىزنىڭ ئىختىيارى، مەن ئارىلاشمايمەن» دەپ جاۋاب يازسىلا، — دەپ مەسلىھەت بېرىشىپتۇ.

پادىشاھ ۋەزىرلىرىنىڭ دېگىنى بويىچە جاۋاب يېزىپ گەۋدىتىپتۇ. شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە ساۋۇت پادىشاھنى ئۆز قەلئەسىگە تەكلىپ قىلىپ، زىياپەت بېرىپتۇ. گەمما پادىشاھ زىياپەت تۈگىگۈچە ھىچ نېمىنى گەپ قىلماي، ھەسرەت چېكىپ ئولتۇرۇپتۇ. بۇنى سەزگەن ساۋۇت قىينىتىسىنىڭ زادى نېمە بولغانلىقىنى بىلىپ باقماقچى بولۇپ، ئۆزۈكنىڭ خاسىيىتى بىلەن پادىشاھنىڭ كۆڭلىدىكىنى ۋە ئۆزىگە جەڭ خەۋپى كېلىدىغانلىقىنى بىلىپتۇ. ھېلىقى پادىشاھ نامىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن ساۋۇتقا جەڭ ئېلان قىلىپ، لەشكەر تارتىپ كەپتۇ. جەڭ باشلانغاندا ساۋۇت شاھى مارانىڭ ئۆزۈكىگە: «ئاق يىلاننىڭ ئەمرى، دۈشمەننىڭ لەشكەرلىرى تىرىپىرەن بوپ كەتسۇن» دەپ ئەمىر قىلىپ، دۈشمەننى ئىغىر تالاپەتكە ئۇچرىتىپتۇ.

ھېلىقى پادىشاھ قاتتىق مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، ئۆز مەملىكىتىگە قايتىپ كېلىپ، بىر ئاي ئىچىدە بارلىق لەشكەرلىرنى يىغىپ، ئۇزۇق - تۈلۈك توپلاپ، ساۋۇت بىلەن ئېلىشىشقا كەپتۇ. بۇ قېتىممۇ ساۋۇت ئۆزۈكنىڭ كارامىتى بىلەن ئۇلارنى تىرىپىرەن قىلىۋېتىپتۇ. قارا نىيەت پادىشاھ لەشكىرىي كۈچ بىلەن ساۋۇتنى باش ئەگدۈرەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، قانداق قىلىش توغرىسىدا ۋەزىرلەرگە ۋە ئوردا دانىشمەنلىرىگە مەسلىھەت سالىپتۇ. دانىشمەنلەر پال ئاچقۇزۇپ بېقىشنى ئېيتىپتۇ. پالچىلار پال ئېچىپ، ساۋۇتنى ھىيلە بىلەن باش ئەگدۈرگىلى بولىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. پادىشاھ ئوردا ياساۋۇللىرىغا:

— دەرھال جادۇگەرلەرنى يىغىڭلار، — دەپ ئەمىر قىپتۇ. ياساۋۇللار ھەش - پەش دېگۈچە مەملىكەت تەۋەسىدىكى ئەڭ داڭدار جادۇگەرلەرنى ئوردىغا ھازىر قىپتۇ. پادىشاھ ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن سېھرىگەرلىككە ئەڭ ئۇستا جادۇگەر مومايدىن بىرنى تاللاپ، باشقىلارنى كەتكۈزۈۋېتىپتۇ. جادۇگەر مومانىنى چاھارباغقا ئورۇنلاشتۇرۇپ، بىرنەچچە كېنىزەكنى ئۇنىڭ خىزمىتىنى قىلىشقا قويۇپتۇ. ھەر كۈنى خىلمۇ خىل ئېسىل نازۇ نېمەتلەر بىلەن غىزالاندۇرۇپ، ناھايىتى ياخشى كۈتۈپتۇ. تەختىراۋانغا ئولتۇرغۇزۇپ سەيلى - سايەھەت قىلدۇرۇپتۇ.

بىر كۈنى پادىشاھ مومانىڭ قېشىغا كېلىپ، ئۇياق - بۇياقتىن گەپ ئېچىپ:

— ئەي موما، مەلۇم بىر جايدىكى ساۋۇت دېگەن بىرىنىڭ خوتۇنىغا ئەسلى مەن ئاشىق ئىدىم. بىرنەچچە قېتىم ئەلچى ئەۋەتكەن بولساممۇ، لېكىن ئاتىسى «قىزىم كىچىك» دەپ ئەلچىلىرىمنى ياندۇرۇۋەتكەن. ئەمدى ئاخلىسام، بۇ قىزنى بىر ئىتتىۋازغا بېرىپتۇدەك، قىزنى قولغا چۈشۈرۈشنىڭ ئىلاجى بولۇرمۇ؟ — دەپتۇ. جادۇگەر مومای ئويلىنىپ تۇرۇپ كېتىپ:

— ئەي پادىشاھى ئالەم، بۇ ئىشنىڭ ئىلاجى ئاسان، ماڭا قىممەت باھالىق ئالتۇن - گۆھەرلەردىن، لەلى - زۇمرەتلەردىن، ئىنجۇ - مارجانلاردىن ۋە باشقا بارلىق ئېسىل نەرسىلەردىن، ياخشى ئەينەكلەردىن بەرسىلە، بۇنىڭ ئىلاجىنى مەن قىلاي، — دەپتۇ.

پادىشاھ جادۇگەر مومای دېگەن نەرسىلەرنى تەق قىلىپ بېرىپتۇ. جادۇگەر مومای ئۇ نەرسىلەرنى بىر ئاق ئېشەككە ئارتىپ يولغا چىقىپتۇ. بىرنەچچە كۈن يول يۈرۈپ، يول يۈرسىمۇ مول يۈرۈپ، ساۋۇتنىڭ شەھىرىگە كېلىپ، ئۇنىڭ قەلئەسىگە يېقىن بىر سارايغا چۈشۈپتۇ. ئەتىسى ئېسىل مالالارنى ساتىدىغان رەستىگە بېرىپ مالالىرىنى يېيىپتۇ. خېرىدار-لار كېلىپ جادۇگەر مومانىڭ مالالىرىدىن ئېلىپ كېتىپتۇ. ئۇ مالالىرىنى كۆپ ساتماپتۇ. ئۇ ھەر كۈنى بازاردا ئازراقلا سودا قىلىپ، ئۆيىمۇئۆي كىرىپ، ھېلىقى ئېسىل مالالىرىنى ئانچە - مۇنچە كۆرسىتىپ باھاسىنى بەك قىممەت قويۇپتۇ. بۇ خەۋەر ساۋۇتنىڭ خوتۇنىنىڭمۇ قۇلىقىغا يېتىپتۇ.

بىر كۈنى جادۇگەر مومای كوچا ئايلىنىپ يۈرۈپ ساۋۇنىڭ قەلئەسىگە كەپتۇ. مەلىكە

جادۇگەر مومايىنى قەلئەگە باشلاپ كىرىپ ماللىرىنىڭ باھاسىنى سوراپتۇ، مۇڭدىشىپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ جادۇگەر مومای بىلەن مەلىكە كۆندە كۆرۈشىدىغان بوپتۇ. مومای ئۇنى دەپ، بۇنى دەپ، ئاخىر مەلىكىنىڭ خىزمىتىنى قىلىدىغان بوپتۇ. بىر مەزگىلدىن كېيىن مومايغا ئىشىنىپ قەلئەنىڭ ئىچىدىن ئۆي بېرىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، مەلىكە بىلەن جادۇگەر مومای ناھايىتى ئىناق - ئىجىل بوپ كېتىپتۇ. مومای پات - پات مەلىكىگە: «ئېرىڭىزنىڭ مەستلىكىنى قوزغايدىغان قىلىقلارنى قىلىپ تۇرمىسىڭىز ئەر - خوتۇنلۇقنىڭ نېمە مەنىسى بولىدۇ، سىز بەك بوشاڭ» دەپ قويىدىكەن. بىر كۈنى كەچتە جادۇگەر مومايىنىڭ سۆزلىرى مەلىكىنىڭ يادىغا كېلىپ ساۋۇنتقا:

— ئەي ۋاپادارىم، ئىككىمىز ئۆيلۈك بولغىلى بىر يىلدىن ئاشتى. ھېچبىر ئۇياق - بۇياقتىن ئىستەك - سوراق گەپلىرىنى قىلمىشايمىز. مەن سورىغانغا سىز جاۋاب بېرىڭ، سىز سورىغانغا مەن جاۋاب بېرەي، سىز بۇ قەلئەنى قانداق بىنا قىلدىڭىز؟ — دەپ سوراپتۇ. ساۋۇت بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ:

— ئەي مېھرىبانىم، بۇ گەپنى سىز سورىماڭ، مەن ئېيتماي. باشقا گەپلەرنى قىلىڭ، — دەپتۇ. مەلىكە ساۋۇتنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەرمىگەنلىكىدىن رەنجىپ، تەتۇر قاراپ ئۇخلاپ قاپتۇ. ئەتىسى ئۇخلايدىغان چاغدا مەلىكە ھەر خىل قىلىقلارنى قىلىپ، ھېلىقى سىرنى سوراشقا باشلاپتۇ. ساۋۇت يەنە ئۇنى دەپ، بۇنى دەپ، گەپنى باشقا ياققا بۇراپتۇ. مەلىكە ساۋۇنتقا قېيداپ:

— مېنى دۇشمەن كۆرۈپ، كۆڭلىڭىزدىكى سىرنى دېمەيدىكەنسىز. مېنىڭ سىزگە ھېچقانداق دۇشمەنلىكىم يوق، — دەپتۇ.

جادۇگەر مومای دائىم ئۇلارنىڭ نېمە دېيىشىدىغانلىقىنى ئوغرىلىقچە ئاڭلايدىكەن. ئۇ ئەتىسى كەچتە ئادەتتى بويىچە ساۋۇت بىلەن مەلىكىنىڭ گېپىنى ئوغرىلىقچە تىڭشاپ تۇرۇپتۇ. مەلىكە يەنە ساۋۇتتىن ھېلىقى سىرنى ئېيتىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىپتۇ. ساۋۇت ھەرقانچە قىلسىمۇ، مەلىكە نازلىنىپ، ئەركىلەپ، ساۋۇتنى ئىشىنىڭ تېگ - تەكتىنى ئېيتىپ بېرىشكە مەجبۇر قىپتۇ. ساۋۇت ئاخىر شاھى مارانىنىڭ ئۇزۇكنىڭ سىرىنى مەلىگە ئېيتىپ بېرىپتۇ. بۇنى جادۇگەر مومايمۇ بىلىۋاپتۇ - دە، ئۇزۇكنى قولغا چۇشۇرۇشنىڭ كويىغا چۇشۇپتۇ. ساۋۇت بىر كۈنى ئۇزۇكنى ئۆيىگە يۇشۇرۇپ قويۇپ، ئوۋغا چىقىپ كېتىپتۇ. جادۇگەر مومای سېھىر ئىشلىتىپ ئۇزۇك يۇشۇرۇلغان جاينى بىلىۋاپتۇ. مەلىكىگە كىيىم ئاچقىپ بېرىش ئۇچۇن ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرىپ، ئۇزۇكنى يوشۇرۇلغان جايدىن تېپىپ ئاپتۇ - دە: «ئەي شاھى مارانىنىڭ ئۇزۇكى، ئاق يىلانىنىڭ ئەمرى بىلەن مۇشۇ مىس قەلئە پالانى پادىشاھنىڭ شەھىرىگە يۆتكەلسۇن، ساۋۇت ئىت - مۇشۇكلىرى بىلەن ئوز جايىدا قالسۇن» دەپ قەلئەنى ھەش - پەش دېگۇچە ھېلىقى زومىگەر پادىشاھنىڭ شەھىرىگە يۆتكەپ كەپتۇ. ئاندىن ئۇزۇكنى ئېلىپ، قەلئەدىن تۇيدۇرماي چىقىپ، قانخور پادىشاھنىڭ قېشىغا بېرىپ:

— پادىشاھى ئالەم، مەن ساۋۇتنىڭ قەلئەسىنى ۋە مەلىكىنى ئېلىپ كەلدىم. سىلىنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرى ئەمەلگە ئاشتى. ئەمدى مەلىكىنى ئۆز ئەمرلىرىگە ئالسىلا بولىدۇ، — دەپتۇ. پادىشاھ بۇ گەپنى ئاڭلاپ، ناھايىتى خۇشال بوپتۇ ۋە جادۇگەر مومايىنى نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈشلەر بىلەن تارتۇقلاپ:

— ئەمدى مەلىكىنى مەن بىلەن توي قىلىشقا كۈندۇرگىن، — دەپتۇ.

جادۇگەر مومای پادىشاھنىڭ قېشىدىن چىقىپ، ئۇدۇل قەلئەگە كەپتۇ - دە، مەلىكىگە ھەممە ئىشنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بېرىپتۇ. مەلىكە بۇ ئىشتىن قاتتىق ھەيران بوپتۇ ۋە ئېرىنىڭ مەخپىيەتلىكىنى سورىغانلىقىدىن مىڭ پۇشايمان يەپ، قاتتىق ھەسرەت چېكىپتۇ.

ئەمدى گەپنى ساۋۇتتىن ئاڭلايلى:

ساۋۇت كۈزدىن قايتىپ كېلىپ قارىسا، قەلئە كۆرۈنمەپتۇ. پەقەت ئىت بىلەن مۇشۇكلا تۇرغۇدەك. ئۇ ئىشىنالماي تېگى ـ تەكتىنى چۈشىنىپ، ئۆز مەھبۇبىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىدىن قاتتىق ئازابلىنىپ كۆز يېشى قىپتۇ ۋە جادۇگەر مومايغا قاتتىق غەزىپى كەپتۇ. قېينىاتىسىنىڭ قېشىغىمۇ بارماي، قەلئەنىڭ كورىنغا بىر كەپە تىكلەپ، مۇشۇك ۋە ئىت بىلەن بىللە كۈن ئۆتكۈزۈشكە باشلاپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى ئىت مۇشۇككە:

— ئىگىمىز بىر يىلانىنى مىڭ تەڭگىگە سېتىۋېلىپ، شۇنچىلىك ئىززەت ـ ئابرۇيغا ئېرىشكەنىدى. بىزنىمۇ مىڭ تەڭگىدىن سېتىۋېلىپ، جېنىمىزنى قۇتقۇزغان. بىر ئامال قىلىپ شاھى ماراننىڭ ئۇزۇكىنى تېپىپ كېلىپ، شەپقەتچىمىزگە جاۋاب قايتۇرايلى، — دەپتۇ. مۇشۇكمۇ بۇنىڭغا ماقۇل بولۇپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن ئەتىسى ئىككىيلەن ساۋۇتقا تۇيدۇرماي يولغا چىقىپتۇ. نۇرغۇن مەنزىللەرنى بېسىپ، ئاخىر ناھايىتى ئېگىز بىر دۆڭنىڭ تۈۋىگە كېلىپ توختاپتۇ. شۇ يەردە بىردەم ھاردۇقىنى چىقىرىۋالغاندىن كېيىن، دۆڭگە چىقىپ قارىسا، قەلئە يىراقتىن نۇر چېچىپ تۇرغۇدەك. ئۇلار ناھايىتى خۇشال بوپتۇ. دۆڭدىن چۈشۈپ قەلئەگە قاراپ مېڭىپ، ئۇزاققا بارمايلا بىردەريغا دۇچ كەپتۇ.

مۇشۇك ئىتتىن:

— سەن مېنى دەريادىن ئۆتكۈزۈپ قويساڭ، — دەپ ئىلتىجا قىپتۇ. ئىت:

— مېنىڭ شەرتىم بار، كۆنسەڭ ئۆتكۈزۈپ قويىمەن، — دەپتۇ.

— قېنى شەرتىڭنى دە، — دەپتۇ مۇشۇك.

— ئەگەر ئۇزۇكنى قايسىمىز قولغا چۈشۈرسەك، شۇ ئۇزۇكنى ئۆز قولىمىز بىلەن شەپقەتچىمىزگە ئاپىرىپ بېرىمىز، — دەپتۇ. مۇشۇك بۇنىڭغا كۆنۈپتۇ. ئىت مۇشۇكنى دۇمبىسىگە ئېلىپ، دەريادىن ئۆتكۈزۈپ قويۇپتۇ. ئۇلار دەريادىن ئۆتۈپ خېلى ماڭغاندىن كېيىن قەلئەگە يېتىپ كەپتۇ. شۇ چاغدا مۇشۇك ئىتتا:

— بۇرادىرىم، مۇبادا جادۇگەر مومای بىزنى كۆرۈپ قالسا، ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. سەن سىرتتا بىر يەرگە يۇشۇرۇنۇپ تۇرغىن. مەن قەلئەگە كىرىپ، ئەھۋال ئىگىلەپ چىقاي، — دەپتۇ ـ دە، ئىتنى قالدۇرۇپ قويۇپ، ئۆزى ئىشىكنىڭ يوچۇقىدىن قەلئەگە كىرىپ، ئۇدۇل مەلىكىنىڭ ھۇجرىسىغا كەپتۇ. مەلىكە مۇشۇكنى كۆرۈپ ناھايىتى خۇشال بوپتۇ. ئۆز ھالىنى بايان قىلىپ يىغلاپتۇ. ساۋۇتنىڭ ئەھۋالىنى سوراپتۇ. مۇشۇك مەلىكىدىن:

— ئەي مەلىكە، شاھى ماراننىڭ ئۇزۇكى كىمدە؟ بىلەمسىز؟ — دەپ سوراپتۇ.

مەلىكە:

— ئۇزۇكنى جادۇگەر مومای ئوغرىلىۋالغانكەن، ئۇزۇكنى ئېغىزىدا ساقلايدۇ. ئۆزى يالغۇز تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ھۇجرىسىغا ھېچكىم كىرەلمەيدۇ، — دەپتۇ. مۇشۇك:

— سىز بىر ئامال قىلىپ، جادۇگەر مومايىنىڭ ھۇجرىسىدىكى سەرەڭگىلەرنى يوشۇرۇپ قويۇپ، بىر قاچىدا لازا ئەكىرىپ، تەكچىدە قويۇپ قويۇڭ، — دەپ قازناققا كىرىپ كېتىپتۇ. مەلىكە جادۇگەر مومايىنىڭ ھۇجرىسىنىڭ ئىشىكىنىڭ يوچۇقىدىن قارىسا، ئۇ ئۇخلاۋاتقانكەن. شۇنىڭ بىلەن مەلىكە دەرھال لازا تەييارلاپ، پۇتنىڭ ئۇچىدا مېڭىپ، مومايىنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپتۇ ـ دە، سەرەڭگىلەرنى ئېلىۋېلىپ، لازىنى تەكچىدە قويۇپ قويۇپ، چىقىپ كېتىپتۇ. كەچ كىرىپتۇ. مۇشۇك قازناقتا تىمىسقىلاپ يۇرۇپ بىر چاشقان تۇتۇۋاپتۇ. چاشقان:

— ئەي مۇشۇك ئاكا، سەن مېنى قويۇۋەتكىن، مەن چاشقانلارنىڭ پادىشاھى، ساڭا قانچىلىك چاشقان كېرەك بولسا، شۇنچىلىك بېرەي، — دەپ يالۋۇرۇپتۇ. مۇشۇك:

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كتابلىرىڭ بىرىگە ئۇچرىسى

ـــ ماڭا چاشقان كېرەك ئەمەس، بىر شەرتىم بار. ئورۇندىسالىڭ قويۇپ، بېرىمەن، ـــ دەپتۇ. چاشقان قانداق شەرت بولسا، ئورۇندايدىغانلىقىغا ۋەدە بېرىپتۇ. مۇشۇك چاشقانغا:

ـــ سەن جادۇگەر موماينىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ، تەكچىدىكى لازىدىن قۇيرۇقىڭغا يۇقتۇرۇپ، ئۇنىڭغا پۇراتقىن، ـــ دەپتۇ. چاشقان ماقۇل بولۇپ، جادۇگەر موماينىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ كېتىپتۇ. مۇشۇك ئىشىك تۈۋىدە ساقلاپ تۇرۇپتۇ. چاشقان مۇشۇكنىڭ دېگىنى بويىچە لازىنى جادۇگەر موماينىڭ بۇرنىغا پۇرۇتۇشى بىلەنلا، جادۇگەر موماي قاتتىق بىر چۇشكۇرگەنىكەن، ئۇزۇك ئاغزىدىن يەرگە چۈشۈپ كېتىپتۇ. ئۇ ئۇزۇكنى تېپىش ئۈچۈن سەرەڭگە ياقماقچى بولۇپ، سەرەڭگە ئىزدىگەنىكەن تاپالماپتۇ. ئاخىر بولماي، سەرەڭگىگە چىقىپ كېتىپتۇ. مۇشۇك شۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۇزۇكنى ئاپتۇ ـ دە، قەلئەدىن چىقىپ، ئىتنى تېپىپ ئارقىسىغا يېنىپ مېڭىپتۇ. ئۇلار ھېلىقى دەريانىڭ بويىغا كەلگەندە مۇشۇك ئىتقا:

ـــ مېنى سۇدىن ئۆتكۈزۈپ قويغىن، ـــ دەپتۇ. ئىت:

ـــ ئۇزۇكنى ماڭا بەرمىسەڭ، ئۆتكۈزۈپ قويمايمەن، ـــ دەپ چىڭ تۇرۇۋاپتۇ. مۇشۇك ئاخىر ئۇزۇكنى ئۇنىڭغا بېرىپتۇ. ئىت ئۇزۇكنى ئاغزىدا چىشلەپ، مۇشۇكنى دۇمبىسىگە ئېلىپ سۇغا چۈشۈپتۇ. قارشى قىرغاققا چىقاي دېگەندە، ئىتنىڭ ئاغزىدىكى ئۇزۇك سۇغا چۈشۈپ كېتىپتۇ. قىرغاققا چىققاندىن كېيىن، ئىت ئۇندىمەستىن سۇغا قاراپ تۇرۇپتۇ. مۇشۇك:

ـــ بۇرادەر تېزراق ماڭايلى، ـــ دەپتۇ. ئىت:

ـــ ئۇزۇك سۇغا چۈشۈپ كەتتى، ئەمدى قانداق قىلىمىز، ـــ دەپتۇ خورسىنغان ھالدا. مۇشۇك ئىتنى ئالدىدا ماڭغۇزۇۋېتىپ، ئۆزى ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىشقا باشلاپتۇ. بىز ھازادىن كېيىن مۇشۇك بىر پاقا تۇتۇۋاپتۇ. پاقا ھەرقانچە يالۋۇرسىمۇ قويۇپ بەرمەي:

ـــ دەريانىڭ تېگىدە بىر ئۇزۇك بار، سەن شۇنى ئاچقىپ بەرسەڭ قويۇۋېتىمەن، ـــ دەپتۇ. پاقا بۇنىڭغا ماقۇل بولۇپ، سۇغا شۇڭغۇپ كىرىپ كېتىپتۇ. بىردەمدىن كېيىن پاقا ئۇزۇكنى تېپىپ چىقىپ مۇشۇككە بېرىپتۇ. مۇشۇك پاقا بىلەن خوشلىشىپ، يۇگۇرگەن پېتى يولغا راۋان بوپتۇ. خېلى ماڭغاندىن كېيىن ئىتقا يېتىشىپتۇ، ئۇلار توختىماي مېڭىپ ساۋۇتنىڭ كەپسىگە كېلىپ، ئۇزۇكنى ئۇنىڭغا بېرىپتۇ. ساۋۇت مۇشۇكتىن مىڭ مەرتىۋە سۆيۈنۈپ كېتىپتۇ ۋە ئۇزۇككە: «ئاق يىلاننىڭ ئەمرى، مىس قەلئەنى ئۆز جايىغا كەلتۇر، قانخور پادىشاھ بىلەن جادۇگەر موماي ئالدىمدا ھازىر بولسۇن» دەپ ئەمىر قىپتۇ. كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە تىلىكى ئىجابەت بوپتۇ. مەلىكە بىلەن كۆرۈشۈپ، قۇچاقلىشىپ يىغلىشىپ كېتىپتۇ. پادىشاھ بىلەن جادۇگەر موماينىڭ جېنىنى تېنىدىن جۇدا قىپتۇ. قانخور پادىشاھنىڭ پۇقرالىرى زالىم، زومىگەر ھۆكۈمراندىن قۇتۇلغانلىقىدىن خۇشال بولۇپ، ساۋۇتنى پادىشاھلىققا تەكلىپ قىپتۇ. ساۋۇت پادىشاھ بولغاندىن كېيىن ئوردىدىكى مۇناپىق ۋەزىرلەرنى ئۆلتۈرۈپتۇ. زىنداندىكى بىگۇناھ مەھبۇسلارنى ئازاد قىپتۇ. خەلقنىڭ باج ـ سېلىقىنى ئازايتىپ، ناھايىتى ئادىللىق بىلەن يۇرت سوراشقا باشلاپتۇ. بىر زامانلار ئۆتكەندىن كېيىن ئاتا ـ ئانىسىنى سېغىنىپ، يۇرتىغا بېرىپ ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ، بېشىدىن ئۆتكەن ـ كەچكەنلەرنى سۆزلەپ بېرىپتۇ ۋە ئۇلارنى ئۆز شەھىرىگە ئەكېلىپ چاھارباغقا ئورۇنلاشتۇرۇپ-تۇ، ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئېلىپ، باققان ئەجرىنى قايتۇرۇپتۇ. كېيىن بالىلىق بولۇپ، بايلىقات ياشاپ، ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ.

رەتلىگۈچى: نادىرە رەھىمى

رىۋايەتلەر

توپلاپ رەتلىگۈچى: تۇرسۇن ھوشۇر ئىدىقۇتى

ئانا سۈتىنىڭ خاسىيىتى ھەققىدىكى رىۋايەت

ھەممىگە مەلۇم، ھازىرقى زامان مېدىتسىنا ئىلمىدە يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقلارنى ئانا سۈتى بىلەن بېقىش لازىملىقى تەكتىلىنىۋاتىدۇ. ئەمما، ئۇيغۇرلاردا بۇ خىل قاراش ناھايىتى ئۇزاق زامانلار ئىلگىرىلا بارلىققا كەلگەن بولۇپ، ئۇ مۇنداق رىۋايەت قىلىنىدۇ: «ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئانا سۈتىنىڭ تەركىبىدە ئوزۇقلۇقلار ئىنتايىن مول ئىكەن. بۇ ئوزۇقلۇقلار بالىنىڭ ساغلام ئۆسۈپ يېتىلىشىگە پايدىلىق بولۇپ، بالىنىڭ ھەر خىل كېسەللىكلەرگە قارشى ئىممۇنىتېت كۈچىنى ئاشۇرىدىكەن. بۇ خىل ئىممۇنىتېت كۈچ تاكى بوۋاق چوڭ بولۇپ، 40 ياشتىن 50 ياشلارغا كىرگەنگە قەدەر ئادەم بەدىنىدە ساقلىنىدىكەن. ئادەم مۇشۇ دەۋرگىچە ئاساسەن ئاغرىق - سىلاقتىن خالىي بولىدۇ. روھىمۇ كۆتۈرەڭگۈ بولىدۇ. ئۇنىڭ- دىن كېيىن، ئانا سۈتىنىڭ تەسىرى ئاستا - ئاستا ئاجىزلاشقا باشلايدۇ. ئانا سۈتىنىڭ تەسىرىنىڭ ئاجىزلىشىشىغا ئەگىشىپ، غەيرىي، نورمالسىزلىق ئەھۋاللار كۆرۈلۈشكە باشلا- يدۇ. بۇ: «دەۋر ئالمىشىش» دەپ ئاتىلىدۇ، يەنى ئانا سۈتىنىڭ تەسىرى بولغان دەۋر ئاخىرلىشىپ، ئانا سۈتىنىڭ تەسىرى بولمىغان دەۋر باشلانغان ۋاقىت ھېسابلىنىدۇ. بۇ دەۋر ئىنتايىن خەتەرلىك بولۇپ، بەزى ئادەملەر شۇ «دەۋر ئالمىشىش» دەۋرىگە كەلگەندە بەرداش- لىق بېرەلمەي كېسەلچان بولۇپ قېلىشى، ھەتتا ئۆلۈپ كېتىشى مۇمكىن. ھەر خىل سەۋەبلەر بىلەن ئانا سۈتىنى ئەمىگەن ياكى بەلگىلىك مۇددەتكىچە ئىمەلمىگەن بالىلار، ياكى ئادەملەرنىڭ كېسەلچان، ئاۋاق بولۇپ قېلىشى ياكى ۋاقتىسىز ئۆلۈپ كېتىشى شۇنىڭدىنمىش».

«ھەرقانداق ئىش پېشانىگە پۈتۈلگەن» دېگەن سۆز ھەققىدىكى رىۋايەت

ئۇيغۇرلاردا: «ھەرقانداق ئىش پېشانىگە پۈتۈلگەن» دېگەن بىر قاراش بار. بولۇپ، قەدىمكى دەۋرلەردە بىر ئادەم تۇغۇلغاندىن باشلاپ، تاكى ۋاپات بولغانغا قەدەر ئۇنىڭ بېشىدىن ئۆتىدىغان بارلىق ئىشلارنى ئۇنىڭ پېشانىسىدىن ئېنىق كۆرۈۋالغىلى بولارمىش. بۇ ھەقتە مۇنداق بىر رىۋايەت تارقالغان: «ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بىر يۇرتتا كاتتا بىر سودىگەر بولۇپ، ئۇ سودا ئۈچۈن، باشقا بىر يۇرتقا بېرىپتۇ ۋە شۇ يەردە ئارام ئېلىپ، يولىنى

داۋاملاشتۇرماقچى بولۇپ، بىر ئۆيگە چۈشۈپتۇ. شۇ ئەسنادا، شۇ ئۆينىڭ ئىگىسى ئۇ سودىگەرگە ياتاق، تاماق تەييارلاپ بەرمەكچى بولۇپ، قۇچىقىدىكى بوۋىقىنى كاڭگا ياتقۇزۇپ قويۇپ، سىرتقا مېڭىپتۇ. ھېلىقى سودىگەر بوۋاقنى شۇنداق قارىسا، ئۇ قىز بوۋاقنىڭ پېشانىسىدە بۇ قىز چوڭ بولۇپ بويىغا يەتكەندە، پالانى يۇرتتىكى پالانچى بىلەن توي قىلىدۇ، دېگەن خەت تۇرغانمىش. ئۇنىڭدا دېيىلۈاتقىنى ھېلىقى سودىگەرنىڭ دەل ئۆزى بولغاچقا، ھودۇقۇپ: — بۇ قىز بوۋاق تېخى كىچىك تۇرسا، بۇ قانداقمۇ مۇمكىن بولسۇن، ئۇنى ئۆلتۇرۇۋەتسەملا بولمىدىمۇ، — دەپ، پىچىقىنى ئېلىپلا ئۇنىڭ قورسىقىغا تىقىپتۇ ھەم ئۇنى ئۆلدى دەپ ئويلاپ، دەرھال نەرسە كېرەكلىرىنى يىغىشتۇرۇپ يولىغا راۋان بولۇپتۇ. كۇنلەر ئۆتۇپتۇ، ئايلار ئۆتۇپتۇ، يىللار ئۆتۇپتۇ. ئاردىن خېلى ۋاقىت ئۆتۇپتۇ. كۇنلەرنىڭ بىرىدە ھېلىقى سودىگەر توي قىلماقچى بولۇپ، يۇرت - يۇرتتىن ئۆزىگە مۇۋاپىق لايىق تاللاپتۇ. ئۇنداق تاللاپ، مۇنداق تاللاپ ئاخىر بىر قىزنى ھەر تەرەپتىن مۇۋاپىق كۆرۈپ، توي قىلىشقا پۇتۇشۇپتۇ ھەم ئۇنىڭ بىلەن توي قىپتۇ. كېيىن ئۇ قىزنىڭ قورساق قىسمىدا بىر تاتۇق ئىزنىڭ بارلىقىنى كۆرۈپ، ئۇ قىزدىن تاتۇقنىڭ سەۋەبىنى سوراپتۇ. ئۇ قىز بولغان ۋەقەنى بىرمۇ بىر سۆزلەپ بېرىپتۇ. بۇنىڭدىن قاتتىق ھەيران قالغان سودىگەر ياقىسىنى چىشلەپ، خۇداغا تۇمەنمىڭ توۋا قىلغانمىش».

نەشىخورنىڭ پىلانچى بولۇپ كېتىدىغانلىقى ھەققىدىكى رىۋايەت

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بىر يۇرتتا ئىككى ئادەم بولۇپ، كۇنلەرنىڭ بىرىدە قىلغىلى ئىش يوق، بىكار يۇرۇپ قاپتۇ. ھەم ئازراق نەشە تېپىپ، مەھەللىدىن يىراقراق بولغان دۆڭلۇككە بېرىپتۇ. بۇ دۆڭلۇكتە يوغان بىر تۇپ تېرەك بار ئىكەن. ئۇ ئىككىسى بۇ يوغان تېرەككە يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، نەشىنى راسا چېكىشىپتۇ. نەشىنىڭ كەيپى تۇتقاندا، ئۆزلىرى يۆلىنىپ ئولتۇرغان تېرەككە قاراپ پىلان تۇزۇشكە كىرىشىپتۇ. ئۇلارنىڭ پىلانى مۇنداق بوپتۇ. «بۇ تېرەكنى يىقىتىپ تەڭنە چاپساق كەم دېگەندىمۇ 40 ـ 50 تەڭنە پۇتىدۇ. بۇ تەڭنىلەرنى بازارغا ئېلىپ بېرىپ ساتساق، خېلى جىق پۇلغا يارايدۇ. ئۇ پۇللارغا قوي ئالساق، مۇنچىلىك قوي كېلىدۇ. بۇ قويلارنى بوداپ ساتساق مۇنچىلىك پۇل بولىدۇ، بۇنىڭغا كالا ئېلىپ بوداپ ساتساق مۇنچىلىك پۇل بولىدۇ.»..... شۇنداق قىلىپ، ئۆزىمىزگە چىرايلىق داچا سالدۇرىمىز، يۇرتقا مەكتەپ سالدۇرىمىز. يۇرتنى ئۇنداق ياخشى ئۆزگەرتىمىز. مۇنداق ياخشى قۇرۇپ چىقىمىز، دەپ ئۇلۇغ پىلانلارنى تۇزۇشۇپ، ئاخىر شۇنداق كېلىشتۇق ئەمىسە دېيىشىپ، تېرەكنى يىقىتىپ، تەڭنە چېپىشقا كېرەكلىك ھەرە، پالتا ۋە كەكە ئېلىپ چىقماقچى بولۇپ، دۆڭدىن چۈشۈپتۇ. ئۇلار ئۆيلىرىنى تېپىپ كەلگۈچە نەشىنىڭ كەيپىمۇ تۇگەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن تۇزۇشكەن ئۇلۇغ پىلانلىرىمۇ ئونتۇلۇپتۇ. شۇڭا خەلق ئىچىدە ئەمەلىيەتكە ئويغۇن بولمىغان، قۇرۇق گەپكە قارىتا «بەڭگىنىڭ خىيالى، دېيىش، شۇنىڭدىن قالغانمىش.

ئېيتىپ بەرگۈچىلەر: **دۇگامەت زوردۇن ئاكا، ئابلەت ئەخمەت، ئابلەت توختى، غېنى مەينەم، مۇرات قاسىم پەرسا.**

لەتىپلەر

توپلاپ رەتلىگۈچىلەر: ئابلىز توختى ، دىلنۇر ئابلىز

ئەخمەق

نەسىردىن ئەپەندى پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا هودۇققىنىچە كىرىپ:

— تەڭرى مېنى سىلى ۋە سىلىنىڭ ئادەملىرىگە پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتتى، ئەمدى ماڭا بىرمۇنچە خادىم، كېنىزەك قاتارلىق شان ـ شۆھرەت ئەسۋابلىرىنى بېرىدىلا، — دەپتۇ. پادىشاھ ئەپەندىنىڭ سۆزىگە كۈلگۈسى كېلىپ:

— ئەخمەق، — دەپتۇ.

ئەپەندى بۇنى ئاڭلاپ ئورنىدىن دەس تۇرۇپتۇ ـ دە، قول قوشتۇرۇپ تۇرۇپ:

— توغرا ئېيتتىلا شاهىم، مەن ئەخمەق بولمىسام، تەڭرىنىڭ بىر ئېغىز سۆزىگە دەرهال كۆنەتتىممۇ، — دەپتۇ.

بىر ئايلىنىپ كېلىڭلار

نەسىردىن ئەپەندى ئالدىراش ئۆيىگە كېتىۋاتسا، بىرنەچچە تونۇش تالىپ ئۇچراپ:

— ئەپەندى بۈگۈن سىزنىڭ ئۆيىڭىز-گە مېهماندارچىلىققا بارىمىز، — دەپتۇ. ئەپەندى ئۇلارنىڭ تەلىپىنى رەت قىلالماي، ئامالسىز ئۆيىگە باشلاپ كەپتۇ ـ دە، ئىشىكىنى كىرىپلا:

— خوتۇن! تونۇش تالىپلار كېلىشتى، ئاشنى جىقراق ئەت، — دەپتۇ. ئەپەندىنىڭ خوتۇنى تېرىكىپ:

— ئۆيىمىزدىن چاشقانمۇ يامانلاپ كېتىۋاتسا، نېمىڭىزگە مېهمان باشلاپ كەلدىڭىز؟ — دەپتۇ پەس ئاۋازدا.

تالىپلار ئەپەندى خوتۇنىنىڭ نېمە دېگەنلىكىنى ئاڭلىيالماي، ئەپەندىدىن:

— خوتۇنىڭىز نېمە دېدى؟ — دەپ سوراپتۇ. ئەپەندى:

— خوتۇنۇم بىھىسىز ئاش بولمايدۇ، دەۋاتىدۇ. ئامان ـ ئېسەن كۈزگە ئۇلىشىۋالساق، خوتۇنۇم دادىسىنىڭكىگە بېرىپ بىھى ئېلىپ كېلىدۇ. ئاش دەم يېگۈچە بىر ئايلىنىپ كېلىڭلار، — دەپتۇ.

هاسىنىڭ ئۈزۈن تەرىپى

نەسىردىن ئەپەندىنىڭ بېشى بەكمۇ چىرايلىق، ئەمما ئۈزۈنراق بىر هاسىسى بار ئىكەن. ئەپەندى ئۇنى بويىغا لايىقلاشتۇرۇش ئۈچۈن، ئۇستۇنكى تەرىپىدىن بىر غېرىچ كېسىپ تاشلاپتۇ. بۇنى كۆرگەن يار ـ بۇرادەرلىرى ئەپەندىگە ئېچىنىپ:

— ئىسىت هاسا! تۆپتۈز تاياقتىن پەرقى قالماپتۇ. كەسكەندىكىن، تۆۋەن تەرىپىدىن كەسسىڭىز بولماميتى؟ — دېيىشىپتۇ. ئەپەندى جاۋاب بېرىپ:

— بېشىنى كەسكىلى ئۈزۈمىنىڭمۇ

كۆزى قىيمىغاندى. نېمە ئامال، ھاسىنىڭ تۆۋەن تەرىپى ئەمەس، دەل بېشى ئېگىز كەلدى ئەمەسمۇ؟ — دەپتۇ.

سېنىڭ گېپىڭمۇ توغرا

ئەپەندىنىڭ ئالدىغا بىر كىشى كېلىپ ئۆچ كۆرىدىغان ئادىمىنىڭ يامان گېپىنى قىلىپ:

— ئابدۇل پۇچۇقنىڭ كۆڭلى تولىمۇ قارا، ھەدىسىلا قوشنىلىرىنىڭ نەرسە - كېرەكلىرىنى ئوغرىلايدۇ، بۇ نېمىدېگەن رەسۋاچىلىق ...، — دەپتۇ. ئەپەندى بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ:

— گېپىڭىز توغرا، — دەپ يولغا سالىتۇ.

ئەتىسى ئابدۇل دېگەن كىشى كېلىپ، ھېلىقى ئادەمنىڭ يامان گېپىنى قىلىتۇ. ئەپەندى ئۇنىڭغىمۇ:

— گېپىڭىز توغرا، — دەپ يولغا سالىتۇ.

ئەپەندىنىڭ خوتۇنى ئەپەندىنىڭ قىلىقىدىن سەسكىنىپ:

— ئىسىت، ئەر بوپقالغىنىڭىزغا، تۇنۇگۈنكى ئادەمگىمۇ «گېپىڭىز توغرا» دېدىڭىز، بۈگۈنكى ئادەمگىمۇ «گېپىڭىز توغرا» دېدىڭىز. بۇنداق ئىككى يۈزلىمىچىلىك قىلىپ ياشىغۇچە ئۆلۈسىڭىزچۇ، — دەپتۇ.

ئەپەندى بىرئاز ئويلانغاندىن كېيىن:

— خوتۇن، سېنىڭ گېپىڭمۇ توغرا، — دەپتۇ.

بەربىر كېلىدۇ

بىر كۈنى ئەپەندىنىڭ پەرىجىسىنى ئوغرى ئاپتۇ. ئەمما ئەپەندى، پەرىجىسىنىڭ ئىز- دېرىكىنى قىلماي، ئۇدۇل قەبرىستانلىققا بېرىپ ئولتۇرۇپتۇ. بىردەمدىن كېيىن بۇ ئىشتىن خەۋىرى بار بىرى كېلىپ:

— ئەپەندى، پەرىجىڭىزنى ئوغرىلىغان كىشى ئاۋۇ يەردە كېتىۋاتىدۇ، چاپسان بېرىپ تۇتمامسىز؟ — دەپتۇ، ئەپەندى:

— نەگە بارسا بارسۇن، ئاخىرى بەربىر مۇشۇ يەرگە كېلىدۇ، — دەپتۇ.

قوينىڭ نەرقى

نەسىرىدىن ئەپەندى قوينىنى سېتىش ئۈچۈن بازارغا ئېلىپ كەپتۇ. بىر خېرىدار كېلىپ قوينىڭ نەرقىنى سورىغانىكەن، ئەپەندى:

— ئۆزۈم بەش سومغا ئالغان، ئالتە سومغا ساتارمەن، دەپ تۇرۇپتىمەن، بەلكى يەتتە سومغا ئالىدىغانلارمۇ چىقىپ قالار، ئۆزى سەككىز سومغا يارايدۇ، ئېلىش ئويىڭىز بولسا توققۇز سوم قىلىڭ، ئون سومغا بېرىمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

ئالتۇن ئۈزۈك

ئەپەندىنىڭ بىر سودىگەر ئاغىنىسى ئۈنىڭ ئالتۇن ئۈزۈكىگە زوقلىنىپ يۈرىدىكەن. بىر كۈنى شۇ ئاغىنىسى كېلىپ:

— ئەپەندى، مەن سىزنى پات - پات كۆرۈپ تۇرمىسام زادى چىداپ تۇرالمايمەن، بەلكىم سىزنى ناھايىتى سېغىنسام كېرەك. مەن ئەتە يىراقتا سەپەرگە چىقماقچى بولۇۋاتىمەن. قولىڭىزدىكى ئۈزۈكنى بەرسىڭىز، قولۇمغا سېلىۋېلىپ، سىزنى ياد ئېتىپ تۇرسام، — دەپتۇ.

ئەپەندى ئۆزۈكنى بېرىشكە كۆزى قىيماي:

— جان بۇرادەر! مەنمۇ سىزنى كۆرمىسەم تۇرالمايمەن، ئۈزۈك ئۆزۈمدە تۇرسۇن، قاچان ئۈزۈككە كۆزۈم چۈشسە «دوستۇم سورىغاندا بەرمىگەنىدىم» دەپ سىزنى ئەسلەپ يۈرىمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

بېيت - قوشاقلار

توپلاپ رەتلىگۈچى: ئوشۇر ئەمەت

ئاتا - ئانا توغرىسىدىكى قوشاقلار

ئاتاسى ئۆلمىگەن كىم بار،
ئاتاسى ئۆلمىگەن كىم بار؟
يېتىملىك دەردىدە يىغلاپ
قەلەندەر بولمىغان كىم بار؟

ئاتامۇ ئۆلۈپ كەتتى،
ئانامۇ ئۆلۈپ كەتتى.
شۇنچە كۆپ قىرىنداشىم
توزغاقتەك توزۇپ كەتتى.

ئاق چەكمەن، قىزىل چەكمەن،
رەڭدە بويىغان چەكمەن.
ئاتا - ئانام پىراقىدىن
بولۇپ كەتتىم غېرىب، دەردمەن.

مېھرىبان ئاتا - ئانام
رەھمەتلىك بولۇپ كەتكەن.
قېرىنداشنىڭ دەردلىرى
ئىچىمگە تولۇپ كەتكەن.

ئاق چەكمەن كىيىۋالدىم،
قىزىل چەكمەنگە رايىم يوق.
ئاتا - ئانامدىن ئايرىلدىم،
بۇ دەردلەرکە ئامالىم يوق.

ئاتامۇ ئۆلۈپ كەتتى،
ئانامۇ ئۆلۈپ كەتتى.
قىزىلگۈلدەك تۇغقانلار
بەرگىدىن توزۇپ كەتتى.

ئاتام بولسا، ئانام بولسا،
غېرىب بولغايمىدى باشىم.
ماڭا بولماسمىدى يۆلەك
ئۇرۇغ - تۇغقان، قېرىنداشىم.

ئاققۇلار ئۇچۇپ كەتتى،
بېلىقلار ئۈزۈپ كەتتى.
شۇم رەقىبلەر دەستىدىن،
توغقانلار توزۇپ كەتتى.

ئاتامۇ ئۆلۈپ كەتكەن،
ئانامۇق ئۆلۈپ كەتكەن.
قېرىنداش بولغان بىلەن،
كۆڭلى بۆلۈنۈپ كەتكەن.

بىر ئۇۋدا يېتىلگەن
تۇرنىلار ئۇچۇپ كەتتى.
قېرىنداشلار بۇ يۇرتتىن
جاي - جايغا كۆچۈپ كەتتى.

№1 ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com

ئاتام دېگەن سەنمەك،
ئانام دېگەن سەنمەك.
بېشىمىزنى تەك سىلاپ،
بالام دېگەن سەنمەك.

سەگۈ تېرەك يېقىلدى،
يۆلەلمىدۈك، جان ئاتام.
مۇنداق بولۇپ كېتەرنى
بىلەلمىدۈك، جان ئاتام.

ئۇنچە ـ مارجان چېچىلدى،
تېرەلمىدۈك، ئەي ئانام.
ئەجرىڭىزگە ھېچ نېمە
بېرەلمىدۈك، ئەي ئاتام.

ئاتامغا نېمە دەپ يىغلاي،
ئانامغا نېمە دەپ يىغلاي؟
ئېتىڭنىڭ ئالدىدىن ئاشقان
سامانداك سارغىيىپ يىغلاي.

ئاتاممۇ ئۆلۈپ كەتتى،
ئانامۇ ئۆلۈپ كەتتى.
توققۇز ئوغۇل ـ توققۇز قىز
ھەريان چېچىلىپ كەتتى.

ئاتامنىڭ يوقلۇقى چاندى،
ئانامنىڭ يوقلۇقى چاندى.
مېنى بىچارە يوقسۇل دەپ،
ئۇرۇغ ـ تۇغانلىرىم تاندى.

ئاتام ئىكەن، ئانام ئىكەن،
قېرىنداشلارنى جەم قىلغان.
بىرىمىز كەلمىسەك بىر دەپ،
كۈتۈپ يوللاردا، غەم قىلغان.

ئاتامدىن ئايرىلىپ بىزلەر
تېرىقتەك چېچىلىپ كەتتۇق.
ئانامدىن ئايرىلىپ بىزلەر
بۇ يۇرتتىن باش ئېلىپ كەتتۇق.

ئاتام مېنى، ئانام مېنى
جاپا ـ ئەمگەك بىلەن باققان.
مۇشەققەتتە كۆيۈپ پىشقان،
جاپا كەلكۈندە ئاققان.

ئاتام بولسىدى، كۆرسەمدىم،
ئانام بولسىدى كۆرسەمدىم.
ئاتامنىڭكى، ئانامنىڭكى
ئايالغلارغا سۆيسەمدىم.

ئاتام بولسا بوتام دەيتتى،
ئانام بولسا قوزام دەيتتى.
ساز چېلىپ قوشاق ئېيتسام،
دەردى بار بالام دەيتتى.

ئانامنىڭ قەدرىنى بىلدىم،
ئاتامنىڭ قەدرىنى بىلدىم.
قىرىنداشتىن ۋاپا كۆرمەي،
يېتىملىك دەردىنى بىلدىم.

ئەجەب قىلدىڭ قېرىنداشىم،
ھەجەب قىلدىڭ قېرىنداشىم.
نېمە قىلغان گۈناھىمغا
غەزەب قىلدىڭ، قېرىنداشىم؟

رەقىبلەر ئىچرە ھالىمنى
زەبۇن قىلغان قېرىنداشىم.
مېنى خارلاپ، رەقىبلەرگە
ئويۇن قىلغان قېرىنداشىم.

ئانامنىڭ قارىغا سىغقان،
ئاتامنىڭ باغرىغا سىغقان.
قېرىنداشلار ئىدۇق بىر چاغ
بىر ئوراندا يېتىپ سىغقان.

ئاتا دېسەم، ئانا دېسەم،
قىيانداك ئاقىدۇ ياشىم.
قېرىنداشىمۇ سىغدۇرماس،
جاھانغا سىغمىغان باشىم.

ئەجەب بولدۇم، ئەجەب بولدۇم،
ئەجەب بولغانغا يىغلايمەن.
قېرىنداشلار تۇرۇپ شۇنچە،
غېرىپ بولغانغا يىغلايمەن.

ماڭا دەردلەر سېلىپ شۇنچە،
نېمە تاپتىڭ، قېرىنداشىم؟
ئەمەسمۇ يىلتىزىمىز بىر،
نە دەپ چاپتىڭ قېرىنداشىم؟

ئاتامۇ ئۆلۈپ كەتتى،
ئانامۇ ئۆلۈپ كەتتى.
قېرىنداشنىڭ قىلغىنى
جېنىمدىن ئۆتۈپ كەتتى.

ياتلار ئۆز بولۇپ كەتتى،
ئۆزلەر يات بولۇپ كەتتى.
قېرىنداشنىڭ دەردلىرى
ئىچىمگە تولۇپ كەتتى.

بۇ ئالەمدە نېمە ياخشى؟
ئاتا بىلەن ئانا ياخشى!
ۋاپاسى يوق قېرىنداشتىن
ۋاپادار ئاشنا ياخشى.

تۇغقاندىن ئۈزۈپ رىشتە،
ياتلارنى خوشال ئەتتۇق.
تۇنۇگۈن قېرىنداشتۇق.
بۈگۈن يات بولۇپ كەتتۇق.

دۇتار چالىمەن ئۆزۈم،
يىغلايدۇ قارا كۆزۈم.
ئۆز يۇرت، ئۆز قېرىنداشقا
ئۆتمەيدۇ مېنىڭ سۆزۈم.

ئاتام بولسا نېمە دەيتتى.
ئانام بولسا نېمە دەيتتى.
ئۇرۇغ ـ توغقانىنى جەم ئەيلەپ،
قېرىنداشلارغا سۆزلەيتتى.

ئاتاسى بار، ئاناسى بار،
تاۋاردەك ئەتىۋار باللار.
ئاتاسى يوق، ئاناسى يوق،
كوچادا خارۇ زار باللار.

ئاتام بارمۇ بۇ شەھرىدە،
ئانام بارمۇ بۇ شەھرىدە؟
غېرىبلىق پاتتى جانىمغا
ئارام بارمۇ بۇ شەھرىدە

كېتەرمەنغۇ، كېتەرمەنغۇ،
كۆزۈمدىنمۇ يوتەرمەنغۇ.
مۇساپىرلىق ئەسەر قىلدى،
شۇ يۇرتۇمغا كېتەرمەنغۇ.

ئاتام قەدرى ئۆتۈلدى،
ئانام قەدرى ئۆتۈلدى،
نوتا بويۇم پۈكۈلدى،
يېتىملىككە يىغلايمەن.

دىشۋارچىلىق بىلىندى،
جىگەرلىرىم تىلىندى،
ئەت ـ يانلىرىم شىلىندى،
يېتىملىككە يىغلايمەن.

قازان ئىدىم قاينىغان،
بوستان ئىدىم ئاينىغان،
بۇلبۇل ئىدىم سايرىغان،
يېتىملىككە يىغلايمەن.

ئاتام بولسا نېمە دەيتتى،
ئانام بولسا نېمە دەيتتى،
گۈلزار ئىدىم ھەم سۈلدۈم،
سامان كەبى سورۇلدۇم،
يېتىملىككە يىغلايمەن.

ئاتام قەدرى ئۆتۈلدى،
ئانام قەدرى ئۆتۈلدى،
نوتا بويۇم پۈكۈلدى،
يېتىملىككە يىغلايمەن.

غەمسىز ئىدىم، زار بولدۇم،
يېتىملىككە يىغلايمەن.
ئەزىز ئىدىم، خار بولدۇم،
يېتىملىككە يىغلايمەن.

ھوشيار ئىدىم، گول بولدۇم،
بوستان ئىدىم، چۆل بولدۇم،
دەريا ئىدىم، كۆل بولدۇم،
يېتىملىككە يىغلايمەن.

غۇنچە ئىدىم، ئېچىلدىم،
ئېچىلىپلا چېچىلدىم،
پايخان بولۇپ يەنچىلدىم،
يېتىملىككە يىغلايمەن.

باھار ئىدىم، كۈز بولدۇم،
گۈلزار ئىدىم ھەم سۈلدۈم،
سامان كەبى سورۇلدۇم،
يېتىملىككە يىغلايمەن.

№1 ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
www.uyghurkitap.com

ئەمدى قاينىماس بولدۇم،
خۇشال يايرىماس بولدۇم،
ئۇنلەپ سايرىماس بولدۇم،
يېتىملىككە يىغلايمەن.

ئاتالمىقلار دۆلەتتە،
ئانالمىقلار راھەتتە،
بىزدەك يېتىم كۆلپەتتە،
يېتىملىككە يىغلايمەن.

ئاتالمىقا زار بولدۇم،
ئانالمىقا تەلمۈردۇم،
ياشىم تۆكۈپ يالۋۇردۇم،
يېتىملىككە يىغلايمەن.

* *
ئاتام بولسا، كۆرسەممەن،
ئانام بولسا، كۆرسەممەن،
ئاتام بىلەن ئانامنىڭ
ئاياغىدا يۈرسەممەن.

ئاتا دېگەن تاغ ئىكەن،
ئانا دېگەن باغ ئىكەن.
بۆرەك ئىكەن بالىلار،
ئاتا ـ ئانا ياغ ئىكەن.

تاغدەك يۆلىكىم ئاتام،
گۈلدەك، زىننىتىم ئانام.
تاجى دۆلىتىم ئاتام،
بەختىم، جەننىتىم ئانام.

ئانارنىڭ تاياقمۇ؟
بېھىنىڭ تاياقمۇ؟
ئىپار ـ ئەنبەر پۇرايدۇ،
ئانامنىڭ ئاياغىمۇ؟!

بۇ دەريا تارام ـ تارام،
سۈيى تېگىدە قۇرام.
يار دېگەن تېپىلسىمۇ،
تېپىلماس ئاتا ـ ئانام.

بۇ دەريا توققۇز تارام،
سۈيى ئاقار شارقىراپ.

ئىلىدىن دادام كەلدى،
تولۇن ئايدەك پارقىراپ.

ئۇچىنچى ئايدا ئاقسۇدا،
تۆرتىنچى ئايدا تۇرپاندا.
گېپىڭ بولسا ئېيت، ئاتا،
بىز خوتەندە تۇرغاندا.

سېنتەبىردە ئاتۇشتا،
ئۆكتەبىردە ماناستا.
سۆزۈڭ بولسا ئېيت، ئانا،
بىز سەپەرگە ماڭماستا.

ئەڭ سۆيۈملۈك، مېھرىبان،
قەدىردان ئاتا ـ ئانام.
غەمگۇزارىم، سۆيۈنچىم،
پاسىبان ئاتا ـ ئانام.

كۆرۈنمەدۇ ياپيېشىل
تېكىلىك تاغ گىياسى.
مېنى شۇنچە كۆكلەتكەن
ئاتا ـ ئانام دۇئاسى.

كۆك كەپتىرىم، كۆك كەپتەر،
باچكىلىرىڭ سايرىدى.
كۆرۈپ ئاتا ـ ئانامنى،
كۆڭلۈم ئەجەب يايرىدى.

ئاق كەپتىرىم ئۇۋىدا،
كۆك كەپتىرىم دان يىغار.
ئاتا ـ ئانام سۆزىنى
قىلمۇالاي تىلتۇمار.

ئاتام كەتتى، ئانام كەتتى،
تىرىلدۇرمەككە چارەم يوق.
بېشىمنى تاشقا ئۇرسامۇ،
يەنە كۆرمەككە چارەم يوق.

ئاتامنىڭ قەبرىگە باقتىم،
ئانامنىڭ قەبرىگە باقتىم.
ئەزىز نامىنى ياد ئەيلەپ،
مازارىغا چىراغ ياقتىم.

1

2

ئۇيغۇر كتاب تورى بكتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىنچى تورلىسى

2

1

3

源泉 (布拉克)(维吾尔文)总69期　بۇلاق (پەسىللىك ژۇرنال) ئومۇمي 69 - سان

MAGAZINE OF BULAK UIGHUR LANGUAGE (QUARTERLY)

新疆人民出版社编辑出版
(乌鲁木齐市解放南路348号)
新疆畜牧印刷厂印制
乌鲁木齐市邮局发行
中国国际图书贸易总公司国外发行
全国各地邮局订阅

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەۋزدى ۋە نەشر قىلدى
(ئۇرۇمچى شەھرى جەنۇبىي ئىزادلىق يولى №348)
شىنجاڭ چارۋىچىلىق باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
ئۇرۇمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلدى
جۇڭگو خەلقىارا كىتاب سودىسى باش شىركىتى چەت ئەللەرگە تارقىتىدۇ
جايلاردىكى پوچتا ئىدارىلىرى مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

国内统一刊号：CN65 - 1050/I　مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى:
本刊代号：58 - 108 ،定价：6.00元　ۋاكالەت نومۇرى: 58 - 108، باھاسى: 6.00 يۈەن
ISSN1005 - 0876/国外代号 Q1118　چەت ئەللەرگە تارقىتىش ۋاكالەت نومۇرى:Q1118

ISSN 1005-0876
9 771005 087006 11>